

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Емина М. Лазовић-Јовић

СПЕЦИФИЧНОСТИ МЕТОДОЛОШКИХ
ИСТРАЖИВАЊА У ПОЛИТИКОЛОГИЈИ

Докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Emina M. Lazović-Jović

**SPECIFICS OF METHODOLOGICAL
RESEARCH IN POLITICAL SCIENCES**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор:

др Вера Арежина, доцент

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

др Иван Радосављевић, редовни професор

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

др Неђо Даниловић, редовни професор

Универзитет Џон Незбит, Факултет за право, јавну управу и безбедност

Датум одбране дисертације:

Специфичности методолошких истраживања у политикологији

Резиме

Методолошка истраживања су посебна врста научних истраживања. Питање методолошких истраживања сложено је и вишедимензионално и обухвата неколико битних сегмената. То је питање односа методологије, мета-методологије, теорије и мета-теорије, и као посебно питање издваја се и њихов однос са методолошким истраживањима. Скоро сва истраживања у ширем смислу су методолошка, јер се свако истраживање врши неким методама и техникама и може бити предмет строго методолошког истраживања. Дакле, два су основна разлога због којих тврдимо да се сва истраживања могу сматрати методолошким. Прво, зато што истражујемо предмет истраживања и уједно проверавамо ставове методологије, кроз процесе концептуализације и реконцептуализације и кроз пројект истраживања. Друго, могу постојати и искључиво методолошка истраживања, а она су углавном експериментална истраживања. Најкраће речено, сама примена, али и провера, методолошких сазнања у научним истраживањима већ јасно указује на то да су сва истраживања у исто време и методолошка. Када говоримо о специјалним експерименталним методолошким истраживањима, заправо мислимо на експерименте којима се утврђује ваљаност одређених метода, техника и поступака метода истраживања у лабораторијским и квази лабораторијским условима. Код методолошких истраживања користе се и развијају све методе, инструменти и поступци који се користе и у истраживањима других наука. Она проширују и продубљују већ постојећа научна сазнања о процесима научног истраживања. Оправдано се може поставити и питање да ли се написане методологије могу третирати као теоријска методолошка истраживања.

Предмет методолошких истраживања су процедуре: 1) концептуализације и реконцептуализације; 2) израде пројекта истраживања и структуре и форме тих пројеката; 3) токови реализације истраживања и 4) карактеристике, могућности и практиковање одређених методолошких концепата. Сва методолошка истраживања су мета-методолошка. Истраживања о методу су мета-методологија. Дакле, на основу изложеног, могли бисмо да констатујемо да постоје:

- истраживања уопште,
- двојна истраживања и
- искључиво методолошка истраживања.

У сфери методолошких истраживања обрађује се и питање стратегије методологије и њеног развоја и међузависност развоја науке и методологије. Ово питање је, заправо, кључно питање мета-теорије.

За методолошка истраживања можемо рећи да долазе претежно до теоријског научног сазнања која би требало да се непосредно потврђују у мисаоној научној пракси, а не у другим видовима практичне људске делатности. Међутим, већина тих научних ставова и принципа до којих се дошло у методолошким истраживањима потврђују се у неком наредном научном истраживању које је, како смо видели, и практично-чулна делатност.

И политиколошка истраживања указују на специфичан однос између теорије и праксе, па се тако ни политиколошка истраживања (истраживања у политичкој науци, тј. истраживања политичких појава и процеса) не могу окарактерисати као чисто теоријска, односно, чисто емпиријска истраживања. Предмет истраживања у политичким наукама јесте политичка пракса, али се политичка теорија схвата као њен саставни део.

Методолошка научна истраживања могу имати бар једну од две сврхе:

- могу унапређивати и развијати научно-методолошко сазнање и
- могу проверавати употребљивост и функционалност већ постојећег научно-методолошког сазнања.

Научно-методолошка истраживања представљају основу за сва друга истраживања, па и за практично деловање.

Кључне речи: методологија, мета-методологија, теорија, мета-теорија, методолошка истраживања, методе научног истраживања, методе деловања и практиковања, методика.

Ужа научна област: Методологија политичких наука

UDK: 001.8:32(043.3)
001.814

Specifics of methodological research in political science

Summary

Methodological research is a specific type of scientific research. The subject matter of methodological research is both complex and multidimensional and it comprises several essential segments. It explores relations between methodology, meta-methodology, theory and meta-theory, as well as their relationship to methodological research. Almost all types of research are, in their essence, methodological, because all research is conducted by application of a method or a technique and all research can be subject to strictly methodological research. Consequently, there are two main reasons why we maintain that all research can be considered methodological. Firstly, because we research the subject of research and, at the same time, test methodological conclusions through the processes of conceptualization and reconceptualization, as well as through the research project. Secondly, there exists purely methodological research and it is mainly experimental research. In short, the actual application and testing of methodological knowledge in scientific research clearly points to the fact that all research is methodological research. When we speak of special experimental methodological research, we refer to experiments that establish the validity of certain methods, techniques and actions of research methods in laboratory and quasi-laboratory settings. Methodological research applies and develops all methods, instruments and actions also used in research in other sciences. It expands and develops existing scientific knowledge about the processes of scientific research. It is, therefore, justified to pose the question whether it is possible to treat written methodologies as theoretical methodological research.

The subject of methodological research are the following procedures: 1) conceptualization and reconceptualization; 2) execution of research projects, as well as structures and forms of these projects; 3) realization stages of research; 4) characteristics, potential and application of certain methodological concepts. All methodological research is meta-methodological. Research of methods is meta-methodology. Based on everything presented so far, we can conclude that there exists:

- research in general

- dual research, and
- exclusively methodological research.

Another subject of methodological research is the strategy of methodology and its development, as well as interdependence in development between science and methodology. This is, in fact, the main subject matter of meta-theory.

We can say that the result of methodological research is mainly theoretical scientific knowledge to be directly verified in cognitive scientific practice and not in other forms of practical human activity. However, most of these scientific conclusions and principals attained through methodological research are verified during some subsequent scientific research which is, as we have seen, also a practical - sensory activity.

Politological research also highlights the specific relationship between theory and practice and this is why politicological research (research in political science, i.e. the research of political phenomena and processes) cannot be defined as purely theoretical, i.e. purely empirical research. The subject matter in political science is political practice, but political theory is perceived as its integral part.

Methodological scientific research can have at least one of these two purposes:

- to enhance and develop scientific-methodological knowledge and
- to test the applicability and functionality of an already existing scientific-methodological knowledge.

Scientific-methodological research represents the basis for all other types of research, as well as the basis for practical action.

Key words: methodology, meta-methodology, theory, meta-theory, methodological research, scientific research methods, activity and practice methods, teaching methods.

Narrow Scientific field: Methodology of Political Sciences

UDK: 001.8:32(043.3)
001.814

САДРЖАЈ

Резиме

Summary

I УВОДНА НАПОМЕНА	1
1. Проблем, предмет и циљеви истраживања	8
1.1. Проблем истраживања	8
1.2. Предмет истраживања.....	12
1.3. Циљеви истраживања.....	16
2. Хипотетички оквир докторске дисертације.....	17
2.1. Генерална (општа) хипотеза.....	17
3. Начин истраживања.....	19
4. Научна и друштвена оправданост истраживања	20
5. Основни категоријални појмови.....	21
II ДЕФИНИЦИЈА И КЛАСИФИКАЦИЈА МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА	22
1. Класификација научних истраживања	22
1.1. Појам класификације	22
1.2. Истраживање – научно истраживање	30
1.3. Критеријуми и класификација научних истраживања	34
2. Теоријска и емпиријска методолошка истраживања	40
2.1. Улога и значај хипотеза у теоријским и емпиријским истраживањима ...	52
2.2. Тешкоће приликом теоријских истраживања	58
3. Специфичности истраживања у политикологији	67
3.1. Одређење појма <i>политичко</i> и <i>политиколошко</i>	67
3.2. Политиколошка истраживања – специфичности и односи	77
III ОДНОС МЕТА-МЕТОДОЛОГИЈЕ, МЕТОДОЛОГИЈЕ И МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА У ПОЛИТИКОЛОГИЈИ	93
1. Однос мета-теорије и мета-методологије.....	93

2. Однос мета-методологије и методологије.....	108
3. Однос методолошких истраживања и предметно-дисциплинарних истраживања.....	114
4. Однос методолошких и методских истраживања.....	119
IV ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈЕ МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА	122
1. Однос концептуализације и реконцептуализације	122
1.1. Појам концептуализације.....	122
1.2. Појам реконцептуализације	130
1.3. Однос концептуализације и реконцептуализације.....	132
2. Однос концептуализације/реконцептуализације и самог истраживања	136
V ПРОБЛЕМ ИЗБОРА МОДЕЛА И ПРОЦЕДУРА МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА	147
1. Улога идеалних типова у формирању модела методолошких истраживања	147
2. Општи модел процеса истраживања	155
3. Општи модел предмета политиколошких истраживања	164
4. Специфични модели теоријских политиколошких истраживања.....	169
5. Модел емпиријских политиколошких истраживања.....	176
VI СПЕЦИФИЧНОСТИ ПРИМЕНЕ МЕТОДА И ТЕХНИКА ИСТРАЖИВАЊА У МЕТОДОЛОШКИМ ПОЛИТИКОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА	180
1. Специфичности примене основних метода	180
1.1. Анализа	200
1.2. Апстракција	202
1.3. Методе специјализације	204
1.4. Дедукција	205
1.5. Индукција.....	207
1.6. Синтеза.....	210
1.7. Конкретизација	212
1.8. Генерализација.....	213

1.9. Доказивање и оповргавање.....	215
2. Специфичности примене општенаучних метода.....	219
2.1. Статистичка метода	223
2.2. Хипотетичко – дедуктивна метода.....	227
2.3. Аксиоматска метода	233
2.4. Аналитичко – дедуктивна метода	235
2.5. Компаративна метода	237
3. Примена метода прикупљања података и оперативних метода	240
3.1. Испитивање.....	249
3.2. Посматрање.....	255
3.3. Научни експеримент.....	262
3.4. Анализа (садржаја) докумената.....	270
3.5. Метода студије случаја.....	277
4. Примена методских поступака у обради података.....	282
VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	289
VIII ЛИТЕРАТУРА	319
А. Научне књиге и монографије:	319
Б. Научни чланци, зборници радова, документа и други извори:	324
IX ПРИЛОЗИ.....	326
Изјава о ауторству.....	326
Изјава о истовестности штампане и електронске верзије докторског рада	327
Изјава о коришћењу.....	328
X БИОГРАФИЈА	329

I УВОДНА НАПОМЕНА

Човек је одувек настојао да спозна свет око себе. То није везано само за његову урођену радозналост и жељу да што боље упозна оно што га окружује, већ, пре свега, за настојање да овлада светом, из практичних потреба. Потребе су се, наравно, мењале како се и људско друштво мењало и развијало, а са њим и човек. У почетку су то биле основне потребе везане за опстанак и преживљавање, а касније су постале све сложеније.

На самом почетку настанка друштва, тј. првих организованих (али још увек примитивних) људских заједница, човекове потребе биле су усмерене само на очување и, понекад, на унапређење живота. Наиме, и примитиван човек умео је да препозна шта су опасности које га вребају из света који га окружује и увиђао је да против њих мора да се бори, јер су потенцијално или стварно угрожавале и његов опстанак и опстанак заједнице у којој је живео. Одувек су се јављала бар два питања која се и данас налазе у центру човековог разматрања (данас, свакако, пре свега научног), чије одговоре је тражио на себи својствен начин. То је уједно и основа, тј. зачетак данашње методологије, јер су људи и тада били суочени са нужношћу откривања стварности, разумевања, повезивања, учења и размишљања, и то кроз одговоре на питања **шта** и **како** нешто чинити. Као што смо већ рекли, потребе примитивног човека везане су првенствено за његову егзистенцију, али како се човечанство развијало, развијале су се, мењале и усложњавале и потребе, али и начини њиховог задовољавања. Једна од основних потреба данашњег човека је могућност предвиђања догађаја, а самим тим и утицање на њих. Ову своју потребу човек у највећој мери задовољава кроз (научна) истраживања.

Ослањајући се на претходно изнете ставове, дошли смо до закључка да човеково интересовање за свет око себе можемо поделити на бар три периода: 1) период емпиријских *интересовања*, тј. емпиријских (тек почетака, али не у правом смислу речи) истраживања; 2) период дијагностичких истраживања и 3) период прогностичких истраживања. Како су се развијале човекове потребе и његово знање, тако је и начин на који су могле бити задовољене и сазнате мењао свој садржај. У почетку је све било засновано на простом чулном доживљају и то углавном оних ствари из непосредног окружења које су директно утицале на

задовољење потребе. Човек је, на самом почетку свог развоја, искуствено, односно, чулно морао да опази чињенице које су се често понављале. Нпр. опасности које се налазе у његовом окружењу, а онда, исто тако, и да нађе начин да се од њих одбрани. А пошто је он рационално биће, та своја сазнања он је прерадио, сачувао и почео да користи и примењује и на друге сличне ситуације. Са развојем сазнања, постепено је успео да са великом сигурношћу и предвиди будуће догађаје.

Са развојем говора и мишљења, односно, комуникације, развијала су се и сазнања, али права истраживања настају тек са развојем и настанком науке. Знамо да се наука као посебан облик сазнања јавља релативно касно, тек у 17. веку¹.

Наука представља активан однос човека према објективној стварности, чији је један од циљева објашњење и предвиђање. Њу чине истинита, проверена и проверљива сазнања до којих се долази применом одговарајућих метода. Она је, такође, развојна и циљно усмерена.

„За разлику од других културних делатности (као што су техника, уметност, морал), наука се у најширем смислу одређује као укупност истинитих и систематизованих знања (чињеница, категорија, принципа, закона, теорија и система) о природи, друштву и сазнању у њиховом историјском развоју.”²

Из наведених ставова видимо да је наука емпиријска и теоријска делатност. Она је део друштвене стварности и, стога, и сама може бити предмет сазнања.

Дакле, најкраће речено, наука је претежно кохерентан, сложен и развојан систем и поредак аксиома, научних закона, научних законитости и правилности, научних теорија, теорема и хипотеза и научног доказивања и оповргавања.³

Конститутивни чиниоци сваке науке су ПРЕДМЕТ и МЕТОД. Као што смо већ поменули, предмет науке је објективна стварност, све што нас окружује, па и ми сами у тој стварности. Не улазећи детаљније у расправу о процесу диференцијације науке и њене класификације, овде ћемо указати само на неке од основних, општепознатих и општеприхваћених ставова у вези са тим питањем.

¹ Речи *наука* и *научник* створио је R. W. Whewell, професор на Кембричком универзитету. Видети: „International Encyclopedia of the Social Science“, Editor D. L. Sills, The Macmillan Company and the Free Press, London, str.170.

² Б. Шешић, А. Стојковић, Дијалектички материјализам, Научна књига, Београд, 1962.стр.3.

³ Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.45.

На самом почетку људског развоја постојао је јединствен поглед на свет који је углавном имао одлике мистичног, а не научног сазнања. Касније се из филозофије, која је опет обухватала сво знање, издвајају посебне науке.

Објективну стварност коју сматрамо најопштијим предметом науке, можемо поделити на природну и друштвену. Сходно томе, и најопштија класификација наука познаје у првом реду разлику између природних, друштвених наука, итд.

Друштвене науке за предмет научног сазнања имају специфичности друштва, односно, друштвени живот који настаје као резултат друштвене акције. Друштво је много сложеније од природе, али и на друштво (осим друштвених) делују и природни чиниоци и индивидуалне особине људи. Код многих теоретичара наилазимо на становиште да су друштвене појаве непоновљиве и да је скоро немогуће применити експеримент. Ми стојимо на становишту да друштвене појаве јесу поновљиве, а примери тога су разне организације, држава, институције, које се јављају у свим друштвима и свим временима, а оно што се мења, нестаје - јесу актери, као појединци који се мењају. Стога је јасно да је и експеримент у друштвеним наукама могућ и користан, чак пожељан.

„Задатак друштвених наука се састоји у откривању законитости по којима се друштвене појаве развијају, тј. законитости њиховог развоја које настају као објективни резултат најразноврснијих сукоба и усклађености.“⁴

Оно што је још једна специфичност друштвених наука јесте да оне не постижу само теоријске резултате, нити је то њихов једини и превасходни резултат, већ обезбеђују и допринос решавању многобројних практичних питања и проблема савремених друштава.

Политика, као друштвени реалитет, предмет је политичке науке (политичких наука). Констатујемо и то да скоро ниједна сфера људског друштва није остала изван утицаја политике. Неопходност научног сазнања о политици (као друштвеном реалитету, али и као предмету науке) огледа се у могућности коришћења тог истог сазнања у пракси и утицаја на успех одређене политике. Зато се методологија, осим научним сазнањима о методама истраживања

⁴ Др Ж. Марковић, др З. Т. Галенкова, др У. Шуваковић, Социологија, „МБ Графика“, Ниш, 2009. стр.25.

политике, бави и методама практиковања тих сазнања, али и развојем теорија о тим методама.

Сазнање о предмету није могуће без сазнања о начину, тј. методу којим ћемо доћи до сазнања о предмету. Пошто се ми у овом раду првенствено бавимо политиколошким истраживањима, тј. истраживањима у оквиру политичке науке, важно је напоменути да „специфичност методе политичких наука је, у ствари, специфичност избора, конкретизације и примене метода друштвених наука и општих метода у концепцији примереној својствима предмета политичке науке.“⁵ Управо тај метод политичких наука предмет је методологије политичких наука.

Методологија је наука која се бави истраживањем научних метода, тј. метода стицања научног сазнања. Иако је у прошлости било доста дискусија о томе да ли је методологија наука или научна дисциплина у оквиру, пре свега, логике, данас је сасвим јасно да говоримо о самосталној науци која такође има два конститутивна дела, а то су, као што смо рекли, предмет и метод. „Методологија је наука чији главни предмет изучавања су управо методе научног сазнања. Задатак методологије је да открије, опише и објасни методе научног сазнања, тојест да покаже и објасни начине долажења до научних сазнања.“⁶

Научна истраживања су, дакле, начин стицања научног сазнања о разним предметима из природне, друштвене и психичке стварности. Јасно је да се она користе и у природним и у друштвеним наукама за стицање сазнања. У друштвеним наукама, међутим, ситуација је нешто сложенија, јер су и појаве које ове науке проучавају сложеније и разноврсније, јављају се у много појавних облика, често су непоновљиве, па је и њихово изучавање сложеније. Наиме, у друштвеним наукама се као предмети научног истраживања, осим реалних друштвених појава, често јављају и мисаоне творевине, исказ, став, суд и закључак. У вези са тим поставља се низ питања: прво, да ли су мисаоне творевине реални друштвени предмети и да ли их као такве треба пручавати? Друго, ако смо прихватили став да су и мисаоне творевине реални предмети истраживања, да ли њих истражујемо емпиријски или теоријски, односно, да ли су истраживања таквих предмета у друштвеним наукама – емпиријска или

⁵ Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.46.

⁶ Др Б. Шешић, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978. стр.1.

теоријска? Да ли реалне предмете истражујемо само емпиријски, односно, теоријске само теоријски и да ли је могуће теоријске предмете истраживати емпиријски и обратно?

Кроз овај рад настојаћемо да покажемо да су сва научна истраживања по својој природи и емпиријска и теоријска, као и да је тешко, готово немогуће строго их одвојити и одредити се само за једну врсту. Можемо говорити о претежности емпиријског, тј. теоријског у истраживању, а овај свој став образлажемо једном очигледном чињеницом везаном за сам процес истраживања. Наиме, само истраживање је процес у коме се непрестано прожимају и теоријско и емпиријско. Свако истраживање, било да се ради о реалном предмету или не, започиње неком теоријском поставком, неком теоријском парадигмом, јер је то нужан корак ка конституисању научног пројекта истраживања! А с обзиром на то да је свака теорија, закон, став, суд, закључак записан у неком облику, дакле, материјално постоје, онда и њих можемо посматрати као реалне предмете истраживања и то је једна од кључних разлика између друштвених и природних наука. Иако бисмо за ову фазу могли рећи да је искључиво теоријска, ипак смо видели да се и овде емпиријско и теоријско преплићу.

Док је прва фаза истраживања, дакле, претежно теоријска, за израду пројекта истраживања, као и за реализацију самог истраживања, могли бисмо да кажемо да су претежно емпиријског карактера.

Ниједно истраживање није могуће спровести без теоријског знања, увида у теоријски фонд, и без увида у истраживачку праксу. Било да се ради о мање сложеним, сложеним или веома сложеним предметима истраживања, увек је неопходна повезаност између теорије и праксе, и то пре свега, да би се сам процес научног сазнања правилно одвијао и дао резултате употребљиве и у науци и у пракси.

Следећа чињеница којом потврђујемо наш став да су сва истраживања и емпиријска и теоријска, односи се на то да се сви предмети истраживања могу непосредно и посредно манифестовати, а то значи, да се непосредно или посредно могу идентификовати, односно, теоријски и емпиријски проучавати.

Из свега претходно реченог може се констатовати неколико битних компоненти, специфичности научног истраживања. Прво, научно истраживање је

искључиво људска делатност, јер само човек може рационално, умно, циљно и сврсисходно да дела. И управо је разлика између појмова „активност“ и „делатност“ у томе што делање укључује умну, сврсисходну, циљно усмерену радњу. Неке активности се могу одигравати и мимо човекове воље, као што су природни процеси у организму на које човек не може да утиче. Друго, научно истраживање увек је ослоњено на сазнање, било да се ради о провереном научном сазнању, вероватном сазнању или сазнању које тек треба да настане. Циљ сваког сазнања, у крајњој линији, јесте решавање практичних проблема човека, о чему је већ било речи на почетку. Трећа чињеница везана за научно истраживање јесте да је оно (готово) увек планска делатност и да се састоји из две основне етапе (у којима долази до смењивања разних фаза): предпројектне и пројектне које се одигравају по строгим правилима науке, односно, научне дисциплине. У предпројектној етапи утврђује се да ли је одређено научно истраживање оправдано, као и проблем и предмет на који оно упућује, припадност научној дисциплини, итд. Тек након ове етапе приступа се изради пројекта истраживања који је целовит, оперативни документ научног истраживања. И на крају, пошто смо већ констатовали да су наука, класификација наука, као и правила научног истраживања и сам процес истраживања разних предмета - творевина људи, научника који су за то обучени, можемо са сигурношћу тврдити да нема научних истраживања која нису друштвена.

Дакле, као што и предмет и метод науке јесу предмет научног сазнања, тако се и конститутивни делови методологије могу научно истраживати. То отвара нова значајна питања – да ли је методологија теорија, мета-теорија или мета-методологија и какав је однос између методологије, мета-теорије и мета-методологије?

У вези са постојањем мета-методологије углавном нема спора, што је у центар пажње довело ново значајно питање – питање **методолошких истраживања**.

Наравно, као значајно питање може се још истаћи и питање да ли се написане методологије могу третирати као теоријска методолошка истраживања.

Методолошка истраживања су специфична врста научних истраживања и нису новина, мада треба рећи да до сада на нашем простору, а чини се и шире, чиста методолошка истраживања нису била предмет научног сазнања, тј. истраживања.

Постојала су слична истраживања у оквиру статистике, али у политикологији ово питање још увек није разматрано. У овом раду првенствено ћемо се бавити политиколошким истраживањима, тј. истраживањима у оквиру политичке науке, а детаљнијим објашњењем политике и политичког ћемо се бавити у трећој тачки Другог поглавља која носи назив *Одређење појма политика и политичко*.

1. Проблем, предмет и циљеви истраживања

1.1. Проблем истраживања

Прво питање од којег би требало започети наша разматрања проблема методолошких истраживања обухвата шири оквир сазнања, а тиче се теорије уопште. Наиме, важно је и основно питање - постоји ли заиста мета-теорија и шта је она по својим суштинским карактеристикама. Чини се да је одговор на ово питање крајње једноставан: да, постоји мета-теорија и она се најчешће одређује као надтеорија, односно, теорија *изнад* теорија. Њихов предмет су теорије, па су оне *теорије о теоријама*.

Ова разматрања била су неопходна да би се могло поставити још неколико значајних питања - питање постојања мета-методологије, односно, може ли се методологија сматрати теоријом, и да ли је она мета-теорија или мета-методологија. С обзиром на то да постоји сагласност око постојања мета-методологије, можемо рећи да је она, најједноставније речено, „над методологија”, тј. методологија на вишем нивоу од методологије у смислу основне научне методологије.

Полазећи од основне структуре методологије⁷ можемо закључити следеће:

1. Она је интегративно - теоријска творевина;
2. Она је сложена вишестрана теорија заснована на теоријама и нормама теорија разних наука (или група наука) и на уопштеним емпиријским сазнањима.

⁷ „Први део чине научна сазнања о правилима логике и односима правила логике са методама и предметом истраживања. Тај део бисмо назвали логичким делом. Њиме се успоставља однос између методологије и логике...

...Други део називамо епистемолошким или сазнајним. У овом делу разрешавају се проблеми односа између научног сазнања о предмету и научног сазнања о методу, као и односи научног сазнања применом одређених метода у истраживању предмета наука и посебно у истраживању метода...

...Трећи део назива се научно-стратегијским. Неспорно је битно својство сваке науке развојност. Дакле, научно сазнање се развија па се тиме развија и наука. У овом делу се артикулише и разрешава питање односа међузависности развоја сазнања о предмету и о методу науке." (Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.36)

С друге стране, и сваки од делова има своју теорију, норме и инструкције који су повезани у смислену целину што подразумева и одређену теоријску обраду и аргументацију. Осим тога, методологија развија и стратегију о научном, тј. теоријском сазнању, односно, о повезивању теорије и њене практичне примене.

У суштини, можемо констатовати да је методологија у целини, а посебно у неким својим деловима, већ теорија и мета-теорија. Зато се ни постојање мета-методологије не може оспоравати уколико мета-методологију схватимо као теорију чији је предмет методологија у целини или само неки њен део. Међутим, сложеност овог питања огледа се и у следећим констатацијама:

- постоји методологија науке и њена мета-методологија (односно, општа методологија и општа мета-методологија);
- постоји група сродних наука, њихова методологија и мета методологија, и
- постоје поједине науке и научне дисциплине, њихова методологија и мета-методологија.

Додајмо овоме још и то да су између мета-теорије одређене науке и мета-методологије те науке неизбежна интензивна прожимања.

Као логично питање, проистекло из претходног излагања, намеће се и једно, опет наизглед, једноставно, али врло значајно и сложено питање, а то је питање да ли постоји метод методологије, односно, развија ли она сопствене методе истраживања? Одговор на ово питање захтева дубља, сложена и свеобухватна разматрања сложених односа унутар методологије као посебне науке, тј. научне дисциплине, али се донекле може исказати и следећом реченицом - „може се рећи да постоје посебне методе методологије бар у оној мери у којој постоје посебни методи посебних наука у друштвеним наукама”⁸.

Можемо, дакле, закључити да се методологија јавља и као теорија и као предмет теорије. Тешкоће у констатовању методологије и мета-методологије проистичу из бројних и значајних разлика између предмета и метода и техника које се у њиховом сазнању примењују.

Предмет специјалних методолошких истраживања (односно, мета-методолошких истраживања) су процеси, тј. процедура концептуализације и

⁸ Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000. стр.35.

реконцептуализације, израде пројекта истраживања, као и структуре и форме тих пројеката, токови реализације истраживања и карактеристике, могућности и практиковање одређених методолошких концепата. Наиме, истраживање је, а самим тим и његова концептуализација, конзистентна целина која подразумева сагласно и синхронизовано деловање сваког дела, фазе и етапе. Концептуализација је сложена теоријска и методолошка замисао система научног истраживања. Новија методолошка сазнања отварају ново и недовољно обрађивано питање - питање теоријских истраживања методологије и метода.

На основу овога, можемо издвојити три кључна питања:

1. Однос између теорије (уопште) и теорије методологије и мета-методологије. Наиме, у методолошким истраживањима поставља се питање границе где теорија постаје мета-теорија, односно, где теорија методологије прераста у мета-теорију.
2. Питање односа метода науке, метода научне дисциплине и методологија: опште методологије, посебне методологије и специјалних методологија укључујући и методiku.
3. У сфери тзв. методолошких истраживања питање стратегије методологије и њеног развоја и међузависност развоја науке и методологије.

Научни значај овог истраживања у виду докторске дисертације састоји се у формирању одговарајућег научног фонда неопходног за даља истраживања.

Друштвени значај можемо одредити као формирање сазнајног фонда неопходног за праксу истраживања.

У литератури методолошка истраживања нису непосредно обрађивана, па је, стога, расположиви научни фонд за ово истраживање веома оскудан, готово и да га нема. У неким методолошким радовима посредно се могу наћи делови који се односе на питање методолошких истраживања. До корисних и употребљивих сазнања можемо доћи и из литературе из логике, филозофије и друштвених наука

уопште. Оваква ситуација усложњава и отежава рад на изради ове докторске дисертације, али никако не умањује значај изабране теме, већ га увећава.

1.2. Предмет истраживања

Свако научно истраживање јесте сложен процес стицања научних сазнања о предмету науке. Јасно је да разне науке имају разне предмете, па тако и предмет научних истраживања може бити разноврстан. С друге стране, и метод, као конститутивни чинилац сваке науке, може бити предмет истраживања. Из овога можемо закључити да и предмет и метод методологије (као једне од наука) може бити предмет научног истраживања. Како онда можемо одредити, дефинисати таква истраживања?

Питање методолошких истраживања уопште, а самим тим и методолошких истраживања у политикологији, заправо је сложено, вишедимензионално и суштинско питање односа методологије, мета-методологије и методолошких истраживања. Као што смо рекли, овај однос је вишеслојан и унутар себе подразумева:

- а) однос мета-теорије и мета-методологије;
- б) однос методологије и мета-методологије;
- в) однос методолошких истраживања (као мета-методолошких) и истраживања предмета одређене науке (научне дисциплине);
- г) однос методолошких и методских истраживања.

Пре него што се започне са разматрањем ових сложених односа, треба дефинисати и класификовати методолошка истраживања. Да ли постојећа класификација на теоријска и емпиријска истраживања може бити примењена и на методолошка истраживања?

Вратимо се поново питању од којег треба поћи у разрешавању проблема методолошких истраживања, а то је питање **постоји ли уопште мета-теорија?** Иако нам се на први поглед може учинити да одговор на ово питање делује једноставно, нпр. да је то *теорија о теорији*, он не може у потпуности задовољити, јер неки битни односи остају нерешени и недовољно јасни.

С друге стране, мета-теорије се могу одредити и као *над-теорије* које имају дефинисан ниво тиме што су *изнад* свих других теорија. Међутим, мета-теорија није било које смислено излагање о некој теорији, јер она мора имати одређену структуру и процедуру доказивања и оповргавања, као и то да не сме бити лишена

научности. Мета-теорија мора у свом предмету изнети основне и теоријски, али и емпиријски засноване ставове, и мора бити систематска. Иако она не може бити ненаучна, њен предмет могу бити и ненаучне теорије.

Вратимо се поново питању да ли постоји мета-теорија о којем смо већ нешто говорили на почетку. На основу расположивих сазнања могуће је извести **неколико закључака:**

Прво, свако теоријско разматрање целовите теорије или методологије суштински је мета-теорија.

Друго, мета-теорија је само један од нивоа у развоју теорије, а не *над теорија*, иако садржи, формира и исказује сазнања о теорији.

Треће, структура мета-теорије је релативно стабилна и иста је са структуром стандардне научне теорије. Норме, вредности и инструкције саставни су делови сваке теорије.

Четврто, и за мета-методологију важе све одредбе које смо навели за мета-теорију.

Важно је напоменути да се научна сазнања методологије примењују као основ изградње мета-методологије и подстицај за развој науке у целини, као основа развоја научног истраживања и научних метода, и на крају, као оквир за усмеравање стручног рада.

Између методологије и примене научних (методолошких) сазнања посредује методика. Да ли методика припада методологији или мета-методологији, или, иако, припада само(ј) струци?

Следећи проблем јесте питање односа концептуализације истраживања, теорије, мета-теорије, методологије и мета-методологије. Не улазећи детаљније у одређење концептуализације, напоменућемо само да је она својеврстан концепт истраживања, сложена теоријска и методолошка замисао система научног истраживања. Наиме, истраживање је, а самим тим и његова концептуализација, конзистентна целина која подразумева сагласно и синхронизовано деловање сваког дела, фазе и етапе, па се те његове компоненте и не могу посматрати независно, бар у начелу.

Процес концептуализације обухвата бар следеће битне моменте:

1. Констатовање и идентификација истраживачког проблема, који према ваљаним критеријумима треба да буде научно истраживан.
2. Израда и усвајање пројектног задатка.
3. Израда и провера пројекта истраживања.
4. Примена (реализација) пројекта истраживања.
5. Закључивање на основу прикупљених и обрађених података.
6. Извештај о истраживању и о резултатима истраживања.
7. Сугестије, препоруке и примена резултата истраживања.⁹

Сваки део примењеног пројекта истраживања теоријска је творевина и предмет теорије и мета-теорије. С тим у вези, треба напоменути да научно истраживање може и само бити истраживано (емпиријски и теоријски) као део примењеног пројекта, и тада је оно део мета-теорије и мета-методологије.

Осим ових питања, у докторској дисертацији биће обрађени и проблеми избора модела, односно, процедура методолошких истраживања, као и специфичности примене метода и техника истраживања у методолошким истраживањима (основних, општенаучних, метода прибављања података, оперативних и метода обраде података).

У суштини, предмет овог рада обухвата следећа важна питања:

- а) **верификација** актуелно важећих правила у процесу истраживања и примене метода истраживања;
- б) **примењивост, ваљаност и продорност** примене метода истраживања у процедурама истраживања;
- в) **ефекти** коришћења одређених метода истраживања у одређеним типовима истраживања;
- г) **специјална експериментална методолошка истраживања** (експерименти са ваљаношћу одређених метода, техника и поступака; метода истраживања у лабораторијским и квази лабораторијским условима);

⁹ Ове битне моменте концептуализације издвојили смо научном анализом из неколико радова: Проф. др Р. Супек, Изабрана поглавља из методологије истраживања социјалних појава (скрипта, друго поправљено издање), Сарајево, 1976. стр. 13. и 20.
В. Мужих, Методологија педагошког истраживања, Завод за издавање уџбеника Сарајево, 1968. стр. 47.
Good – Scates, Методе истраживања у педагогији, психологији и социологији, Отокар Кершовани, Ријека, 1967, стр. 55-57, 82-83, 86-89, 253-255.

д) **проблеми етичности** истраживања и примене метода истраживања.

Из овог кратког и сажетог излагања о основним питањима методолошких истраживања можемо извести следећи закључак: **сва истраживања су методолошка зато што:**

- истражујемо предмет истраживања и проверавамо ставове методологије (кроз концептуализацију и пројекат истраживања);
- можемо имати и искључиво методолошка истраживања која су углавном експериментална. Сва та истраживања су мета-методолошка, јер се баве истраживањем метода, при чему се за сваку методу увек поставља посебан пројекат.

1.3. Циљеви истраживања

Циљеви дисертације могу се одредити као научни и друштвени.

Научни циљ овог истраживања јесте **опис (дескрипција) структуре, места, улога, функција методолошких истраживања у политикологији, као и њихових веза и односа са истраживањима о предмету науке, затим класификација и типологизација методолошких истраживања, као и објашњење структуре, места, улога, функција и односа и веза методолошких истраживања у целокупном истраживачком процесу.**

Битан научни разлог за обраду ове теме је у њеној актуелности, необрађености и значају за науку. Није позната ниједна целовита студија у доступној литератури о мета-теорији и мета-методологији. Такође нема ниједног посебног научног дела које се у целини бави проблемом методолошких истраживања.

Друштвени циљ јесте **допринос концептуализацији, реализацији истраживања и примени резултата истраживања у политикологији.**

2. Хипотетички оквир докторске дисертације

Хипотетички оквир истраживања у овој докторској дисертацији чине једна генерална (општа) и шест посебних хипотеза.

2.1. Генерална (општа) хипотеза

Генерална (општа) хипотеза у овој докторској дисертацији гласи: „У методологији политичких наука постоје специфична методолошка и метаметодолошка истраживања“.

Сама методологија је, по својим одредбама већ мета-теорија и то у целини и посебно у неким својим деловима. Стога, ако мета-методологију схватимо као теорију чији је предмет методологија (у целини или само неки њен део), онда се ни постојање и значај мета-методологије не могу оспоравати. Метод науке предмет је методологије те науке и методологије уопште, а та методологија предмет је мета-методологије те науке и мета-методологије уопште. С обзиром на то да је свако научно истраживање сложен процес стицања сазнања о предмету науке, могуће је истраживати и предмет и метод методологије, те је неоспорно закључити да постоје и методолошка и мета-методолошка истраживања.

2.1.1. Прва посебна хипотеза

У постојећој методолошкој литератури постоје различите дефиниције и класификације методолошких истраживања које је неопходно систематизовати спрам достигнућа савремене методологије друштвено-хуманистичких наука .

2.1.2. Друга посебна хипотеза

Мета-методологија је *над методологија*, тј. методологија на вишем нивоу од методологије у смислу основне научне методологије.

2.1.3. Трећа посебна хипотеза

Питање методолошких истраживања уопште, а самим тим и методолошких истраживања у политикологији, сложено је, вишедимензионално и суштинско питање односа методологије, мета-методологије и методолошких истраживања.

2.1.4. Четврта посебна хипотеза

Предмет специјалних методолошких истраживања су процеси, тј. процедура концептуализације и реконцептуализације израде пројекта истраживања, као и структура и форма тих пројеката, токови реализације истраживања и карактеристике, могућности и практиковање одређених методолошких концепата.

2.1.5. Пета посебна хипотеза

Методолошка истраживања у политикологији баве се и проблемом избора модела и процедура методолошких истраживања.

2.1.6. Шеста посебна хипотеза

У методолошким политиколошким истраживањима посебно постоје специфичности примене метода и техника истраживања, како основних и општенаучних метода, тако и метода прибављања података, оперативних метода и метода обраде података.

Индикатори за све хипотезе су искази, односно, теоријски ставови Опште методологије, посебне Методологије друштвених наука, као и специјалне Методологије политичких наука и спроведена научна истраживања.

3. Начин истраживања

Од **општенаучних** метода користићемо хипотетичко-дедуктивну методу, методу моделовања, статистичку и компаративну методу.

Од **основних** метода користићемо готово све аналитичко-синтетичке методе научног сазнања, са тежиштем на анализи и синтези, апстракцији и конкретизацији, генерализацији и специјализацији и индукцији и дедукцији.

Изворе података треба утврдити на основу њихове **валидности** (ваљаности) и **релијабилности** (поузданости). Као основни извори података у овом истраживању биће коришћени:

- а) научна, стручна и друга дела из области методологије друштвених наука, као и методологије посебних наука (у нашем случају политичких наука);
- б) вербални искази људи експерата из области методологије друштвених наука;
- в) спроведена истраживања и извештаји о истраживањима.

Прибављање података вршићемо оперативном методом **анализе (садржаја) докумената**, на основу предложене литературе. Анализа докумената биће коришћена као оперативна метода прибављања података, применом технике **квалитативне анализу садржаја докумената**. Као помоћна метода прибављања података биће коришћено неутрално испитивање, применом технике **индивидуалног оријентационог интервјуа**.

4. Научна и друштвена оправданост истраживања

Научна оправданост истраживања произилази из садашњег стања у теорији методологије и политикологије. Овим радом се обезбеђује критичко разматрање различитих аспеката односа теорије и науке, методологије и мета-методологије, методолошких и предметно научних истраживања. Резултати овог истраживања даће одређени научни допринос унапређењу теорије методологије друштвених наука, посебно теорије методологије политичких наука, а општи генерализовани резултати истраживања у дисертацији омогућиће и оријентацију у текућој политичкој пракси, чиме се обезбеђује и друштвена оправданост.

5. Основни категоријални појмови

Два су битна сложена појма категоријалног карактера у овој докторској дисертацији:

1. **методолошка истраживања и**
2. **политиколошка истраживања.**

Радне дефиниције ових појмова обухватају и појмове истраживања, научних истраживања, као и појам специфичности.

Појам методолошких истраживања обухвата научна, теоријска и емпиријска истраживања чији је основни, битан предмет процедура откривања истинитог научног сазнања о политичким појавама и процесима. Битни чиниоци овог предмета истраживања су:

- дефинисање и именовање;
- концептуализација и реконцептуализација;
- пројектовање и реализација истраживања;
- утврђивање и коришћење резултата истраживања – уз уважавање специфичности **политике** као специфичне друштвене појаве.

Политикологија или политичке науке имају као свака наука предмет и метод. Специфичност предмета политикологије је у његовој еластичности и обухватности, у зависности од карактеристика друштвене и политичке ситуације на одређеном простору и у друштвеном и календарском времену. Тиме су детерминисана и политиколошка истраживања.

Ова дисертација има својства **мета методолошког истраживања.**

II ДЕФИНИЦИЈА И КЛАСИФИКАЦИЈА МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

1. Класификација научних истраживања

1.1. Појам класификације

Са појмом класификације сусрећемо се у готово свим научно-истраживачким радовима, али је он често коришћен појам и у свакодневном говору и пракси. Такође, сваки истраживачки процес, било да се ради о пројектовању истраживања или о његовој реализацији, укључује у себе процесе класификације. У сфери тзв. *обичног* говора под класификацијом се подразумева свако растављање неке целине и њених делова у групе по унапред одређеном, односно, дефинисаном критеријуму. Она се схвата и као мисаони и као физички процес, мада треба нагласити да сваком физичком сврставању претходи нека мисаона радња.

У научно-истраживачкој пракси са класификацијом се сусрећемо као са једним од облика специјализације¹⁰, основне аналитичке методе у процесу сазнања. Да би специјализација могла бити примењена, мора се прво идентификовати таква друштвена појава чије су суштинске одредбе заједничке, али да постоје и неки чиниоци, делови појаве који исказују одређену посебност, специфичност, а што је управо задатак специјализације. Осим класификације, као други облик специјализације јавља се дихотомија¹¹, за коју се често употребљава израз *двочлана класификација*. Међутим, оно што је прецизније и тачније рећи, јесте да

¹⁰ Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.210: „Специјализацију такође убрајамо у аналитичке основне методе. И њој су у основи поступци анализе односно *сазнавања посебног и појединачног у општем* при чему је опште схваћено као целина састављена од чланова који су сви међусобно повезани извесним заједничким својствима, али су међу њима задржане евидентне разлике на основу којих се може идентификовати њихова посебност у одређеном поретку.“

“Сматра се да је *специјализација схватање посебног у општем преко посебног*, а као облици *специјализације* наводе се класификација и дихотомија.

¹¹ Др Б. Шешић, *Основи методологије друштвених наука*, друго издање, Научна књига, Београд, 1978. стр.88: “... стварна дихотомија не само да “*двоји оно што је једно*” на реално, међусобно повезане чиниоце, него она води и сазнању *противречних чинилаца једносног предмета*, а тиме и схватању праве суштине и развоја предмета.

”Продужена и потпуна подела једног појма јесте класификација.”

у неким случајевима дихотомија претходи класификацији. Још треба додати да дихотомија садржи аналогију и компарацију и да се одиграва тако што се прво упоређују две појаве, одредбе или својства (који могу бити познати и непознати), па се на основу сличности и разлике утврђује о чему се ради, тј. шта је то.

Говорећи о класификацији уопште, не само у науци, морамо да додамо још једно запажање, а то је да је она често примењивана у друштвеном животу и у политици. Готово да не постоји ниједан политички процес, као ни научно истраживање у коме се не врши некакво растављање и разврставање појава, одредаба, својстава, итд. по неком утврђеном критеријуму. То све говори о њеном неспорно великом значају и улози у сазнању, односно, научном сазнању. Зато се у вези са класификацијом и њеном применом у научно-истраживачком, али и у целокупном друштвеном животу, може поставити неколико битних питања. На нека од њих покушаћемо да одговоримо у даљем тексту. Та питања су следећа:

1. Шта су основе и предмет класификације и како се одиграва процедура примене?
2. Да ли је класификација мисаона или физичка радња?
3. У чему се она разликује од анализе¹² или апстракције?
4. Да ли класификацијом сазнајемо нешто ново, односно, да ли је она продуктиван процес, или се ради само о репродукцији постојећих сазнања, односно, њиховом опису?
5. Да ли се класификација може сматрати обликом мерења и којом врстом мерења?

Кренимо редом. Код скоро свих теоретичара можемо уочити јединствен став око питања шта је класификација, шта је њен предмет и како тече сама процедура њене примене. Тај став могао би се, мање-више прецизно, сажети у неколико следећих тврдњи. Под класификацијом, пре свега, треба подразумевати раздвајање или растављање неког сложеног или општег предмета, тј. целине, на делове по унапред утврђеном критеријуму. То значи да предмет морамо добро

¹² Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.203-204: „Суштински анализа је *растављање предмета истраживања на његове саставне делове, односно на чиниоце структуре, функција, веза и односа на одређеном простору у одређеном времену. (...) Општи предмет анализе је увек сложена целина.* „

сагледати, утврдити већину његових карактеристика, димензија, својстава, чинилаца, итд. како бисмо га могли тачно, јасно и прецизно дефинисати. Без добре дефиниције предмета, ни класификација не може бити задовољавајућа.¹³

Б. Шеших прави разлику између формално-логичке класификације и стварне, односно, дијалектичке класификације.¹⁴ На другом месту он каже: „класификација је специјализација појма или става при којој се један општи појам или став, по одређеном принципу поделе, дели или раставља на своје саставне делове. Под класификацијом се разуме системска, доследна и потпуна подела једног општег појма на посебне појмове.“¹⁵

С. Милосављевић и И. Радосављевић слажу се да је класификација један од облика специјализације у коме се један општи појам или став рашчлађава по одређеном критеријуму.¹⁶

И у *Лексикону педагошке методологије* налазимо одредницу **класификација**. Ту стоји: „Поступак научног сазнања којим се одређује место појма у систему појмова. Свака класификација треба да има појам који се подвргава класификацији, принцип по којем се врши класификација и чланове класификације. Предмет класификације и његов појам морају бити по обиму и по садржају јасно одређени. Класификација треба да је потпуна и исцрпна, да се изводи по истом критеријуму и да чланови класификације морају бити међусобно искључиви.“¹⁷

¹³ М. Коен – Е. Нејгел, Увод у логику и научни рад, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1979. стр. 259-260: „Док деоба разбија род у врсте, класификација је груписање појединачних елемената у класе, а ових класа у шире класе. Док потпуно не испитамо предмет, не можемо постићи ни задовољавајућу дефиницију, ни задовољавајућу деобу, ни задовољавајућу класификацију...“

¹⁴ Др Б. Шеших, Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971. стр.77-81: „Класификација је, уствари, систематска подела општег појма на посебне, врсне и појединачне појмове које тај општи појам обухвата.“

...“ Конкретно дијалектичка или стварна класификација се одликује: а) тиме што је то конкретна и објективно предметна систематска подела неког општег или сложеног предмета, појаве или њеног појма одн. области појава или појма ове области; б) што је систематска подела појма не само по обиму него по конкретном јединству садржаја и обима предмета одн. појма...“

¹⁵ Др Б. Шеших, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1974. стр.86-87.

¹⁶ Видети: др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 210-213.

¹⁷ Г. Гојков, Р. Круљ, М. Кундачина, Лексикон педагошке методологије, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 2002. стр. 97-98.

Оно што се већ на први поглед може уочити код свих ових дефиниција (мада то нису једине дефиниције, али их је аутор овог текста одабрао као погодне за своје разматрање) као заједничка карактеристика јесу одређени захтеви¹⁸ или правила која би требало испоштовати како би класификација била успешна, тј. ваљана. Међутим, да би класификацију уопште могли применити треба испунити један, такорећи, *услов свих услова*. Он се односи на могућност да у некој друштвеној појави постоји део, или делови, тј. квалитет који га чини саставним делом те појаве. Како су друштвене појаве веома сложене, динамичне, распрострањене, итд. код њих је тешко уочити сличности, а о идентичности (као о потпуном поклапању квалитативних и квантитативних својстава) у друштвеној и истраживачкој пракси није могуће говорити. Код ових појава могуће је само утврдити да један битан квалитет постоји код више појава, али да су нпр. различитог квантитета. Дакле, могућност класификације заснована је на чињеници да део неке сложене појаве садржи квалитет који га управо чини саставним делом те појаве. Захтеви и правила који морају бити испуњени да би класификација била успешна засновани су на логици, методологији и научно-истраживачкој пракси.¹⁹

1. Пре свега, то је предметност. Већ смо рекли да предмет мора бити јасно, прецизно и тачно одређен и дефинисан како би и класификација била успешна.

2. Такође, свака класификација мора имати јединствен, ваљано дефинисан критеријум којим ће бити обухваћени сви чланови класификације. Међутим, и поред тога скоро све класификације пате од парцијалности и једностраности.

3. Сваки члан класификације треба да изражава неку посебност, али тако да та посебност (ипак) улази у основна својства чланова класификације, тј. да се односи на обим и садржај општег појма који се дели.

4. Сви чланови морају имати и заједничко својство или одредбу, тј. морају јасно да изражавају припадност целини, тј. предмету који се дели.

5. Мора се тежити истој удаљености свих чланова класификације од општег појма, али и њих самих међусобно.

¹⁸ Видети: Џ. Термиз, Методологија друштвених наука, Графит, Лукавац, 2009. стр.77.

¹⁹ Анализом ставова у делима истакнутих аутора: Б.Шешић, С. Милосављевић, И. Радосављевић, Џ. Термиз, В. Милић, В. Гуд, М. Богдановић, Н. Месиховић, М. Печујлић, итд. и њиховом синтезом, уочили смо поменута правила и захтеве за успешну класификацију.

У најкраћем, могли бисмо рећи да свака класификација мора бити предметна, систематска, обухватна, доследна и јединствена. Осим тога, додали бисмо и њену економичност и могућност за продубљивањем и ширењем научних сазнања.

Класификације настају на два начина, деобом и сажимањем. Први начин је аналитички, јер се предмет рашчлањује и између чланова се успоставља поредак. Сажимање је поступак изграђивања једног општијег појма повезивањем посебног и појединачног. У овом случају подаци се сврставају у сродне групе на основу неког теоријског модела или критеријума.

По саставу класификације, разликујемо дивизију и партиципацију.²⁰

Често се поставља питање да ли је она мисаони или физички процес. Рекли бисмо да класификацију многи виде, пре свега, као мисаону процедуру деобе, растављања општег предмета, појма или става. Ипак, ако у обзир узмемо друштвену праксу и научна истраживања могли бисмо додати да се ради и о физичком разврставању.²¹ Овде треба указати на појмовно разликовање два термина која су најчешће у употреби: класификација, односно процедура класификације је првенствено мисаона, док разврставање више говори о физичком сврставању, груписању података у одређене групе. Такође морамо правити разлику између класификације као инструмента и реализоване класификације.

Класификација као инструмент је, заправо, само нацрт како је могуће разврстати податке. То је теоријски модел (значи, првенствено мисаони) како би изгледао поредак одређених особина, својстава, делова појаве која се класификује. Те особине могу бити квалитативне, квантитативне или квалитативно-квантитативне.

Класификација такође подразумева и извршење одређених радњи и тада говоримо о реализованој класификацији. То значи да се мора обавити селекција,

²⁰ Др Џ. Термиз, Методологија друштвених наука, Графит, Лукавац, 2009. стр.78 : „Дивизија захтијева да сви чланови класификације имају једну заједничку – исту одредбу.(...) Са „партиципацијом“ стоји нешто другачије. Она не забрањује, али и не захтијева посједовање идентичног својства као услова укључивања у класификацију.“

²¹ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.210 : „Предмет специјализације су појмови, ставови, судови, закључци и друге мисаоне творевине, али у одређеним случајевима у друштвеним и политичким наукама, предмети специјализације могу бити и физички предмети, ствари и људи. И у том случају мисаона спецификација има доминантну улогу и место.“

компарација, дефинисање и мисаоно и физичко разврставање података. Управо је то оно што је чини различитом од анализе и апстракције. Постојање одређеног принципа, критеријума према коме се врши разврставање чланова чини још једну суштинску разлику у односу на анализу и апстракцију.

Следеће важно питање у вези са класификацијом јесте да ли је она продуктивна, да ли њоме могу да се утврде и нека нова научна сазнања, или је она само опис онога што већ знамо и постоји као научно сазнање о предмету. Чак и када о класификацији говоримо као о деоби предмета, појма, става, треба разликовати ситуацију када је тај предмет познат, научно истражен, и ситуацију када нам он није довољно познат. Као што знамо, постоје верификаторна и хеуристичка истраживања. Исто тако, јасно је да ниједан предмет истраживања не можемо до краја сазнати, дакле, не можемо говорити о апсолутно сазнатој, научно истраженој појави. С друге стране, и непознате, чак сасвим нове појаве, предмети имају корене у неким старим, научно познатим појавама. Битна карактеристика савремене науке јесте да она увек има нека постулативна сазнања чак и о тзв. новим појавама. Класификација тако има своју улогу и када је реч о верификаторним истраживањима, у којима је предмет истраживања научно верификован, али и у откривању појаве, односно, у хеуристичким истраживањима.

Када се ради о верификаторним истраживањима, класификацијом се прво мора утврдити шта се класификује, затим циљ који желимо постићи том класификацијом и обавезно критеријум на основу кога ћемо извршити класификацију. Ако применимо деобу, класификација је аналитичка јер се појам мора раставити на делове између којих се успоставља поредак и утврђује удаљеност или блискост од општег појма. Када класификацију примењујемо тзв. сажимањем, откривамо разна својства података добијених истраживањем, па се они сврставају у одређене групе на основу утврђеног критеријума. Тада обично већ постоји изграђен теоријски модел који се састоји од доказаних или могућих одредби, а класификација је, заправо, примена, развијање или њихова конкретизација.

У ситуацији када нема теоријског модела и дефинисаног критеријума, класификација се изграђује на основу података добијених у научном истраживању

и тада је она битан фактор у настанку теорије или теоријског модела. Суштина тог процеса лежи у томе што се прво дихотомијом из мноштва прибављених података морају прво издвојити они који се односе на предмет истраживања и они који се не односе. Подаци се затим проучавају, констатују се сличности и разлике и на основу квалитативних и квантитативних обележја се групишу у несистематизоване целине. Тек на основу проучавања тих целина и систематизације могуће је утврдити и формирати критеријум класификације.

Међутим, и када се употребљава у верификаторним и у хеуристичким истраживањима она је продуктивна, јер ако се реализује по утврђеним правилима, њој се могу сазнати односи чланова, редоследи, удаљеност од општег појма, откривају се принципи (критеријуми) на основу којих је могуће извршити класификацију. Дакле, она увек доноси нешто ново у научном сазнању предмета без обзира на првобитну оријентацију самог истраживања. Она је могућа и као иновативна, продуктивна метода.

Што се тиче њеног односа са мерењем, код многих теоретичара смо наишли на став да је класификација облик мерења.²² У друштвеним и политичким наукама, тј. у политиколошким истраживањима мерење има широку употребу, мада се оно у овим истраживањима не обавља у већини случајева помоћу строго квантитативних инструмената.²³

„То је „истраживање“ односа друштвених реалитета – оних којих има више или мање (дакле, релација количина), оног што је веће или мање (дакле, релација димензија), оног што је ближе или даље (дакле, релација простора) или оног што

²² Ж. Ристић, О истраживању, методу и знању, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995. стр. 369: „У ужем смислу, ма која класификација објеката, с обзиром на неко својство, јесте мерење...“

В. Милић, Социолошки метод, Београд, Нолит, 1978. стр. 599. „Класификација и мерење су основна појмовна и техничка средства за издвајање изворних података... појмовни оквири синтетичких облика искуствене евиденције. Мерење је, у ствари, само усавшавање класификације...“

Др Џ. Термиз, Методологија друштвених наука, Графит, Лукавац, 2009. стр.77. „Класификација се посматра и као облик почетног мјерења (као прелаз од номиналног ка ординалном). То захтева да се у класификацији њени чланови поставе на исту појмовно-логичку удаљеност.“

Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.212. „Класификација, нарочито квантитативна, може се сматрати једним од почетних облика мерења.“

²³ Видети: др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, наведено дело, стр.594.

је једнако – и то је релација које су у друштвеној стварности очевидне – тачније стварно опазиве.²⁴

„Опште је познато да се може мерити само оно о чему постоји друштвено сазнање или оно чијим се мерењем може остварити друштвено сазнање.“²⁵

С друге стране, када говоримо о специфичностима мерења у политичким наукама треба рећи да се оне „огледају у томе што *материјални предмет мерења* обухватају: јединке људског рода, организације, институције, творевине делања, понашање, и друго; док нематеријални предмет мерења обухвата: свест, осећања, ставове, судове, очекивања, надања, жеље, односе, и друго.“²⁶

Најближе класификацији су номинална и ординална скала. У ствари, већина интуитивних мерења може се схватити као класификација, и то она која настаје на основу података прибављених истраживањем и помоћу којих се дефинише теоријски модел, тј. критеријум класификације. Процедура формирања номиналне и ординалне скале²⁷ најсличнија је класификацији и она се одвија тако што се прво идентификује и дефинише предмет мерења. Затим се упоређује са другим предметима и утврђују се сличности и разлике у квалитету и квантитету. На основу тога се утврђује место у систему претходно дефинишући критеријум, који може бити квалитативан или квантитативан, па се на основу њега одређује место члановима класификације.²⁸

Може се рећи и да је у основи сваког облика мерења одређених својстава, чинилаца или одредаба предмета, квантификована класификација.

²⁴ В. Арежина, Проблеми мерења еколошке безбедности, МСТ Гајић, Београд, 2010. стр.14.

²⁵ В. Арежина-Ђерић: „Специфичности мерења у политичким наукама“, Српска политичка мисао бр.3, год.16. Vol.25, Институт за политичке студије, Београд, UDK 32, ISSN 0354-5989, стр.136.

²⁶ Исто, стр.141

²⁷ Више о мерењу и формирању скала видети код: В. Арежина-Ђерић: „Специфичности мерења у политичким наукама“, Српска политичка мисао бр.3, год.16. Vol.25, Институт за политичке студије, Београд, UDK 32, ISSN 0354-5989, стр.135-156. и В. Арежина, Проблеми мерења еколошке безбедности, МСТ Гајић, Београд, 2010.год. стр.37-43.

²⁸ „У логици се, у класификацијама појмова, јављају тзв. *квалитативни и квантитативни појмови*.“ (В. Арежина, Проблеми мерења еколошке безбедности, МСТ Гајић, Београд, 2010. стр.32.)

1.2. Истраживање – научно истраживање

Истраживање је појам који је у најширој употреби од давнина. До данас су настале бројне дефиниције тог појма, али оно што се издваја као заједничка одлика за већи број тих дефиниција јесте управо потреба за сазнањем. Чини се, тако, да откако је човека и његове потребе за спознајом света, постоји и потреба за неком врстом истраживања. Наравно, појам се временом мењао и постајао богатији, сложенији и прецизнији, али је добијао и нека нова значења. Данас се сусрећемо са великим бројем прихватљивих и прихваћених дефиниција појма *истраживање*.

Многи појединци и установе увидевши значај истраживања увели су у високошколске установе и на факултете посебне предмете који се баве овим феноменом, али и практичне предмете чији је задатак истраживање ствари, појава и процеса из природне, друштвене и психичке средине. Још један од феномена који су се последњих деценија појавили, јесу и разне агенције за истраживање, које готово свакодневно излазе у јавност са резултатима истраживања јавног мњења, тј. ставова и мишљења појединаца и група о важним, актуелним и значајним питањима. Мислимо да је значај истраживања неоспоран те се нећемо дубље тиме бавити, али смо само желели да укажемо на то да широка употреба овог појма и све веће интересовање за њега, може имати за последицу једно прилично велико шаренило у схватању значења садржаја и суштине тог појма.

Вратимо се, ипак, основном питању на које ћемо покушати да одговоримо у овом поглављу, а без којег би даљи рад на теми био бесмислен. Наравно, то је питање шта је истраживање, како се дефинише истраживање и каква је разлика између истраживања уопште и научног истраживања.

У вези са самим појмом *истраживање*, јавља се константан проблем, који до данас изгледа није превазиђен, а решење је врло једноставно. То је проблем честог појмовног поистовећивања, замене и коришћења појма *испитивање* као синонима за појам *истраживање*. Овде је довољно истаћи како свако испитивање подразумева свесна бића, тј. постављање питања и давање одговора на њих од стране људи, а исто тако, у методологији под испитивањем подразумевамо једну од најчешће коришћених метода за прибављање података. Стога је недопустива

грешка када, чак и неки који претендују да буду научни радници, не праве разлику између ова два појма.

Покушајмо сада да одредимо значење појма истраживање. Можемо рећи да сви људи свакодневно нешто истражују. Свако тражење одговора на задато питање, тражење најбољег начина или решења за неки проблем, чак и банални, има неке карактеристике истраживања. То је зато што сви полазе од неких претпоставки, имају неки циљ и план како га остварити, али таква истраживања још увек не можемо схватити као научна истраживања, већ су то аматерска истраживања или истраживања уопште. Она немају основу у некој одређеној струци или науци. Постоје и истраживања која имају одређену стучну подлогу, а обављају их они који свакодневно раде неки посао. За оваква истраживања кажемо да су методичка, а можемо их сматрати полунаучним, с обзиром да имају основу у методологији.

Научна истраживања строго су дефинисана, она се изводе по правилима научне методологије, у којима се користе научне методе и технике и правила научног доказивања и оповргавања, закључивања и употребом научних аргумената.²⁹ Бројне су дефиниције научних истраживања.³⁰ Из свих тих дефиниција ипак

²⁹ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 196: „Аргументи – разлози битан су чинилац доказивања. Они се разликују по доказној снази, значају и начину извођења. Међу доказима може постојати хијерархија те се може утврдити постојање главног разлога (*nervus probandi*).“

И. Клајн и М. Шипка, Велики речник страних речи и израза, Прометеј, Нови Сад, 2008. стр.148: „четири одреднице : аргумен(а)т, аргументативан, аргументација и аргументовати (и аргументирати):

1) аргумен(а)т= (лат. Argumentum) 1. доказ, доказно средство; образложење, оправдање; 2. мета елемент на који се примењује нека операција, одн. функција.

2) аргументативан= „који образлаже, који служи као доказно средство, доказни.“

³⁰ Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 57: „ Научно истраживање се може дефинисати као сложен организован, систематски, сврсисходан процес стицања научног сазнања о строго дефинисаном предмету истраживања верификованом важећом научном процедуром, односно одговорном применом научних метода.“

Ђ. А. Ђили, Како се истражује, Школска књига, Загреб, 1974. стр.12: „Истраживање је: а) спознајна делатност анализе и расуђивања, б) које се збива у пракси, в) на једном стварном и практичном проблему, г) претходи одређеном захвату у стварности.“

Ц. Дјуи, Логика, теорија истраживања, Нолит, Београд, 1962. стр.150: „Истраживање је контролисана и усмеравана трансформација неодређене ситуације у ситуацију која је тако одређена у својим унутрашњим одликама и релацијама да претвара елементе првобитне ситуације у јединствену целину.“

произилазе и неке заједничке особине, које бисмо, без обзира о ком аутору је реч, могли да издвојимо. За научна истраживања основно је да су производ људске праксе, дакле, главни учесници и покретачи сваког истраживања су људи и из тога су произашле и још неке карактеристике. Неке од њих су: 1) сва научна истраживања заснована су на науци (без обзира о којој је науци или научној дисциплини реч); 2) сва научна истраживања одређујемо као процес стицања научног сазнања (новог, старог или верификованог); 3) сва научна истраживања су организован, систематичан, смислен, циљан и рационалан систем; 4) заснована су на теоријским и емпиријским чињеницама и садрже и мисаоне, интелектуалне, и практичне радње, делатности, активности, 5) увек се спроводе уз коришћење научних метода и логичких правила и процедура (доказивања, оповргавања и закључивања); 6) имају конкретан предмет (било теоријске, било емпиријске природе). Осим што су најадекватнији и најопштији начин стицања научног сазнања о свим предметима из наше најшире стварности, научна истраживања су и сама - реалност и пракса о којој се такође може дискутовати.³¹

Дакле, битна својства научних истраживања су: „1) свако истраживање је нужно сазнавање новог о предмету и методу наука чак и када се поново утврђује

Gary King, Robert O. Keohane i Sidney Verba: „Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research, Princeton University Press, 1994. стр.7: „Научно истраживање је осмишљени модел делатности науке којим се дескриптивно и експланаторно закључује о свету – друштву на основу емпиријских података.“

М. Ђорђевић, Истраживање политике: бихејвиорални приступ, Службени гласник, Београд, 2012. стр.23. и 24: „Ми се бавимо само одређењима појма научног истраживања, као највишег облика креативне делатности којом се систематски и применом научних метода сазнаје емпиријски свет, материјална и мисаона делатност људи.“(...) „Потпун опис специфичне појаве је нужни чинилац истраживања, мада мноштво чињеница није само по себи довољно јер истраживање може бити ограничено на одређен простор и време.“

Др И. Радосављевић, Хипотетичко дедуктивна метода у истраживању политике, Дечије новине, Горњи Милановац, 1996. стр.6: „Научно истраживање је систематски, сложен, планиран, рационално организован, усмеравани координиран процес доласка до научног сазнања (...) у коме се применом научних метода верификује постојеће сазнање, остварује виши ниво (степен) научног сазнања од постојећег, или стиче ново научно сазнање о појави-процесу (или о одређеном њиховом делу, аспекту или димензији) која је у средишту нашег научног интересовања (тј. о предмету истраживања).“

Др С. Милосављевић, Истраживање политичких појава, ИПС ФПН, Београд, 1980. стр.5-23: „Научно истраживање се јавља као део људске праксе, као посебна компонента и димензија људског мисаоно-практичног деловања, којом људи успостављају одговарајуће односе и везе између сопствене свести, сопствене праксе и укупне стварности.“

³¹Цитирано према: Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.57.

старо сазнање тиме се сазнаје о ваљаности постојећег сазнања; 2) систематично је и само је функционалан сврсисходан систем; 3) оно је организован процес, јасно предметно и циљно усмерен; 4) истраживање је сложена и унутар себе структурирана смислена, конзистентна делатност интелектуалних и физичких чинилаца; 5) оно је функционалан систем веза и односа научно-истраживачке делатности и друштвене реалности и праксе.“³²

³² Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.57-58.

1.3. Критеријуми и класификација научних истраживања

С обзиром на бројност дефиниција и значења појма истраживање јавиле су се и разне класификације. Велики број критеријума класификације утицао је и на могућност издвајања више врста и више типова самих истраживања. Ми смо се определили за класификацију коју су формирали С. Милосављевић и И. Радосављевић³³, јер је свеобухватна и за наше потребе најпогоднија. Према овој класификацији бројни су критеријуми према којима можемо разврстати истраживања: 1) критеријум општости; 2) критеријум својства предмета; 3) масовност политичких појава; 4) критеријум времена обухвата појаве; 5) критеријум припадности науци, одн. научним дисциплинама; 6) актуелност предмета као критеријум; 7) однос субјекта и објекта према предмету истраживања; 8) циљеви и сврха истраживања; 9) функција истраживања у развоју науке или улога научног истраживања у науци; 10) сложеност истраживања и 11) трајање истраживања.

Не улазећи детаљније у објашњење сваког од побројаних критеријума, даћемо само опште напомене о посебним врстама истраживања у оквиру сваког од њих. По критеријуму општости говоримо о: 1. општим истраживањима, која својим предметом обухватају целину политичког процеса, простора и времена у којима се те појаве одигравају; 2. посебна истраживања која захватају само један сегмент политичких појава и процеса, простора и времена у којима се оне одигравају и 3. појединачна истраживања која обухватају само једну компоненту политичког процеса, одн. само једну политичку појаву у одређеној јединици времена и простора.

По критеријуму својства предмета, одн. поткритеријуму природе предмета, разликују се: 1. емпиријска истраживања код којих се сазнавање друштвене и политичке стварности врши на основу искуствених, чулних података и 2. теоријска истраживања која се базирају на већ постојећим научним сазнањима. Овде је ипак исправније говорити о 1. претежно теоријским; 2. претежно емпиријским и 3. комплексним истраживањима.

³³ Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 58-64.

По критеријуму масовности политичких појава издвојили смо 1. масовна и 2. немасовна истраживања.

По времену обухвата једне појаве говоримо о: 1. лонгитудиналним истраживањима, када истражујемо више временских интервала једне појаве, 2. трансверзалним истраживањима, која се баве пресеком појава у једном временском одсечку и 3. панел истраживањима, баве се слојевима или истим питањима у разним временским интервалима.

По критеријуму припадности науци, одн. научној дисциплини разликујемо: 1. мултидисциплинарна, 2. интердисциплинарна и 3. интрадисциплинарна истраживања.

Према актуелности предмета истраживања могу бити: 1. реконструктивна, њихов предмет су прошли догађаји; 2. актуелна истраживања, чији је предмет савремена појава или процес и 3. пројективна истраживања, која су прогностичка, јер је њихов предмет ближа или даља будућност.

По односу субјекта и објекта према предмету истраживања разликујемо: 1. ентроспективна и 2. интроспективна истраживања.

Према сврси истраживања могу бити: 1. хеуристичка и 2. верификаторна. А према циљевима истраживања, разликујемо : 1. оријентациона истраживања, која својим резултатима треба да оријентишу, усмере истраживања и приликом постављања пројекта и приликом реализације истраживања; 2. дескриптивна истраживања, циљ им је да научно опишу један процес или појаву; 3. класификаторска имају за научни циљ да изврше класификацију или типологизацију предмета истраживања; 4. иноваторско-хеуристичка истраживања су усмерена на откривање непознатих, неоткривених чинилаца, својстава и односа предмета; 5. експликативна истраживања чији је научни циљ да научно објасне појаву или процес и 6. прогностичка истраживања која се баве предвиђањем кретања и развоја појава и процеса у будућности.

Функција или улога истраживања у развоју науке као критеријум предвиђа: 1. фундаментална истраживања, која су усмерена на основна научна сазнања која се тичу развоја науке, тј. научне теорије; 2. примењена истраживања, који научна сазнања фундаменталних истраживања обрађују тако да утврде могућности њихове практичне примене; 3. развојна истраживања, која даље развијају

практична решења примењених истраживања и 4. акциона истраживања, која решавају конкретан актуелан проблем на основу постојећих научних сазнања.

Сложеност истраживања обухвата неколико врста истраживања: 1. генерална и детаљистичка истраживања (по обухвату материје); 2. полиметодска и монометодска (по броју примењених метода); 3. а) једноставна, б) са једним сложеним пројектом и више потпројеката, в) са генералним пројектом и више посебних пројеката и потпројеката (по сложености пројеката истраживања); 4. компаративна истраживања и 5. панел истраживања.

И на крају, према критеријуму трајања истраживања, постоје: 1. блиц истраживања; 2. краткорочна; 3. средњорочна; 4. дугорочна и 5. перманентна истраживања, која су виšekратно понављана истраживања истог предмета.

Ни ова класификација није непроменљива, већ је, како и сами аутори кажу, подложна критици и промени.

Методолошка истраживања су још једна врста истраживања која до данас није много научно обрађена, ни код нас, а ни шире, те ћемо се ми посебно у овом раду бавити том врстом. На нашем простору до сада методолошка истраживања у политикологији нису била предмет истраживања, али су постојала нека у статистици. Питање методолошких истраживања такође је сложено и вишедимензионално, јер је то, заправо, и питање односа методологије, мета-методологије, мета-теорије и методолошких истраживања. Она имају велики значај, јер су **скоро сва истраживања у ширем смислу методолошка**. То је тако зато што се свако истраживање, као што смо претходно и утврдили, врши неким методама и техникама и може бити предмет строго методолошког истраживања. Два су основна разлога због којих тврдимо да се сва истраживања могу сматрати методолошким. Прво, зато што истражујемо предмет истраживања и уједно проверавамо ставове методологије, кроз процесе концептуализације и реконцептуализације и кроз пројекат истраживања. Друго, можемо имати искључиво методолошка истраживања, а она су углавном експериментална истраживања. Најкраће речено, сама примена, али и провера, методолошких сазнања у научним истраживањима већ јасно указује на то да су сва истраживања у исто време и методолошка. Када говоримо о специјалним експерименталним методолошким истраживањима, заправо мислимо на експерименте којима се

утврђује ваљаност одређених метода, техника и поступака метода истраживања у лабораторијским и квази лабораторијским условима. За сваку методу се увек поставља посебан пројекат. И управо су ова методолошка истраживања потврда да се експеримент као једна од метода прибављања података успешно може примењивати и користити и у друштвеним наукама. Код методолошких истраживања користе се и развијају све методе, инструменти и поступци који се користе и у истраживањима других наука. Она проширују и продубљују већ постојећа научна сазнања о процесима научног истраживања. Зато се као оправдано може поставити и питање да ли се написане методологије могу третирати као теоријска методолошка истраживања.

Битан разлог на основу кога закључујемо о неопходности постојања методолошких научних истраживања као посебне врсте научних истраживања, јесте чињеница да се методологија не може ослањати само на изучавање истраживачких искустава у току истраживачког процеса неког конкретног проблема из одређене науке, тј. научне дисциплине. Она мора да спроводи и тзв. специфична методолошка истраживања у којима се конкретно истражују неке од метода за прибављање података. Нпр. када истражујемо анкетарску грешку приликом примене разних облика анкете, или када истражујемо разлике у опажањима разних посматрача приликом посматрања неке појаве иако се за посматрање увек користе врло прецизне технике и инструменти.

Предмет методолошких истраживања су процеси, или прецизније, процедуре: 1) концептуализације и реконцептуализације, 2) израде пројекта истраживања, као и структуре и форме тих пројеката, 3) токови реализације истраживања и 4) карактеристике, могућности и практиковање одређених методолошких концепата.

Сва методолошка истраживања су мета-методолошка. Истраживања о методу су мета-методологија.

Дакле, на основу изложеног о научним истраживањима уопште и методолошким истраживањима, могли бисмо да кажемо да постоје:

- 1) истраживања уопште;
- 2) двојна истраживања и
- 3) искључиво (специјална) методолошка истраживања.

Основни предмети методолошких истраживања јесу мотиви и инспирације за истраживање, пројектни задатак и идејни пројект, изведени пројекат, парцијална истраживања, као и целовита истраживања. Већ смо рекли да се и у методолошким истраживањима користе све методе, технике, инструменти и поступци који се користе и у другим истраживањима, па их на основу тога можемо поделити на она у којима се користи:

- а) само једна метода;
- б) више метода;
- в) само једна техника;
- г) више техника;
- д) уз примену техничких средстава и
- ђ) без примене техничких средстава.

На основу предмета методолошких истраживања можемо говорити о истраживањима: а) реалних предмета, било да се ради о предметима из политичке стварности, било да је реч о предметима из методологије (као што су пројекат истраживања, структура и облик пројекта, методе истраживања...) и б) критичка истраживања, у којима се може разматрати допринос неке научне теорије научној истини, мерење утицаја и ваљаности те теорије, итд.

Овим смо отворили простор за још једно битно питање које се тиче теоријских и емпиријских (методолошких) истраживања, њиховог постојања и примене.

У сфери тзв. методолошких истраживања обрађује се и питање стратегије методологије и њеног развоја и међузависност развоја науке и методологије. Ово питање, заправо, је кључно питање мета-теорије.

Из свега реченог, можемо говорити о неколико битних предмета методолошких истраживања:

- 1) предмет могу бити процеси пројектовања (односно, концептуализација и реконцептуализација, пројекат истраживања);
- 2) истраживање метода;
- 3) истраживање техника;
- 4) у политикологији нарочито значајно, истраживање резултата и примена резултата.

На основу претходно реченог, можемо издвојити три типа методолошких истраживања:

- 1) када истражујемо одређену методу или технику као предмет истраживања,
- 2) истражујемо предмет, тј. сегмент неке науке у којима се истовремено користи више метода истраживања, па упоређујемо успешност тих метода међусобно, и
- 3) истраживања у којима је употребљена једна метода, па се уз сазнање о предмету истраживања сазнаје и о успешности те методе.

Истраживање резултата и примене резултата везујемо за врсте истраживања које смо извели на основу критеријума функције истраживања у развоју науке, а према коме смо истраживања поделили на: а) фундаментална, б) примењена и в) развојна истраживања. Ово је једина подела која је преузета из природних наука. Фундаментална истраживања постављају законе, основне принципе и постулате у одређеној сфери. Примењена истраживања на основу законитости, принципа и постулата припремају истраживање за практичну примену. Развојна истраживања на основу практичне примене резултата фундаменталних и примењених истраживања развијају и усавршавају даље могућности њихове примене. Можемо рећи да су сва истраживања, заправо, развојна, јер се кроз свако истраживање сазнаје више и о методологији и о науци у оквиру које се истраживање врши. Кроз развојна истраживања се методологија развија. Такође се развија и појава, тј. предмет који се истражује, али и способности делатности које се обављају приликом истраживања. Ако кажемо да су само нека истраживања развојна, поштујући ову поделу, онда искључујемо могућност да су друга истраживања исто развојна, а управо смо показали зашто јесу! Овој подели додајемо још и акциона истраживања која имају за циљ промену истраживане појаве и интервенцију у стварност. О њима ће такође касније бити нешто више речи.

2. Теоријска и емпиријска методолошка истраживања

Као што смо већ видели, научна истраживања усмерена су првенствено на стицање научних сазнања о разним предметима из целокупне објективне стварности. С друге стране, свако научно сазнање је променљиво, оно се развија, мења, прилагођава, или, пак, настаје на основу праксе. Људске потребе се мењају и развијају, па се тако и научна сазнања шире на нове сфере и прате друштвени развој. О томе Б. Шешић говори на следећи начин: „Суштина развитка сазнања састоји се у процесу појављивања и решавања разлике, супротности и противречности између старе теорије (појма, суда, система судова или принципа) и података које даје нова пракса сазнања (опажања, експеримента).“³⁴

Даље, то доводи до тога да се и свака научна теорија развија, мења или настаје на основу нових научних сазнања, која су изван датог, постојећег система, али се систем зато и развија како би касније могао да обухвати и те нове податке. И развој, односно, настанак сазнања пролази кроз разне фазе од којих су неке: „1.развитак од простијег и једностраног сазнања у сложеније и свестраније сазнање; 2.развитак сазнања од површнијег ка дубљем, од површнијег сазнања појава ка дубљем сазнању суштина предмета; 3.развитак сазнања од статичког (метафизичког) ка развојном дијалектичком; 4.развитак сазнања од веће заблуде и мање истине ка све мањој заблуди и већој истини, и 5.развитак сазнања од ниже, мање истините теорије и простије, мање моћне праксе ка све вишој и истинитој теорији и ка све вишој и јачој пракси“.³⁵ Поменули смо да је друштвена стварност сложена и променљива, да се стално мења и развија, те се тако и научно сазнање, као релативно објективни одраз те стварности, стално мења и развија. У ствари, научно сазнање је релативно апсолутно.

За сваки научно-истраживачки процес можемо рећи да се састоји из два основна чиниоца: 1) теоријског мишљења и 2) емпиријско (практично)-чулне делатности. Ове две компоненте чине нераздвојно јединство сваког научног истраживања. Како каже А. Каплан: „Опажање је темељ за све науке“.³⁶

³⁴ Др Б. Шешић, Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971. стр.370.

³⁵ Исто, стр.371.

³⁶ Abraham Kaplan, The Conduct of Inquire – Methodology for Behavioral Science, Chadler Publishing Company, San Francisco, 1963. str.406

Практично-чулну (емпиријску) компоненту чине све оне радње или поступци, активности које човек предузима, као што су нпр. опажање, гледање, неке физичке радње, али је чине и сложени технички процеси, нпр. предузимање научних експеримената.

С друге стране, теоријско мишљење је суштински чинилац сваког научног истраживања као процеса, јер га чине сложене људске делатности, као што су анализа, класификација, закључивање, објашњавање, итд...

Научно сазнање је, дакле, резултат деловања и емпиријских и теоријских чинилаца у процесу научног истраживања. Пракса утиче на теорију, јер нове чињенице до којих долази пракса, понекад се не слажу (бар не у целости) са старом теоријом или неким њеним деловима, ставовима, принципима, који се тада морају мењати и усклађивати, тј. прилагођавати новим чињеницама из праксе. Такође, када пракса није у стању, у могућности да реши неке проблеме, она их ставља пред теорију која формулише хипотезе, мисаоно промишља дати проблем, тј. стварност, и конструише могућа решења. Та решења нису још увек практично позната нити потврђена, она су нешто ново што теорија нуди као решење конкретног проблема на основу мисаоног промишљања, али на тај начин теоријско мишљење иде испред праксе. Пракса може да потврди или оповргне сазнања до којих смо дошли теоријским путем. Зато је у реализацији научног истраживања могуће констатовати или уочити три фазе: 1) фаза теоријских активности, 2) фаза емпиријских активности и 3) теоријско-емпиријска фаза.

Све досад речено, упућује нас на један могући, исправан закључак, а то је да не постоји теорија потпуно независна од праксе и обратно! Оне су међусобно условљене, упућене једна на другу и на тај начин могу и подићи једна другу на виши ниво. Затим, и свако научно истраживање се може дефинисати као специфичан облик научне делатности за који је, између осталог, карактеристична и врло интензивна интеракција између теоријске и практичне, емпиријско-чулне делатности.

Када говоримо о том специфичном односу између теорије и праксе у истраживању морамо указати на неколико битних чињеница. Прво, теорија и пракса су, као што смо видели, предмет истраживања. Друго, теорија и пракса су полазни основ и усмеритељ истраживања.

На основу овог кратког подсећања на то шта је научно сазнање и каква је улога и место теорије и праксе у процесу научног истраживања, можемо констатовати неколико ствари:

- 1) можемо говорити о теоријским и емпиријским методолошким истраживањима;
- 2) није до краја разјашњено на основу којих критеријума изводимо ову поделу и
- 3) не постоје чисто теоријска или чисто емпиријска истраживања, јер се теорија и емпирија стално прожимају и једна представља услов опстанка, развитка и унапређења друге.

Један од критеријума класификације научних истраживања који су понудили С. Милосављевић и И. Радосављевић, била је природа предмета и на основу њега и говоримо о теоријским и емпиријским истраживањима, мада и сами аутори кажу да не можемо тврдити да постоје чисто теоријска, тј. чисто емпиријска истраживања. Према овим ауторима, емпиријска истраживања су „она која се баве сазнавањем друштвене и политичке стварности на основу искуствених, чулних података“, док се теоријска истраживања „заснивају на мишљењу о већ постојећим научним сазнањима исказаним на неки начин, у неком облику“.³⁷ Говоримо, дакле, о претежности теоријског или емпиријског у истраживању. Свако истраживање је специфичан спој и емпиријских и теоријско-мисаоних делатности човека, и о томе смо већ говорили. Подела на теоријска и емпиријска истраживања може бити заснована и на критеријуму настанка или сазнајне улоге. Али тек повезивање ових критеријума открива праве могућности за уочавање битних разлика између теоријских и емпиријских истраживања.

Зашто нема чистих теоријских и емпиријских истраживања? Можемо уочити два разлога: прво, свака истраживана појава мора на неки начин да се манифестује, односно, неопходно је да за њу постоје одређени индикатори, који су у теоријским истраживањима теоријски ставови које проучавамо (ти ставови су негде записани, дакле, материјално постоје); а друго, у сваком научном истраживању (говорили смо о разлици између истраживања уопште, стручних и научних истраживања!) морају бити примењене одговарајуће научне методе истраживања.

³⁷ Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.58-59.

Покушајмо да дефинишемо теоријска и емпиријска методолошка истраживања. Можемо рећи да су теоријска истраживања сва истраживања која проверавају, продубљују, систематизују и стварају нова научна сазнања о процесима научног сазнања, тј. научног истраживања. Конкретније речено, **теоријска истраживања** се баве истраживањем извора теорије, процесима њеног конституисања и развоја, структуром, формом, научним донетима.

Емпиријска истраживања можемо дефинисати као она која практично разрађују и конкретизују технике, инструменте и поступке научног истраживања, односно, која се баве научно-истраживачком праксом и нормама понашања и активностима у самом истраживачком процесу. Емпиријска методолошка истраживања су ефикаснија уколико се ослањају на једну или више теорија при концептуализацији, пројектовању и самом истраживању одређеног предмета.

Као непосредно емпиријско методолошко истраживање третира се рад интервјуера, анкетара и посматрача, јер имају иста чула као истраживач, обучени су за рад, знају циљеве истраживања, које податке треба користити, односно, шта може да уђе у резултате.

На основу овог кратког осврта на теоријска и емпиријска истраживања, можемо поставити неколико значајних питања. Прво, да ли предмет теоријских истраживања истражујемо теоријски, односно, предмет емпиријских истраживања истражујемо емпиријски? Да ли је могуће емпиријски предмет истраживати теоријски и обрнуто? Друго, значи ли то да су теоријска истраживања чисто дедуктивна, а емпиријска чисто индуктивна?

Појам теоријских истраживања некад се тесно везује за појам теорије, односно, поистовећује се са мисаоним активношћу човека, којом се настоји доћи до битних научних сазнања о појавама, процесима и предметима о којима се мисли. Претежно теоријска научна истраживања могу се бавити следећим питањима, тј. предметима:

- постављање хипотеза,
- настанак научних теорија и закона,
- суштина сазнајног процеса и развој сазнања.

Теоријска методолошка истраживања баве се конституисањем хипотетичког оквира, а затим, кроз процес верификације тих хипотеза долази до објашњења

истраживане појаве. Теоријским научним методолошким истраживањима могу се: 1) проверавати ставови теорије; 2) критиковати одређена теорија или делови теорије, при чему не мислимо само на негативну, деструктивну критику, већ истичемо да критика може бити и позитивна и 3) проширивати и продубљивати теорије. Дакле, теоријска методолошка истраживања баве се обрадом свих методолошких проблема, од опште методологије, преко посебних до специјалних методологија. У оквиру методолошких проблема, баве се нарочито питањима општих и посебних метода научног сазнања. Разрада и даље проучавање свих теорија, схватања или учења и могућа је и нужна, не само у оквиру опште методологије, већ нарочито у оквиру посебних и специјалних методологија.

До каквих сазнања долазимо у теоријским, односно, емпиријским истраживањима?

Код емпиријских истраживања сва научна сазнања требало би да потичу од практичне делатности, ослањајући се на праксу и требало би да буду и проверена у пракси. Таква сазнања су практична и одликују се практичном, односно, реалном истинитошћу.³⁸

Код теоријских истраживања научно сазнање не потиче из практичне делатности и не проверава се у пракси, па се такво научно сазнање одликује теоријском истинитошћу.³⁹

У вези са овим, намећу нам се нека логична питања:

1) да ли емпиријским истраживањима долазимо само до емпиријских научних сазнања, а теоријским само до теоријских?

2) јесу ли теоријска сазнања непрактична, немају никакву примену у пракси?

3) јесу ли емпиријска и теоријска сазнања независна једна од других?

Ако говоримо о чисто емпиријским истраживањима, онда би њихова научна сазнања требало да буду само практична, као што би теоријска требало да долазе до теоријских сазнања.

Важно је напоменути да свако истраживање теорије, заправо, касније служи за обликовање праксе. Људска пракса је и основни извор теоријских истраживања.

³⁸ Др Б. Шешић говори о томе да морамо разликовати практична и теоријска сазнања, те да се практична сазнања одликују практичном истинитошћу, док се теоријска одликују теоријском истинитошћу. (Видети: Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971. стр.196)

³⁹ Исто, стр.196.

Она су заснована на пракси људског научног мишљења и зато потичу из праксе. Тако је и научно сазнање које је резултат истраживања мисаоно-практично. Ниједно сазнање није потпуно апстрактно и формално, без обзира на то колико је опште. Оно је увек, макар и индиректно, резултат практичне делатности људи. Тако смо поново дошли до нашег закључка да је свако истраживање саставни део теорије, али и значајни део људске праксе.

За методолошка истраживања можемо рећи да долазе претежно до теоријског научног сазнања која би требало да се непосредно потврђују у мисаоној научној пракси, а не у другим видовима практичне људске делатности. Међутим, већина тих научних ставова и принципа до којих се дошло у методолошким истраживањима потврђују се у неком наредном научном истраживању које је, како смо видели, и практично-чулна делатност.

Теоријско сазнање, које би требало да буде резултат теоријских истраживања, односи се на логички садржај теоријског става у вези са одредбама неког предмета истраживања и на његово слагање или неслагање са принципима науке на коју се тај став односи. Апсолутна, општа теоријска сазнања не могу бити потврђена у пракси, али постоје теоријска научна сазнања која се делимично могу практично потврдити, и она, која се могу потпуно проверити и потврдити у пракси. Ово нас доводи до још једне неоспорне чињенице у вези са повезаношћу емпиријских и теоријских истраживања, а која се односи на развитак самог сазнања. **Развитак сазнања, најкраће речено, састоји се у решавању дилема и противречности између старе, постојеће теорије и чињеница до којих се долази кроз нова практична сазнања. Увек до промена долази на основу нових сазнања, а тако настају и научне теорије, па и читаве науке.** Сви, чак и најапстрактнији појмови, ставови, принципи, теорије, итд. засновани су на емпиријским чињеницама до којих долазимо на основу неке практичне делатности, нпр. опажањем или експериментом. Управо то омогућава и развој научног сазнања, његово проширивање и мењање. Наравно, није довољно само искључиво ослањање на праксу, јер то онда доводи до недовољно поуздане и проблематичне теорије. Практична сазнања се узимају у обзир, али се верификација тих сазнања мора извршити теоријским поступком анализе.

Теоријска истраживања би требало, по дефиницији, да се баве само изучавањем теорије, тј. мисаоних сазнања о неком предмету. Да ли то онда значи да та истраживања не могу имати практични предмет истраживања и да се сазнања до којих долазе састоје само од система научних, теоријских поставки, ставова, судова и закључака о неком предмету?

Теоријска истраживања увек се односе на неки одређени предмет или врсту предмета и заснована су на неком општем ставу, принципу или закону, али исто тако узимају у обзир и посебне и појединачне ставове о предмету. Управо преко тих ставова теоријско истраживање остварује везу са реалним друштвеним, односно, политичким предметом. Већ из овога видимо да **теоријска истраживања представљају сложен сазнајно-практичан процес.**

С друге стране, **емпиријска истраживања морају се заснивати на великом броју чињеничких, емпиријских ставова како би се могло извести ваљано научно сазнање.** У извођењу научних закључака емпиријске чињенице су основа, а уопштавање ставова има значајну улогу у процесу стицања научног сазнања. Можемо рећи да научна сазнања емпиријских истраживања нису само емпиријско-индуктивна, већ и аналитичка и генерализаторска. Ово је нарочито важно у друштвеним наукама, где се не тежи само дескрипцији истраживаних појава, већ се тежи објашњењу и предвиђању – а за њих није довољна само (емпиријска) индукција. И код емпиријских истраживања постоје општи ставови, научни принципи и закони који представљају полазну основу истраживачког процеса, јер се без тога ниједно истраживање не може ни започети ни спровести.

Научна истраживања могу бити претежно теоријска или претежно емпиријска и зато говоримо о теоријско-емпиријским, односно, емпиријско-теоријским истраживањима. Теорија и реалне друштвене, тј. политичке чињенице нису супротне и супротстављене, већ међусобно повезане. Ниједна теорија није чисто мисаони систем принципа, ставова, судова, закона, итд. Теоријска истраживања реалних појава и процеса баве се истраживањем тих појава на основу сазнатих и утврђених чињеница, али се ослањају и на теорију о њима. **Сва методолошка научна истраживања, у крајњој линији, баве се и проблематиком односа и веза између емпиријских чињеница и научне теорије и заснована су управо**

на њиховом међусобном односу, без обзира да ли је њихов предмет истраживања научна теорија или нека реална политичка појава, тј. процес.

Процес настанка научног сазнања у теоријско-емпиријским (или емпиријско-теоријским) истраживањима одиграва се кроз следеће процесе:

1. анализа емпиријских чињеница;
2. постављање хипотеза на основу тих чињеница;
3. емпиријски проверена хипотеза се теоријски доказује.

Свако научно сазнање, дакле, настаје на основу емпиријских чињеница и њихове анализе, али и на основу општих закона и принципа који су полазна тачка у истраживању политичких (и свих других) појава и процеса, тј. предмета истраживања.

Теоријска истраживања су претежно дедуктивна, док су емпиријска претежно индуктивна, али ми се и даље придржавамо ранијег става да су сва истраживања теоријско-емпиријска, односно, дедуктивно-индуктивна, а да смо њиховом појмовном раздвајању прибегли из чисто аналитичких разлога како бисмо их што боље објаснили.

Према др Б. Шешићу дедуктивна метода сазнања састоји се у схватању посебних и појединачних истина на основу знања општих истина.⁴⁰ Многи теоретичари сматрају да је дедукција једина поуздана метода сазнања и да су њена сазнања апсолутно поуздана.⁴¹

⁴⁰ Др Б. Шешић, Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971. стр.110.

⁴¹ Исто, стр.111: „Против дедуктивне методе могућни су ови основни приговори као извори њених тешкоћа:

1. Дедукција не даје никакво ново сазнање, јер је дедукција, у ствари, аналитичко извођење једног става из другог става. (...)
2. Истина је да опште-посебно-појединачно чине нераздвајну дијалектичку целину, дијалектичко јединство, али је исто тако истина да ово јединство може постојати без појединих својих посебних и појединачних чланова. (...)
3. Иако је истина да општи појам и општи став садрже у себи целокупно богатство, управо неограничено мноштво посебних и појединачних одредаба односно ставова, ипак ваља имати на уму ово:
 - а) у субјективном нашем сазнању ми никада *explicite* нисмо у стању да одједном замислимо сву ту множину посебног и појединачног. (...)
 - б) Сазнање истинитости неког посебног или појединачног става од битног је интереса у одређеном случају. (...)
 - ц) Општи ставови, од којих полази дедукција, служе као основни методолошки принципи открића посебних и појединачних истина. (...)... та тешкоћа се састоји у проблему истинитости самих општих ставова од којих, као од својих претпоставки, полази свака дедукција.“

С друге стране, индукција је метода сазнања која се састоји у схватању општег става и извођењу општег става на основу посебних и појединачних ставова. На основу само ове констатације можемо поставити питање извесности и поузданости сазнања до којих долазимо индукцијом. Др Б. Шеших говори о потпуној и непотпуној индукцији и нуди делимично објашњење овог проблема.⁴²

Емпиријска методолошка истраживања углавном су представљена кроз низ емпиријских, систематизованих и строго утврђених радњи с циљем да се конституишу научна сазнања о научној пракси, која ће послужити као основа за дефинисање и редифинисање одређених појмова који се у теорији користе. Карактеристике теоријског истраживања можемо препознати већ у самом пројектовању истраживања, када говоримо о теоријском одређењу предмета. Чисто емпиријских истраживања нема зато што она и у току прибављања података и у току реализације користе теоријске ставове. Ти ставови истраживањем могу бити потврђени, промењени или могу настати нови ставови који постају део те теорије. Свака генерализација на основу емпиријских података може се сматрати теоријским радом.

Теоријска истраживања користе статистичку општенаучну методу, а за прибављање података испитивање и анализу садржаја докумената. Наравно, истовремено се користе и готово све основне методе сазнања. На тај се начин у теоријско истраживање уводи емпиријска компонента. Ипак, овде морамо додати и констатацију да су **теоријска истраживања по свом карактеру најтежа и научно најзначајнија, јер доносе нова општа научна сазнања.** У њима се

⁴² „Потпуна индукција је она индукција којом се сазнаје истина о неком предмету који има ограничен и коначан број особина, или истина о групи или систему предмета који се састоји од коначног броја чланова, који су сви појединачно упознати.

(...) Значи, *потпуном индукцијом из свих коначних сазнатих података о једном предмету или коначној групи предмета долази се до несумњиве објективне истине.*

(...) Методолошки је битно питање и овде: под којим условима и колико је истинит закључак индукције непотпуног набрајања, која представља заиста суштински облик индукције?

(...) При непотпуној индукцији закључак се изводи из *извесног* броја познатих случајева, док други случајеви остају непознати. Број познатих случајева може бити врло велик па да индукција ипак буде погрешна.

(...) Ако се ослања на *већину суштинских одредаба* једне појаве, индукција може довести до несумњиво тачних закључака.“ (Др Б. Шеших, Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971. стр. 84-91.)

истраживач строжије придржава свих основних методолошких начела и зато она имају велики допринос управо у методолошком погледу.

Теоријска и емпиријска методолошка истраживања баве се процесом истраживања, али и свака фаза истраживачког процеса може бити предмет посебног истраживања. Нпр. прва фаза истраживања је претежно теоријска, и ако је она предмет методолошког истраживања, онда га је могуће окарактерисати као теоријско истраживање. С друге стране, реализација и прибављање података углавном су емпиријске природе и тада истраживање можемо назвати емпиријским.

И политиколошка истраживања указују на специфичан однос између теорије и праксе, па се тако ни политиколошка истраживања (истраживања у политичкој науци, тј. истраживања политичких појава и процеса) не могу окарактерисати као чисто теоријска, односно, чисто емпиријска истраживања. Предмет истраживања у политичким наукама јесте политичка пракса, али се политичка теорија схвата као њен саставни део. Политичка теорија има неоспорно велики утицај на политичку праксу, па зато и чини саставни део политиколошких истраживања. Под њеним утицајем долази до мењања политичке праксе, али и одступања политичке праксе од научне теорије стални су предмет политиколошких истраживања.

Овде морамо додати још једну битну ставку методолошких истраживања. Рекли смо да се сва политиколошка истраживања у исто време могу сматрати и јесу методолошка научна истраживања. Исто тако, и сва методолошка политиколошка истраживања имају, посредно или непосредно, својства акционих истраживања.⁴³ Стога, методолошка научна истраживања могу имати бар једну од две сврхе:

прво, она могу унапређивати и развијати научно-методолошко сазнање и друго, она могу проверавати употребљивост и функционалност већ постојећег научно-методолошког сазнања.

С тим у вези, рекли бисмо да је улога и функција методолошких научних истраживања:

⁴³ О акционим истраживањима видети: Е. Лазовић-Јовић, Специфичности акционих истраживања у политиколошким и социјалним истраживањима, магистарска теза, ФПН, Београд, 2005.

- да се научно истраживање заврши са истинитим резултатом како би се могао искористити за решавање практичних питања, и

- резултати методолошких научних истраживања треба да помогну да се од фундаменталних истраживања лако пређе на примењена и развојна истраживања.

На основу сврхе, методолошка истраживања можемо поделити на:

а) основна и

б) корективна.

Научно-методолошка истраживања представљају основу за сва друга истраживања, па и за практично деловање.

Ако бисмо, по аналогiji са акционим истраживањима, извршили њихову поделу, могли бисмо рећи да и методолошка научна истраживања могу бити:

1. дијагностичка и

2. прогностичка методолошка истраживања.

Сва методолошка истраживања, без обзира ком типу припадају, одвијају се по свим фазама које морају да имају научна истраживања и морају имати пројекат истраживања као сва научна истраживања.

Дијагностичка методолошка истраживања могу имати карактер верификаторних и хеуристичких истраживања. Дакле, она могу бити и основна и корективна. Њима можемо потврђивати досадашња научна сазнања о предмету истраживања, или, можемо доћи до нових сазнања која ће допринети изучавању разних предмета у методологији, научној теорији неке науке или научне дисциплине, или приликом изучавања предмета неке науке. Циљеви ових истраживања могу бити и научна сазнања која би послужила као основа за предузимање одговарајућих акција.

Прогностичка методолошка истраживања могу имати само хеуристички карактер. Дијагностичка и прогностичка истраживања чија је сврха припрема научне основе за политичку акцију имају у сваком друштву значајну улогу. О специфичностима односа унутар политиколошких истраживања биће детаљније речи нешто касније у тексту, али ћемо овде само напоменути да ова методолошка истраживања могу бити корисна и за носиоце политичке моћи, односно, власти, али и за све оне на које власт утиче својим деловањем, или на које се дотично истраживање односи. У идеалној ситуацији ове би се ствари поклопиле, али смо

сведоци да врло често то није случај. Зато у класификацију уводимо још једну врсту методолошких научних истраживања, а то су **инструментална истраживања**. Ова истраживања треба схватити као инструмент спровођења политичке акције. **Она су по свом карактеру манипулативна**, односно, строго инструментална и имају значајну улогу у политици, јер **омогућавају да се спроводи одређена политичка акција која треба да произведе одређени ефекат**. Зато оваква истраживања могу бити и искључиво методска, тј. имати само практичне циљеве.

Методолошка научна истраживања која имају и својства акционих истраживања као једну од својих одредаба садрже и друштвену, односно, политичку акцију. Дакле, можемо рећи да таква истраживања активно учествују или се спроводе с намером да учествују у решавању друштвених проблема. Главна карактеристика и предност ових истраживања је у томе што се њима на неки начин превладава одвојеност између теорије и праксе, остварује се усавршавање и праксе и научног сазнања. У политичким наукама ова истраживања могу имати значајну улогу за исход неке политичке акције. Научно-методолошка акциона истраживања се баве стицањем научних сазнања, односно, научно-логичним утемељивањем сазнања о предмету истраживања. Зато **дијагностичка методолошка истраживања имају за сврху припрему научне основе за акцију, док прогностичка методолошка истраживања припремају мере за примену у току намераване акције на основу научног сазнања.**⁴⁴

Као што се на основу претходног излагања може закључити, предност методолошких истраживања заснована је пре свега на њиховом истовременом доприносу науци, научном сазнању и политичким процесима, односно, на њиховој међусобној научној и практичној условљености.

⁴⁴ Карактеристике методолошких акционих истраживања утврдили смо на основу Е. Лазовић-Јовић, Специфичности акционих истраживања у политиколошким и социјалним истраживањима, магистарска теза, ФПН, Београд, 2005.

2.1. Улога и значај хипотеза у теоријским и емпиријским истраживањима

Приликом формирања хипотеза у методолошким истраживањима, намеће се неколико питања у вези са тим. Прво питање је: да ли су хипотезе уопште потребне у свим методолошким теоријским истраживањима, као што је на пример докторска дисертација, и, ако је потребно – зашто?

Друго питање које нам се отвора јесте: да ли су у сваком пројекту методолошких теоријских истраживања неопходне хипотезе, и, ако јесу – зашто?

Треће питање које се намеће јесте питање да ли у пројекту оперативног карактера (дакле, примењеном пројекту истраживања) треба да буду само радне хипотезе или могу да буду разноврсне хипотезе? На пример, шта је основа за хипотезе у пројективним теоријским истраживањима друштвених, тј. политичких појава којих још нема?

Одговор на ова питања потражили смо у делима наших оснивача и водећих стваралаца у области методологије: Војина Милића, Богдана Шешића и Славомира Милосављевића.

Пре него што потражимо одговоре на наша питања у делима ових истакнутих стваралаца, утврдићемо шта та страна реч заправо значи. У *Великом речнику страних речи и израза*, стоји: хипотеза – (грч. *Hypothesis*, претпоставка, основица и *hípotithenai*, стављати) 1.лог. суд за који се претпоставља да је истинит како би се њиме провериле и доказивале одређене чињенице, 2. претпоставка (нагађање, домишљање) на темељу чињеница.⁴⁵ Према *Великом речнику страних речи и израза*, хипотеза је претпостављени, основан на чињеницама суд у сврху доказивања.

В. Милић који није посебно обрађивао пројектовање истраживања, па тиме ни функцију и улогу хипотеза, каже: „У фонду научних сазнања се затим налазе искуствена уопштавања, хипотезе, закони, теорије, ужи теоријски системи, а у неким наукама и јединствен теоријски систем у који ће се интегрисати сво теоријско сазнање којим наука располаже.“... „Нарочито је потребно имати на уму да се у научном фонду одређене науке поред чињеничке грађе, искуствених

⁴⁵ И. Клајн – М. Шипка, Велики речник страних речи и израза, Прометеј, Нови Сад, 2010. стр.1422.

испитивања, закона и теорија и научног система налазе као врло важан његов елемент и различите научне хипотезе које још нису толико проверене и доказане да би се могле сматрати научним законима и теоријама. Ове хипотетичке идеје се обично налазе у средишту најживље актуелне истраживачке делатности... Најплоднија нова научна истраживања се обично крећу у оним областима где постоје неке плодне хипотезе.“⁴⁶

В. Милић даље каже: „Али, премда теоријски или уопште познати фонд знања на основу кога се изграђује хипотетичка основица нових истраживања, он ипак није део научног метода.“⁴⁷

За наша разматрања о напред наведеним питањима веома је важно схватање Б. Шешића⁴⁸ који посвећује 34 стране проблематици хипотеза. Његови битни ставови су: 1) савремене мање-више тачне тврдње: „Хипотеза поставља оно што предвиђамо“, „Хипотеза гледа унапред“, „Хипотеза је питање тако постављено да се на њега може на одређени начин дати одређени одговор“, „Хипотеза је став који се може подврћи тесту да би се одредила његова ваљаност“; 2) тачније одређен појам хипотезе гласи да су „хипотезе мисаоне претпоставке о предметима који се истражују, о њиховим својствима, структури, функцији, стању, о односима с другим предметима итд.“ (подвлачење наше!) Наглашавајући допринос Галтунга, Шешић експлицитно тврди: „Хипотезе представљају мисаоно-теоријске допуне извесних празнина у познавању одређене појаве или читаве области појава чије извесне моменте, делове или аспекте већ познајемо. Нарочито су односи и везе појава, тј. функционалне и узрочне зависности, чест предмет хипотеза.“

Б. Шешић обрађује порекло хипотеза и констатује да је хипотеза основни мисаоно-теоријски корак од старог сазнања ка новом сазнању. Она игра улогу руководеће идеје у научно-истраживачком процесу, нарочито у емпиријском истраживању.

Аутор одређује три главна извора хипотеза, а то су: „(1) нужност проширења сазнања, (2) нужност превазилажења недостатака већ стеченог сазнања, и (3)

⁴⁶ Војин Милић, Социолошки метод, Нолит, Београд, 1978. стр.25.

⁴⁷ Исто, стр.225.

⁴⁸ Др Б. Шешић, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978. стр.207-240.

потреба сталног проверавања ваљаности стеченог сазнања.⁴⁹ Овај аутор још каже: „Поред наведених, основних и општих, извора хипотеза, постоје и посебни извори научних хипотеза: такве изворе научних хипотеза представљају сви основни процеси, односно основне методе научног сазнања, као што су анализа, синтеза, генерализација, индукција, редукција и дедукција.

Нарочито значајну улогу у постављању научних хипотеза играју *аналогија и компаративна анализа*.⁵⁰

Проучавајући начин постављања и извођења хипотеза, као битне моменте тог сложеног процеса аутор издваја: „*постављање хипотезе, прецизирање формулације хипотезе, логичко извођење хипотезе, логичко процењивање основаности хипотезе, математичко израчунавање вероватности хипотезе, избор хипотезе и, најзад, проверавање хипотезе*.“⁵¹

Не улазећи у детаљнију обраду сваког од наведених момената, рећи ћемо само да се при логичком извођењу хипотеза, она може јавити „(1) као полазни став, (2) као закључни став и (3) како као полазни тако и као закључни став мисаоно-сазнајног процеса.“⁵²

О логичком извођењу хипотеза наводи: „Овде само истичемо да разноврсни начини логичког извођења хипотеза намећу мисао да је сазнајна вредност разних хипотеза по начину извођења и сама различита...“⁵³

Б. Шеших хипотезе разликује по: 1. предмету, 2. логичкој природи, 3. општости (унутар њих говори о а) генералној или општој хипотези, б) посебним хипотезама и в) појединачним хипотезама), и 4. сазнајној улози. Позивајући се на Гуда и Хета (Good W. and Hatt P.) аутор наводи: хипотезе емпиријске униформности, хипотезе статистичке генерализације, хипотезе идеалних типова, хипотезе релационих аналитичких варијабли које се сматрају хипотезама највишег степена апстрактности, теоријске општости, које се односе на функционалну зависност неких појава („аналитичка зависност варијабли тих својстава појава“).⁵⁴

⁴⁹ Др Б. Шеших, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978. стр.209.

⁵⁰ Исто, стр.211.

⁵¹ Исто, стр.212.

⁵² Исто, стр.216.

⁵³ Др Б. Шеших, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978. стр.216-220.

⁵⁴ Исто, стр.239.

Хипотезе по сазнајној улози Шешић дели на: 1) ad hoc, 2) радна хипотеза, 3) помоћна хипотеза и 4) научна хипотеза.⁵⁵

С. Милосављевић и И. Радосављевић у свом делу првенствено су се бавили пројектовањем, реализацијом и применом резултата истраживања у политичким наукама. О хипотетичким ставовима говоре разматрајући хипотетичке ставове у формулацији проблема као полазне, до утврђивања хипотеза и индикатора, као оперативних – примењених у истраживању. Погледајмо шта ови аутори кажу: „Хипотезе су основне мисаоне претпоставке о предмету истраживања у целини, његовим чиниоцима, својствима, односима и везама, ситуацији, димензијама, о суштини, садржини, облику и форми. Основно је правило да хипотезе – научно теоријски основане, мисаоне, предметне претпоставке које тек треба доказати односно проверити резултатима истраживања, не треба да буду ни уже ни шире од предмета истраживања.“⁵⁶ Следеће правило је да „хипотезе морају бити адекватне (одговарајуће) и симетричне операционалном одређењу предмета истраживања“... „морају бити одговарајуће, сагласне са циљевима истраживања“... „теоријски или емпиријски проверљива“... „Најважнија својства (хипотеза употребљених у истраживању – уметак наш!) међу њима су:

а) да је исказ хипотезе смислен, да садржи одговарајући став о предмету – делу предмета на који се односи;

б) да је тај исказ о ставу логички и теоријско-емпиријски основан;

в) да је предметно-конкретан и у том смислу строго одређен;

г) да је прецизан и јасан по свим својствима значења коришћених у хипотези;

д) да је исказ – став довољно садржајан и обухватан.“⁵⁷

(...) „Може се рећи да је хипотеза став о непознатом (или недовољно познатом) заснован и изведен из постојећих научних сазнања.“ ... „Четири су основна научна разлога настанка хипотеза: а) стицање новог научног сазнања о новим појавама; б) проширивање и продубљивљење постојећег сазнања о појавама; в) провера

⁵⁵Др Б. Шешић, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978. стр.239-240.

⁵⁶ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.423-448.

⁵⁷Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.445-446.

постојећег научног сазнања; г) обрада, систематизација, верификација и претварање свакодневног искуственог сазнања у научно.“⁵⁸

У даљем излагању аутори допуњавају Шешихеву класификацију хипотеза. Они сматрају да су најважнија три критеријума класификовања хипотеза. „Прво, то је критеријум класификације по општости – поткритеријум „обим хипотезе“; друго, то је логичка природа хипотеза – поткритеријум „логички процес настанка хипотеза“; треће, критеријум сазнајне улоге хипотеза – поткритеријум „ниво сазнања“.⁵⁹

За наша разматрања битна су још три става у излагањима поменутих аутора: (1) да су све хипотезе формулисане у пројекту истраживања радне; (2) да *научне хипотезе* треба схватити еластично, као хипотезе до којих се дошло научним поступком и да се користе у научне сврхе; (3) да су хипотезе теоријски и практично проверљиве, те да су оне захтев за ваљаним индикаторима⁶⁰ без којих нема ваљаног истраживачког инструментарија.

На основу овде изложеног, покушаћемо сада да одговоримо на постављена питања и нека друга битна питања о хипотезама.

Прво питање се односило на потребу саопштавања хипотеза у пријави за докторску дисертацију. Ако пријава за докторску дисертацију, у тренутку подношења, има улогу предрадње, дакле, молбе да се тек одобри научна обрада теме, битни чиниоци пријаве су: предмет и циљеви истраживања, као и начин истраживања и научна и друштвена оправданост израде те докторске тезе. С обзиром да је то још увек претходни радни период, хипотезе јесу корисне, али уз право да могу постојати тзв. *паралелне хипотезе*, тако да се постављене хипотезе у пријави могу мењати на основу новостечених сазнања и по усвајању пријаве. „Научне хипотезе су, по правилу, хипотезе којима претходи научно сазнање довољног обима и степена провјерености.“⁶¹ Наиме, процедура од подношења пријаве до одобрења израде дисертације временски често траје релативно дуго.

⁵⁸ Исто, стр.446.

⁵⁹ Исто, стр.448.

⁶⁰ „Квалитет који желимо да меримо мора се испољавати помоћу неких појава о којима се може имати непосредно искуство. Овакве појаве се називају индикатори.“ (М. Марковић, Филозофски основи науке, САНУ, Београд, 1981. стр.455.)

⁶¹ Ц. Термиз – В. Арежина, проблеми истраживања и научног проучавања комунологије, АМОС ГРАФ, Сарајево, 2015. стр.90.

Одговор на друго питање је децидиран: у сваком пројекту истраживања неопходне су хипотезе, сва три нивоа најмање, усклађене са предметом (нарочито оперативним делом) и циљевима истраживања, а посебно ако је истраживање прогностичко. Хипотезе, ма за које циљеве биле везане, у себи садрже црту прогностичности, јер су само претпоставке – без обзира колико и како биле основане. Хипотезе демонстрирају наше схватање предмета и циљева и извор су индикатора. А без индикатора се истраживање не може изводити.⁶²

Одговор на треће наше питање је такође децидиран: у сваком оперативном пројекту нужне су само радне хипотезе. То су хипотезе – искази о стварима, замисли о својствима, особинама предмета истраживања који је и предмет друштвене стварности. Свака формализована или неформализована исказана људска замисао је чињеница друштвене стварности. Приликом стварања новог, проналазачи нужно полазе од идеје, изграђују замисао о предмету истраживања и формирају хипотезе.

⁶² О хипотезама и њиховим својствима видети још: В. Гуд и П. Хет, Методи социјалног истраживања, Вук Караџић, Београд, 1966.год. стр.66.; Гуд и Скат, Методе истраживања у педагогији, психологији и социологији, Отокар Кершовани, Ријека, 1967. стр.82-83; В. Мужих, Методологија педагошких истраживања, стр.56.

2.2. Тешкоће приликом теоријских истраживања

Приликом спровођења научних теоријских истраживања може доћи до одређених тешкоћа (проблема) и грешака на које бисмо овом приликом желели да укажемо. Како смо на претходним страницама констатовали да су сва научна истраживања у исто време, али у већој или мањој мери, и теоријска, то је ово питање утолико значајније. Предмет ових истраживања може бити теорија, неки њени делови или целина, али је битно да тај предмет има научни значај и да је одређен научном процедуром. Рад на изради докторске дисертације можемо узети као својеврстан пример једног теоријског истраживања. У скорије време, јавиле су се одређене недоумице и полемике око тога шта и у коликој мери представља оригиналан допринос научном сазнању и како проценити да ли је одређено научно теоријско истраживање (докторска дисертација) ваљано или не. Одговоре на ова питања покушаћемо да дамо на следећим страницама.

У нашем покушају да што боље и прецизније обрадимо питање грешака, недоумица и тешкоћа приликом теоријских истраживања, учили смо неколико битних питања на која ћемо покушати да дамо одговор. Њих смо сврстали у неколико тачака:

- 1) питање шта је плагијат;
- 2) смисао и коришћење фуснота;
- 3) погрешна интерпретација парадигме;
- 4) поновно коришћење већ коришћених података;
- 5) грешке у закључивању на основу података и
- 6) грешке у схватању веза између индикатора и циљева.

Закон о Универзитету докторску дисертацију дефинише као „резултат оригиналног научног рада докторанта у одговарајућој научној области“.⁶³ И *Правилник о докторским студијама Београдског универзитета* каже да докторска дисертација „представља самостални и оригинални

⁶³ Закон о Универзитету, “Службени гласник РС“, бр.21/2002. од 23.4.2002. члан 55, стр.16.

научноистраживачки рад кандидата у одговарајућој научној области или више научних области“.⁶⁴

На претходним странама смо већ говорили о томе да свако научно истраживање има за циљ допринос у научном сазнању у одређеној научној области и о одређеном предмету сазнања. Шта може све бити научни допринос? И да ли се оригиналност огледа само у новим, до тада непознатим, неоткривеним сазнањима? Наравно да научни допринос представља нова сазнања о предмету истраживања, али се та сазнања могу односити на следеће чињенице:

а) **потпуно нове**, тек откривене чињенице, идеје, појаве, процесе, односе... у вези са предметом истраживања;

б) **нова тумачења** већ познатих и прихваћених ставова, теорија...

в) на **допуну** постојећих сазнања новим чињеницама, ставовима, сазнањима и

г) на **критику** (позитивну или негативну) прихваћених и признатих ставова, теорија...

Не заборавимо да и сама истраживања могу имати верификаторску, хеуристичку, прогностичку и (или) дијагностичку сврху. Дакле, и сам појам *доприноса* се може различито тумачити с обзиром на сврху истраживања, али се у сваком научном истраживању, а пожељно је и у докторским дисертацијама, мора јасно дефинисати и нагласити о каквом је доприносу реч. Слично је и са тумачењем појмова *оригиналности* и *самосталности*. Да ли је оригинално само оно што је потпуно ново, што до тада није постојало у облику сазнања, или оригинално може бити и тумачење туђих ставова, познатих идеја, појава, процеса, односа, итд..., као и критички однос према свему томе? Ми смо мишљења да овом појму треба дати шире значење и да га треба схватити као новину како у идеји, ставу, тако и у интерпретацији постојећих сазнања, али и у њиховом критичком разматрању.

У вези са овим, отвара се и једно ново питање – питање компетентности, односно, ко је и на основу чега компетентан да процењује шта је оригинално, а шта не. За оцену доктората, на пример, формира се Комисија коју би требало да чине најпризнатији и највећи стручњаци из одређене научне области. Међутим,

⁶⁴Правилник о докторским студијама на Београдском универзитету, Гласник Универзитета у Београду, 22.март 2010.год. бр. 06-612-941/1-10, члан 12, стр.20. <https://bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/PravilnikDoktorskeStudije.pdf> 05/09/2014.

уколико се накнадно јави било каква сумња у оригиналност и квалитет рада, **нова** Комисија такође оцењује исти рад и може да дође до другачијег закључка. Како се и на основу чега утврђује који су стручњаци *стручнији* и *признатији*? У вези са овим, следи и логично питање, да ли су познати критеријуми на основу којих се доноси закључак о оригиналности рада и ко, када и како одређује те критеријуме? Јер као што постоје разне науке, са разним предметима, тако се и оригиналност у доприносу тим наукама и њиховим предметима може различито тумачити. Дакле, не можемо говорити о тачно утврђеним критеријумима за дефинисање *оригиналности*.

Са напредовањем човечанства у технолошком смислу и све већем ослањању целокупног живота човека на рачунаре, у новије време, развили су се и напредни софтверски програми који се користе за проверу квалитета објављених радова, тј. за откривање плагијата у свим важнијим областима друштвеног живота. Такав је, на пример и компјутерски програм *Ефорус*. У најкраћем, он се базира на задатом алгоритму и сопственој бази података која садржи одређени број електронске литературе, литературе која се може наћи само на интернету и радова који су већ прошли кроз проверу *Ефоруса*. Уз, ми бисмо рекли, пре свега практичну предност, чини се да овај програм ипак има доста мана и ограничења, а у неким својим сегментима, могло би се рећи, да показује озбиљне недостатке. Овај програм, пре свега, утврђује да ли постоји или не постоји поклапање и у ком проценту, а с обзиром да га је створио човек који није ни свемогућ ни свезнајућ, и *Ефорус* се, у крајњој линији може сматрати субјективним решењем. Може се десити, на пример, да неко дело није преведено на српски језик, да не постоји у бази података и да приликом слободног превођења, то програм не препозна као плагијат. Исто тако, он ће плагијат означити свуда где му се поклопи одређен број речи и њихов редослед. Уочен је и велики проблем са наводницима у српском језику, јер ће програм означити као плагијат све где се јављају наводници, без обзира да ли се заиста ради о цитирању или само о наглашавању одређене речи или појма. Значај програма *Ефорус* у утврђивању плагијата може се видети на примеру Економског факултета Универзитета у Београду⁶⁵, на коме су прописани

⁶⁵Упутство за предају радова путем система Ephorus, Економски факултет у Београду, Интернет, <http://www.ekof.bg.ac.rs/uputstvo-za-predaju-radova-putem-sistema-ephorus> 03/09/2014.

критеријуми и процедуре провере самосталности истраживачког рада студената већ на основним студијама.

Дакле, *Ефорус* уз несумњиве предности и огроман значај у академској заједници, ипак испољава и одређене слабости и неке озбиљне недостатке, па би се његова употреба могла преиспитати и усавршити.

Вратимо се тешкоћама и питањима у вези са научним теоријским истраживањима с почетка текста. Повезано са претходно реченим јесте питање плагијата. Ц. Термиз објаснио је смисао плагијата на следећи начин: „Ма шта се у науци мислило, чињеница је да нам фусноте кажу само с киме се аутор и у чему се слаже или не слаже. Многи и преопширни цитати (мада се понекад без њих не може) критичарима омогућују да поставе питање да ли је дјело у коме је изложена теорија оригинално, или је, хрестоматија, или чак и стварно плагијат. Плагијат није само случај прекомјерног (више од трећине) преузимања туђег текста (објављеног или необјављеног), већ је плагијат, крађа интелектуалне – духовне творевине када се присвоје туђе основне идеје и замисли, туђи ставови и аргументи, па им се промијене само форме исказа.“⁶⁶

Милан Вујаклија у *Лексикону страних речи и израза* плагијат дефинише на следећи начин: „(lat. plagium крађа људи, душепродаја) књижевна крађа, преписивање из туђих дела, недопуштено присвајање туђе духовне својине“.⁶⁷

На *Порталу за бесплатну правну помоћ*, одредница *плагијат у науци*, аутора Стефана Бојовића, пронашли смо следеће објашњење овог појма: „Појам плагијат потиче од латинског глагола *plagiare* који значи отети. У том смислу, плагијат би се најшире могао дефинисати као присвајање туђег ауторског дела... Правни појам плагијата је ужег обима, док се плагијат у науци и уметности дефинише знатно шире“.⁶⁸

Иако је прилично јасно одређено шта је плагијат, у теоријским научним истраживањима често се јављају још неке недоумице које по нама произилазе из предмета истраживања теоријских истраживања. Као што смо рекли, предмет теоријских истраживања је теорија уопште или научна теорија, односно, делови

⁶⁶ Ц. Термиз, *Критика теорије*, АМОС ГРАФ, Сарајево, 2013. стр.98.

⁶⁷ М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2002. стр.686.

⁶⁸ Стефан Бојовић, *Правни појам плагијата*, Портал за бесплатну правну помоћ, Интернет, <http://www.besplatnapravnapomoc.rs/prilozi-saradnika/pravni-pojam-plagijata> 03/09/2014.

теорије. Она су заснована на постојећим, верификованим или неверификованим научним сазнањима, или, још прецизније, **на мишљењу** о тим сазнањима која су исказана у одређеном облику. Од недавно су на Универзитету у Београду, али и на већини Универзитета у околини, уведена ригорознија правила за проверу и утврђивање плагијата. Тако се прави значајна разлика између тзв. *квалитативног* и *квантитативног плагијата*.⁶⁹ Део одговора на претходно питање поново налазимо у основном одређењу теоријских истраживања. Јер ако се теоријска истраживања баве мишљењем, тј. ставовима који су негде записани, постоје у неком конкретном облику, дакле, неко их је **већ** формулисао, истраживач и не може имати другу могућност сем да те ставове коректно преузме, цитира и даље их истражује у складу са сврхом свог истраживања. Зато је у већ поменутом *Закону о ауторском и сродним правима РС* поменуто тзв. право цитирања које гласи:

„Дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножавање, као и други облици јавног саопштавања кратких одломака ауторског дела (право цитирања), односно појединачних кратких ауторских дела, под следећим условима:

- 1) да је дело објављено;
- 2) да се поменути делови, односно кратка дела, без измена интегрису у друго дело ако је то неопходно ради илустрације, потврде или референце, уз јасну назнаку да је реч о цитату и у складу са добрим обичајима;
- 3) да се на погодном месту наведе ко је аутор цитираног дела, који је наслов цитираног дела, када је и где цитирано дело објављено, односно издато, уколико су ти подаци познати.“⁷⁰

Према М. Сакану „цитати се, најчешће користе за означавање преузетог текста, који служи за доказивање властитих ставова, или као илустрација – навођењем ставова других аутора. Међутим, могу се и злоупотребити... *Аргументација*

⁶⁹ Вечерње новости, *Универзитет: софтвер руши плагијаторе*, 15. јануар 2012. Интернет, <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:362083-Univerzitet-Softver-rusi-plagijatore> 05/09/2014. i Glas Slavonije, *Niz licencnih softvera povećava efikasnost osječkih fakulteta i odjela*, 11. travnja 2015. Интернет, <http://www.glas-slavonije.hr/266151/25/Niz-licencnih-softvera-povecava-efikasnost-osjeckih-fakulteta-i-odjela> 05/03/2016.

⁷⁰ Закон о ауторским и сродним правима, Службени гласник РС, бр. 104/2009, 99/2011 и 119/2012, члан 49. став 1, 2 и 3, Интернет, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_autorskom_i_srodnim_pravima.html 05/09/2014.

властитих ставова ставовима других аутора је честа појава. Најчешће се користи у ситуацијама када аутор није у могућности да своје ставове емпиријски или логички докаже и образложи па користи ставове других аутора као доказни материјал. Таква пракса се не препоручује зато што се цитати не могу прихватити као доказни материјал...

Цитирање туђих ставова је препоручљиво само када их аутор користи у компаративном односу са својим...

Цитирање као илустрација навођењем ставова других аутора се користи у ситуацијама када се аутор слаже или не слаже с њима.⁷¹

Из овога је јасно да не мора свако цитирање туђег дела бити плагијат. Такође могу постојати ситуације када је већи део текста преузет, а само закључци, рецимо, оригинални, као и да има случајева где је већи део текста оригиналан. Морамо да напоменемо и то да плагијат у науци подразумева нешто строже критеријуме, па самим тим је нешто јасније како ћемо га препознати. Плагијат у науци објашњен је на *Порталу за бесплатну правну помоћ*, где аутор Стефан Бојовић каже да се „оваква врста плагијата може пре свега наћи у научним радовима, докторским дисертацијама, итд. За разлику од плагијата у ауторском праву овде се не тражи идентичност између дела, односно оригиналних сегмената дела, већ је плагијат могуће начинити и парафразирањем, преузимањем туђих идеја без назначивања аутора. У том смислу, ова област познаје и тзв. мозаички плагијат који постоји када се узимају сегменти из више туђих дела (најчешће парафразирају) и формирају у једну нову целину, али без навођења изворних аутора.“⁷²

Због свега овога приликом научних теоријских истраживања треба бити изузетно обазрив и спретан и кретати се само у оквирима онога што цитирани чланови закона дозвољавају.

У свим научним теоријским истраживањима коришћење фуснота је неопходно како би се избегле последице о којима смо говорили. Милан Вујаклија у *Лексикону страних речи и израза* одређује фусноту: „(лат. *nota* белешка) белешка или примедба на дну стране у књизи, која служи као допуна или објашњење

⁷¹ Др М. Сакан, *Израда стручних и научних радова*, Студио Плус, Београд, 2000. стр.54-56.

⁷² Стефан Бојовић, *Правни појам плагијата*, Портал за бесплатну правну помоћ, Интернет, <http://www.besplatnapravnopomoc.rs/prilozi-saradnika/pravni-pojam-plagijata> 03/09/2014.

нечега у горњем тексту (обично се означава звездицом или ситном цифром с десне стране речи у тексту, а штампа се редовно ситнијим словима).“⁷³

Ц.Термиз такође дефинише фусноте: „Фусноте су кратке напомене (осим изузетно) које творац текста ставља на дно стране и обиљежава истим арапским бројем у дијелу текста на који се напомена односи. Садржај фусноте је исказ другог аутора на који се творац текста позива исказујући сагласност или несагласност са њим.“⁷⁴

И ми смо на овим странама често користили фусноте као додатно објашњење, као средство да *ојачамо* своје ставове, своје тврдње неким прихваћеним и познатим ставовима. У већ поменутом делу аутора М. Сакана наилазимо на следеће врсте фуснота:⁷⁵ „Фусноте могу бити документарне, експликативне и допунске. Документарне фусноте служе за навођење библиографских података документа из којих су идеје и цитати преузети. Оне пружају гаранцију истинитости одређених цитата и упућују читаоце на оригинални или посредован извор података. Експликативне фусноте служе за додатно објашњење одређеног дела текста... Допунске или упутне фусноте служе да се у њима прикажу додатне информације и да упуте читаоца на други извор података у коме је детаљније писано о теми основног текста.“ О неопходности коришћења фуснота у теоријским истраживањима (докторским дисертацијама) није потребно додатно расправљати.

Као и код свих других истраживања, и теоријска истраживања се морају вршити у оквиру неког научног система, неког научног правца, односно, парадигме. Увидом у научни фонд на почетку истраживања откривају се научна сазнања о проблему, али је то уједно и почетна фаза анализе проблема. На тај начин истраживач не само да успоставља однос са одређеном парадигмом, већ је и прихвата или не прихвата као сопствени поглед на проблем, тј. предмет истраживања. Овај парадигматски оквир условљава и усмерава све потоње радње у научном истраживању. Зато је неопходно да правилно тумачимо аксиоме, законе и постулате изабраног парадигматског система, како не бисмо дошли у ситуацију да због погрешне интерпретације парадигме морамо поновити цело

⁷³ М. Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 2002. стр.958.

⁷⁴ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, Графит, Лукавац, 2009. стр.394.

⁷⁵ Др М. Сакан, Израда стручних и научних радова, студио Плус, Београд, 2000. стр.59.

истраживање. А ако рад на докторској дисертацији заснујемо да погрешној интерпретацији парадигме, јасно је са каквим се последицама можемо сусрести. Понављање целог истраживачког процеса (дакле, ради се о новом истраживању) није исплативо ни економски, а ни временски, нарочито за кандидата – докторанта. Неопходно је да истраживачи – научници имају добро теоријско и методолошко знање, као и способност да правилно тумаче основне теоријске ставове који им служе као полазиште у истраживању.

Сва теоријска истраживања увек јасно и конкретно саопштавају: 1) питања од којих полазе, тј. на која траже ваљане научне одговоре; 2) разлоге који су довели до отварања баш тих питања и 3) премисе од којих полазе. С обзиром да је у њима основна идеја изражена у облику појмова, ставова, судова и закључака, као и да приликом доказивања користе не само теоријске, него и емпиријске аргументе, у њима се основне научне методе нужно примењују, као и анализа (садржаја) докумената и одређени облици испитивања. У посебној врсти теоријских истраживања, тзв. генерализаторским истраживањима, у којима се полази од резултата емпиријских истраживања примењује се метод секундарне анализе. Да бисмо могли извршити научно закључивање, претходно морамо извршити анализу прибављених података. Анализом података стичемо сазнања о предмету истраживања, односно, податке поново анализирамо, јер треба да дамо одговоре на она питања која смо на почетку поставили, тј. да докажемо или оповргнемо постављене хипотезе. Јасно је да је овај процес сложен и да се самим тим и грешке често јављају.

Грешке се у научним теоријским истраживањима могу јавити и приликом закључивања на основу података. Закључивање је процес који тече кроз цело истраживање, а одвија се по строгим принципима логике. Углавном је закључивање индуктивно-дедуктивно, али у теоријским истраживањима оно је претежно дедуктивно. Наиме, пошто се у теоријским истраживањима мисаоно обрађују постојећа научна сазнања, она су углавном ослоњена на мисаоне аналитичко-синтетичке методе и немају строгу процедуру доказивања хипотеза. У теоријским научним истраживањима закључивање је претежно дедуктивно, јер произилази из аксиома, научних закона и парадигматског система које истраживач користи као своје полазиште. Уколико истраживач погрешно тумачи

парадигматске ставове и закључивање ће бити погрешно. Закључци теоријских истраживања изводе се из теоријске аргументације и ставова аутора теорије, али могу бити засновани и на емпиријским подацима. Битно је да ти закључци јасно говоре о томе који се делови научног сазнања прихватају као тачни, а које треба одбацити. Пошто је закључивање мисаони процес формирања научних сазнања у целовит систем, оно мора бити целисходно, а закључци применљиви у одговарајућим околностима. Уколико дође до грешака у закључивању на основу података, то ће се одразити на сазнања о предмету истраживања у целини, али и о чиниоцима и деловима предмета, њиховим улогама, функцијама, односима и везама. Такође, пошто закључци о предмету истраживања могу упућивати и на везе са закључцима из других истраживања, са аксиомима и научним законима, свака грешка може имати и далеко веће последице од оних које се односе само на дато истраживање. Ц. Термиз говори о каквим грешкама се ради: „Најчешће грешке су грешке тумачења и врједновања података, грешке пристрасности, грешке једностраних превида и, нажалост, грешке површности. Грешке површности имају свој извор у: а) недовољној обради података; б) недовољно одговорној анализи и провјери закључака; ц) непоштовању методолошких и методских правила; д) недовољном консултовању и уважавању теорије.“⁷⁶

Могли бисмо, дакле, рећи да су грешке условљене: 1) грешкама у ранијим фазама истраживања и 2) грешкама у току примене аналитичког поступка. Ако до тога дође, истраживач је тај који мора бити довољно вешт да те грешке препозна, да их оцени и отклони, а најбоље би било када би могао да их избегне. Грешке се могу умањити, а некада и уклонити, коришћењем већег броја поступака.

⁷⁶ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, Графит, Лукавац, 2009. стр.368.

3. Специфичности истраживања у политикологији

3.1. Одређење појма *политичко* и *политиколошко*

У разматрању ових појмова треба поћи од дефиниције и одређења појма *политика*, јер се из тог појма изводи и значење појма *политичко* и појма *политиколошко*. Неодређеност ових појмова огледа се у томе што и један и други појам могу обухватити скоро све, од индивидуалног, до друштвеног, у смислу светског друштва. Врло их је тешко одредити. С обзиром да су се дефинисањем и изучавањем политике бавили многи теоретичари, у разна времена, као и да постоје многобројне и различите дефиниције, ми ћемо се овде позвати само на мањи број дефиниција које, по нашем суду могу бити довољне да се из њих (или помоћу њих) одреди и појам *политичког*, односно, *политиколошког*.⁷⁷

Карактеристично за појам *политике* је то што је то један од оних појмова који имају многобројна, чак различита, али прихватљива значења. То зависи од основног приступа предмету. Тешкоће у одређењу појма *политика* јављају се и због тога што готово свака људска делатност може имати политичку садржину. Сфера политике је широка и еластична, односи и процеси унутар ње су сложени и дисперзивни, а тичу се кључних питања живота људи. Заправо, политика продире у све делове људског друштва, управља животима људи чак и у оним сферама за које можемо тврдити да ни по каквим одликама не припадају политици.

⁷⁷ За детаљније и опширније објашњење ових појмова видети: Klaus von Baume, Сувремене политичке теорије, Стварност, Загреб, 1974; А.Бибич и П. Новосел, Политичка знаност, Напријед, Загреб, 1971; И. Вујачић, Политичка теорија, Факултет политичких наука, Београд, 2002; Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993; Marsh David – Stoker Gery, Theory and Methods in Political Science, Palgrave, New York, 2002; М. Матић – М. Подунавац, Политички систем, Институт за политичке студије, Београд, 1995; Ј. Марјановић, Теорија политике, Универзитет у Београду, Београд, 1996; С. Милосављевић, Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије, Центар за омладину и пионире Палилуле, Београд, 1980; С. Милосављевић, Политичка акција, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1977; Р. Ратковић, Основи политичких наука, ИПС, Београд, 1985; Р. Ратковић, Идеологија и политика, Институт за политичке студије, Београд, 1974; Д.Симеуновић, Основи политичких наука, Издавачко предузеће Ферко, Београд, 1994; Љ. Тадић, Наука о политици, БИГЗ, Београд, 1996; Е. Хејвуд, Политика, Клио, Београд, 2004.

„У свом најширем значењу, политика је делатност којом људи стварају, одржавају и мењају општа правила по којима живе.“⁷⁸

Из многобројних приступа и различитих дефиниција политике настало је неколико познатих схватања политике.⁷⁹

1. политика као уметност владања;
2. политика као јавни послови;
3. политика као споразум и сагласност;
4. политика као моћ и расподела ресурса.

Није неопходно напоменути да су се политиком и њеним проучавањем бавили многи теоретичари још од њеног настанка до данас, па ћемо зато изложена схватања размотрити само укратко, јер се њиховом употребом може добити дефиниција политике која би била погодна за наше даље бављење одређењем политичког и политиколошког.

Прво гледиште је традиционално схватање политике које је углавном своди на политику као механизам владања, односно, на вршење власти. Не улазећи у критичке расправе око оваквог схватања, рећи ћемо само да је ово тек један сегмент политике, који можда јесте најјучљивији на први поглед, али није једини и најзначајнији. Други приступ је шири и он већ препознаје разлику, односно, раздваја, тзв. *јавну сферу* и *приватну сферу*. Политика је овим схватањем везана строго за јавну сферу, јавни живот, односно, за делатности државе. У овом случају, држава је одговорна за колективну организацију живота заједнице. Иако нешто шире, ни ово схватање политике није довољно обухватно ни прецизно. Трећи приступ политици на њу гледа као на средство за решавање сукоба, односно, као на начин којим се доносе важне одлуке. Према том схватању, политика не доноси ништа негативно, јер је она схваћена као ненасилно средство решавања сукоба, несугласица и проблема. Према четвртом схватању, политика је активност која продире у сваки део људског живота и заправо је усмерена на постизање некаквог циља било којим средствима. Она се тако изједначава са моћи. Ово је најшире схватање политике, јер је не ограничава ни на једну сферу. Мислимо да ипак треба рећи да све дефиниције подразумевају моћ, а такође не

⁷⁸ Е. Хејвуд, Политика, Слио, Београд, 2004. стр. 12.

⁷⁹ Исто, стр. 14.

искључују ни силу. Наравно, некад се то децидно наводи, а некад је прикривено иза термина чије се значење може и тако протумачити.

Сваки од ових приступа политици односи се на неки део политике, али је с научног становишта недовољно прецизно и недовољно тачно политику схватати само као позитивну или као негативну друштвену појаву, ограничавати је на вршење власти, *јавну сферу* или друштвену организацију. Заправо, политику не можемо да сведемо само на њене појавне облике, већ се морамо пре свега бавити сагледавањем суштине и карактера политике. Неке дефиниције објединиле су више или готово све чиниоце политике, структуру, функције и улоге које она има у друштву.⁸⁰ Током историјског развоја људског друштва садржај политике се мењао и допуњавао. Утицај на политику и њен садржај, односно на схватање политике и политичког, умногоне и данас зависи од идеолошких, партијских, класних и др. интереса. Политика се скоро увек или претежно везује за односе сарадње и сукоба и њихово регулисање друштвеним правилима и организацијом. Такође се говори о општем интересу као о фактору без којег политика не би могла да успостави организацију друштва. Али пре свега тога, морају се стећи неки услови без којих политика као друштвена појава не би постојала.⁸¹ Први услов је тај да се политика јавља и може постојати само у људском друштву, и то тек када

⁸⁰ Др Р. Ратковић, Идеологија и политика, Институт за политичке студије, Београд, 1983. стр. 43-44: „Политика је област друштвене стварности коју сачињава сложен сплет: 1) понашања и активности разноврсних субјеката покретаних и условљаваних њиховим положајем у датом систему друштвених односа; 2) организационих и институционалних облика – носилаца и оквира политичких активности и 3) садржаја друштвене свести који прожимају политичке активности и организационо – институционалне творевине.“

Политичка енциклопедија, (одредница), Савремена администрација, Београд, 1975. стр.78: Најдан Пашић сматра да политика обухвата „укупност оних процеса, односа и институција кроз које се остварује свесно регулисање конфликтних ситуација и интереса и одлучује о заједничким пословима и животним активностима једне глобалне друштвене заједнице.“

М. Вебер, Привреда и друштво, Просвета, Београд, 1976. стр.433: „Политика би, дакле, за нас значила: тежњу за учешћем у моћи или за вршењем утицаја на расподелу моћи, било између држава или у оквиру неке државе између људи које она обухвата.“

Др И. Радосављевић, Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике, Дечије новине, Горњи Милановац, 1996. стр.11: „Политика је трајни процес и активност, са релативно стабилним чиниоцима структуре, функција, односа и веза. Она је рационална и сврсисходна; за реализацију постављених циљева утврђује и разрађује адекватне начине, поступке, инструменте и средства деловања. Има специфичне методе деловања и нужно успоставља потребну организацију друштва.“

⁸¹ Видети: др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.24.

се испоље интереси. Она се везује за настанак раслојавања у друштву, односно, за способност једне друштвене групе да успостави монопол насиља над осталим деловима друштва. Тада настаје и подела на оне који фактички владају у друштву и оне којима се влада, тј. поданике. Политика успоставља хијерархију у друштву која је заснована на интересној припадности и друштвеном положају.⁸²

Даље, политику можемо посматрати из два угла: као трајни друштвени процес и као посебну друштвену сферу. Као процес, политика успоставља друштвену организацију која је у складу са основним друштвеним потребама и интересима. На основу потреба, односно, интереса утврђује своје циљеве, бира средства којима ће те циљеве остварити и има своје специфичне методе деловања. Овде треба посебно нагласити да политика није везана само за одлуке владајућих кругова, за оно што они сматрају да треба радити, већ је реч и о расподели моћи у друштву, о борби за освајање власти, стицању моћи и утицају на власт.

Сфера политике је променљива и веома широка и еластична. Свака људска делатност може имати (добити) политичку садржину. Пошто политика улази у разне друштвене делове, и сфера политике се стално шири и мења (нпр. политика запошљавања, политика раста natalитета...).

И. Радосављевић говори о различитим појавним облицима испољавања политике и политичког. Он каже да се они јављају:

„ –као одређена врста делатности, активности и понашања чији је смисао утицање на друштвене токове и усмеравање кретања и дешавања у читавој друштвеној заједници;

-као умешност и вештина владања људима,

-као наука о управљању државама и државним пословима;

-као вештина и пракса управљања људским друштвом;

-као окупљање већег броја људи ради заједничког остваривања одређених интереса и циљева;

-као начин регулисања друштвених односа...“⁸³

⁸² Видети више о друштвеној интеракцији, владавини и политици код: Е. Гиденс, Социологија, Економски факултет, Београд, 2007.

⁸³ Др И. Радосављевић, Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике, Дечије новине, Горњи Милановац, 1996. стр. 9-10.

Већ смо рекли да се неколико важних појмова увек јавља када говоримо о политици. То су сукоб и сарадња, потребе и интереси (општи интерес) и регулисање друштвеног понашања. Суштину политике управо чини процес усаглашавања различитих, често супротних и супротстављених интереса људи у једном друштву. Општи интерес једне друштвене заједнице, као и саму организацију те заједнице, одређују они који су на власти. Тако се појединачни или лични интереси *усклађују* друштвеним правилима и нормама у пожељне и прихватљиве. Политика тако постаје неизбежни део људског постојања, јер је и постојање различитости неминовно, као и недостатак добара да би се задовољиле све потребе људи. Издвојили смо једну дефиницију политике, која није сасвим исцрпна, али којом је исказана суштина политичког: „Политика је легитимно и легално управљање општим и заједничким интересима становништва на одређеној организованој територији и односима између њих.“⁸⁴

Ниједан појам не можемо објаснити ако не одредимо шта је његов садржај. Тако ни *политичко*, односно, *политиколошко* не можемо да објаснимо ако не одредимо њихов садржај. Субјекат који регулише сферу политичког јесте држава кроз право. Морамо се запитати шта је све у свету до данас регулисано правом? Или је можда исправније питање: које су то области остале нерегулисане правом и у сфери приватног и у сфери природног? Готово да нема сфере живота која није обухваћена прописима, а то значи која није политиколошка. Чак је, нпр. и облачење у новије време регулисано правилима (тако можемо говорити о пословном, свечаном, вечерњем, дневном *dress code*). Дакле, видимо да скоро све може бити и јесте обухваћено политиком и да се сваки сегмент људског живота може посматрати и са политиколошког становишта. Некадашња подела на јавну сферу, којом управља политика, и приватну, где је политици забрањено мешање, давно је изгубила смисао, а посао свих истраживача политике видно је компликованији и тежи, јер је предмет истраживања веома сложен и развојан. Ипак, можемо разликовати *службену* политику државе од других политика, нпр. од политике опозиције.

⁸⁴ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.45.

Главни носиоци и покретачи свих политичких активности јесу људи. А у основи људског живљења јесте задовољавање различитих потреба.⁸⁵ Потребе могу бити основне, биолошке и друштвене потребе. Са развојем друштва мењају се и развијају и потребе. Све људске активности зависе од њихових потреба. Унутар многих потреба јављају се разне варијације и оне се стално умножавају. Синтеза, односно, резултанта различитих потреба људи јесу интереси. Све што је везано за управљање интересима део је политике. У политици, тј. у политичким процесима преваходно се дефинишу и усклађују мотиви, интереси и циљеви деловања, а не неке основне потребе које сврставамо у друге сфере људског и друштвеног живота. Интереси се у одређеном друштву морају задовољити. Кажемо у *одређеном друштву* зато што је људско друштво развојно, а са развојем друштва мењају се и развијају и потребе и интереси. У примитивном друштву потребе људи су се разликовале од данашњих потреба, а самим тим постојали су и другачији интереси. Неке потребе су сасвим нестале, а са развојем индустрије, технологије и науке, јавиле су се и сасвим нове потребе. Када говоримо о интересима имамо у виду и различите нивое интереса, па тако можемо разликовати: а) свеопште интересе, за које се мање-више залажу сва друштва, као што су правда, слобода, једнакост, хуманост... Од њих скоро нико не одступа, али

⁸⁵С. Хрњица, Општа психологија са психологијом личности, Научна књига, Београд, 1981. стр.196: „Потребе које дете има одмах након рођења су такве да их само средина може задовољити. Иако су по природи претежно биолошке (потреба за храном, водом и сл.), задовољење таквих потреба захтева помоћ других људи из дететове околине, мајке пре свих. Успостављајући све сложеније односе са особама око себе, а затим проширујући круг особа са којима успоставља контакте, дете се социјализује. Да би успоставило успешне контакте са мајком оцем или вршњацима, дете своје потребе модификује. Прва значајна модификација је толеранција у одлагању задовољења потреба. Током биосоцијалног сазревања стварају се нове потребе и формирају нови начини за задовољење тих потреба.“

Др Н. Рот, Општа психологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990. стр.192: „Извор мотива су **потребе**. Под потребама подразумевамо недостајање нечега. Ако је то недостатак нечега у организму, на пример недостатак одређених хранљивих материја у телу, говоримо о органским потребама. Ако тај недостатак није органски, него је мање или више неодређена тежња или више јасна и свесна жеља за одређеним објектима или ситуацијама, ми говоримо о психолошким потребама.

Понекад се изједначају појмови **потреба и мотив**. Али то није оправдано. Може постојати неки недостатак у организму, а да ми тај недостатак уопште не доживљавамо и да нас не покреће на остваривање неког циља. (...)

Потребе не изазивају увек непосредно остваривање циљева којима се оне могу задовољити. Оне изазивају пре свега активирање организма. Урођене органске потребе изазивају активирање одређених физиолошких процеса и о томе активирању организма услед јављања потребе говоримо као о **нагонима**.“

ипак постоје разлике у интерпретацији и прилична одступања у пракси; б) интереси појединих политичких целина, као што је држава, нација, партија, професија, итд... в) интереси друштвених група и г) интереси појединаца. Како би се обезбедило њихово остваривање, интереси се налазе у хијерархијском поретку, а политика увек тежи да их артикулише као циљеве. Циљеви су сложени системи интереса, идеологије, моћи и расположивих средстава и оцена реалних могућности за њихово остваривање. У складу са положајем који имају у друштву и са сопственим схватањем циљева, политички субјекти развијају политичке активности. Важно је напоменути да све политичке активности имају рационалну и емоционалну компоненту, као и да их не остварују само појединачни субјекти. Оне представљају систем односа између политичких субјеката, као и свесну, циљну усмереност на постизање одређених резултата.

Све претходно изречено послужиће да се одреде појмови *политичко* и *политиколошко*, али уједно представља и отежавајућу околност. Политичко можемо схватити као друштвени процес који има разне облике и нивое испољавања. О политиколошком говоримо као о одређеном подручју истраживања које се односи на све у вези са политиком и политичким. Ово подручје се односи и на скуп институција, тј. политичку организацију, на функционисање власти, на разне покушаје утицаја на њу, итд... Као што се види, појмови *политичко* и *политиколошко* веома су широки, сложени и еластични, јер обухватају, тј. могу да обухвате све што је у вези са било којим делом политике. У то спадају и конкретне активности кроз које се политика најочигледније испољава, као што су владавина, односно, власт, одлучивање и управљање, али и облици људске свести.

Можемо говорити о три нивоа испољавања политике, односно, политичког.

Први ниво је **суштински политичко**, то је непосредно вршење власти. Он је лако уочљив и препознатљив. Суштински политичко се непосредно бави уређењем и владањем друштвом. Област која је најчешће и најјасније регулисана политиком и где се она најлакше може уочити и препознати, јесте управо однос власти. У оквиру овог односа говоримо о два дела: односи унутар државе и односи између других држава. Колико се овај однос може широко посматрати говори и чињеница да су чак и делови свемира, односно, сателити који се шаљу у

свемир, регулисани споразумима између држава. С обзиром на то да свака власт почива на моћи и сили, и ови делови власти се обавезно морају узети у разматрање када говоримо о политичком или политиколошком.

Други ниво испољавања политичког јесте **ниво одлучивања, доношења правила и норми понашања у друштву и спровођење одлука** којима се управља друштвом. Од момента настанка држава, а оне су производ политике, све што се регулише прописима власти може да се сматра политичким, односно, политиколошким. Зашто?

Сваки закон је скуп правила и норми понашања произашао из политике као процеса. Они изражавају, пре свега, вољу, принципе, захтеве, намере, итд...оних који владају (властодржаца). Принцип је овде врло једноставан: правила доносе они који владају и то у складу са сопственим системом вредности или идеологијом, а у циљу што дужег и што лакшег очувања власти. Чим постоје они који владају државом, тј. они који прописују и доносе правила понашања, значи да постоје и поданици, тј. они којима се влада и на које су прописи усмерени како би се задржала постојећа уређеност друштва и расподела снага. Наравно, у савременом друштву се ретко користи термин *поданик*, већ се најчешће користи појам *грађани*. Иако је то велики и значајан скок, он ипак није до краја спроведен, јер све док постоје они који имају моћ да располажу средствима, буџетом и производима, с ослонцем на монопол силе – дотле ће постојати и поданици. Уређеност и организација савременог друштва, тј. државе, и даље се суштински заснива на односима надређености и подређености, мада на први поглед то не мора да изгледа тако. Разни облици надређености и подређености су се до данас очували на три нивоа: 1. већа способност неких субјеката да приморају остале да извршавају њихову вољу; 2. својина, као основа западне демократије и 3. технологија као израз способности ума (интелигенције) да ствара.

Може нам се на први поглед учинити да је економија у савременом друштву заправо владајућа област и да она битно утиче на успостављање свих односа, а да је политика зато прешла у други план. Међутим, када дубље промислимо и откријемо суштину тих односа, лако ћемо схватити да је економија само услов (узрок) и повод примене силе у политици. Који се односи ту могу уочити и како они утичу на политику? Постоје делови, структуре друштва које стварају добра,

учествују у њиховој производњи, и постоје они који та добра користе, тј. располажу њима и расподељују их, јер имају у својим рукама силу и моћ, а у томе је управо основ политике.

И трећи ниво испољавања политике, односно, политичког, јесу они **делови који су индиректно повезани са политиком**, који представљају граничне случајеве, некад и сасвим приватне и индивидуалне. Нпр. наш Новак Ђоковић је један од најбољих тенисера света, а то је његова приватна, индивидуална ствар. Међутим, све његове победе и позиција на АТП листи могу се користити и користе се и у политичке сврхе. Сличних примера има и у књижевности, сликарству и другим областима које нису директно везане за политику.

Са становишта истраживачке праксе, политика је веома захвалан и захтеван предмет истраживања, а могућности избора предмета скоро непресушне. Све политичке појаве су променљиве и динамичне и са протоком времена и променом услова у којима се одигравају, чак и исте или сличне појаве, могу имати сасвим други садржај и облик. То истраживачима представља додатни мотив да се баве политиколошким темама и изазов који је некада и главни покретач научних истраживања.

Међутим, као све друштвене појаве, и политика, политичко и политиколошко имају у свим временима своје битне чиниоце и одредбе, тако да се могу истраживати као друштвене појаве, укључујући и компаративно!

Не улазећи детаљније у расправу о научним, тј. политиколошким истраживањима (тим питањима детаљно ћемо се бавити на наредним страницама) рећи ћемо само да су општи предмет политиколошких истраживања политичке појаве са низом специфичних проблема који се у вези са њима могу јавити. Такође је важно рећи да се сва политиколошка истраживања одигравају у одређеном друштвеном контексту, подстакнута или подржана одређеном идеологијом и владајућим системом вредности. У неким случајевима она могу бити један од облика политичког деловања. Политиколошким истраживањима могу бити обухваћени услови, учесници, активности, средства и ефекти политичких појава и процеса. Истраживања имају значајну улогу у заштити и остваривању општих интереса.

Политиколошка научна истраживања представљају и успостављају специфичне односе, како са (према) друштву, тј. ка споља, тако и унутар себе. Ти су односи, такође, одраз и слика владајућих односа у друштву и политици, па се и унутар њих често могу уочити и односи сукоба и односи сарадње.

3.2. Политиколошка истраживања – специфичности и односи

У савременом друштву научна сазнања имају велики значај, како за развој науке, тако и за развој самог друштва. Видели смо на претходним странама да је са развојем сазнања, нарочито науке, напредовао и развој друштва, али и да је напредак друштва утицао на то да наука тежи све конкретнијим и у пракси применљивијим сазнањима. Међутим, из оваквог међусобно условљеног и зависног односа, развила се додатна опасност која се огледа у чињеници да научна истраживања, као и интерпретације, односно, примена научних сазнања може довести до озбиљних последица по читаво друштво. О инструменталним истраживањима смо већ говорили у Другој глави овог рада, тачка 2. Њихова битна карактеристика је та што су она по свом карактеру манипулативна. Чим је препозната моћ науке, она је постала средство утицаја и управљања друштвеним токовима, а њена моћ могла би имати и врло негативне последице. Не треба посебно наглашавати ни објашњавати како се то може одразити на сферу политике која је главни управљач савремених организованих друштава, друштвених интереса, а при том, има и средства за примену силе и насиља.

„Наука је створила моћ и средства, а политика их употребљава. А проблем је што мало њих са провереним стваралачким способностима могу доспети у врхове науке, али свако може постати политичар.“⁸⁶

Свака наука би зато морала поштовати неке основне принципе и тако, бар делимично, отклонити опасности од погрешне употребе научних сазнања. Те принципе налазимо код разних аутора који се баве науком и научним сазнањем и сви се они углавном слажу око тога да свака наука треба да тежи принципу етичке неутралности, оригиналности, поузданости, систематичности, прецизности, итд... Дакле, мора бити објективна и доприносити развоју научних сазнања одређене научне области, али и отворена за долажење до нових научних сазнања. Улога научног сазнања је значајна за свако друштво, јер се њиме непосредно и посредно остварују функције друштвене праксе у разним облицима и са разним садржајима. Методологија, као наука о научном сазнању, такође има значајну улогу и у науци

⁸⁶ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.13.

и у политици, јер она, између осталог, доприноси проверавању постојећих научних сазнања и омогућава долажење до нових сазнања. Методолошка научна сазнања доприносе унапређењу, проучавању и усавршавању епистемолошке, логичке и техничке стране истраживачког процеса и поступака, али се такође баве и питањем научне стратегије, аналитичког и истраживачког оквира науке.

Политика је, као што смо видели, феномен који је у савременом друштву присутан у готово свим сферама друштвеног живота, иако се не можемо сложити да све друштвене појаве имају и политичку димензију. Улога политике је самим тим постала значајна и очигледна, а наука о политици обезбедила је себи место у самом врху наука, јер се њена сазнања директно везују за делање човека, остваривање циљева и за последице које то делање производи. Требало би да, као и свака наука, и наука о политици доприноси побољшању и унапређењу људског (друштвеног) живота, али често смо и сами сведоци да су могућности и најразличитије употребе научног сазнања у овој области огромне, нарочито у фази њиховог практиковања. Наука о политици (као и све друге науке) има своје методе, али овде треба нагласити да се у политичким наукама могу још разликовати и методе истраживања политике, као и методе практиковања политике. Зато наука о политици има и функцију политичког деловања, а њена сазнања и методе се често употребљавају и као инструмент политичког деловања. За научно сазнање о политици велики значај и допринос имају акциона истраживања, нарочито зато што политичке појаве саме по себи подразумевају активитет, односно, акцију. За политиколошка истраживања зато можемо рећи да су она сва мање-више акциона.⁸⁷ Сазнање о акционим истраживањима и њиховој примени у политичким наукама важан је сегмент укупног сазнања о политици, тј. о политичким појавама. Важно је направити јасну разлику између **акционих истраживања која припремају научну основу за политичку акцију и акционих истраживања која су инструмент политичке акције**. Акциона истраживања имају значајну улогу за исход неке политичке акције, у том смислу су инструментална, али могу бити и манипулативна - којима се директно утиче на исход политичке акције, или на учеснике како би био остварен одређени политички циљ. Морам такође нагласити да, иако су акциона истраживања

⁸⁷ Наведено према: Е. Лазовић-Јовић, Специфичности акционих истраживања у политиколошким и социјалним истраживањима, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2005.

посебна врста научних истраживања и имају нека сопствена обележја по којима се битно разликују од осталих истраживања, она имају опште карактеристике које важе за сва научна истраживања. Иако су заговорници тзв. акционалистичке методологије правили оштру разлику између тзв. традиционалних и акционих истраживања, наше је становиште да та разлика није тако оштра, тј. супротстављена једна другој. Наиме, чак и када бисмо прихватили становиште заступника *акционалистичке методологије* да акциона истраживања немају научни циљ, већ да је њихов циљ друштвени, непосредно практичан, она се чак ни тада не могу спровести без одлика верификаторности. Сва истраживања која претендују да буду научна, дакле, истинита и објективна, утемељена су на неким већ постојећим научним сазнањима, па тако и сама примена тих сазнања у пракси представља заправо њихову верификацију. Да не говоримо о томе колико целокупан исход неке политичке акције зависи управо од степена примене научних сазнања.

У политичким наукама, дакле, треба јасно нагласити и разлику између: 1) метода науке и метода научног истраживања, којима се бави методологија, и 2) метода практиковања политике, којима се бави **методика**. Наравно, и методе практиковања политике су предмет изучавања методологије политичких наука, али само с циљем налажења најефикаснијих метода за њихово истраживање. Оне, дакле, могу бити предмет истраживања.

Сасвим је јасно да специфичности политиколошких истраживања⁸⁸ произилазе из предмета политичке науке као и из метода. Позабавимо се на кратко поново овим питањем.

Политика као најопштији предмет политиколошких истраживања обухвата два основна чиниоца: први можемо назвати статичким, када говоримо о систему, поретку, институцијама, итд... Други називамо динамички, а односи се на процес, борбу за власт, утицај, моћ, итд... Најкраће речено, политикологија (наука о политици, политичке науке) се бави истраживањем кључних појава сваког организованог и уређеног друштва, а то су: држава, власт и моћ. Из овога

⁸⁸ О овоме су детаљно и исцрпно писали С. Милосављевић и И. Радосављевић у делу *Основи методологије политичких наука* (од 64. до 72.стр.) па ћемо се ми на наредним страницама ослонити на њихове кључне ставове, јер је због важности питања о специфичностима методолошких истраживања у политикологији, потребно што боље објашњење.

закључујемо да је специфично подручје политиколошких истраживања заправо у тесној вези са правом, филозофијом и историјом, јер је политикологија и настала из интеракције са тим друштвеним наукама. Ако се ради о истраживању државе, онда се кроз политиколошка истраживања настоји сазнати управо њена динамичка димензија која се огледа у константној борби за власт и моћ. Појединци и разне друштвене групе утичу на битне процесе у друштву, они управо кроз политику настоје да заузму важне позиције моћи и утицаја како би омогућили остваривање својих интереса и циљева. Иако је реч о изузетно сложеном феномену, истраживање политике, тј. политичког у великој мери олакшавају следеће чињенице:

- 1) политика је увек рационална, тј. циљно усмерена људска активност;
- 2) она увек развија инструменте којима ће се ти циљеви остваривати;
- 3) за њену реализацију увек је потребна одређена друштвена организација која прати друштвене потребе на одређеном нивоу развоја;
- 4) политика је трајан процес и
- 5) политика има специфичне методе деловања.

Истраживање политике, с друге стране, у великој мери отежава њена тзв. функционално-рационална димензија којом се конституише друштвена воља на основу интереса, њена организација и спровођење, тј. реализација, јер је један од задатака политике да успостави правила понашања и друштвени ред. У супротном, не би било могуће остваривање друштвене воље. Из свега напред реченог, могли бисмо издвојити неколико проблемских кругова у оквиру којих долази до издвајања политичке сфере:

-први је проблем непосредног вршења власти и начина на које се она остварује (власт, сила, насиље, држава, међудржавни односи, итд...);

-други проблем је успостављање правила и норми понашања и

-трећи проблем су све друштвене делатности на које политика индиректно може вршити утицај. (Рекли смо да готово не постоји сфера друштвеног живота у коју политика није ушла, па то додатно усложњава покушај тачног дефинисања политичке сфере.)

Јасно је да је политика динамичан процес који се непрекидно одвија и без којег нема ниједног савременог друштва. Главни чинилац тог процеса су политичке

појаве⁸⁹ и кроз њих се остварују општи интереси једног друштва, тј. политичке заједнице. Као предмет политиколошких истраживања, оне се могу разликовати према времену и према простору на којем се одвијају, па тако говоримо о прошлим, садашњим и будућим политичким појавама, односно, о унутрашње-политичким, међународним и спољно-политичким појавама. Битно је само још напоменути да истраживање прошлости, садашњости и будућности појаве, не треба мешати са прошлим, садашњим и будућим политичким појавама и да се те две ствари морају јасно одвојити. Између ових општих врста можемо наћи и друге прелазне облике, као што су, на пример, појаве у настајању или појаве у одумирању. Као предмет политиколошких истраживања могу се јавити све појаве које су предмет и политичких наука, а основни су: услови, учесници политичког процеса, циљеви, активности, методе и средства и политичке последице. Проблеми и тешкоће јављају се када истражујемо политичке појаве у области људске свести с обзиром на то да људи према одређеним политичким појавама (власт, идеје, итд...) формирају одређене ставове, осећања...

За све појаве које могу бити предмет научног истраживања, па тако и за политичке појаве, као битан критеријум на основу кога оне могу постати предмет истраживања, јавља се њихов значај. У овом случају, значај неке политичке појаве одређује се двојачко: један је значај који она има за политичку науку, односно, да ли истраживање одређене политичке појаве доприноси проширивању, продубљивању и верификацији политиколошких сазнања, а други је, допринос друштвеној, односно, политичкој стварности. С. Милосављевић издвојио је критеријуме по којима једна политичка појава може бити значајна и тако постати предмет политиколошких истраживања:

- „а) распрострањеност појаве (...);
- б) трајност појаве, мерена временским јединицама;
- ц) актуелност појаве, просторна, временска и предметно-садржајна (...);
- д) интензитет и облик деловања и испољавања појаве;

⁸⁹ О појму политичке појаве говори др С. Милосављевић: „Сходно томе, појам политичке појаве обухвата све процесе, активности, учеснике, средства и последице од битног значаја за конституисање, артикулисање, остваривање и заштиту општих интереса једне друштвене и политичке заједнице у којој битну улогу има политичка моћ која се изражава и кроз монопол политичког насиља.“ (Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1980. стр.43.)

- е) развојна фаза појаве (...);
- ф) носиоци појаве;
- г) локација и концентрисаност појаве на одређеним просторима и у одређеним друштвеним и временским целинама (густина појаве);
- х) оригиналност појаве (сличност или недостатак сличности са неким другим појавама) у целини или детаљима.“⁹⁰

Сви побројани критеријуми нису услов који нека појава мора испунити да би била истраживана, већ се на неки начин могу сматрати упутством за одабир поступака и приступа истраживању одређене појаве.

Као што видимо, истраживања политичких појава су део политичке стварности и политичке праксе, а све то је производ људске свести. Зато и кажемо да су и политиколошка истраживања (као и сва друга истраживања) својеврстан однос између друштвене (политичке) стварности, људске свести и људске праксе. Кроз повезивање и међусобне односе и везе ова три чиниоца долази до формирања научне свести о политици. Политиколошка истраживања имају задатак да:

„Прво, истраживања опажају, описују, класификују, откривају и прогнозирају политичке процесе чиме непрекидно проверавају, проширују, продубљују и критички систематизују научно сазнање о политици и политичком, а тиме и уопште о друштву и друштвеном;

Друго, истраживања опажају, описују, класификују, откривају и прогнозирају, а тиме и проверавају, проширују, продубљују и критички систематизују научна сазнања о процесима научног сазнања (уграђују методолошко-теоријску димензију);

Треће, истраживања опажају, описују, класификују, откривају, објашњавају и прогнозирају апликативно-инструментална својства и димензије научних сазнања у пракси и обрнуто, чиме изграђују и развијају однос дијалектичког прожимања научног сазнања и праксе.“⁹¹

Научна сазнања до којих се долази у политиколошким истраживањима уграђују се у научне теорије о политици и представљају основ за формирање идеја

⁹⁰ Др С. Милосављевић, Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1980. стр.48-49.

⁹¹ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Треће допуњено и измењено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.31. и 32.

о политици, али и за предузимање одређених активности, односно, акција, или се користе за предвиђање будућих дешавања. С друге стране, политичка пракса је, заправо, једини ваљани верификатор научних сазнања о политици. Треба напоменути да су политичке теорије често оптерећене идеологијом, различитим интересима, вредностима, итд. што може довести до великих проблема, нарочито приликом њихове примене. Примена таквих теорија не доводи до жељених последица, а у већини случајева доводи до тешких друштвених проблема. Из свега реченог можемо закључити да и научна теорија о политици, као и њен утицај на политичку праксу, могу бити предмет, односно, саставни део предмета политиколошких истраживања. Односи између теорије и праксе и утицаји теорије на праксу, као и обратно, такође су предмет политиколошких истраживања.

Дакле, истраживање је, између осталог, и специфичан друштвени однос, а носиоци свих радњи и дешавања у друштву су људи, са својим различитим потребама, циљевима и интересима, али и могућностима за њихово задовољавање, тако да и научна истраживања носе одлике субјеката који у њима учествују. Како је друштво проткано многим односима и везама својих субјеката, тако се то преноси и на процес истраживања. Некада се кроз односе у истраживању могу препознати главне карактеристике друштвених односа, односно, политичких, као и носиоци тих односа и они који активно или пасивно учествују у њима. Политичка сфера је такође испреплетена многобројним сложеним односима субјеката политичког процеса. Другим речима, свака политичка активност, у којој су људи главни актери, производи мноштво политичких односа који су предмет проучавања политичких наука. Ти односи се јављају у сфери вршења власти, али и између носилаца власти и оних којима се влада. Рекли смо већ да постојање заједничких интереса и потреба у било којој области друштвеног живота указују на присуство политике, али је погрешно све појаве због тога сматрати политичким.

Размотримо, дакле, неке односе који се најчешће могу препознати у политиколошким истраживањима. Због несумљиво великог значаја и утицаја који политика има у савременим друштвима и истраживања чији су предмет управо политичке појаве, односно, процеси, представљају осетљиво и сложено питање и врло шаренолик терен међусобних односа, веза, утицаја, интереса... Свако

истраживање као уређен систем остварује односе са спољном средином, односно, са друштвом у коме се реализује, као и са учесницима самог истраживања, тј. унутар себе. Политичка сфера испреплетена је такође многобројним односима и везама. Иако груба и општа, најпримеренија нашем разматрању је подела на оне који владају и поданике. Од како је настала држава, класна подељеност и политика, па све до данас, увек су се у друштву издвајале ове две групе. У односу на ове две групе можемо посматрати и односе у процесу истраживања, а на основу њих извести и специфичности политиколошких истраживања. Између ове две групе најоучљивији су односи сукоба и сарадње који се преносе и на све друге процесе у друштву, а у нашем случају и на процес истраживања. Већ смо на претходним страницама рекли да се истраживачки процес одвија кроз неколико етапа које се смењују једна за другом, по утврђеном редоследу и правилима. Истраживачки процес одвија се кроз: 1) предистраживање; 2) пројектовање истраживања; 3) реализацију истраживања и 4) саопштавање резултата, оцену и њихово коришћење. У свим етапама образују се сложени односи између истраживања и друштвене средине и између истраживача и наручиоца истраживања. Такође је важно рећи да субјекти који учествују у истраживању могу бити: 1) наручилац истраживања; 2) истраживач – научник; 3) прикупљачи података, разни сарадници и експерти, 4) испитаници и 5) истраживана популација. Није искључено да у целом истраживачком процесу учествује само једно лице, али ми се таквим истраживањима овде нећемо бавити, већ је најчешће случај да то буду различити људи, што има посебан утицај на све поменуте односе у истраживачком процесу.

Специфичност политиколошких истраживања може се уочити већ и у самом опредељењу да се неко питање научно истражи. То је нарочито значајан и осетљив друштвени однос. Наручилац истраживања или истраживач оцењују да се одређено научно, друштвено или политичко питање треба научно истражити и тиме заузимају одређени став према друштвеној, односно, политичкој стварности.⁹² Тај став може бити позитиван или негативан, као што и однос између наручиоца и истраживача може бити однос сарадње или сукоба. Овде

⁹² С. Милосављевић и И. Радосављевић назвали су ову фазу односа фазом критичког односа према научном сазнању. (Основи методологије политичких наука, треће допуњено и измењено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.64.)

морамо указати на то зашто је заузимање става према неком политичком питању толико значајно и осетљиво питање. Наиме, заузимање става у политици према неком одређеном питању, може указивати на неку од следећих ситуација:

прво, може говорити о томе да се нека политичка активност мора још више развијати како би дала још боље резултате, иако у тренутку заузимања става она производи сасвим прихватљиве резултате. Овде се најчешће ради о томе да нема довољно научних сазнања о томе зашто се нешто дешава, или се не могу предвидети будућа дешавања.

Друго, када говоримо о недовољно познатим појавама које се не одвијају у складу са предвиђеним сазнањима или често производе неуспех, па их истраживањем желимо усмерити на жељени правац. У овом случају потребно је открити узроке који доводе до неуспеха, а отежавајућа околност може бити уколико наручилац и истраживач немају исти или бар сличан политички став, јер се тада она може лако претворити и у фазу сукоба.

Трећа ситуација до које може доћи јесте ситуација када треба објаснити и критиковати лоше резултате политичких активности, односно, када треба проценити будућа дешавања. У овој ситуацији су и најчешћи сукоби између наручиоца и истраживача, нарочито ако они не деле исто или слично политичко опредељење. Наручилац ће увек покушати да неуспехе прикаже као успех, а истраживач би требало да буде неутралан и објективан зарад истинитог научног сазнања. Овде треба додати и ситуацију када је реч о сасвим новим, непознатим појавама о којима нема научних сазнања или су она недовољна. Политичке појаве и процеси утичу на друге процесе у друштву и могу произвести разне последице, па и то може бити предмет истраживања.

Претпоставља се да је однос сарадње између наручиоца и истраживача лакше успоставити ако је њихово политичко опредељење исто или слично. Однос сарадње увек је лакше успоставити према актуелним дешавањима, него према питањима из прошлости и будућности. Наручиоци углавном подржавају истраживања оних појава и процеса који су оцењени као позитивни по њих или их је као такве могуће представити. А када је реч о будућности, наручиоци често избегавају да изнесу у јавност оне закључке који им не одговарају, али исто тако имају и потребу да спроведу истраживања како би осигурали научну основу за

даље кораке. На овом месту имамо потребу да укажемо и на то да односи интензивне сарадње између наручиоца истраживања и истраживача такође могу утицати на објективност научних сазнања, јер истраживање може да „буде изложено дејству оперативне, текуће политике, да буде један њен облик и, тако, њој подређено“⁹³.

Већ из овог кратког приказа могућих односа у процесу истраживања политичких појава, можемо уочити да они производе и неке предности и неке недостатке. Могућности научног сазнања до којих се истраживањем долази, повећавају се када је остварена сарадња у односима између политичке реалности, наручиоца и истраживача. Тада је процес истраживања олакшан, јер се одвија без застоја и ометања, без покушаја да се утиче на његову реализацију. Осим тога, тада је и доступност изворима података већа, обезбеђују се довољна средства, и техничка и финансијска, како би се процес истраживања адекватно спровео, ангажује се довољан број стручних сарадника за сваку фазу истраживања. Јасно је да све ове повољне околности отварају могућности за већа, истинитија и потпунија научна сазнања. Међутим, и у оваквој ситуацији, као што смо већ напоменули, може доћи до негативних последица и то када је тај однос сарадње толико интензиван да истраживање постаје облик текуће политике, тј. њој подређено. Таква истраживања не дају објективна и истинита научна сазнања, а врло често се могу користити као инструмент за манипулацију, тј. као облик метода политичког деловања. Није редак случај да се нека научна истраживања спроведе с циљем да:

1. обезбеде довољно *научних аргумената* за одређени политички став или опцију;
2. оправдају одређену политичку акцију;
3. усмере одређено понашање или унесу чак у свест испитаника, тј. одређене популације, неки политички став.

У теорији је лакше направити разлику између оваквих манипулативних и строго (или стварно) научних истраживања, али у пракси је њих често тешко препознати јер она могу бити изведена по свим правилима и процедурама научног

⁹³ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006. стр.65.

истраживања. За њихово спровођење се по правилу ангажује читав тим експерата који управо и ради на томе да она буду што *истинитија и објективнија*. Чак и поруке које таква истраживања садрже уопште не морају бити видљиво и јасно изложене, али углавном представљају неку сугестију или неку врсту обавештења за субјекте истраживања (ми бисмо рекли, потенцијалне кориснике резултата). Зато у већини случајева ова истраживања имају за циљ да произведу одређени политички ефекат и у томе углавном успевају.

Овим смо још једном указали на неопходност разликовања научних истраживања и метода политичког деловања које управо могу бити засноване на истинским научним политиколошким истраживањима и користити их као основу за своје деловање. Међутим, у вези са овим отвара се још једно значајно питање које се тиче етичности у политиколошким, односно, свим друштвеним истраживањима. Наиме, не само да се поставља питање колико је етички исправно вршити истраживања са људима, већ и које су то етичке вредности на основу којих истраживач опредељује своју моралну одговорност у политиколошким истраживањима.

Видели смо већ да је поље политиколошких истраживања осетљив терен са кога лако може да се склизне у сферу утицања на одређене ставове, било да се ради о формирању потпуно нових ставова, било да је реч о промени постојећих ставова или неких њихових делова. То је поље на коме се сударају индивидуални и групни интереси у друштву, а истраживачком активношћу долази се до резултата (нарочито када је реч о квалитативним истраживањима) који директно или индиректно неке интересе промовишу, док друге, у најмању руку, доводе у питање. Он таквим својим ставом може у друштву подстицати политичке актере на акцију која води промени, или може промовисати садашње стање, *status quo*, као једино позитивно и напредно. Ми смо овде указали на екстремне ситуације - у стварности је ипак знатно теже да се истраживач нађе у моралној дилеми, јер је неспорна чињеница да свако друштво има дефинисане друштвене, тј. моралне вредности и захтева од сваког појединца да их се придржава и понаша се у складу

са њима. То су неписана правила понашања, али су појединци дужни да их се придржавају и зато их зовемо и моралним императивима.⁹⁴

С друге стране, и човек је разумно биће које поседује могућност критичког вредновања својих и туђих поступака и то га чини одговорним чланом заједнице. Свако истраживање заснива се на професионалним етичким стандардима који су у политиколошким истраживањима нешто ригорознији него код других истраживања, чиме се предупредује или бар смањује могућност негативних ефеката истраживања. Ово је врло важно нарочито за појединце или групе који су предмет истраживања. Питање професионалне етике у политиколошким истраживањима постало је значајно оног тренутка када су методе, технике и инструменти истраживања почели да се користе не само за долажење до података који служе у научне сврхе, већ и за различите интерпретације, зарад остваривања појединачних (политичких) интереса.

Носиоци политичких функција, односно власти, у процесу истраживања јављају се у више различитих улога:⁹⁵ а) у улози покровитеља, која је најпожељнија, јер представља однос функционалне сарадње; б) у улози покровитеља који се знатно укључује у сам процес истраживања; в) у улози неутралног наручиоца који финансијски треба да омогући истраживање; г) у улози наручиоца-извођача, када је политичка структура иницијатор, финансијер, организатор и извођач истраживања и д) у улози супротстављеног истраживању, и то његовом извођењу или коришћењу резултата.

Из наведених улога може се још једном потврдити сложеност односа и мноштво могућности комбиновања тих односа у политиколошким истраживањима. Ово су врло значајна и осетљива питања, јер је реч о политичкој моћи и власти, о употреби отворене или прикривене принуде између носилаца власти и истраживања. Тешкоће препознавања тих односа леже у чињеници да су они често прикривени, нису јасно одређени. Није редак случај да се у политиколошким истраживањима ангажују компетентни и стручни сарадници, а да су у исто време они чланови одређене политичке опције или чак и носиоци

⁹⁴ О етичко-културним вредностима и чињеницама у научном истраживању видети код В. Милића, Социолошки метод, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. стр.335-362.

⁹⁵ Наведено према: др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће допуњено и измењено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.66-67.

одређених политичких функција. Тада прети опасност од подређености науке, научног сазнања и научног истраживања политици, тј. политичком, а нису ни ретки случајеви злоупотребе научног.

Посебну пажњу треба обратити на односе између политичке власти и истраживања приликом права на коришћење резултата истраживања. Политичка власт може у неким ситуацијама одлучити који ће се резултати објавити, како ће се, колико и када користити и примењивати. И само одлагање објављивања и примене добијених резултата може у неким ситуацијама имати повољне или неповољне ефекте. Нису ретки ни примери *наручених* истраживања код којих су резултати унапред предочени истраживачу, који у том случају има само задатак да им обезбеди научну основу и прикаже их као ваљане и истините, научно засноване и изведене.

Приказујући сложеност односа и специфичност политиколошких истраживања желели смо да укажемо и на следећу чињеницу: политичка структура, иако има у својим рукама моћ и власт, али и силу, не би требало да их демонстрира на тај начин што ће утицати на то која ће се истраживања спровести и који резултати применити, јер у сваком друштву, а нарочито демократском, наука и научно сазнање требало би да се развијају и да указују на могуће правце кретања политике, али и целог друштва. Указујемо и на то да постоје и она истраживања која не би требало омогућити и подржати. Таква истраживања немају за циљ друштвени прогрес, не воде се интересима друштва у којима се реализују, па их зато и не треба подржати.

Све док су научна истраживања усмерена на прогрес друштва, док уважавају интересе заједнице и човека, и крећу се у владајућем вредносном систему, она су и пожељна и потребна. Било каква надмоћ политике над науком, али и науке над политиком, није добра ни за политику ни за науку, а ни за људе који у таквој заједници живе и делају.

Велики број специфичних односа у политиколошким истраживањима се јавља и између истраживача и истраживане популације. Сва друштвена истраживања, дакле, и политиколошка баве се питањима значајним за људе и њихове заједнице, али они што их разликује од других научних истраживања, у којима такође учествују људи као основни покретачи, јесте чињеница да се они у

политиколошким истраживањима могу јавити и као предмет истраживања. Могу имати улогу испитивача, испитаника или извора података. Као што смо видели, политика спада у ону област живота која веома значајно и дуготрајно врши утицај на све сфере људске заједнице. Свесни тог и толиког значаја политике у њиховим животима, људи се различито понашају и заузимају различите ставове према одређеним политичким питањима или проблемима. Ставови о битним питањима обично су повезани са неким од осећања која се крећу од страха, неповерења, уздржаности и одговорности, до претераног ангажовања, усхићености и нереалних очекивања. Овде велику улогу играју разне друге животне околности људи, као што су образовање, статус у друштву, искуство, средина...

Вратимо се сада односима између истраживања и истраживане популације. Истраживана популација може бити: а) политичка структура (Сви носиоци политичких функција, власти, моћи и утицаја на свим нивоима друштва, за коју важи правило да је неприступачнија и затворенија што су јој функције и овлашћења већи.) и б) они делови популације који не припадају политичкој структури. У оба случаја могуће је постићи односе сарадње или односе сукоба. Односи сукоба могу бити прикривени, али и отворени, а до њих, у случају политичке структуре, најчешће долази из објективних разлога (као што су презаузетост, тајност посла, велика покретљивост, итд...) и из субјективних разлога. Политичка структура свако истраживање саме себе доживљава као неку врсту провере и контроле, ограничења сопствених активности, делања, борбе за остваривање интереса и према томе заузима негативан став. Све што није у функцији позитивног напретка њене власти и моћи, политичка структура сматра опасним и непотребним.⁹⁶

С друге стране и истраживана популација која не припада политичкој структури има своје разлоге због којих одбија или пристаје на сарадњу. Најчешће људи имају страх од исхода истраживања и последица које оно може произвести по њих. Некада сматрају и да нису довољно компетентни да учествују у неком политиколошком истраживању, да не могу задовољити стручне или образовне стандарде. Ипак, чини се да је један од чешћих разлога одбијања сарадње тај што

⁹⁶ О овоме су детаљније писали С. Милосављевић и И. Радосављевић у Основама политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.69-70.

већина популације сматра да таква истраживања неће имати утицаја на дешавања у друштву, односно, да неће донети реалне промене. Наравно, постоје и оне ситуације када је сарадња заправо *изнуђена* и када је производ грађанске (или политичке) послушности и дисциплине. Могуће су такође и ситуације у којима истраживачка популација има претерану жељу да помогне и допринесе одређеном истраживању, али тада могу настати објективни проблеми који се односе на питања истинитости и неутралности истраживања, односно, научног сазнања.

Уопштено говорећи, сва политиколошка истраживања могу имати два циља – један је практичан, решавање неког конкретног проблема, а други је научни. Од тога који од ова два циља преовлађује у конкретном истраживању, зависи начин употребе и коришћења резултата до којих се дошло. Наравно, ако су резултати усмерени на решавање конкретног проблема, то не значи да се њихов значај за науку потпуно искључује, већ су они само у мањој мери испољени. Исто је и у обрнутом случају. И резултати истраживања могу бити изложени критици, и позитивној и негативној, могу имати мању или већу подршку или довести до одбијања њиховог признања и сукоба.

Политичка структура ће и у овој фази увек подржавати оне резултате који доприносе политичкој афирмацији и друштвеном признању и то њиховим непосредним и директним коришћењем. То је нарочито погодно за акциона истраживања. У ситуацији када истраживање има претежно научни, а не практични допринос, обично долази до сарадње између политичке структуре и истраживача у вези са применом и коришћењем резултата, али се може јавити и ситуација у којој обе стране одбијају сарадњу и једноставно онемогућавају истраживање и коришћење резултата.

Као што се из претходног излагања може видети, специфичности политиколошких истраживања огледају се у низу сложених питања и произилазе из многобројних односа који се прво јављају у политици, тј. политичкој сфери, а затим и у самом истраживачком процесу који неминовно одсликава и прати односе из политичког живота. Од безусловне сарадње до некритичког одбијања и отвореног сукоба, постоји лествица на којој се налазе разни међусобни односи и везе између, у друштву увек присутних субјеката, оних који владају и оних којима се влада (поданика).

Политиколошка истраживања су због тога сложенија и захтевнија од других истраживања (истраживања у другим научним областима) и њима увек треба приступити са доста стручне опрезности, доста знања и практичног познавања и препознавања проблематике, јер оно што је видљиво често није ни довољно близу откривању суштине.

III ОДНОС МЕТА-МЕТОДОЛОГИЈЕ, МЕТОДОЛОГИЈЕ И МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА У ПОЛИТИКОЛОГИЈИ

1. Однос мета-теорије и мета-методологије

Разматрање односа мета-теорије и мета-методологије сложен је и вишедимензионалан процес и може се посматрати из неколико углова. Прво, као и код сваког озбиљног разматрања, треба поћи од дефиниција основних појмова као што су наука, теорија и методологија. Затим, треба утврдити и шта тачно означавамо појмовима мета-теорија и мета-методологија, као и објаснити однос између теорије и методологије, односно, између мета-теорије и мета-методологије.

Почнимо, дакле, од дефиниције науке. О томе смо већ говорили у претходним главама, тако да се овде нећемо дуже задржавати. Иако постоје разне, чак различите дефиниције, неке заједничке, битне одлике науке се могу утврдити. Ми, наравно, нећемо ни покушати да наведемо све дефиниције науке, већ ћемо се позабавити само оним дефиницијама за које аутор овог рада сматра да су корисне и потребне.

Прво констатујемо да је наука људска, друштвена творевина. То је рационална, првенствено мисаона, интелектуална делатност човека усмерена, пре свега, на стицање научних (истинитих) сазнања о предмету и методу сазнања. Она је део друштвене стварности на коју и сама утиче на разне начине (непосредно и посредно), мада и друштвена стварност остварује знатан утицај на науку, барем, усмеравајући је на предмете које може проучавати. Сазнање (или објективна истина) до којег наука долази није статично, непроменљиво, већ, напротив, развојно и подложно критици и анализи.

„Наука је кохерентан и развијен систем објективно проверљивих ставова, систем истинитих знања о одређеном предмету испитивања, до којих се долази применом специфичних метода, полазећи од извесне филозофске теорије, методе и погледа на свет.“⁹⁷

⁹⁷А. Стојковић, Класификација савремених наука, Гледишта, Београд, бр.1/1960.

„Данас се може констатовати чињеница да је наука основна покретачка силница друштвеног развоја, а да научна истраживања дају важан допринос у решавању темељних друштвених проблема.“⁹⁸

Ц. Термиз науку такође повезује са друштвом: „Прије свега, наука је специфична друштвена дјелатност. Она је друштвена по више својстава. Прво, ову дјелатност, циљно и сврсисходно, обавља друштво, тј. посебни дијелови друштва. Она је друштвена и по томе што резултате науке друштво користи у разним областима људског и друштвеног живота. И, на крају, наука својим резултатима на разне начине и разним путевима изазива, стимулира или на друге начине дјелује на друштвене промјене али и на промјене у природи.“⁹⁹

На самом почетку нашег теоријског истраживања констатовали смо чињеницу да се извори научних сазнања могу повезати са задовољавањем потреба човека. Примитиван човек, задовољавајући своје примарне, егзистенцијалне потребе, није стицао научна сазнања, али су ту корени сложеног система какав је наука. Тек са настанком језика, бележењем разних искустава и промишљањем о њима, повезивањем свих тих сазнања у функционалну целину, настају учења, закони, теорије, па и науке. Наука се развијала како се развијало друштво, а затим су се научна сазнања користила у подстицању друштвеног развоја. Још до данас су се ове узајамне везе развоја науке и целокупног друштвеног развоја задржале и њих не треба више ни посебно објашњавати. Колико је само научних сазнања из области медицине допринело *оздрављењу* друштва и његовом развоју, или, како је развој друштва допринео побољшању услова у којима се врше разна научна истраживања.

Већ смо рекли да су конститутивни делови сваке науке предмет и метод, али да се наука никако не може и не сме поистоветити са својим предметом. Предмет

⁹⁸ Н. Месиховић, Увод у методологију друштвених наука, Економски факултет Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2003. стр.31.

⁹⁹Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.13 и даље, он каже: „Наука је динамична и структурирана, веома сложена друштвена појава – процес. Она је друштвена појава зато што се може идентификовати као друштвени реалитет – чинилац друштвене стварности. Она је динамична зато што се: а) она и сама мијења; б) зато што дјелује – учествује у промјенама друштва и окружења друштва. Сложеност науке произилази из сложене друштвене стварности, из мноштва њених чинилаца. Осим тога, она је и структурирана, јер је сачињавају основни битни релативно стабилни чиниоци, што не искључује њену развојност. Њену структурираност, такођер, чини и релативно стабилан скуп својстава, без којих она не би била цјеловита друштвена појава која се може идентификовати као специфичан друштвени реалитет.“

сваке науке је „комплекс нових, актуелних, међусобно сродних проблема који настају у процесу практичке интеракције човека и објективног света“.¹⁰⁰ Научно сазнање о предмету науке стиче се научним верификованим методама. Структуру науке чине разни, међусобно условљени делови, али она је ипак развојан и еластичан, сложен систем. Међу главне чиниоце науке убрајамо аксиоме, принципе, научне законе, научне теорије, теореме, постулате, хипотезе, аргументе, као и категоријално-појмовни апарат. Никако не треба изоставити ни процедуре истраживања, доказивања и оповргавања, као и процесе конституисања научних и сазнајних чињеница.¹⁰¹

„У основи науке налази се процес стицања, демонстрације и примене научног сазнања.“¹⁰²

Према проф. Б. Шешићу¹⁰³ структуру сваке науке чине:

- а) основни појмови који се не дефинишу, јер су претпостављени као дати;
- б) основни ставови – принципи или аксиоми, које такође не треба доказивати, јер су фундаментални;
- в) теореме, које настају из основних појмова, принципа и аксиома и представљају сложеније ставове;
- г) теорија, која је систем више појмова и теорема о одређеној врсти предмета или појава.

Постоји и виши ниво, а то је научно учење, које чини више развијених теорија о једном (истом) предмету. Тако долазимо до тога да „систем научних принципа, хипотеза, теорија и закона о јединственој научној области појава, изграђен на јединственој методологији јесте НАУКА“¹⁰⁴

¹⁰⁰М. Марковић, Филозофски основи науке, Београд, САНУ, 1981. стр.241.

¹⁰¹Ц. Термиз: „Битни су чиниоци науке: 1) предмет и метод науке; 2) научно сазнање о предмету и методу науке које се може посматрати као: а) важеће актуелно сазнање; б) могуће и вјероватно сазнање; ц) прошло превазиђено сазнање; 3) заблуде и погрешке науке.“ (Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.13-14.)

¹⁰²Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.49.

¹⁰³Наведено према: Др Б. Шешић, Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971. стр.288-289.

¹⁰⁴Исто, стр.290.

Неки аутори помињу и емпиријске податке и чињенице и сматрају да је наука управо целина која повезује теорију, научне законитости, с једне стране и емпиријске чињенице, с друге стране.¹⁰⁵

М. Марковић констатује следећу чињеницу: „Врло рано, већ у V веку, одвајају се од филозофије позитивне науке и вештине. За разлику од теоријског знања – *episteme*, практично примењива знања (или вештине) биће означене термином *techne*.“¹⁰⁶

Пре него што покушамо да дефинишемо теорију, такође треба рећи да морамо разликовати преднаучни период у коме су постојале преднаучне теорије, тј. опште религијске и филозофске замисли о дешавањима у природи и о човеку. Важно је рећи да теорија није настала у неком одређеном моменту, али се њен настанак може везати за задовољавање различитих друштвених потреба. Таква теорија још увек није била ни целовита, ни систематизована, већ је то била само замисао о одређеним предметима изведена на основу правила у свакодневном, људском искуству. И постојао је и други правац развоја теорије који се везује за религију и тзв.духовне науке. Наравно, ми се у овом раду превасходно бавимо научним теоријама.

Поставља се још једно значајно питање, а то је питање шта је теорија? Упркос разним и многобројним одређењима овог појма, могуће је евидентирати и значајне заједничке карактеристике. Указујемо прво на два уобичајена, распрострањена схватања. „У најширем значењу теоријом се сматра свако апстрактно мишљење. Уже значење се односи на научну теорију тј. теорију одређене науке или теорију научне дисциплине, односно теорију у оквиру њих која се односи на предмет – део предмета те науке или научне дисциплине.“¹⁰⁷ Као што се и види, и једно и друго схватање, иако распрострањено, прилично је широко и неодређено, те тако не даје ни конкретан одговор на питање шта је то теорија, осим што бисмо могли закључити да је теорија, овако схваћена, сложена и неразумљива већем броју људи. Но, то још увек није ни приближно довољно за

¹⁰⁵ Овакво гледиште налазимо код: И. Супек, Испитивање јавног мнијења, Напријед, Загреб, 1968. стр.13.

¹⁰⁶ М. Марковић, Филозофски основи науке, САНУ, Београд, 1981. стр.88.

¹⁰⁷ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.181.

ваљану дефиницију овог појма. Зато смо се определили за схватање Б. Шешаћа који каже:

„У научној литератури термин „теорија“ има следећа три основна значења:

1. У најширем смислу речи, насупрот пракси, под „теоријом“ се разуме свако мисаоно сазнање о некој врсти предмета.

2. У ужем смислу речи „теорија“ значи објашњење неке врсте појава, процеса, реалних или замишљених предмета, на основу научних принципа, закона или хипотеза...

3. Научна теорија у најужем смислу речи значи проверен хипотетички став закона или хипотезу примењену на читаву научну област или врсту појава у циљу њихова сазнања, тј. описа и научног објашњења.“¹⁰⁸

Има аутора који теорију поистовећују са хипотезом, објашњењем или „чистим сазнањем“¹⁰⁹ што поново није довољно за прецизну дефиницију теорије.

Свака теорија је умна творевина људи. Она је уређен, систематизован, сложен, динамичан систем научних сазнања о предмету науке. Стога је и неопходно прецизно и тачно утврдити њено значење, структуру, односе. И друштвене појаве су динамичне и развојне, а такође се развијају и методе и технике научног сазнања. Не треба заборавити ни то да су друштвене појаве такође резултат промишљеног људског понашања, али ни то да друштвене акције производе друштвени живот. Такође, друштвене појаве су много сложеније од природних, јер на њих делују, поред друштвених, и природни чиниоци (географски, биолошки, итд...). Научне теорије имају одређен степен истинитости, али су ипак подложне даљој провери и верификацији, што нам говори о томе и да су развојне и променљиве. Некада се, променом датих друштвених околности могу оспорити или чак срушити одређене теорије, али то не значи да оне нису биле истините, ваљане у околностима у којима су настале. Оне морају бити истините у датим околностима, али нису вечне, јер могу бити оспорене са настанком нових околности.

¹⁰⁸ Др Б. Шешаћ, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1974. стр.291-298.

¹⁰⁹ Б. Петронијевић, Основи логике, Штампарија Давидовић, Београд, 1932. стр. 236-237.

„Теорија представља скуп систематских, повезаних, искуствених ставова, најчешће закона, који објашњавају суштину појаве и односе се на целину или део предметне стварности (врсте појава)“¹¹⁰

Многи аутори констатују да су научни закони срж научних теорија, али и да тзв. *сазнања другог реда* улазе у садржај теорија.

У *Политичкој енциклопедији* „термин теорија има два основна значења 1) за разлику од праксе: знање, скуп резултата мишљења, 2) за разлику од фрагментарних научних знања (посебних чињеница и закона) целовито објашњење једне групе појава које укључује у себе и систематичан опис појава и закона чијим деловањем оне настају и мењају се. Употребљава се и у другим значењима, 3) за разлику од обичног здраворазумског знања, „теорија“ се каткад назива знање које је систематски организовано, до кога се долази методичким путем – у том смислу се теорија идентификује с појмом науке, 4) неки под појмом теорија подразумевају такав покушај објашњења који садржи хипотетичке елементе – за разлику од сигурног знања.“¹¹¹

Теорија је, дакле, резултат мишљења и исказује одређену општост. Међутим, ни теорија није независна од праксе, заправо, ради се о међусобном утицају научне теорије и праксе. Као што је познато, свако сазнање, па самим тим и научно сазнање, почива на међусобно повезаним чулним, емпиријским делатностима и на теоријском мишљењу. Да би могао да мисли о нечему, човек прво то *нешто* мора да опази, тј. да констатује неким чулом. Не може постојати *празно* мишљење, увек мислимо о *нечему*. Исто тако, и људска пракса заснована је на свесној делатности – мишљењу, које је одлика човека, тј. његовог ума. Може се рећи да је пракса главни покретач развоја теорије, али се исто тако не може порећи ни утицај теорије на праксу. Повезаност теорије и праксе као битних чинилаца сазнања уопште, указује и на њихове улоге и односе у научном сазнању. Нова пракса условљава и нову теорију, јер нове чињенице противрече старој теорији или неким њеним поставкама, тако да се морају мењати и ускладити са новим чињеницама. Теорија увек полази од ниже праксе коју превазилази.

¹¹⁰М. Печујлић, В. Милић, Методологија друштвених наука, Новинско-издавачка установа “Службени лист СФРЈ”, Београд, 1991. стр.113-114.

¹¹¹Политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1975. стр.1075.

„На основу већ реченог, констатујемо да је теорија друштвена појава, а као друштвена појава она се мора испољити, мора имати свој састав и мора утицати и бити подложна утицају. Да је теорија опазива, итд. то је неспорно. Она је опазива као исказана замисао: вербално, дјелањем и одређеним понашањем у проблематичним ситуацијама.“¹¹²

Има аутора који настанак теорије везују за настанак језика. И сам језик је друштвена творевина, карактеристична за човека (или бар он има најсавршенији језик, мада су се у новије време појавиле теорије и о тзв. комуницирању између биљака), а њиме се исказују и теорије у природним наукама. Да ли је онда свака теорија друштвени однос, а предмет јој могу бити како друштвени, тако и природни? Са аспекта теоријског проучавања теорија, или проучавања облика, форме, можемо тврдити да су све теорије мање-више исте, али се разликују у погледу садржаја, тј. предмета које обухватају.

„Теорија се може дефинисати као систем међусобно повезаних апстракција или идеја помоћу којих тежимо објаснити делове друштвене стварности или цјеловиту друштвену стварност.

Свака теорија је, у крајњој линији, скуп међусобно повезаних појмова који стоје у логичкој релацији и та релација омогућава исказивање теоријских судова и ставова о предмету теоријске спознаје“¹¹³

Пошто свака теорија, како смо видели, у својој основи садржи идеју, она мора имати и доказе који иду у прилог тој идеји, тј. који је потврђују, објашњавају...

На основу увида и изучавања бројне литературе, издвојили смо неколико кључних ставова и проблемских питања везаних за разматрање проблематике теорије:

1) Теорију најкраће можемо одредити као замисао, било уопште, било као научно засновану замисао.

2) Нас првенствено занима научна теорија, а она се може формирати на неколико начина: а) директним опажањем феномена, тј. манифестацијом феномена; б) опажањем другог, формирањем представа о непостојећем феномену, тј. појави, која може бити прошла, ишчезла појава или појава у настајању; ц)

¹¹² Ц. Термиз, Критика теорије, АМОС ГРАФ, Сарајево, 2013. стр.22.

¹¹³ Н. Месиховић, Увод у методологију друштвених наука, Економски факултет Сарајево, Сарајево, 2003. стр.91.

конструисањем модела, за оне појаве које нису ни постојале, дакле, нису прошле, а нису ни у фази настајања.

3) Разни су критеријуми по којима разврставамо теорије. Али с обзиром на то шта им је циљ, углавном говоримо о: а) откривајућим теоријама, које су производ ума. Човек се интересује за неки део објективне стварности и о њему открива битне, суштинске карактеристике, чиниоце, везе и односе, тј. открива општа начела функционисања појаве (дела стварности); б) аналитичким теоријама, које доказују или оповргавају одређено становиште и в) критичким теоријама, којима се оцењују и процењују одређени ставови, при чему, морамо нагласити да критика не мора бити само негативна, већ и позитивна.

4) Посебну пажњу, тј. интересовање, привлаче тзв. теоријска истраживања. предмет ових истраживања могу бити: а) извори и основе теорије; б) процеси конструисања и развоја теорија; в) структура садржаја, тј. облик теорија и г) стварни научни донети теорија.

Критичка истраживања су такође део овог разматрања. Предмет ових истраживања су: допринос теорије научној истини и утицај те истине коју је теорија утврдила. Баве се и проблемима оцењивања и процењивања, тј. мерењем ваљаности и утицаја те теорије.

5) На крају, као важно питање у оквиру разматрања проблематике теорије, јавља се и питање које теорије у политичкој сфери можемо назвати општим теоријама и постоји ли (једна) теорија политике – политичка теорија.

Научно сазнање, које је, како смо видели, конститутивни део сваке теорије, чине следећа сазнања о предмету науке: 1) верификована, проверена, тј. доказана истинита научна сазнања; 2) неверификована, али конституисана научна сазнања која се могу применити у пракси (мање или више успешно, јер и сама имају мањи или већи степен вероватноће); 3) хипотетичко сазнање, које је, у крајњој линији, изведено на основу верификованог и неверификованог сазнања и 4) сазнања која могу, али и не морају постати саставни део теорије, јер су искључиво појединачна и неуређена емпиријска сазнања.

„Суштина развитка сазнања састоји се у процесу појављивања и решавања разлике, супротности и противречности између старе теорије (појма, суда,

система судова или принципа) и података које даје нова пракса сазнања (опажања, експеримента) “¹¹⁴

За научно сазнање можемо рећи да представља специфичан однос између теорије и праксе: њихово слагање и јединство, али и неслагање и нејединство, некад и противречност.

„Свако сазнање је релативно објективно, а његова истинитост је релативно апсолутна“¹¹⁵

Дакле, иако се сва научна сазнања, тј. научне теорије у свом процесу настајања развијају од површнијег ка све дубљем сазнању, од мање истинитог ка све већој истини, садрже све мање једностраности, а све више објективне истине, ипак не представљају апсолутне и универзалне истине. Као што се мења целокупна објективна стварност, па и само мишљење се развија и мења, тако се и сазнање и теорија развијају.

У литератури се често помињу различите врсте научних теорија, што зависи од тога који се критеријуми класификације примењују.¹¹⁶

Познато нам је учење Р. Мертон¹¹⁷ који је указао на потребу за стварањем општије теорије. Он је теорију повезивао са емпиријским истраживањима и истицао је неопходност да се наука ослободи идеологије како би се међусобним повезивањем разних теорија изградила општа (предметна) социолошка теорија. Међутим, он не говори само о генералним и дедуктивним теоријама, већ значајно

¹¹⁴Б. Шешиф, Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971. стр.370.

¹¹⁵Исто, стр.376.

¹¹⁶Др Б. Шешиф у Општој методологији, Научна књига, Београд, 1971. на стр.291. говори да: „Основне врсте научних теорија разликујемо према овим критеријима: а) према предметној области, б) према структури теорије, ц) према општости теорије и д) према строгости теорије. Према критерију а) разликујемо теорије разних наука физикалне, биолошке, економске, социолошке, политиколошке, филозофске итд. теорије. Према критерију б) разликујемо теорије теоријских наука, какве су математика и логика, и теорије емпиријских наука у које спада већина друштвених наука. По општости разликујемо *најопштије* теорије, какве су општефилозофске теорије о садржају и о структури света, на пример, теорију о јединству садржаја и форме, теорију о јединству физичког и психичког, *опште теорије* извесне групе сродних наука, каква је теорија историјског материјализма за све друштвене науке, и најзад, *посебне теорије* сваке посебне науке... Најзад, према строгости, односно према степену научне фундираности, можемо разликовати строге, дедуктивне мање строге, емпиријске индуктивне научне теорије које су само, више или мање, вероватне. Карактеристика строгих научних теорија је то што се може доказати њихова истинитост, док се вредност емпиријских теорија може само потврдити али не и строго доказати.“

¹¹⁷Наведено према: Р. К. Мертон: О теоријској социологији, Центар друштвених делатности ССОХ, Загреб, 1979. стр.99. и даље

место придаје теоријама средњег обима које се налазе „између емпиријских генерализација и генералних теорија“. Теорије средњег обима тичу се само једне уже области, засноване су на генерализацијама више емпиријских истраживања. Концептом теорија средњег обима Мертон указује на то да се научно сазнање изграђује индукцијом, која представља основу уопштавања, формирања генерализација и теорија. Он каже да је универзална, генерална теорија заправо систем многих теорија *средњег обима*, као и генерализација које могу прерасти у теорије и које могу негирати делове или целе теорије. Према његовом схватању, теорија није произвољно мишљење, већ кумулирано људско научно сазнање. Он је емпиријска истраживања означио као изворе и критичаре, односно, верификаторе теорија.

Као битне карактеристике сваке научне теорије издвојили бисмо њен однос према предмету теорије и њену сазнајну вредност.

Свака теорија¹¹⁸ је, заправо, својеврстан систем доказивања и оповргавања. Осим што мора имати своје основно полазиште (постулате, односно, аксиоме), тј. парадигму¹¹⁹, она мора располагати и одређеним аргументима, доказима, како би оправдала то своје учење.

Научно сазнање започиње формирањем појмова и термина, тј. дефинисањем (научним дефинисањем). У основи сваке теорије налази се, дакле, дефинисање као процес и дефиниција као резултат тог процеса. Оно је почетак, али и резултат

¹¹⁸ Др Б. Шеших, *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1974. стр. 291-298:

Структуру развијене научне теорије чине:

1) предмети или врсте предмета на које се теорија односи или о којима она говори. Ови предмети могу бити најразноврснији процеси или појаве, од физичко-хемијских, преко биолошких и психичких до друштвених; 2) извесан број основних појмова, односно, основни речник научне теорије; (...) 3) извесни основни ставови, односно принципи или постулати, као што су аксиоме или принципи мишљења у логици, аксиоме кретања у класичној физици (закон инерције, закон акције и реакције итд.); 4) извесни закони о појавама које су предмет научне теорије, на пример, закони развитка одређене биолошке врсте или, у економији и социологији и историји, закони развитка капитализма, односно, закони развитка друштва; 5) већи или мањи број још непроверених хипотеза, које улазе у састав научне теорије или које научна теорија отвара, а чије проверавање доводи до мењања научне теорије у позитивном или негативном смислу, (...) и б) теореме, као изведене и проверене научне поставке.“

¹¹⁹ Т. Кун назвао је најопштија онтолошко-епистемолошка и ужа теоријско-методолошка схватања на којима се заснива неки научни правац или школа, односно, читава нека наука ако су она у њој општеприхваћена, „парадигмом“. Док се истраживања у некој науци крећу у оквирима парадигме, она је „нормална“, а замену једне парадигме неком другом сматра научном револуцијом. (Видети: Т. Кун, *Структура научних револуција* (1962, 1970), Нолит, Београд, 1974. стр. 65.)

теорије. Тако да, када дође (и ако дође) до промене било које дефиниције то значи да се и теорија мора поново преиспитивати. Да ли онда у том случају већ говоримо о мета-теорији? И шта је то мета-теорија?

У оквиру наших разматрања о мета-теорији, мета-методологији и мета-методолошким истраживањима три су кључна питања:

Прво, однос између теорије (уопште) и теорије методологије и мета-методологије. То је, заправо, питање које се као битно јавља у свим методолошким истраживањима – питање границе где теорија постаје мета-теорија, односно, где теорија методологије прераста у мета-теорију.

Друго, однос метода науке, метода научне дисциплине и методологија: опште методологије, посебне методологије и специјалних методологија, укључујући и методичку.

Треће, у сфери тзв. методолошких истраживања – питање стратегије методологије и њеног развоја и међузависност развоја науке и методологије.

Није довољно рећи само да је мета-теорија теорија о теорији. То отвара велики број значајних питања као нпр. питање да ли су обе теорије исте по структури, да ли се мета-теорија односи на свако критичко разматрање делова теорије или теорије у целини? Мора ли мета-теорија да испуни и неке специфичне захтеве?

Почнимо од питања да ли су сви делови, чиниоци структуре научне теорије предмет мета-теорије? Видели смо да је свака теорија сложена целина, састављена од многобројних чинилаца и разних делова. Такође, свака теорија мора бити смислена, али то не значи да је она непроменљива, тј. да њена сазнања не подлежу даљој провери и промени. Њен предмет¹²⁰, иако не мора да буде манифестован, мора бар у некој мери бити вероватан. Одмах можемо констатовати да је свака мета-теорија заправо *над теорија*, тј. теорија изнад других теорија, а да је њен предмет сама теорија.¹²¹ Дакле, најкраће речено, мета-теорија је *теорија о теорији*. Покушајмо сада ближе то да објаснимо. Наиме, могуће је говорити о две ситуације, односно, о два схватања суштине и (или) предмета мета-теорије: 1) то

¹²⁰ Постоји више критеријума за разликовање теорија, а ми смо се определили за предмет теорије према коме можемо разликовати: 1. предмети теорије су природне појаве; 2. предмети су друштвене појаве и 3. предмети су духовне (нематеријалне) појаве.

¹²¹ Предмет мета-теорије могу бити и ненаучне теорије, али она сама не може бити потпуно ненаучна.

је научна теорија о ненаучној теорији и 2) научна теорија о научној теорији. Прихватимо ли да је у поменутиим ситуацијама реч о мета-теорији, требало би изнети и још неке закључке. Свако теоријско разматрање може бити схваћено као мета-теорија. Научно сазнање настаје као резултат теоријског изражавања, кроз разне фазе и процесе уопштавања и може бити подвргнуто теоријском разматрању у било којој својој фази. Морамо рећи да и мета-теорија мора имати своју одређену структуру и, као код теорије, мора се ослањати и поштовати процедуру доказивања и оповргавања. И мета-теорија је **научна**, а не произвољна мисаона творевина, и, имајући у виду главне одлике научности као што су предметност, проверљивост, систематичност, итд. и она мора задовољити све те критеријуме, изнети теоријски и емпиријски засноване и основане ставове о свом предмету и мора бити систематска.

Поставља се и питање да ли су мета-теорије само поступак прерастања ненаучних теорија у научне. Не може се рећи да се слажемо са оваквом оценом, јер иако се научне теорије развијају и конституишу поступно, систематизацијом, уопштавањем и проверавањем, тај поступак не треба поистовећивати са мета-теоријом. Мета-теорију не треба схватати као инструмент помоћу којег ненаучна теорија прераста у научну. То су два посебна, одвојена процеса, **а тек формирана, коначна, конституисана теорија предмет је мета-теорије и њене критичке обраде.**

Мета-теорија јесте метод развоја једне научне теорије, њеног преласка са нижег на виши ниво или њеног превазилажења.

Из свега до сада реченог, можемо издвојити неколико важних ставова:

а) мета-теорија је теорија о научним или ненаучним теоријама; б) она је *надтеорија*; в) мета-теорија по својим карактеристикама мора бити научна; г) она је метод преласка на виши ниво, метод раста и превазилажења; д) она мора да има тачно утврђену структуру и е) са предметном теоријом је у односима међузависности.

У односу мета-теорије и теорије кључну улогу одређује карактер предметне теорије. Видели смо већ да се научне теорије могу класификовати према разним критеријумима, као што су обим, улога и функције. Уобичајена је подела на универзалне и генералне теорије, *теорије средњег домета*, као и теорије

појединих наука и научних дисциплина. Најзначајнија група теорија за нас су парадигматске теорије. То су опште, универзалне, генералне теорије. Као што само име говори, овим теоријама се успостављају основне теоријске поставке, успоставља се, дакле, систем постулата, општи приступи и концепције. Њихова главна улога је у томе што се на основу њих изводе и тумаче све друге поставке. Иако најопштије, ипак и ове теорије подлежу сталној критици, како унутрашњој, тако и спољашњој. С једне стране, оне се стално усавршавају, трансформишу и уносе иновације, а с друге стране, истоврсне теорије, али са различитим полазиштима, тј. постулатима, као и теорије нижег обима, па и резултати емпиријских истраживања, критички се односе према овим теоријама. И опет због свог највишег нивоа општости и своје тежње за што већом универзалношћу, ове теорије су погодне да буду предмет мета-теорије. Као што смо већ нагласили, мета-теорије се и овде баве свим чиниоцима теорије, првенствено основним постулатима, али и аргументима који се користе у прилог и против њих.

Насупрот овим теоријама стоје научне теорије које су настале из статистичких уопштавања – генерализација резултата емпиријских истраживања. Иако овде још увек не можемо говорити о конституисаној научној теорији, ипак ове генерализације могу бити предмет и мета-теорије. Проблем настаје што у овом случају не можемо повући јасну границу између саморазвоја теорије и мета-теорије. Када онда говоримо о саморазвоју неке теорије, а када је реч о мета-теорији? Само се условно може говорити о граници и то на основу предмета, циљева и садржине теорије, тј. мета-теорије.

Битна одлика сваке теорије јесте да је она динамичан и развојан мисаони сазнајни поредак. У оквиру неке теорије разматрања се не односе на целину теорије, већ им је предмет обично неки део, поједини ставови или скупови теоријских ставова. Тада се неки ставови потврђују, неки се одбацују или допуњавају... Овде, дакле, говоримо о томе да су систематска сазнања о теорији заправо мета-теорија. То значи да свако научно разматрање одредаба, форми и применљивости теорије на емпирију, јесте мета-теорија. С друге стране, предмет мета-теорије је целина неке теорије чак и онда када се бави само једним чиниоцем теорије, јер се сваки, и најмањи чинилац, увек разматра у контексту целине и у

оквирима могућности целине. Можда је управо ова констатација критеријум разграничења између саморазвоја теорије и мета-теорије.

Пошто смо, бар делимично, успели да одговоримо на нека питања дефинисања теорије и мета-теорије и њиховог односа, то нас даље упућује на питање мета-методологије и њеног односа са (или према) мета-теорији. У наредном поглављу ћемо се бавити питањем методологије и мета-методологије, па ћемо овде само рећи да се методологија као посебна наука бави питањима научних истраживања и методама научног истраживања. Она је такође структурирана унутар себе и састављена од посебних наука, односно, научних дисциплина. Да ли се онда методологија може сматрати теоријом, односно, мета-теоријом, или постоји мета-методологија?

Према већ поменутој дефиницији, мета-методологија би била *надметодологија*, односно, нека методологија која је на вишем нивоу од научне методологије. Нека основна значења префикса *мета* смо већ помињали и издвојили. Тако смо рекли да се *мета* односи на свако научно, смислено сазнање изведено на основу већ постојећег сазнања, оно се увек односи на целину сазнања које је уређено у одговарајући систем, поредак и та сазнања увек имају двоструку улогу. Наиме, она су и извор података и предмет разматрања. Све ове карактеристике могу се применити и на мета-методологију (јер смо већ закључили и прихватили став да је и она теорија), али са одређеним специфичностима. Сва три њена дела¹²² имају своју теорију и норме и повезана су у смислену научну целину, која развија и стратегију о научном, тј.теоријском сазнању. У епистемолошком делу методологија се бави научним сазнањима о предмету истраживања, односно, науке, научне дисциплине, а то свакако подразумева разматрање теорије те науке. На основу тога се може закључити да је она у том смислу мета-теорија. Дакле, методологија се јавља и као теорија и као предмет теорије, а свако теоријско разматрање чији је предмет целовита теорија или методологија, јесте мета-теорија. Као резултат овог процеса јавља се нова или унапређена теорија о теорији и теорија о методологији.

¹²²Говоримо о основној структури научне методологије коју чине три дела: 1) логички део; 2) епистемолошки део и 3) научно-стратејски део.

Структура мета-теорије је релативно стабилна и иста је са структуром стандардне научне теорије. И норме, вредности и инструкције делови су сваке теорије. Научна методологија је могућ, тј.нужан предмет теоријског разматрања, тако да се ни постојање мета-методологије не доводи у питање. За њу важе све одредбе које важе за мета-теорију, јер су између мета-теорије неке науке и њене мета-методологије неизбежна међусобна прожимања.

2. Однос мета-методологије и методологије

Подсетимо се поново дефиниције методологије, иако смо се већ бавили овим питањем. Наиме, методологија се најчешће дефинише као наука о методама стицања научног сазнања и то путем научних истраживања.¹²³ Да би одговарала потребама овог рада, ову дефиницију би требало дорадити и допунити, мада не можемо рећи да и оваква није тачна и довољна. Наглашавамо да се ми бавимо првенствено методологијом друштвених наука, или, још прецизније, методологијом политичких наука. Стога је потребно да наведемо неке специфичности друштвених, односно, политичких појава и процеса, како бисмо то могли да уклопимо у оквир научне методологије. Наиме, друштвене појаве имају своје специфичности из којих проистичу и посебности метода њиховог научног сазнања.¹²⁴ Такође, друштвене науке се не могу схватити у складу са принципима природних наука, али ни као потпуно различите од њих. Оно што би се са сигурношћу могло издвојити као посебност друштвених наука, тј. друштвених појава, јесте (и о томе смо већ говорили) човек, његова свест и воља, јер су човек и његова свесна делатност у друштвеним појавама главни чиниоци. Дакле, предмет друштвених наука јесте стварност, односно, друштвена стварност која настаје као резултат људске делатности, али и сама делатност и њени носиоци (као што су људске заједнице, дешавања у њима, њихова структура, функције, односи...). Сложеност, динамичност и променљивост друштвених појава су веће него код природних појава и то отежава њихово изучавање, па из свега тога произилазе и специфичности истраживачког процеса и метода које се примењују. Због свих претходно наведених специфичности друштвених појава, у методологији друштвених наука често се поставља питање могућности сазнања друштвених појава, односно, могућности друштвених наука.

Ако пођемо од става да се природне и друштвене појаве разликују по томе што су природне појаве објективне, поновљиве, униформне, мерљиве, итд, а друштвене с друге стране, субјективне, разноврсне, непоновљиве, непредвидиве,

¹²³ Наведено према С. Милосављевићу и И. Радосављевићу, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006. стр.33.

¹²⁴ Већ смо говорили о томе да су саставни делови сваке науке предмет и метод и да се са развојем сазнања о предмету, мењају и сазнања у методу, као и обратно. Исто важи и за методологију друштвених, одн. политичких наука.

итд. онда заиста можемо упасти у озбиљне теоријске и методолошке заблуде и погрешке. Зато треба прихватити закључак да је научно сазнање друштвених појава могуће, иако су многа од њих само релативна, односно, мање или више вероватна.

Постоје делатности и активности које људи обављају спонтано, али постоје и оне које обављају организовано, тј.поштујући одговарајућу процедуру. Исто тако, и до различитих знања о свету који га окружује, објективној стварности или друштвеним појавама, човек може доћи спонтано, на разне начине. Ипак, ово сазнање разликује се од научног сазнања, јер се ово друго првенствено стиче коришћењем и применом научног метода. Тако разликујемо:¹²⁵

- 1) методе неке науке, научне дисциплине,
- 2) методе истраживања и
- 3) основне методе стицања научног сазнања.

Метод науке, научне дисциплине, као што смо већ видели, конститутивни је део науке и условљен је предметом науке. Дакле, исте методе (општенаучне, основне, методе прикупљања података, итд) адаптиране су својствима предмета одређене науке.

Методе истраживања су инструмент стицања научног сазнања, то је процедура коју чине два битна дела: прво су правила и принципи метода, а друго је фактичка примена тог метода. Методе истраживања састоје се из три дела: 1) логичког, 2) епистемолошког и 3) оперативно-техничког дела. Важно је рећи да је потребно правити јасну разлику између метода научног истраживања и метода практиковања и утицања на праксу.

Дакле, схватања о томе шта је методологија крећу се од става да методологија као посебна наука, научна целина не постоји, преко става да је она дисциплина логике, до става да је методологија посебна наука. Као што се види, ови ставови су толико различити, чак супротстављени, да је могуће у прилог сваком од њих навести низ аргумената. Укратко, први став има и најслабије аргументе и заснива се на томе да је методологија само сегмент епистемологије као филозофске дисциплине. У прилог другог става износе се аргументи који говоре о блиској

¹²⁵Наведено према коришћеној методолошкој литератури, уз парафразирање и слободну интерпретацију аутора овог рада. Пошто говоримо о основним појмовима из методологије, било је готово немогуће дефинисати их другачије од онога како је то у литератури наведено.

повезаности методологије и логике, односно, неопходности да методологија буде логична и смислена. Међутим, морамо рећи да је предмет методологије шири од предмета логике, па тако она не може да буде дисциплина логике.

Да је методологија посебна наука говоре следећи аргументи: прво, она има свој предмет што је основни услов конституисања неке науке. Такође, она има и свој метод, односно, корпус метода који се користи у методолошким истраживањима. Као специфичност методологије може се издвојити чињеница да се њене дисциплине, односно, посебне, специјалне методологије, јављају истовремено и као дисциплине методологије и других предметних наука.

Пошто смо методологију дефинисали као науку о процесима стицања научног сазнања путем научног истраживања и уз коришћење научних метода, у политикологији је важно додати још један битан сегмент, а то је питање резултата истраживања, односно, њихове употребе и примене. Да ли се поље методологије политичких наука завршава и исцрпљује само стицањем научних сазнања или се та сазнања примењују у пракси? Шта подразумевамо под употребом резултата? Овде је важан моменат разграничења оног што је задатак методологије и онога што је остваривање предмета науке која је предмет истраживања. Важно је такође напоменути да „научна теорија о политици и њен утицај на политичку праксу чине неизбежан саставни део предмета политиколошких истраживања“.¹²⁶

Вратимо се на питање односа методологије и мета-методологије. Према ономе што смо већ изнели, закључили смо да је и методологија теорија и да и за њу важе све одредбе које важе за научну теорију. Даље, то значи да за мета-методологију важе све наведене одредбе које смо констатовали говорећи о мета-теорији. У чему се онда састоји специфичност тих одредаба, односно, да ли она уопште постоји када је реч о мета-методологији или наведене одредбе важе и овде на исти начин као и за сваку другу научну теорију?

Како смо већ утврдили да је методологија у сва три своја дела теоријска творевина, односно, сложена теорија заснована на више посебних целина, сада морамо рећи да те целине можемо сврстати у: 1) теорије и инструкције, тј. норме разних наука и 2) емпиријска и експериментална, практична сазнања.

¹²⁶Др С. Милосављевић - др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.33.

Методологија, стога, за сваки свој део развија и већ има развијену теорију, које су повезане у функционалну научну целину. То, наравно, подразумева и одређену теоријску обраду и аргументацију. Она такође развија и стратегију о научном, тј. теоријском сазнању, односно, о непосредном повезивању практичне провере теоријских сазнања и њихове примене. Није ли онда све то, од критичко-селективног односа према поменутиим теоријама, до повезивања одредаба тих теорија у једну целину, извођење нових теоријских сазнања, односно, мета-теорија и мета-методологија? Одредбе мета-теоријског су најочљивије у трећем делу методологије – научно-стратегијском, јер он обухвата сложен процес кретања научног сазнања од критике постојеће теорије, преко емпирије, до вредновања и провере новог сазнања и његовог конституисања у теоријску одредбу, норму, правило, упутство... Методологија истражује и саму себе, а на тај начин се конституише мета-методологија.

Постојање и значај мета-методологије не могу се оспоравати ако мета-методологију схватимо као теорију чији је предмет методологија у целини или само део. То је критичка теорија методологије која доводи до стварања нових правила, принципа и норми науке (методологије), њиховој трансформацији или само (позитивној или негативној) критици. Свака промена у предмету науке или у сазнању о њему доводи до промене сазнања о методу те науке. Метод науке предмет је методологије те науке (као и методологије уопште), а та методологија предмет је мета-методологије те науке и мета-методологије уопште. Овде морамо констатовати још једну значајну чињеницу, а то је да постоје разни нивои методологије, па тако и разни *нивои* мета-методологије. Наиме, постоји методологија науке и њена мета-методологија (односно, општа методологија и општа мета-методологија). Затим, постоји методологија група сродних наука и њихова мета-методологија. И на крају, постоје поједине науке, научне дисциплине и њихова методологија и мета-методологија. Заправо, овај однос можемо посматрати кроз (већ познати и објашњени) однос опште-посебно-појединачно, где се једна целина увек сматра целином одређених делова, а делови су увек део неке целине, јер изоловани, немају никакво значење. Дакле, општа методологија је целина из које произилазе посебне методологије (одређених наука, друштвених, природних, итд...) и специјалне методологије (политичких

наука, педагошких наука, итд...). Исто тако, општа методологија се према методологијама *ниже опитности* односи као мета-теорија, односно, мета-методологија. Све написане методологије засноване су на овом односу. На пример, Б. Шешћ: Општа методологија – Основи методологије друштвених наука; Џ. Термиз: Општа методологија – Методологја друштвених наука – Увод у методологију политикологије, Основи методологије науке о социјалном раду, итд...

Више пута смо поновили да је методологија сложена теоријска целина и да су норме, вредности и инструкције њени неизбежни делови, али и да је, исто тако, она могућ и нужан предмет теоријског изучавања. Због тога кажемо да је мета-методологија нужна и да за њу важе све одредбе које важе и за мета-теорију. Важно је, дакле, напоменути да се методологија јавља и као теорија и као предмет теорије. Методологија и мета-методологија се, пре свега, разликују по предмету, по методама и техникама које се у њиховом сазнању примењују.

Опште методологије имају веома висок ниво апстракције и указују на принципе сазнања и мишљења и на основне одредбе мишљења, сазнања и научног истраживања. Ови принципи, односно, норме опште методологије нису довољно одређени, конкретни нити инструктивни за стицање специфичних научних сазнања о специфичним предметима науке и научних истраживања, па се, као што смо већ рекли, развијају методологије група сродних наука, посебних и специјалних наука. Пошто није могуће конституисати посебну методологију науке, односно, методологију научног рада изван науке и изван научног рада, јер се и наука и научни рад одигравају конкретно и у примени дају конкретне резултате, онда је јасно зашто општа методологија науке обухвата само принципе и генералне норме научног рада. Ни она, ни њена мета-методологија не могу заменити посебне, тј. специјалне методологије које су конкретне и, као такве, могу бити предмет мета-методологије.

Дакле, на основу свега наведеног, можемо констатовати бар следеће чињенице када је реч о методологији и мета-методологији:

1. Методологија је наука о методу науке, тј. о процесима истраживања науке – њеног предмета и њеног метода.

2. Методологија је и систем правила научног истраживања – теоријске претпоставке, потврде и докази који се односе на њих су теорије методологије.

3. Проучавање теорије методологије и њених аксиома су – мета-методологија.

Узмимо пример једног аксиома методологије: *Све се може истраживати ако се пронађу адекватне (одговарајуће) методе и технике истраживања.* Мета-методологија то обрађује – које методе одговарају одређеном предмету истраживања и које методе дају истинита научна сазнања.

3. Однос методолошких истраживања и предметно-дисциплинарних истраживања

Однос методолошких и предметно-дисциплинарних истраживања покушаћемо да објаснимо кроз најистакнутије фазе истраживачког процеса у којима се тај однос може уочити. Дакле, овде не приказујемо целокупан истраживачки процес, нити се бавимо његовом анализом, већ указујемо на оне његове делове у којима поменути однос долази до изражаја. Говорећи о научном истраживању рекли смо да се могу истраживати све друштвене, тј. политичке појаве, односно, сваки део друштвене/политичке стварности, који на неки начин испољавају своју суштину. Без суштине и њеног појавног облика, манифестације (а то значи да се чулима може опазити) – нема појаве, нема ни предмета истраживања.¹²⁷ Такође смо утврдили да свако истраживање има одређене фазе и етапе које се увек јављају без обзира на врсту истраживања и предмет истраживања. Говоримо, дакле, о најмање три фазе у оквиру којих се може јавити одређени број етапа – увек повезаних и организованих, условљених и синхронизованих. Прва фаза је предистраживање, која је претежно теоријска, друга је пројектовање истраживања, тј. стварање, израда пројекта истраживања као основног документа и, треће, реализација самог истраживања. За методологију политичких наука врло је значајно питање практиковања резултата добијених истраживањем, па се и та фаза може уврстити као саставни део политиколошких истраживања, мада тада говоримо о методским истраживањима и методици. Морамо признати да и у другим наукама циљ истраживања углавном није *сазнање ради самог сазнања*, већ увек, у крајњој линији, постоји и практичан разлог због кога се неко истраживање спроводи. У политиколошким истраживањима циљеви су увек (осим научних) и практични, тј. очекује се практична примена сазнања или бар утицај на праксу. Због тога су политиколошка истраживања значајна, али то уједно и отежава њихово спровођење.

¹²⁷ Ц. Термиз у чланку под називом *Мета-методологија, мета-теорија и индикатори* каже: „(...) прво, свака појава, сваки чинилац друштвене стварности има своју суштину, а та суштину је једна; друго, индукатори су појавни показатељи преко којих се та суштину испољава.“ (Годишњак, ФПН, Сарајево, 2006. стр.133.

Методолошка истраживања су, као што смо напоменули, такође умна, интелектуална творевина људи чији циљ може бити и претежно теоријске, научне природе, али се чак и кроз остваривање таквих циљева, долажењем до тачних и истинитих сазнања о процесима истраживања, утиче на целокупну истраживачку праксу у свим наукама/научним дисциплинама. Методолошким истраживањима долазимо до општих, битних методолошких правила, норми и ставова у вези са истраживачким процесом, а која уз мања или већа прилагођавања предмету сваке посебне науке, важе подједнако за све. Утврдили смо, такође, да сва истраживања, без обзира на конкретан предмет и врсту истраживања, дакле, било да су предметно-дисциплинарана или методолошка, имају исте фазе. Једна од тих фаза која је неизоставни део сваког истраживачког процеса, јесте и концептуализација. Кроз процес концептуализације и фазе које се смењују, покушаћемо да објаснимо и однос предметних и методолошких истраживања за који већ на самом почетку можемо констатовати да је однос интензивног прожимања и готово нераскидивих веза. О самом процесу концептуализације и реконцептуализације биће посебно речи у наредном поглављу рада.

Концептуализација је теоријско-емпиријског карактера и прожима цео ток истраживања. У предметно-дисциплинарним истраживањима концептуализација је својеврсно методолошко истраживање, односно, теоријско и мета-теоријско истраживање. Нарочито у почетним фазама концептуализације (евидентирање проблема и прелиминарно одређење теме) до изражаја долазе основне методолошке поставке које су везане за више мисаоних и практичних радњи, а чија су правила примене управо постављена у методологији. У овом делу концептуализације уочавамо значајну улогу мета-теорије и мета-методологије: одређујући проблем, односно предмет истраживања, научник претежно користи теоријска и мета-теоријска сазнања, а у вези са пројектовањем и реализацијом истраживања – методолошка и мета-методолошка сазнања. Већ приликом констатовања и идентификације проблема у предметно-дисциплинарним истраживањима уочавамо повезаност са мета-методологијом и мета-теоријом. Сама идентификација проблема, као што ћемо касније видети, подразумева истраживање, јер научник у том делу мора извршити непосредан увид у постојећи научни фонд о проблему који је као део друштвене стварности, у већини случајева

већ био истраживан, па стога о њему већ постоји формиран научни фонд, научна теорија и истраживачка пракса, тј. методолошка сазнања. Дакле, као што смо утврдили, свако истраживање научне теорије и методологије је заправо мета-теорија и мета-методологија, а проучавајући ову фазу истраживачког процеса, констатовали смо и да је свако научно истраживање у исто време и методолошко.

Приликом формирања теме у политиколошким истраживањима, научник/истраживач користи тзв. општи модел политиколошких истраживања (и о томе ће бити детаљније речи на наредним страницама) из којег издваја могуће теме или задатке истраживања. Како је и овај модел својеврсно теоријско, тј. методолошко сазнање – то се и у овој фази уочава веза између предметно-дисциплинарних и методолошких истраживања, јер се сваким истраживањем проверава и ваљаност модела. Пројектни задатак утврђује која знања већ постоје о датом проблему (научно верификована, неверификована, хипотетичка, итд...) и које научне методе је могуће користити у истраживању. И овде уочавамо кључну улогу теорије и методологије (односно, мета-теорије и мета-методологије). За ову фазу истраживања кажемо да је претежно теоријска, мада може бити и емпиријска код истраживања предмета, појава или процеса материјалне природе. За методолошка истраживања ова фаза може бити изузетно значајна, јер отвара питање теоријских истраживања методологије и метода (који могу бити предмет чисто методолошких истраживања). Све побројане фазе (концептуализације, односно, самог истраживања) у суштини су основ за одређење проблема истраживања из кога се изводи предмет истраживања. Било да се ради о предметно-дисциплинарним или чисто методолошким истраживањима, повезаност и интеракција ових фаза је од суштинског значаја.

У следећој фази концептуализације (односно, самог истраживања) – изради идејног пројекта, предмет се мора сазнати применом адекватног метода. То значи да и о предмету и о методу мора постојати довољно богат научни фонд на основу кога можемо утврдити који метод (или које методе) је одговарајући за одређени предмет. Ова фаза подразумева критичко разматрање тих сазнања, њихову проверу и прихватање или одбацивање, што је како видимо поново мета-теорија и мета-методологија. Заправо, оне се користе при утврђивању проблема, предмета и начина истраживања, а идејни пројекат и сам представља мета-теорију и мета-

методологију. И овим ставовима смо показали и додатно ојачали нашу тврдњу да су сва истраживања методолошка, јер је ова фаза неизоставан део сваког научног истраживања, било предметно-дисциплинарног, било методолошког.

У току сваког научног истраживања стичу се и сазнања о самом истраживању и то приликом тестирања постављеног пројекта истраживања, али и касније, приликом израде извештаја о истраживању. То су методолошка сазнања и њихова специфичност је у томе што њихови резултати могу бити и негативни, али и тада доприносе отклањању заблуда и попуњавању празнина у научном сазнању о самом истраживању. Пројекат истраживања, као пре свега, теоријска творевина, предмет је мета-теорије и мета-методологије, али је суштински, неизбежни део сваког истраживања. Он садржи норме, тј. упутства, правила и инструкције за све радње и понашања у току истраживања.

Нацрт научне замисли саставни је део сваког пројекта истраживања, мада се његов садржај и обим разликују у сваком конкретном истраживању, што пре свега зависи од предмета истраживања и научног фонда који о њему постоји. Формулација проблема (као део нацрта научне замисли) изводи се из истраживачког проблема, тј. из дефиниције проблема у идејном пројекту. Њоме се утврђује основна парадигматска поставка која је темељ целог пројекта истраживања, али и реализације самог истраживања. Из хипотетичких ставова о проблему, као и из научног значаја проблема и постојећих научних сазнања, изводи се предмет истраживања. Као што видимо, и овај део истраживачког процеса (тј. пројекта истраживања) у директној је вези са мета-теоријом и мета-методологијом на чија се сазнања ослања. Теоријско одређење предмета истраживања садржи теоријске ставове о неком друштвеном реалитету који је предмет истраживања. Он, као теоријски замишљени модел, има прогностички карактер, заснован на мета-теоријским и мета-методолошким сазнањима и чиниоцима. Ова сазнања имају кључну улогу и приликом одређивања научних и друштвених циљева истраживања. Сазнања о предмету истраживања и о друштвеним потребама, али и методско-методолошке могућности опредељују циљеве истраживања.

Хипотезе су условљене предметом и циљевима, тј. научним сазнањима о предмету истраживања. Оне условљавају даљи ток истраживања. Као што смо већ

рекли, други део истраживачког процеса је претежно методолошки, тј. технички. Ту наводимо методе, технике, поступке и инструменте који ће се користити. И у овом делу неопходан је ослонац на теорију и методологију.

На основу досадашњих наших сазнања, о односу предметно-дисциплинарних и методолошких истраживања можемо констатовати следеће: свако научно истраживање је претежно теоријско и то у оном свом делу у коме је резултат, али и основ теорије и методологије (односно, мета-теорије и мета-методологије), мада је и оперативно-практично, о чему смо већ говорили. Такође можемо констатовати да је њихов однос такав да се она међусобно интензивно прожимају. Наиме, није могуће спровести предметно-дисциплинарно истраживање, а да се истовремено не спроводи и методолошко истраживање. Разлог томе налазимо у чињеници што се код свих предметно-дисциплинарних истраживања примењују одређене методе и технике истраживања, односно, научне методе и технике. Ову везу можемо најбоље уочити код метода прибављања података чијом применом у истраживању конкретног предмета уочавамо и њене недостатке или предности, могућности примене не само на конкретном предмету, већ уопште, у истраживању свих сличних предмета, а то је методолошко истраживање. Због тога за сва методолошка истраживања тврдимо да имају експериментални карактер, јер применом одређене методе у конкретном истраживању, на конкретном предмету истраживања, заправо успостављамо експерименталну ситуацију на основу које закључујемо о употребљивости коришћене научне методе и технике.

4. Однос методолошких и методских истраживања

У разматрању односа методолошких и методских истраживања морамо, пре свега, поћи од дефиниције основних појмова. О методолошким истраживањима смо већ говорили, па ћемо се овде више позабавити одређењем појмова *методика* и *методска истраживања*. Није уопште неуобичајена ситуација да се методика схвата као саставни део методологије, па чак и да се поистовећује са њом. Међутим, одмах на почетку, треба нагласити да методологија и методика нису исто. Методика се пре свега бави проучавањем метода утицаја и деловања приликом практиковања појаве, промене или стварања одређене појаве. Из овог кратког подсећања шта је методика, закључујемо да су методска истраживања различита од методолошких, као и да су она један од практичних инструмената деловања на појаву. Научна методологија, као што смо већ видели, бави се методама научног сазнања, односно, научним истраживањем као процесом стицања, долажења до научног сазнања. Циљ методологије је истинито сазнање о појави, дакле, научно сазнање, а методике утицај или чак стварање нове појаве, односно, процеса. Кључни моменат за наше питање о резултатима истраживања крије се у чињеници да методика користи научна, односно, методолошка сазнања (резултате методолошких истраживања) и претвара их у методе практиковања, деловања и утицаја. Дакле, методика је заправо та која омогућава да се научна сазнања практикују. Она се састоји из следећих делова: 1. научног приступа и опште концепције; 2. искуства праксе деловања на појаву; 3. дефинисано опште очекивање и 4. оцене успешности.¹²⁸

С друге стране, научна сазнања методологије служе као основ изградње метаметодологије, односно, као основ за развој науке у целини, за развој научних истраживања и научних метода, али је и оквир за усмеравање стручног рада. Можемо рећи да методологија остварује своје циљеве и функције на три начина: 1) кроз мета-методологију; 2) кроз научна истраживања и примену научних метода и 3) кроз методiku. Да ли методика припада методологији, метаметодологији или припада самој струци? „Важно је нагласити још и следеће:

¹²⁸ Наведено према: Ц.Термиз: Основи методологије науке о социјалном раду, Лукавац, „Графит“, 2001. стр. 13.

методика је део одређеног предмета науке или сегмент предмета одређене науке, а не посебна наука, тј. научна дисциплина.“¹²⁹

Утврдили смо да је методика релативно посебна, али и то да се она ослања на методологију како би могла да одговори захтевима струке. Она се ослања и на мета-методологију, али не изграђује сопствену „мета-методику“ (што, наравно, не значи да она није могућа), јер је и сама изграђена на општим нормама и инструкцијама, на корисним, тј. пожељним радњама. С друге стране, сама примена одредаба методике, иако може бити аутоматизована, ипак је креативна, јер се прилагођава свакој посебној ситуацији. У том делу, могуће је вршити проверу норми, инструкција, упутстава, њихову критику, па и реконструкцију, али је ипак реч о процесу самоконтроле и развоја методике, а не о мета-теорији, односно, мета-методици. У ствари, у том делу методике који се бави истраживањем, прибављањем и сређивањем података, улогу мета-методологије преузима методологија.

Методска истраживања, за разлику од методолошких научних истраживања, баве се организовањем акција којима се утиче на побољшање или промену појаве. Дакле, она су претежно или углавном емпиријска истраживања. Специфичност ових истраживања откривамо и у методама које користе, а то су претежно тзв. интервентне методе, односно, методе практиковања и (или) утицаја на појаву. За методска истраживања кажемо да она служе као инструмент, средство решавања неких практичних проблема људи и то путем разрађеног плана акције, саме реализације и оцене постигнутих резултата, тј. ефеката (позитивних и негативних). За ова истраживања такође можемо рећи да су акциона, као и да су заснована на поузданим, истинитим или бар вероватним сазнањима о предмету. Код методских истраживања нарочито долази до изражаја повезивање теорије и праксе што се види из нашег претходног става да свака акција почива на научним сазнањима. И код методолошких истраживања нагласили смо повезаност теорије и праксе, али се код њих ради о истраживачкој пракси и реализацији истраживања. Научно-методолошка истраживања представљају основу за сва друга истраживања, а методска за практично деловање, акцију.

¹²⁹ Е. Лазовић-Јовић: Специфичности акционих истраживања у политиколошким и социјалним истраживањима, магистарска теза, ФПН, Београд, 2005. стр.125.

Као посебну врсту методских истраживања овде бисмо нарочито истакли инструментална, манипулативна истраживања, која су инструмент спровођења одређене политике. Говорили смо већ о специфичностима политиколошких истраживања и о опасностима у које наука лако може да склизне уколико се ослања искључиво на актуелну политику и њене носиоце. Оваква истраживања лако постају моћно средство оних који владају и могу им омогућити да остваре своје циљеве на привидно легалан начин. Методска истраживања могу бити усмерена на побољшање истраживане ситуације, али такође могу усмеравати ситуацију у жељеном правцу и на тај начин изгубити на потребној научној објективности. И ту значајну улогу може одиграти методологија, односно, методолошка истраживања која треба усмеравати на истраживање управо објективности у методским истраживањима. Нарочито су значајна стручна методолошка истраживања којима се стичу сазнања о одређеној струци (нпр. истраживања у социјалном раду), којима се долази до сазнања везаних за струку (правила, норме, принципи неке струке), а методика онда та правила примењује у пракси.

IV ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈЕ МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

1. Однос концептуализације и реконцептуализације

1.1. Појам концептуализације

Свако научно истраживање је сложен процес који подразумева одређене фазе и етапе. Оне се могу констатовати скоро код сваког научног истраживања без обзира на врсту, али морамо рећи да није нужно да се увек и у сваком истраживању јављају и да то не умањује значај тог истраживања. Истраживачки процес се одвија кроз најмање три, међусобно повезана, синхронизована и условљена дела, који се за потребе научног разматрања и анализе могу одвојити на посебне целине:

Прво, то је предистраживачка фаза у којој научник прибавља основне информације о могућем проблему и предмету који може бити предмет његовог истраживања.

Друго, то је пројектовање истраживања, тј. израда основног документа истраживања – пројекта истраживања, о конкретном и дефинисаном предмету.

Треће, то је поступање и практиковање по упутствима пројекта истраживања, дакле, реализација самог истраживања.

Као посебна фаза може се издвојити сређивање прибављених података и закључивање на основу њих, мада ми заступамо становиште да је она саставни део реализације истраживања. Такође можемо говорити о практиковању добијених резултата, односно, о примени стечених научних сазнања у науци или друштвеној пракси, што је нарочито важно у политичким наукама, тј. у политиколошким истраживањима, где се већина истраживања и спроводи с намером да се њихови резултати примене у пракси или да бар утичу на њу. Предност политиколошких истраживања управо је у томе што она истовремено остварују допринос у области политичке науке (политичке теорије) и политичке праксе.

Дакле, као што смо већ видели, процес научног истраживања је људска преваходно умна делатност, сложена, сврсисходна, циљна и систематска. Научно истраживање је, за разлику од неких других делатности, организовано, систематично и планирано са циљем да се дође до истинитих и објективних **научних сазнања**. Свако истраживање је процес сазнавања нечег новог, чак и када је реч о верификаторним, а не само хеуристичким истраживањима. Осим тога, свако научно истраживање обавља се научним методама и као организован и сложен систем састављен је од неколико усаглашених и функционално повезаних делова. Битна заједничка компонента свих истраживачких процеса, било да се ради о научним или другим истраживањима, јесте мишљење које има строго одређена својства.¹³⁰ Не би требало занемарити ни још неке психичке процесе који се такође јављају као значајан чинилац сваког научног истраживања, као што су интуиција, инспирација, имагинација, надахнуће, итд. Исто тако, свако истраживање подразумева и велики број практичних радњи и конкретних мера, од техничких и финансијских, до правних послова. Сви претходно изнесени ставови још једном потврђују став да свако истраживање, које претендује да буде успешно, мора бити добро организовано, синхронизовано и усаглашено.

Још две чињенице су битне када говоримо о истраживању (како научном, тако и сваком другом). Једно је чињеница да о свакој ствари у природи и друштву, која се практично догађа (тј. постоји) неки одређени број људи има одређена сазнања.

¹³⁰ Др С. Милосављевић, Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1980. стр.10:

„Прво, то је *предметност* мишљења. Мишљење се мора односити на строго дефинисан предмет мишљења тако да се може разликовати од свих других предмета мишљења.

Друго, то је *научна основаност* мишљења. То значи да се о предмету мишљења не сме мислити произвољно, већ полазећи од утврђеног научног сазнања о предмету мишљења, (...)

Треће, то је *логичност* мишљења. У истраживању се не може мислити (бар не успешно) запостављајући битна правила истинитог мишљења.

Четврто, то је *критичност* мишљења, што подразумева и објективност мишљења.

Пето, то је *постепеност* мишљења које поштује нужно обим и нивое сазнања. (...)

Шесто, *конзистентност и кохерентност* мишљења, тј. унутрашња сагласност и садржајна повезаност предмета и поступака мишљења.

Седмо, то је *продорност* мишљења, способност продирања мишљењем до скривених и дубоких својстава, правилности и сл. предмета истраживања.

Осмо, *реалистичност* мишљења, тј. довођење сваког предмета и става мишљења у однос са реалним и материјалним светом и заснивање објашњења на том свету. (...)

Девето, *комплексност* мишљења. (...)

Десето, *систематичност* мишљења, или, како бисмо још могли назвати, модалност мишљења.“

Та сазнања могу бити разних врста и обима, нпр. проста лаичка, стручна или научна сазнања... Она се увек манифестују у неком облику, тј. исказују, и на тај начин постају реалне чињенице доступне научној и другој популацији. За нас су посебно важна научна сазнања, мада се у обзир често морају узети и друга сазнања, што опет зависи од предмета истраживања. Научна сазнања формирају научни фонд.

Друга чињеница у вези са истраживачким процесом је то да сваки човек, појединац, научник, истраживач, када приступи некој радњи која је циљно и сврсисходно одређена и усмерена, има неки свој почетни приступ, јер полази од одређеног становишта. Научник-истраживач прави оријентациони оквир предстојећег истраживања. Тај почетни, али још увек недовољно одређени, дефинисани и недовољно стабилан приступ, чија је почетна и основна функција пре свега усмеравајућа, називамо **концептом**. Концепт је, заправо, наша замисао о проблему и предмету истраживања, као и о току и резултатима тог истраживања. Концептуализација би, према овоме, била систем радњи које обављамо у изграђивању тог концепта.¹³¹

¹³¹ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.413:

„Према свим важећим дефиницијама, као и према етимолошком пореклу речи, концептуализација може значити само израду, изградњу, развијање најопштије замисли о претпостављеном, предстојећем истраживању.“

Др Џ. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009.стр.199:

„Ми концептуализацију схватамо као сложен, етапни и фазни процес којим започињу дјелатности истраживања и који се завршава презентацијом закључака истраживања. Она прожима цио ток истраживања.“

Др Б. Шешкић, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1974. стр. 58-59:
Битни моменти концептуализације:

„1) избор предмета истраживања, тј.појмовно издвајање неке појаве или одређеног аспекта појава из комплекса појава (...)

2) процес претходне теоријске обраде изабраног предмета истраживања на основу ранијих знања о том предмету (...)

3) битан моменат концептуализације предмета истраживања ... јесте уочавање недостатака празнина и непотпуности знања о предмету који истражујемо, тј. уочавање проблема пред којима се налазимо у суочавању са неистраженим или недовољно истраженим предметом који намеравамо да научно истражимо (...)

4) суштински први корак концептуализације истраживања у правцу решења ... проблема јесте постављање и дефиниција хипотеза (...)

5) завршни део процеса концептуализације чини избор метода провере постављених хипотеза и одговарајуће технике предузетог истраживања... посебно треба нагласити да је концептуализација такав сазнајни процес односно такав методски поступак који траје, мењајући се, кроз цео ток

Иако је улога концептуализације усмеравајућа и контролна, не можемо је издвојити као посебан, независан и одвојен процес, већ се она остварује непосредно везана за цео ток истраживања, како кроз пројекат истраживања, тако и кроз реализацију истраживања. Она је сложен, фазни и етапни процес, систем претежно умних радњи, који се јавља истог тренутка када започињу истраживачке делатности и траје све до завршетка истраживања, односно, до објављивања закључака и резултата (укључујући и ту фазу!). Концептуализација, дакле, као што видимо, прожима цео ток истраживања – у њој се такође смењују теоријска и емпиријска етапа, где је предистраживање претежно теоријско, а пројектовање, односно, реализација истраживања претежно емпиријско.

У оквиру концептуализације можемо говорити о неколико етапа:

1) прва етапа обухвата све радње и процесе који се одигравају пре почетка израде пројекта истраживања. Она има значајну улогу, ако не и најважнију, с обзиром да се овде мора извршити селекција и евидентирање проблема, идентификација чинилаца и њихових међусобних односа, именовање и дефинисање основних појмова, разрешавају се и евентуални неспоразуми и неразумевање између субјеката истраживања (нпр. наручиоца и научника, истраживача). Ово јесте почетна етапа, али чијом разрадом у даљем току истраживања остварујемо парцијалне циљеве које смо у том делу истраживања замислили и од које у великој мери зависе и све друге етапе у истраживачком процесу. Наиме, ова етапа концептуализације конкретно обухвата следеће фазе:

- а) евидентирање проблема (констатовање и идентификација);
- б) прелиминарно одређење теме, одн. наслова истраживања;
- в) израда пројектног задатка и
- г) идејни пројект (одн. идејна скица пројекта истраживања).¹³²

Могућности избора предмета истраживања у друштвеним наукама су готово неисцрпне. Свака појава, предмет, процес, однос, понашање итд. може бити проблем, односно, предмет истраживања. Ипак постоје и нека основна правила

једног научног истраживања, тако да се врши стална реконцептуализација ако не целог предузетог, научног истраживања оно појединих његових видова...“

¹³² О процесу концептуализације основне ставове извели смо на основу увида у дела истакнутих аутора Б. Шешића, С. Милосављевића, И. Радосављевића, Џ. Термиза, А. Халмија, Л. Харисона, Б. Пејчића и др.

која нам могу олакшати пут ка препознавању онога што би могло бити предмет научног интересовања, тј. истраживања. Пре свега, проблем се мора некако евидентирати, мора бити испољен и опажен чулним путем, а може се до њега доћи и нечулним путем, размишљањем. Даље, проблем се мора издвојити на неки начин од уобичајеног тока и стања у друштву, мора имати неко својство, неки део или димензију, који захтева решење или промену. Научник, односно, истраживач мора бити нарочито оспособљен да уочи и идентификује проблем како би успешно могао да ради на његовом решавању. Не треба заборавити да сваки проблем има како научни, тако и друштвени значај, али да се они не морају увек јављати у истој мери. Наиме, може проблем имати изузетан научни значај, али никакав или скоро никакав актуелан и непосредан друштвени и обрнуто. Због свега овога, ова фаза истраживања, односно, концептуализације подразумева више мисаоних и практичних радњи као што су увид у научни фонд и консултације са експертима за одређену проблематику. Морају се уочити и евидентирати све битне манифестације проблема и прибавити обавештења о сличним или истим проблемима. Све ово је неопходно ваљано и прецизно урадити како бисмо могли да идентификујемо проблем, утврдимо да припада нашој научној дисциплини и прелиминарно одредимо тему, односно, наслов. Концептуализација је, дакле, процес у коме проблем схватамо динамично, као активитет, а не као стање и за такав проблем тражимо решење. Управо због потребе да се за одређени проблем нађе одговарајуће решење, изграђујемо концепт који је подложен сталним изменама и критикама. Те измене и критике могу доћи од самог аутора, од групе истраживача која ради на самом истраживачком процесу, али и од наручиоца истраживања и научне, стручне јавности.

Зашто говоримо о прелиминарном дефинисању теме и одређивању наслова? Већ смо у претходним излагањима констатовали да су све друштвене појаве веома сложене и да је скоро немогуће једним истраживањем обухватити целину предмета, појаве и сва својства, чиниоце и односе. Потребно је издвојити само одређено својство проблема, предмета, одредити којој науци, тј. научној дисциплини припада и на коју ће област његово истраживање утицати, тј. у којој ће области резултати истраживања изазвати одређени допринос. Ако се утврди да

постоји довољно услова да се баш тај проблем, тј. његов одређени део, својство, итд. научно истражи, онда се тема истраживања (наслов) прелиминарно дефинише. Када кажемо да се *прелиминарно дефинише*, то заправо значи да је наслов еластичан и да се може и даље конкретизовати. То је, у ствари, по оцени научника или наручиоца истраживања суштина проблема који се истражује.

У следећој фази концептуализације, односно, њене прве етапе, тзв. *претпројектне* етапе, израђује се први конкретни научни документ, односно, истраживачки или пројектни задатак. Овај документ представља нешто детаљнију разраду проблема, одређење типа истраживања, метода и средстава истраживања, очекивања од тог истраживања, али и простор, време и кадрове истраживачког процеса. Ипак, истраживачки или пројектни задатак није детаљан и прецизан документ, јер он у суштини нуди само могуће начине, методе, средства, итд. истраживања и подразумева даљу расправу и усаглашавање ставова и отклањање несугласица између очекивања наручиоца и стварних могућности да се конкретно истраживање спроведе. Из текста пројектног задатка и расправе о њему настаје идејна скица као нешто конкретнији и прецизнији документ. „Она садржи резултанту жеља, потреба, реалних услова и могућности, строго вредновање свих до тада изложених ставова, њихову селекцију, прожимање и интеграцију. Она је рационално схваћена сагласност егзистирајуће идеје и вјероватне истраживачке праксе.“¹³³

Идејна скица садржи јасније и прецизније ставове, а то су углавном : „1) прелиминарно одређење предмета истраживања – назив теме са скраћеним описом могућег садржаја; 2) могуће циљеве истраживања; 3) основни хипотетички став о појави, проблему, предмету истраживања; 4) значај и оправданост истраживања; 5) основне методе и технике истраживања; 6) потребно време, кадрове и средства.“¹³⁴ И о идејној скици се води расправа и подложна је мењању. Израда идејне скице је сложен процес, јер се у њој у већини случајева износи неодређени број идеја у вези са могућим истраживањем, односно, у вези са проблемом и предметом истраживања и истраживачким процесом. Коначна верзија овог документа представља претпројекат истраживања и основ за израду

¹³³ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.202.

¹³⁴ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006.стр.417.

самог пројекта истраживања. Ова етапа концептуализације изузетно је важна, јер представља стратегију и основу даљег истраживања. У овом делу концептуализације уочавамо значајну улогу мета-теорије и мета-методологије: одређујући проблем, односно, предмет истраживања, научник претежно користи теоријска и мета-теоријска сазнања, а у вези са пројектовањем и реализацијом истраживања методолошка и мета-методолошка сазнања.

У идејној скици истраживач је већ извршио селекцију могућих питања којима ће се у истраживању бавити, јер он управо у овом документу мора детаљније да образложи своје разлоге и потребе за истраживањем. Он такође мора да прикаже колика средства и које време би били потребни за истраживање. Пошто идејна скица треба да представља основу за споразум, тј. склапање уговора између наручиоца и истраживача, она мора имати и тачно одређене стандарде и веома је значајан и користан претходни документ.¹³⁵

Друга етапа концептуализације везана је за израду пројекта истраживања и његове корекције. Овде говоримо о конкретизацији и операционализацији основне, почетне истраживачке идеје. Пројекат истраживања је научни и оперативни документ који је састављен из више међусобно повезаних и зависних делова.¹³⁶ Он је прецизан и разрађен документ, или још конкретније речено – план истраживања. Израда пројекта истраживања подразумева низ практичних, али и умних и стручних делатности, као и неке рутинске радње.

¹³⁵ Професор др С. Милосављевић каже да: „Идејна скица, по правилу, не прелази обим од десет куцаних страница, а најчешће износи од 5 до 7 куцаних страница. Она садржи углавном:

- 1) прелиминарно одређење предмета истраживања – назив теме са скраћеним описом могућег садржаја;
- 2) могуће циљеве истраживања;
- 3) основни хипотетички став о појави, проблему, предмету истраживања;
- 4) значај и оправданост истраживања;
- 5) основне методе и технике истраживања;
- 6) потребно време, кадрове и средства.“ (др С. Милосављевић, Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1980. стр. 70.)

¹³⁶ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 419-420:

„Пројект истраживања дефинишемо као циљни, сврсисходни, рационални систем стога што је он структурирана целина делова, сазнања, закључака, судова, ставова међусобно сагласних и функционално повезаних. (...) Укратко речено, пројект истраживања је, према напред изложеном, документ којим се дефинишу схватања о проблему, предмету истраживања и начину даљег и дубљег научног сазнања о њима, план и упутство за обављање конкретне истраживачке делатности и организациона схема процеса истраживања.“

Ова етапа концептуализације још подразумева и тестирање и корекцију пројекта истраживања.

Трећа етапа концептуализације одиграва се у току прибављања, сређивања и обраде података на основу и у складу са почетном исраживачком идејом.

Четврта етапа везана је за доказивање и оповргавање хипотеза, у оквиру које се неке хипотезе потврђују и прихватају, а неке се и одбацују.

Пета етапа је завршна и у њој се представљају резултати до којих се дошло истраживањем, тј. конституише се научно сазнање које је остварено тим истраживањем.

Као што се види, концептуализација је процес који прожима и јавља се у свим фазама истраживања. То није независан и потпуно изолован и самосталан процес, већ је процес који ничим не ремети ток истраживања, већ га усмерава и контролише и то управо кроз пројекат истраживања и његову реализацију. Процес концептуализације се не завршава са предистраживањем, већ се наставља све до научне употребе резултата истраживања. Она је битна и неопходна компонента свих истраживања.

Овим излагањем констатовали смо такође и две битне чињенице: прво, да је концептуализација неопходна приликом свих научних истраживања за које се израђује и пројекат истраживања; и, друго, она није никакав шаблон који се рутински испуњава, већ се у зависности од природе, врсте научног истраживања, концептуализација прилагођава, како по обиму, тако и по структури и процедурама. Код неких теоретичара смо наишли на став да у теоријским истраживањима концептуализација није увек потребна. Код емпиријских истраживања потребни су и концептуализација и пројекат истраживања. Ми сматрамо да је концептуализацију потребно имати свуда где је могуће и неопходно израдити пројекат истраживања, било да је реч о теоријским или емпиријским истраживањима. Изузетак могу бити панел истраживања, јер се ту ради само о разним временским интервалима у којима се реализује исти предмет истраживања. И код верификаторних истраживања потребна је концептуализација, сем када је реч о верификаторним истраживањима која имају својства панел истраживања.

1.2. Појам реконцептуализације

Када је пројекат истраживања ваљано изграђен, односно, када је основна, почетна истраживачка идеја правилно разрађена кроз процес концептуализације и пројектовање истраживања, може се рећи да реконцептуализација није потребна и да је у таквим случајевима и нема. Међутим, појам реконцептуализације можемо схватити на бар два начина: прво схватање је оно које под реконцептуализацијом подразумева напуштање основне истраживачке идеје и уопште целог истраживачког концепта и стварање другог, новог концепта. Ово је екстремни случај, ретко виђен у пракси, јер ако је пројект истраживања добро постављен, тешко може доћи до обарања читавог концепта. Према другом схватању, реконцептуализација је део саме концептуализације¹³⁷, јер прва етапа концептуализације подразумева сталне расправе и мењање одређених ставова како би се на крају добила добра основа за израду пројекта истраживања.

У књизи Ц. Термиза¹³⁸ налазимо једно детаљније одређење појма реконцептуализације коју можемо схватити као: „а) смјерну, текућу парцијалну реконцептуализацију; б) парцијалну реконцептуализацију изнуђену грешком у примјени одредаба концептуализације; ц) парцијалну реконцептуализацију изнуђену грешком у концептуализацији (концептуалном грешком); д) допунску концептуализацију као накнаду за подручје које је остало необухваћено концептуализацијом.“

Већ смо видели да процес концептуализације подразумева низ етапа и радњи којима се на неки начин умањује потреба за каснијом реконцептуализацијом. Осим што је реконцептуализација тешка и скупа, она такође често и не даје очекиване резултате. Разлог је у томе што су друштвене појаве и сложене и променљиве, а има и велики број оних које се никада не понове на исти начин. Има ли онда потребе за реконцептуализацијом и када неку промену, допуну почетног концепта можемо сматрати реконцептуализацијом? Ово су питања на која ћемо покушати да дамо одговор на неколико наредних страница.

¹³⁷ Види: Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.205.

¹³⁸ Исто, стр. 205.

Дакле, можемо констатовати да реконцептуализација може постојати као: 1) потпуна и 2) парцијална у разним обимима. У оба случаја потреба за реконцептуализацијом произилази из неколико чинилаца који нису толико у вези са проблемом истраживања и истраживачким процесом, већ су више везани за недовољну компетентност истраживача (научника), пропусте у току прве етапе концептуализације, као најзначајније за даљи ток истраживања, нарочито непоштовање процедура, правила и норми истраживачког процеса, па чак и неодговорност. Могуће је, наравно, да се и у току истраживања покаже како одређене полазне поставке нису сасвим одговарајуће или да се неке методе и технике не могу користити у датом истраживању. Онда је све то разлог да се приступи реконцептуализацији одређеног дела.

1.3. Однос концептуализације и реконцептуализације

О односу концептуализације и реконцептуализације можемо говорити на два начина. У истраживачкој пракси се ова два процеса често посматрају као одвојени, посебни и независни делови једног система, тј. као две супротне стране исте целине. Постоји и друго схватање према коме су ова два процеса јединствена, с тим што је концептуализација нужна, док реконцептуализацију није нужно спроводити у свим случајевима. Оба схватања произилазе из чињенице да је концептуализација научна, теоријска, систематска замисао процеса научног истраживања, а реконцептуализација представља процес којим се отклањају грешке настале у току концептуализације. Оно што је неспорно јесте чињеница да мора постојати концепт, као основна замисао истраживачког процеса, а самим тим могућа су и његова оспоравања, измене и допуне или критика неких његових делова. Видели смо да је концептуализација сложен процес из више етапа, фаза и делова, тако да сваки од тих делова може бити део провере и оцене, али се поставља питање да ли је то могуће радити изван целине. Као и само истраживање и концептуализација је сложена целина чији су делови међусобно условљени и произилазе једни из других и као такви су међусобно сагласни, конзистентни и синхронизовани. Из тога се може закључити да независно проучавање тих делова није препоручљиво. Исто тако, важно је и питање да ли се свака критика и дорада концептуализације може сматрати реконцептуализацијом?

Претходно смо видели које све етапе и фазе подразумева процес концептуализације, као и да су оне, иако посебни делови, ипак међусобно условљене. Када бисмо поједноставили (или сажели) те етапе, могли бисмо да говоримо о две етапе концептуализације:

1. теоријска етапа у којој се врши изграђивање теоријског модела проблема, тј. предмета истраживања и
2. емпиријска, односно, емпиријска провера теоријског модела, тј. замишљени модел процеса истраживања.

Видели смо да концептуализација започиње констатовањем и идентификацијом проблема уз примену одговарајућих метода и техника. Упркос значајним и

реалним разликама (проблем може припадати разним наукама и научним дисциплинама), овај процес је заједнички у свим истраживањима. Када је проблем идентификован и дефинисан може постати основ за даљи ток концептуализације. А следећи корак је израда пројектног задатка којим се констатује шта се и колико о проблему зна и о каквом сазнању је реч. Овде се већ долази и до одговора шта би могао бити предмет истраживања и којим је научним методама могуће истраживати тај предмет. Такође, морају се претпоставити и могући резултати. Тек тада можемо приступити изради пројекта истраживања.

Ако је конституисан и дефинисан истраживачки проблем основ за извођење проблема истраживања, односно, предмета истраживачког пројекта, јасно је колики је значај прве етапе концептуализације, а посебно њене прве две фазе.

Израда идејног пројекта представља фазу између пројектног задатка и непосредно примењеног пројекта. Иако претходи примењеном пројекту истраживања, идејни пројект је теоријска творевина која није теоријски и емпиријски проверена, а његови делови могу да буду предмет теоријско-методолошке обраде. Када се делови или целина идејног пројекта изложе критици после које следе знатне измене, оправдано је поставити питање да ли је то онда реконцептуализација.

Подсетимо се како смо одредили реконцептуализацију:

1) прво, то је свака критика, измена или дорада било ког дела основног концепта истраживања и,

2) друго, то је само она измена, дорада или критика која доводи до напуштања и одбацивања основне идеје, полазишта и постулата, тј. концепта истраживања. По овом схватању, све док се ради о дограђивању или побољшавању основних ставова или делова, ради се о концептуализацији. Тек напуштање основних полазишта и стварање нових представља реконцептуализацију.

Ово друго становиште отвара бар два питања: да ли је критичка процена да се нека научна метода не може применити у одређеном истраживању битна, основна промена, тј. напуштање основних ставова, и друго питање, да ли је могућа, сходно овом становишту, само општа, генерална реконцептуализација целине истраживачког концепта, или је могућа и парцијална реконцептуализација која би обухватила само одређени део?

Покушаћемо да одговоримо на прво питање. Основни аксиом методологије је да се сваки предмет може научно сазнати ваљаним научним методама истраживања, а ту је и поставка да предмет детерминише метод. Из овога би се, дакле, могло закључити да би промена или одустајање од неког научног метода представљало битну, суштинску промену основног становишта и да би то онда била реконцептуализација. Ипак, то није тако, јер се у истраживачкој пракси показало да није свака промена или одустајање од одређене методе и одустајање од основне истраживачке идеје. Зашто је то тако? Више пута смо поновили да су предмети друштвених наука сложени и вишедимензионални, па самим тим могу припадати већем броју наука и научних дисциплина и за њихово истраживање се може користити (и углавном се и користи!) већи број равноправних научних метода истраживања. Метод науке је по дефиницији, а и о томе смо већ говорили, скуп (корпус) више научних метода истраживања чијом се применом долази до истинитих и целисходних научних сазнања о предмету истраживања. С обзиром да се не ради о само једном методу, могућности избора и комбиновања разних метода су многобројне, тако да изостављање једне методе истраживања, њена замена или дорада није напуштање основне идеје, односно, није реконцептуализација.

На први поглед се чини да парцијална реконцептуализација није могућа, али се она ипак спроводи, с тим што треба водити рачуна када и у којим деловима се може применити. Вратимо се поново основној замисли истраживања (концепту истраживања) коју чине две сфере: проблемска, тј. предметна сфера и методолошка сфера (у којој су побројани начини истраживања, тј. методе и технике истраживања). Ако до крупних, значајних измена дође у првој сфери, онда то аутоматски захтева и промене у методолошкој сфери (јер се метод мора прилагодити предмету и зависи од њега!). Али у другој сфери су могуће и парцијалне измене, допуне, тј. парцијалне реконцептуализације, без промена у проблему, тј. предмету. Тако је могуће одредити се за одређену врсту или тип истраживања, па одустати од њега. Неки теоретичари овакве измене и даље не сматрају реконцептуализацијом, већ је за њих она могућа тек када се заврши и провери примењени пројект истраживања.

Јасно је да се свако побољшање, измена и доградња не могу сматрати правом реконцептуализацијом. То је зато што и сама процедура концептуализације, тј. изградње концепта истраживања подразумева многе измене и делатности и критике разних делова. Наиме, као што смо већ видели, све време, кроз све етапе концептуализације, од констатовања и идентификације проблема, преко пројектног задатка и идејног пројекта, сви делови и фазе пролазе кроз неколико нивоа критике. Прво је то ауторска критика, затим тимска (колективна), тзв. спољашња критика наручиоца и критика научне (стручне) јавности.

Дакле, реконцептуализација настаје када се првобитни концепт, истраживачка идеја и основна полазишта морају мењати и изградити нови.

2. Однос концептуализације/реконцептуализације и самог истраживања

Концептуализација, односно, реконцептуализација, је као и само истраживање, једна кохерентна, систематична, рационална и умна теоријска целина. Као таква, и концептуализација је, видели смо, састављена из више делова, етапа и фаза које су синхронизоване и усаглашене, односно, чије је место тачно одређено у систему. И један и други систем представљају теоријску и методолошку замисао научног истраживања.

У претходној тачки овог поглавља детаљније смо обрадили све делове, тј. етапе и фазе концептуализације. Сада је потребно одредити њихов однос са истраживањем.

Већ смо напред констатовали да је концептуализација неопходна и код теоријских и код емпиријских истраживања. Код теоријских научних истраживања она је неопходна иако је суштина предмета истраживања нека основна идеја. Она се може разликовати по обиму и садржају што, пре свега, зависи од метода прибављања података. Концептуализација је најсложенија код оних научних истраживања у којима се полази од неких емпиријских резултата, где је онда потребно извршити тзв. секундарну анализу. И код емпиријских истраживања концептуализација је неизоставни део, јер доводи до веће поузданости резултата истраживања, односно, до повезивања теоријских и емпиријских одредаба у једну целину.

Рекли смо да је прва фаза концептуализације, тј. њене прве етапе, констатовање и идентификација проблема. Политичке појаве и процеси су стално актуелни друштвени чиниоци који имају и велики утицај на развој друштва. Значај и утицај политичких појава је, као што смо видели, неоспоран. Велики број друштвених реалитета се у неком облику стално понавља што их чини актуелним у свим временима, а о њиховом значају и утицају на политичку власт смо већ говорили. Ти друштвени реалитети су, заправо, и основа истраживања проблема, мада не у целини, већ поједини њихови аспекти, димензије или делови. О политичким појавама и процесима у већини случајева постоји богат научни фонд, веома развијена научна (политичка) теорија, али и истраживачка пракса и методолошка сазнања. И сама идентификација проблема подразумева истраживање, јер се прво

мора извршити емпиријски непосредни увид у проблем који је део друштвене стварности, а затим се мора остварити и увид у постојећи научни фонд. Свему овоме претходи одређење за одређено парадигматско становиште, тј. дефинисано научно становиште. Могуће је и да се проблем не може емпиријски констатовати, када је реч о нематеријалној и нефактичкој стварности, а основи сазнања таквих предмета налазе се у научном фонду у облику исказа, става, суда или празнина у сазнању, па се до њега тада долази мисаоном процедуром. Дакле, у овај фази концептуализације врши се или емпиријско или теоријско истраживање, односно, емпиријско-теоријско истраживање, а резултат је, као што смо рекли, констатован и идентификован проблем. Овако одређен проблем представља основ концептуализације, и без обзира на велики број разних наука, научних дисциплина, овај процес може бити готово идентичан и заједнички код свих њих. Циљ овог процеса јесте откривање квалитета и квантитета проблема, ваљаних извора, али и значаја и места проблема у одређеној науци, односно, научној дисциплини. Ово је уједно и почетак сваког научног истраживања.

Због свог значаја за политичку власт, која истраживањем политичких појава и процеса са доста великом сигурношћу може прогнозировать своју будућност, управо се она (политичка власт, структура) и јавља као директни или индиректни наручилац истраживања. Дакле, ово су практични разлози за истраживање политичких појава и процеса, а научне разлоге налазимо у чињеници да, иако су важење општих правила и научних закона непорециви, ипак се степен њиховог важења разликује и прилагођава од друштва до друштва, односно, од ситуације до ситуације у истом друштву. Показали смо, дакле, да политичке појаве имају и научни значај, без обзира на претходно изнети став о богатој научној и истраживачкој пракси.

Када утврдимо да проблем реално постоји приступамо избору теме, а то је друга фаза концептуализације. Присетимо се да су и у овом случају могуће две ситуације: прво, наручилац предлаже тему и друго, истраживач, тј. научник нуди одређену тему. У ситуацијама када наручилац већ има одређену тему, истраживач мора да испоштује целу процедуру концептуализације истраживања. Приликом формирања (избора) теме у политиколошким истраживањима од велике је помоћи то што постоји тзв. општи модел политиколошких истраживања из којег је могуће

издвојити читав низ могућих и вероватних истраживачких задатака, тј. тема. Наравно, и истраживања имају изграђен модел који се прилагођава свакој конкретној ситуацији, тј. предмету истраживања. Формулисању теме приступамо тек пошто утврдимо да ли је наше истраживање дијагностичко или прогностичко, односно, дијагностичко-прогностичко. Затим евидентирамо сва научна сазнања, његове карактеристике, облике, али и доступност. Тако долазимо до прелиминарног одређења теме и можемо приступити следећој фази концептуализације, а то је израда пројектног задатка.

Пројектним задатком треба постићи споразум између наручиоца и истраживача. Улога пројектног задатка је димензионирање истраживања и средстава за његово спровођење, али уз могућност његовог мењања до коначног договора. Тема је садржајно одређена и њу не можемо суштински мењати, може се прецизирати и конкретизовати, нпр. просторни или временски оквир, које ће одлике обухватити, итд... Пројектни задатак око кога су се сагласили и наручилац истраживања и истраживач, тј. научник представља основу за израду идејне скице.

И израда пројектног задатка такође је теоријско-емпиријско истраживање у коме констатујемо која су то знања која постоје о датом проблему, тачније, да ли су она верификована научна сазнања, хипотетичка, само евидентирана, али не и проверена, итд. Овде се утврђује и да ли се може и којим научним методама истраживати. У томе кључну улогу имају не само теорија и методологија, већ и мета-теорија и мета-методологија. Ова фаза је првенствено теоријска, али може имати и емпиријски карактер, нарочито ако је проблем материјалне природе. У овом делу се питање теоријских истраживања методологије и метода, иако недовољно обрађивано, јавља као веома значајно. То је због тога што се пројектни задатак и идејна скица налазе у таквом међусобном односу да њихова интеракција некада може довести и до одређених грешака. Могуће су две такве ситуације:

Прво, када се користе несагласне методе у пројектном задатку, то може довести до одступања од суштине тог пројектног задатка, и

Друго, када се користе исте, дакле, сагласне методе, могу се поновити грешке које деформишу пројектни задатак и тако утичу на укупан процес научног истраживања проблема.

А ево и шта је суштина повезаности и интеракције тих фаза процеса концептуализације и самог истраживања: као што смо већ рекли, из констатованог и идентификованог проблема изводи се истраживачки проблем, који је основ за извођење проблема истраживања из кога касније треба извести и предмет истраживања. Јасно је, дакле, да истраживачки проблем и пројектни задатак условљавају и избор и примену научних метода истраживања.

У следећој фази концептуализације неопходно је израдити идејни пројект који је виши степен разраде и одређености онога што је приказано, тј. остварено пројектним задатком. Идејним пројектом неопходно је разрадити идеје о проблему и предмету истраживања, као и о процесу истраживања. Идејна скица (пројект) се израђује у свим случајевима у којима се ради о сложеној теми, код које у пројектном задатку није било могуће да се сагледају сви аспекти и димензије будућег пројекта истраживања. Она у неким случајевима може приближно одговарати изведеном пројекту истраживања и тада је прва верзија пројекта истраживања.

Кроз идејни пројект предмет се мора сазнати применом адекватног метода и мора постојати довољно научних сазнања и о предмету и о методу, како би се за одређени предмет нашао примерени (одговарајући) метод, односно, како би се и предмет и метод прилагодили потребном научном сазнању. Сва ова питања се кроз идејни пројект и критички разматрају, проверавају и одређују. И у овој фази концептуализације веома значајну улогу имају мета-теорија и мета-методологија. Оне се користе за изградњу ставова о предмету и о методу науке, односно, оног њеног дела који чине проблем, предмет и начин истраживања. Дакле, јасно нам је из овога да идејни пројект у тим својим новим изведеним садржајима, ставовима и одредбама и сам представља мета-теорију и мета-методологију.

Овим поновним кратким освртом на основне етапе и фазе концептуализације покушали смо да покажемо како је и сам процес концептуализације (процедура концептуализације) – процес истраживања, тј. процес методолошких истраживања. Резултат тог процеса научног истраживања су два међусобно усаглашена система: 1. сазнања о проблему и, 2. сазнања о научним методама истраживања.

Када је реч о односу концептуализације и пројекта истраживања (или, примењеног пројекта), јављају се два основна питања: каква је улога и место пројекта у концептуализацији као целини и сваког његовог дела. На први поглед чини се да није оправдано пројект истраживања сврстати у саставне делове концептуализације, јер је он већ изграђени и разрађени план, дакле, није концепт, а такође је и проверен и у пракси кроз предистраживање. С друге стране, пројект истраживања није само теоријска поставка, већ је намењен практиковању и усмерен је првенствено на праксу. Међутим, и поред ових, како се чини, сасвим прихватљивих разлога да се пројект истраживања не сматра делом концептуализације, ипак је његово место у оквиру овог процеса сасвим оправдано. Ни сам процес концептуализације није просто формирање концепта, већ се она може развити до разних нивоа конкретности што мора довести до одређеног нивоа научног сазнања. Исто тако, пројекат истраживања представља суштину процеса концептуализације, а резултати истраживања, како теоријски, тако и емпиријски, потврђују исправност постављеног концепта. Могло би се рећи да је концептуализација теоријска замисао процеса научног истраживања, а да је пројекат истраживања битан, саставни део тог процеса. Он је конкретан, прецизан, научно заснован план процеса стицања научних сазнања о предмету и методу науке и предмету истраживања.¹³⁹(У методолошким истраживањима само истраживање је предмет сазнања!) Приликом сваког истраживања нужно се стичу

¹³⁹ Др С. Милосављевић, Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије, Београд, 1980.стр.66:

„За пројект истраживања може се констатовати да је замишљени, теоријско-практични модел стицања научног сазнања о проблему и предмету истраживања. Њиме се изражава: прво, замисао – основни ставови о проблему и предмету истраживања; друго – замисао о процесима мишљења, техникама, средствима и поступцима којима ће се доћи до истинитог научног сазнања.“

Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.418:

„Пројект истраживања је, прво, по својој укупности замишљени модел стицања (научног) сазнања о предмету истраживања. Друго, пројект истраживања је замишљени циљни, сврсисходни, рационални, функционални систем. Треће, пројект истраживања је научни документ. Четврто, пројект истраживања је оперативно-организациони документ.“

Др Џ. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009.стр.206:

„Пројект истраживања је сложен документ који обухвата двије врсте садржаја: научни садржај по коме се дефинише као научни документ и оперативни дио садржаја по коме се дефинише и као оперативни документ. По својој улози пројект истраживања је нормативан, плански документ којим се што је могуће потпуније исказује замисао процеса научног истраживања од почетног схваћеног проблема до евентуалне примјене резултата истраживања.“

сознања и о самом истраживању. Сознања о истраживању стичу се у току тестирања пројекта истраживања, као и приликом израде извештаја о истраживању. Управо су то методолошка познања, а она уједно представљају услов познања о предмету истраживања. Специфичност свих научних истраживања је још и у томе што ефекте примене резултата истраживања у научној и друштвеној пракси можемо имати и када су они негативни, јер и тада доприносе попуњавању одређених празнина и отклањању заблуда. Напомињемо још и то да је сваки део пројекта истраживања теоријска творевина и предмет теорије и мета-теорије (односно, методологије и мета-методологије), а битна им је одлика и то што представљају инструкцију, односно, норму за даље понашање. Ипак, напомињемо да је и пројект истраживања унутар себе структуриран и да га чине две основне целине. Прву целину чине научна познања и то:

- познања од којих полазимо у истраживању и која већ имамо о предмету истраживања;

- познања до којих желимо доћи конкретним истраживањем и

- познања која се тичу путева, тј. метода уз помоћ којих ћемо постићи научне циљеве датог истраживања.

Овде напомињемо да је за сва научна истраживања потребно изградити нацрт научне замисли, али је он за свако истраживање различито разрађен, разликују се садржај и обим нацрта сваког конкретног истраживања. То, пре свега, зависи од предмета истраживања и расположивих научних познања о њему.

Другу целину сваког пројекта истраживања чине конкретни, прецизни планови, организациони, технички и оперативни детаљи спровођења самог процеса истраживања. Свака ова целина унутар себе има разне делове.

Основна тешкоћа са којом се сусрећу истраживачи – научници приликом израде пројекта истраживања, јесте како правилно одредити однос истраживачког проблема, проблема конкретног истраживања и његовог предмета. Први корак ка разрешењу овог односа је већ само одређење теме, односно, наслова истраживања, али и ту се јавља низ потешкоћа о којима се мора водити рачуна. Знамо да истраживачки проблем није исто што и проблем конкретног истраживања. Само у суштинским одредбама конкретног проблема истраживања садржани су чиниоци истраживачког проблема. Зато је јасно да је истраживачки

проблем шири од конкретног проблема истраживања. Али исто тако, због разлике у степену одређености предмета и проблема истраживања, оправдано је и питање да ли тема може бити сагласна са проблемом, али не и са предметом истраживања? Предмет истраживања није проста конкретизација проблема и због тога он никада не исцрпљује проблем до краја. Из једног проблема могао би се извести скуп предмета истраживања, односно, разни скупови могућих предмета. Тешкоћу може представљати и развијеност и прецизност појмова и термина, њиховог значења, као и њихових склопова приликом формулисања теме.

Прелиминарно одређење предмета утврђује се дефинисањем и избором теме, тј. наслова, али се предмет истраживања одређује и формира током израде научне замисли. И уколико се открију несагласности између прелиминарног одређења теме и коначног одређења предмета у нацрту научне замисли, потребно је приступити реконцептуализацији. Она тада може подразумевати бар две ситуације: једна је да се првобитна тема замени, дакле, да се од ње одустане и да се формулише нова, а друга је, да се тема само преради, тј. преформулише. У складу са тим, можемо говорити да је у првом случају потребно извршити тоталну (потпуну) реконцептуализацију, а то уједно значи и понављање целог претходног процеса концептуализације. А у другом случају, потребна је парцијална реконцептуализација која подразумева само нови пројект истраживања како би се обезбедила сагласност теме са осталим деловима пројекта.

Када смо завршили прелиминарно одређење теме следи формулација проблема истраживања¹⁴⁰. Она се изводи из истраживачког проблема и из дефиниције проблема у идејном пројекту. Међутим, мора се нагласити да формулација

¹⁴⁰ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.422:

„Основне функције формулације проблема у нацрту научне замисли су: а)издвајање делова, димензија и својстава појаве који се могу одредити као проблем који треба решавати; б)утврђивање основних хипотетичких ставова о проблему на основу постојећих сазнања, из којих ће се моћи издвојити и одредити предмет истраживања; в)рангирање по степену значајности издвојеног проблема и његових делова; г)усмеравање на постојеће резултате претходних истраживања који се у разматрању овог проблема могу користити са већим или мањим степеном непосредности. (...)Основне функције формулације проблема остварују се кроз три основна дела која можемо назвати:

- 1)хипотетички ставови о проблему;
- 2)значај истраживања и
- 3)резултати претходних истраживања.“

проблема није само интерпретација истраживачког проблема, већ је његова научна разрада којом се конституише парадигматска поставка која је битна основа за цео пројект истраживања. Основа за извођење предмета истраживања садржана је у хипотетичким ставовима о проблему, а такође се битне методолошке поставке налазе у одређивању научног значаја проблема и избору типа и врсте истраживања, као и у научним сазнањима од којих се полази. Као што се види, и овај део пројекта истраживања поново нас враћа на питање мета-теорије и мета-методологије, јер морамо да констатујемо да се и он, као научна творевина теоријског карактера управо ослања на мета-методолошка и мета-теоријска сазнања.

После формулације проблема приступамо теоријском одређењу или извођењу предмета истраживања¹⁴¹ који, заправо, одсликава однос између прелиминарног одређења теме, формулације проблема (тј. хипотетичких ставова о проблему и научних сазнања) и научно проверених и доказаних сазнања. Теоријско одређење предмета јесте конкретизација концепцијске замисли о предмету. А та замисао је теоријска, јер се изводи из научних верификованих сазнања, и хипотетичка, јер садржи и нека неверификована сазнања о њиховим чиниоцима, односима, функцијама и везама. Овај део предмета истраживања директно је повезан са претходним истраживачким делатностима и радњама у процесу концептуализације. Теоријским одређењем предмета, предмет није објашњен, већ су ту изнети теоријски ставови о неком друштвеном реалитету који до сада није био истраживан или о коме нема довољно научних сазнања. Због тога овај део има претежно прогностички карактер и представља теоријски замишљени модел неке појаве о којој нема довољно научних сазнања. Дакле, то је функционална теоријска целина која садржи мета-теоријске и мета-методолошке чиниоце. Као

¹⁴¹Др С. Милосављевић –др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Треће допуњено и измењено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 428-440:

„Предмет истраживања се непосредно изводи из формулације проблема и представља њену конкретизацију. (...) Може се сматрати да је предмет истраживања детерминисан формулацијом проблема.(...) Прелиминарно одређење предмета, несумњиво, успоставља оквире у којима ће се кретати даља разрада. (...)оно ипак остаје само општи тематски оквир који се нужно даљом обрадом предмета истраживања конкретизује, спецификује и операционализује.(...) Одређење предмета истраживања је непосредна разрада једног дела (једног или више сродних хипотетичких ставова) формулације проблема. (...) Одређење предмета истраживања има два основна дела:

- а) теоријско одређење и
- б) операционално одређење.“

самостални друштвени реалитет и само научно истраживање може бити предмет мета-теорије и мета-методологије – то су, као што смо већ видели, методолошка истраживања.

Теоријско одређење предмета истраживања још увек није коначно одредило шта ће се тим пројектом истраживати зато што је, као што смо већ напоменули, он теоријски модел о могућим чиниоцима, а конкретизација онога што ће се заиста истраживати, остварује се кроз операционално одређење предмета истраживања. Њиме се одређују чиниоци структуре, односа, функција и веза предмета у простору и времену. Али коначне одредбе предмета истраживања и самог истраживања остварује се тек кроз дефинисање научних и друштвених циљева истраживања. Они произилазе из сазнања о предмету истраживања и из сазнања о друштвеним потребама, као и из методолошко-методских могућности. Мета-теорија и мета-методологија и овде имају кључну улогу. Циљеви истраживања упућују на оно што о предмету истраживања не знамо, с тим што се научни циљеви односе на ниво научног сазнања који желимо постићи датим истраживањем, док друштвени циљ настаје из сазнања о друштвеним потребама и могућностима њиховог задовољавања научним сазнањем до којег ће се доћи научним истраживањем. Међутим, сложеност предмета истраживања утиче на то да нису сви његови делови подједнако научно сазнати, па се тако за сваки део може поставити други научни циљ. Разлика у циљевима је стимулативна, јер се ни све научне дисциплине не развијају подједнако, али могу утицати позитивно међусобно ако су сродне.

Предмет и циљеви истраживања условљавају и хипотезе који су јасни и прецизни, научно засновани ставови о предмету истраживања. Оне захтевају одређене методе, технике, поступке и инструменте истраживања и условљавају и даљи ток истраживања. Дакле, у концептуализацији у оквиру пројекта истраживања, формулација проблема, предмет истраживања, циљеви истраживања и хипотезе и индикатори условљавају, одређују све остале делове до закључивања. А ти остали делови су претежно методолошки, односно, методски и технички. У сваком пројекту истраживања треба навести и методе, технике, поступке и инструменте којима ће се истраживач служити да би дошао до одговарајућег научног сазнања. Садржај тог научног сазнања опредељен је

формулацијом проблема, предметом истраживања, а циљеви истраживања нам говоре које нивое научног сазнања треба постићи датим истраживањем. Индикатори, који стоје уз појединачне хипотезе опредељују методе, технике, поступке и инструменте који ће се користити у датом истраживању.

Процес реализације истраживања обухвата прибављање, сређивање и обраду података, затим, закључивање и израду извештаја о истраживању и о резултатима истраживања на основу добијених података.

Фаза обраде података као део истраживачког процеса је сложен систем, претежно интелектуалних метода, техника, поступака и инструмената, чијом употребом долазимо до сазнања која смо претходно дефинисали у пројекту истраживања као задатке које треба извршити. Обрада података започиње и пре него што прибавимо податке, одмах пошто утврдимо изворе података, а наставља се после прибављања података.

Контрола података обухвата техничку и логичку контролу и она се обавља за сваку коришћену методу, технику или инструмент посебно. Прво се врши техничка контрола којом се утврђују евентуалне техничке грешке приликом спровођења одређене методе. Логичком контролом утврђујемо адекватност и ваљаност података, као и поузданост. Овом контролом отклањају се садржинске логичке грешке. Међутим, истраживањем се не вреднују подаци добијени у истраживачком процесу, већ се само евидентирају вредносни искази. Контрола података траје и током израде извештаја о резултатима истраживања.

Закључивање на основу података претежно је индуктивно с обзиром да закључујемо на основу појединачних података који су репрезентативни за истраживану појаву, тј. предмет истраживања. Наравно, можемо закључивати и коришћењем дедукције у оним случајевима када користимо аксиоме, научне законе, опште ставове, итд...

Функционалност и ваљаност концептуализације, односно, основне замисли истраживања, проверава се предистраживањем, а уколико су сви делови пројекта истраживања закључно са хипотезама потврђени предистраживањем, тада су остали делови – реализација замисли, њено практично остваривање путем истраживања. Ово значи и потврду исправности процеса концептуализације.

У вези са односом концептуализације и истраживања можемо рећи још и то да су пројект истраживања и његова реализација стратешки део концептуализације. Сваки истраживачки процес је првенствено теоријски, он је резултат и основ мета-теорије и теорије и мета-методологије и методологије, али је, с друге стране, и оперативно-практичан и основ је не само за праксу, већ и за теорију. Свако истраживање, као и сваки његов део, може бити сталан и сложен предмет теорије, односно, мета-теорије, методологије и мета-методологије. Дакле, и процеси концептуализације и реконцептуализације могу бити његов предмет.

V ПРОБЛЕМ ИЗБОРА МОДЕЛА И ПРОЦЕДУРА МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

1. Улога идеалних типова у формирању модела методолошких истраживања

Разматрању проблема избора модела и процедура методолошких истраживања у политикологији морамо приступити са следећих становишта:

1) Да је политикологија (односно, политичке науке) конституисана наука која има свој **предмет** и **метод**. На претходним страницама смо већ објаснили да је суштина њеног предмета у проучавању политике као појаве друштвене стварности, те која мора имати примерене методе и специфичности у примени метода и техника у истраживању. У политикологији и у политиколошким истраживањима полазимо од чињенице да: а) постоји реалан друштвени, тј. политиколошки, проблем и б) постоји истраживачки проблем, који је и друштвени и научни истраживачки проблем. Ово заправо значи да је и мишљење о политици (а рекли смо да је политика сложени друштвени реалитет) предметно мишљење. Када о политици мислимо као о делу друштвене реалности, о њој мислимо као о реалном предмету. Али када мислимо о појму политике, тада мислимо на апстрактан предмет и формирамо теоријски модел. Као што видимо, оваква ситуација углавном захтева истраживање, а да бисмо уопште приступили истраживању реалних друштвених проблема мора постојати модел истраживања. Међутим, модел не постоји, већ постоји замисао истраживања, тј. идеални тип. Овде наглашавамо да се ради о идеалном типу и проблема и идеалном типу истраживања проблема. Како долазимо до модела? Процедура настанка модела одиграва се применом аналитичког поступка, који је већ започео нашом констатацијом да политика постоји као реална друштвена чињеница, да се може опазити, самим тим и истраживати и да се сазнања која о њој стичемо могу и проверавати. Увидом у теорије о предмету истраживања (у нашем случају о друштву, тј. политици), као и увидом у постојеће дефиниције, сазнајемо њихово значење, односно, термине и појмове политике и истраживања. Због чега смо започели нашу расправу о моделима констатацијом да је политика реалан

друштвени предмет? Зато што је повезаност одредаба модела са реалитетима друштвене (политичке) стварности неспорна. Модел је настао индукцијом и генерализацијом, апстраховањем, методом моделовања, хипотетичко-дедуктивном методом и статистичком методом. Сваки модел је зато подесан за даљу конкретизацију, али и за апстраховање, анализу, итд. Они се могу допуњавати и мењати све до границе када се не угрожава њихова основна намена и применљивост, односно, структурална и функционална стабилност. Формирањем модела настаје основа за спровођење истраживања. У додиру са праксом, тј. са конкретним проблемом који ће се истраживати и за који ће се организовати и спровести истраживање, идеални тип прелази у модел. Ово је кључни однос у формирању модела методолошких (политиколошких) истраживања. Приликом започињања процеса истраживања конкретне проблеме, тј. предмета, полази се од замисли (дакле, идеалног типа) како би то истраживање у идеалном смислу требало да се спроведе. Међутим, увидом у научна сазнања, анализом, класификацијом, издвајањем општег, посебног и појединачног, узимајући у обзир реалне могућности тог истраживања, долази се до конкретнијег, извеснијег модела истраживања реалног предмета. Идеалним типом се одређује општи садржај истраживања, могуће методе и поступци, траже се оптимални извори података. Конкретно истраживање, са већ утврђеним предметом, треба да се што активније повеже са теоријом, јер оно мора да полази од постојећег сазнања у проучавању неког предмета. Тада се одређују и конкретне методе и поступци, извори података и од идеалног типа истраживачког процеса прелази се на конкретан модел.

Али и идеални типови су изведени из садашњости, тј. из праксе, нпр. идеални типови власти и понашања код Вебера¹⁴². Дакле, треба рећи да постоји и повратна

¹⁴² О Веберовим идеалним типовима доста се расправљало и у литератури коју ми користимо за потребе овог рада. Тако смо на основу његовог оригиналног дела „Привреда и друштво“ и на основу делова код Богдана Шешића, Војина Милића, Славомира Милосављевића, Ивана Радосављевића, Џевада Термиза и др, издвојили само неке од битних Веберових ставова у вези са идеалним типовима. Дакле, методу идеалних типова можемо схватити на два начина, као посебан облик методе разумевања, односно, као њену технику или инструмент, и као посебну методу. Према Веберу, идеални типови нису реалне друштвене појаве, тј. нису општи појмови рода или класе, већ су то апстрактни појмови, идеје и мисаоне конструкције. Чини се да је суштина схватања идеалног типа у томе да је он у ствари јединствен аналитички појам и теоријски модел неке врсте друштвених појава са којима упоређујемо управо те реалне друштвене појаве, односно,

спрега од модела, који је реализован кроз конкретно истраживање ка идеалном типу. Нови резултати, нови закључци, односно, ново научно сазнање до којих смо дошли у истраживању, укључују се у научни фонд и постају део тог новог општег, теоријског фонда који као такав служи као замисао будућих, нових истраживања. Дакле, имају улогу идеалног типа. Уочавамо да се између идеалних типова и модела налазе неки односи и процеси који за резултат имају прелазак једних у друге (идеалних типова у моделе, односно, модела у идеалне типове). Сваки модел (а о њима ће посебно бити речи нешто касније у тексту) представља теоријско уопштавање реалних, емпиријских података и чињеница, али они нису теоријски одраз неког реалног предмета. Модели су инструменти помоћу којих ми покушавамо да средимо и анализирамо бескрајно шаренило емпиријских чињеница о реалном предмету. Они представљају само битне чињенице које су сређене и организоване у модел са одређеним смислом.¹⁴³ Те чињенице постају замисли о одређеном предмету, односно, модел постаје идеални тип неког будућег истраживања истог или сличног предмета.

Вратимо се сада нашем разматрању проблема избора модела и процедура методолошких истраживања у политикологији и становиштима са којих смо приступили том проблему. Друго становиште је:

2) Да је методологија – наука која проучава целокупан комплекс метода науке, научне дисциплине и научне области, дакле, потреба за истраживањем одређених проблема друштва и политике (јер је савремено друштво прожето политиком и државом), класификована као: Општа методологија, Методологија природних наука и Методологија друштвених наука. С обзиром да се сматра да су друштвене науке *сродне* – по предмету изучавања (све изучавају разне аспекте човека као појединца и као групе, заједнице, организације и људског друштва кроз њихово

предмет истраживања, тражећи и мерећи одступања тих реалних појава од идеалног типа. Идеални тип нам омогућава и анализу и прогнозу реалних појава, а захваљујући овој методи могуће је успешно користити и тзв. мисаони експеримент. Теоретичари се углавном слажу да идеални тип заправо показује како би нека друштвена појава или понашање изгледали када на њих не би утицали разни чиниоци и реметили њихов основни смисао.

¹⁴³ Ендру Хејвуд појам *модела* објашњава на следећи начин: „Модел: теоријско представљање емпиријских података чији је циљ унапређење разумевања истицањем значајних веза и односа. ...Појмовни модели су превасходно аналитичка средства; њихова вредност је у томе што представљају инструменте помоћу којих се може дати смисао ономе што би у супротном био нејасан и неорганизован скуп чињеница.“ (Е. Хејвуд: Политика, СЛЮ, Београд, 2004. стр.42-43.)

психофизичко понашање), то је оправдано очекивати да су им и методи проучавања исти или слични. (*Слични* је исказ којим се каже да су у процесу изучавања по нечему различити.) Сва проучавања показују да су у основи тога два фундаментална процеса: опажање и перцепција, затим промишљање и формирање емоција и ставова, па делање.¹⁴⁴

Иако класификована на овај начин, методологија представља један кохерентан систем, једну јединствену науку у којој можемо говорити о разним предметима истраживања и на основу тога и о научним истраживањима свих метода које се користе у истраживањима тих предмета, односно, група сродних наука, једној науци или научној дисциплини. Већ смо говорили о томе да се све методе користе, тј. могу се примењивати у истраживањима разних предмета, разних наука и научних дисциплина, али да се разликују модалитети примене на основу којих утврђујемо специфичности за одређену науку, тј. научну дисциплину.

Општа методологија се дефинише као теоријска наука која се бави теоријском структуром свог (научног, сазнајног) система, начином његовог стварања и улогом појединих његових делова. Дакле, основни предмет опште методологије је повезивање научне теоријске мисли са подацима о стварности. Потребно је теоријско сазнање што потпуније и боље сјединити са прецизним искуственим подацима како би се научна теорија даље развијала и у исто време се проверавали већ утврђени научни подаци. На овај начин се истовремено усавршавају и методе за прибављање података у свакој науци, а то значи и развој саме науке. Наравно, без обзира што је синтеза научних сазнања о разним методама стални задатак опште методологије, потребно је у свакој науци развити самосталне методе које ће се користити за проучавање специфичних предмета тих наука.

Методологија је емпиријско-теоријска, нормативна наука. Многи теоретичари су методологији приписивали само описну функцију. Она, међутим, не описује само истраживачку праксу, већ кроз њу утврђује и проналази најбоље путеве и начине за њено обављање. Дакле, утврђује норме и правила научног деловања. Наравно, све ово се дешава под великим утицајем стварности и друштвених,

¹⁴⁴ Мотив и мотивација су појмови из психологије и они су кључни чиниоци који неког човека подстичу на одређено понашање и усмеравају га према одређеном циљу. И свако нарушавање биолошких функција у организму доводи до одређених понашања којима је циљ поновно успостављање функција и равнотеже у организму.

односно, политичких односа у њој. Свако појединачно истраживање даје обавештења о некој појави, која само олакшавају разраду неког општијег проблема, тј. општијег истраживања. Најважнији почетни корак сваког научног истраживања, а затим и теоријског обликовања добијених резултата, јесте систематско прибављање научно употребљивих података. На исти начин се ствари одвијају и приликом проучавања (истраживања) општих, посебних и појединачних предмета и стварања општих или ужих теорија научног сазнања (тзв. теорија средњег обима). Утврђујући правила кроз која се истраживачки процес одвија, методологија заправо успоставља моделе истраживачког процеса у коме јасно долази до изражаја јединство теорије и праксе у процесима стицања научног сазнања (о чему смо већ претходно говорили). Б. Шешић о општенаучној методи моделовања, између осталог, каже: „У савременој науци моделовање се схвата као општи методски поступак представљања свих, најразноврснијих, појава и то на веома различите начине. Тако се под „моделовањем“ не разуме само чулно представљање и физичко подражавање него и свако психичко представљање, чак и замишљање било ког предмета или појаве.“¹⁴⁵

3) Методологија друштвених наука формирала је неке *моделе*, неке стандарде поступања при проучавању друштвених појава, као и неке стандардне, битне одредбе изучаваних појава.

Евидентно је да нема друштвене појаве у којој не учествује човек – појединац, као и да та методологија одређује генералну структуру процеса истраживања, научне методе истраживања, итд. Како каже В. Милић, задатак научне методологије је да систематски проучава делатну страну науке. Тиме се постиже шире разумевање и брже уопштавање истраживачких искустава одређене науке.¹⁴⁶ Из овога се даље види да је методологија практична, али и критичка и хеуристичка наука, јер она критички анализира сазнања до којих се дошло у научним истраживањима, а у исто време указује и на нова истраживања и нове начине којима би се дошло до још целисходнијег, кориснијег и истинитијег научног сазнања. На овај начин она утиче и развија одређену научну стратегију. Она се научном делатношћу, тј. научним истраживањима бави управо да би

¹⁴⁵ Др Б. Шешић, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978. стр.112.

¹⁴⁶ В. Милић, Социолошки метод, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. стр.15.

утврдила најбоље норме и правила за што успешнија и плодотворнија научна истраживања.

4) Анализирајући Веберову теорију методе *идеалних типова*, Шеших констатује да је он: “МИСАОНА АПСТРАКТНА КОНСТРУКЦИЈА ЈЕДНОСТРАНО НАГЛАШЕНИХ СВОЈСТАВА неке врсте друштвено-историјске појаве и то с одређеног теоријског становишта“.¹⁴⁷

Са становишта методологије, сва правила, све норме, сви стандарди, имају идеално типску црту. Погледајмо то на примеру експеримента. С. Милосављевић и И. Радосављевић кажу: „Према класичној дефиницији, вештачко изазивање појаве експерименталним чиниоцем и изазивањем вештачке експерименталне ситуације основне су карактеристике експеримента. При том, сматра се да се експеримент може поновити неограничени број пута и да, у истим условима, мора дати потпуно исти резултат.“¹⁴⁸ Осим тога, субјект или други предмет експеримента мора бити изолован од дејства свих, осим експерименталног чиниоца. Јасно је да то са људима у политичкој сфери уопште није могуће, јер се они не могу изоловати од свог искуства, знања, веровања, емоција, итд. Зато су експерименти у политикологији јако блиски експериментима у психологији, посебно у социјалној психологији.

„За друштвене науке и истраживања друштвених процеса и појава најважнији је модални (или моделни) експеримент. Значај модалног експеримента је у томе што се кроз њега изражава експериментални карактер методе моделовања. Сваки модел је већ сам по себи облик експеримента (нпр. сваки прототип, правило, итд.) Стога модални експеримент можемо схватити као практични, стварни експеримент (нпр. успостављање одређеног друштвеног система, подсистема, институције, организације, реорганизације итд.) и као мисаони експеримент који је од изузетног значаја за прогностичка истраживања.“¹⁴⁹

У методологији, идеално типски у нормативним одређењима је то што су правила важећа за све (тачније, за оне који их се придржавају или треба да их се

¹⁴⁷ Др Б. Шеших, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978. стр.146-152.

¹⁴⁸ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.540.

¹⁴⁹ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр. 114.

придржавају – али у пракси има разних одступања од правила). Нпр. иста основна правила истраживања важе за истраживања у историји, археологији, политикологији, праву, економији... али се та правила не примењују исто. Опште правило за истраживање у друштвеним наукама је да научно истраживање мора бити обављено одговарајућим научним методама. Методологија друштвених наука одредила је које методе и технике: а) прибављања података; б) које обраде података; в) закључивања на основу података; г) примене новостечених сазнања у пракси можемо користити.

На пример, у историјским истраживањима метод посматрања, као и метод испитивања само су индиректни методи. Међутим, анализа садржаја докумената, њихове форме и материјалне основе, језика и стила и поткрепљености фотографијама и цртежима – неизбежна је. Посматрање извесних грађевина, одеће, обуће, оруђа и оружја може да нас обавести о општим цртама живота ондашњих људи, али не и о конкретним догађајима и односима. За то су потребни искази - у писаној форми.

Модел је резултат примене методе моделовања и зависи од тога која се материја моделује, која је сврха и који научни циљ моделовања. Модел може да буде изведен конкретизацијом из апстрактног мисаоног модела, као што може бити изведен и апстраховањем или генерализацијом. Сви модели имају прогностичку црту и, по правилу, употребну научну и практичну сврху.¹⁵⁰

У методолошким истраживањима модели *идеални типови* имају велику употребну научну улогу. Она се остварује кроз успостављање система методолошких правила и дефиниција. На пример, дефиниција метода науке или научне дисциплине гласи: „Метод науке је систем правила методологије дотичне

¹⁵⁰ С. Милосављевић и И. Радосављевић говоре о следећим врстама модела: „1) *модели – имитације* којима се представљају реалитети друштвене стварности материјалне или друге природе; 2) *модели – прототипови* којима се представљају, једним примерком, реалитети са свим битним својствима и функцијама, који ће тек бити произведени у, најчешће, материјалној производњи; 3) *пројективни модели* – модели замисли, представљене замисли будућих реалитета. (...)Због тога сматрамо да се у класификацији модела разликују: *практични*, реални модели; *идеални* модели и *идеализовани* модели имајући у виду да ниједан од овде поменутих типова модела нема у стварности, у друштвеној пракси, идентичан реалитет. Могућ је само одређен степен сличности.“ (др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.265-266.)

науке чијом се применом постиже научно (истинито) сазнање о предмету науке.¹⁵¹ Идеално типска црта је очигледна.

¹⁵¹ Дефиниција метода коју смо понудили настала је анализом ставова и литературе наших истакнутих аутора С. Милосављевића, И. Радосављевића, Б. Шешаћа, В. Милића и др.

2. Општи модел процеса истраживања

Модел научног истраживања је изведен из истраживачке праксе. Да би се научно истраживало, мора постојати парадигматско – теоријско полазиште, научно основан концепт, дефинисан проблем и предмет истраживања, методе прибављања и обраде података, закључивања на основу њих, морају постојати планови истраживања и презентације истраживања. Да би се истраживање спровело, морају се обавити одређене прописане физичке и психичке радње.

Шта су то уопште модели у методолошким истраживањима?

Тешко је тачно и прецизно дефинисати појам модела иако се он користи, како у свакодневном животу, тако и у свим наукама, друштвеним, природним... Управо због те своје готово универзалне употребљивости, јавља се и много различитих значења термина *модел*. Сви се слажемо да често користимо тај појам и у свакодневној комуникацији означавајући њиме и практичне, реалне предмете и ствари, али и замишљене, психичке појмове. Модел је увек сличан предмету о коме говоримо у битним његовим својствима, као што су материјал од кога је направљен, структура, функције, итд. и увек нам пружа неке информације о том предмету. Ма колико сва ова својства модела била јасна и очигледна, она су управо и извор свих тешкоћа у његовом научно дефинисању.

Неколико је још важних момената у вези са моделима. Људи међусобно комуницирају моделима, јер је свака реч коју користимо да бисмо означили појам, дакле, сваки термин – модел, а његова конкретизација се подразумева. На пример, када говоримо о људима, женама, злочинцима, столицама, без конкретних одредаба као што су: дрвена столица, црнокоса жена, ратни злочинци... За наша разматрања проблема избора модела и процедура методолошких истраживања битно је разликовати следеће врсте модела:

- 1) Модел методологије;
- 2) Модел пројекта истраживања и
- 3) Универзални модел предмета истраживања.

Наиме, концепција ових модела је садржана у поставкама мета-методологије, а она је следећа: а) људи који живе у природи и друштвима наилазе на сталне

дугорочне и краткорочне проблеме које морају индивидуалним и колективним акцијама да решавају;

б) они наведене проблеме могу да решавају само сталним научним и ненаучним истраживањима;

в) они су стално принуђени да из разноврсних података извлаче оперативне закључке како би их применили у пракси живљења.

У методологији одређене норме поступака називамо моделима. Тако имамо модел методологије. Методологија друштвених наука је наука о процесу стицања научних сазнања о предмету истраживања и о примени тог сазнања у пракси. Дакле, овде је обрнут процес од процеса настанка методологије, за коју кажемо да је настала из праксе, тј. на основу ње и методике и зато је методологија подељена у три нивоа:

1) фундаментална методологија,

2) примењена и

3) развојна методологија.

Ма колико се ова класификација методологије чинила неподобном и недовољном, на следећим страницама ћемо покушати да објаснимо шта она подразумева.

Фундаментална методологија даје упутства за обављање фундаменталних истраживања којима стичемо сазнања фундаменталног карактера о предмету одређених наука. Овде је веома важно да се јасно разликују одређене науке, јер неки научници поједине науке проглашавају фундаменталним, а друге изведеним (нпр. физичари и хемичари за своје науке кажу да су фундаменталне, јер је човек физичко – хемијско јединство). Међутим, као што знамо, није свако јединство физичко – хемијског карактера човек (таква јединства постоје и код животиња, код живог и мртвог света). И наша планета и све на њој је физичко – хемијско јединство. Дакле, сходно томе, у истраживањима људи, у тзв. хуманистичким и друштвеним наукама ми истражујемо специјално физичко – хемијско јединство које се по својим особинама разликује од сваког другог таквог јединства. Наука која се бави тим специјалним јединством има своја фундаментална истраживања унутар генералних, посебних и појединачних истраживања. У политичким наукама, фундаментална истраживања су основе политичког понашања, а то су :

прво, опажања људи о сопственом положају и интересу; друго, то је њихова перцепција тог положаја и односа у друштву; треће, то су мотиви, односно, мотивација за одређену акцију, односно, одређено делање. При том, треба раздвојити комплекс ових питања који се односи на природне творевине од комплекса људског и посебно политичког понашања.

Пошто смо употребили израз *фундаментална методологија*, дужни смо и да га објаснимо. Методологија као наука о истраживању и стицању научних сазнања може се посматрати као одређени систем сазнања који важи и примењује се на сва научна истраживања која обавља само човек. У том смислу, сва научна истраживања и сва научна сазнања су у целини гледано – друштвена. Њих обављају људи с циљем да помоћу тих сазнања решавају своје основне проблеме.

Савремена методологија разликује три различита нивоа методолошких сазнања. Први ниво је Општа методологија, коју оправдано сматрамо фундаменталном. Њена основност се састоји у томе што се методе и методолошки процеси које она обрађује могу применити у свим наукама и што се методи других наука базирају (заснивају) на тим методама или њиховим варијантама. Међутим, фундаментална методолошка сазнања, иако применљива на појединачне науке, не представљају шаблон којим се методолошки поступци преносе из једне у другу науку. При примени било каквих фундаменталних сазнања треба такође водити рачуна о особеностима предмета посебних наука. Опште методолошко сазнање треба прилагодити потребама и особеностима сваке науке. Не треба мислити да овом расправом о моделима желимо да кажемо да постоји опште применљив, један модел за сва научна истраживања. Напротив, проблеми се решавају унутар сваког истраживања посебно, прилагођавајући општи, универзални модел специфичностима предмета и науке. Основна сазнања и резултати истраживања фундаменталне методологије служе као полазне премисе за извођење основних ставова примењене методологије. Примењена методологија се бави практичним проблемима, садржи објашњења искуствених појава и упутства за овладавање њима. Она се ослања на прибављене и класификоване податке. То су општа правила примене фундаменталних научних сазнања, модели, прототипови, пројекције и разна друга решења. Сва та правила основ су за практиковање научног сазнања. Развојна методологија названа је још

и иновативна методологија, јер она даље унапређује решења примењене методологије. Заправо, оно што се од општих правила, тј. сазнања фундаменталне методологије, кроз примењену методологију покаже као недовољно, нетачно, површно, развојна методологија даље усавршава.

Једно од битних питања које решава фундаментална методологија јесте однос чула и нервно-можданог апарата са методама истраживања. Може се оправдано закључити да су све емпиријске методе повезане са људским чулима и да су сва теоријска истраживања и методе које се при том користе, превасходно повезане са нервно-можданим апаратом који нужно учествује и у емпиријским истраживањима.

Други ниво методолошких сазнања односи се на природне науке у којима постоји закон номотетичког процеса. Иако се у јавности, и у научној јавности високо вреднује методологија истраживања у природним наукама (мада она као посебна у тим наукама није оформљена), она је једноставнија од методологије проучавања у друштвеним наукама у којима постоје друштвени закони, али не постоји тзв. универзална номотетичност. Трећи ниво методолошких сазнања односи се, дакле, на друштвене науке. И трећи ниво методолошких сазнања, као и други који смо приписали природним наукама, сматрамо изведеном методологијом. Изведене методологије, према томе, у својој основи садрже све одредбе метода научног истраживања.

Може нам се поставити питање или чак упутити критика зашто смо методологију друштвених наука означили као најсложенију и као изведену. Ми сматрамо неспорним да се најсложенији предмети истраживања најтеже истражују због мноштва чинилаца предмета и мноштва фактора који у сваком моменту делују на чиниоце и између чинилаца. У друштвеним наукама сматра се неспорним да је човек природно и друштвено биће, специфичних способности које испољава у свом физичком и психичком животу (подела психолога). Очигледно је да је теже открити и схватити целину у којој треба откривати мноштво чинилаца и утицаја, него ако је тих чинилаца и фактора утицаја мање. Ако смо сагласни да је човек (уопште узев) најкомпликованије биће на планети Земљи, да је он развојно и друштвено биће, онда из тога нужно произилази закључак да је то биће и његово друштво – најтеже истраживати. Због своје

сложености, састав и структура друштвених појава или било ког друштвеног предмета, имају мноштво, скоро небројиво много чинилаца. И сваки од тих чинилаца повезан је, или формира или ступа у мноштво односа који даље усложњавају већ сложену друштвену појаву. Врло је тешко открити све примарне чиниоце структуре друштвене појаве, а затим и све односе у које они ступају унутар себе и са другим појавама. Зато смо констатовали да је истраживање друштвених појава и предмета најсложенији и најтежи посао, а из тога је уследио и правилан закључак да је методологија друштвених наука најсложенија.

Формирање и коришћење модела је у извесном смислу поједностављивање ове сложености. У постојећем друштву постоје многе норме понашања у свим областима и у свим добима људског живота. Два модела су се одржала кроз све развојне периоде познате у друштвеној теорији и пракси: добар човек и зао човек. Ти модели се и данас употребљавају у разним варијантама. Ако то проучимо као моделе, видећемо да они садрже једно мноштво подмодела који су конкретизација наведених модела што није сметња, већ само облик лапидарности у људској комуникацији. Када смо ово довољно јасно илустровали, можемо установити схватање да су и у методолошким друштвеним истраживањима, или прецизније, политиколошким истраживањима, конституисани стандардни модели процеса истраживања. Сваки истраживачки процес у одређеном времену значајно може одступати од утврђених методолошких норми, али то није чињеница која треба да забрињава, јер не противречи нормативном карактеру методологије.

У пракси истраживања људима је доступан само ограничен број метода научног истраживања, поступака и средстава. У чему се састоји суштина схватања истраживачког процеса? Прво, људи имају изграђени и научно проверени модел схватања научног истраживања. Суштина тог модела је у констатовању проблема и предмета истраживања било аматерски, било научно.

Друго, они располажу научном, провереном концепцијом изградње примењеног концепта истраживања, од констатовања проблема и предмета истраживања преко формирања истраживачког научног задатка, до примењеног, оперативног пројекта истраживања.

У нашем конкретном случају, идеални типови научних методолошких истраживања настали су процедуром апстракције, односно, процедуром

ослобађања од детаља који се не морају увек јавити и нису структурни чиниоци. Погледајмо савремене структурне чиниоце научног истраживања, односно, модел пројекта научног (примењеног пројекта) истраживања.

Рекли смо да је за сваки модел карактеристично то што су основни чиниоци сваког научног истраживања у оквиру исте науке или научне дисциплине, углавном исти. С обзиром на то да је свако истраживање умна, рационална човекова делатност, логика јављања и следовања одређених етапа и истраживачких фаза, јасно је и прецизно утврђена и одступања од тих делатности су минимална. О моделу пројекта истраживања детаљно су писали С. Милосављевић и И. Радосављевић у *Основима методологије политичких наука*, као и Џ. Термиз у *Методологији друштвених наука* и други. На претходним страницама овог рада такође је било речи о пројекту истраживања, те ћемо се сада позабавити само оним чиниоцима који нису детаљније били објашњени.

Процес научног истраживања започиње концептуализацијом, за коју смо констатовали да прожима цео ток истраживања иако су схватања у вези са њом врло различита, некад чак и супротстављена. Дакле, у току концептуализације први корак је утврђивање проблема који је довољно значајан и актуелан да би се истраживао, односно, решио истраживањем. Следи израда истраживачког задатка, а затим и идејне скице којима детаљније одређујемо тему истраживања, опредељујемо се за врсту истраживања коју ћемо спровести, вршимо избор најподеснијих метода истраживања, дајемо оквирну процену потребних средстава, времена, простора и кадрова истраживања. Већ смо раније рекли (поглавље IV овог рада: *Проблеми концептуализације и реконцептуализације методолошких истраживања*) да је ово само оквирни план истраживања који отвара могућности да се о њему детаљније расправља на релацији истраживач-наручилац. Тек идејна скица представља документ са јасно одређеним ставовима у вези са одређењем предмета, циљевима истраживања, методама и техникама истраживања, као и у вези са потребним средствима, кадровима, простором и временом истраживања. Овим делом модела истраживачког процеса обезбеђени су ваљани и потребни услови за израду пројекта истраживања.

Пројект истраживања дефинисали смо као научни и оперативни документ, који садржи норме и правила спровођења истраживачког процеса и то од схватања

проблема и одређења предмета истраживања до закључивања на основу резултата и, у неким ситуацијама, примене резултата истраживања. Као идеализовани модел стицања научног сазнања, пројект садржи и теоријске и практичне делове.

„Битни саставни дијелови пројекта истраживања су: (1)наслов – тематско одређење пројекта истраживања; (2) формулација проблема; (3) одређење предмета истраживања; (4) циљеви истраживања; (5) хипотезе и индикатори; (6) начин истраживања; (7) научна и друштвена оправданост; (8) планови истраживања.“¹⁵²

Анализом научно-истраживачке праксе, према Џ.Термизу, утврдили смо постојање више модела истраживачког процеса. То су: 1) модели једноставног пројекта; 2) модел сложеног пројекта истраживања са потпројектима и 3) модел пројекта истраживања са више посебних истраживања.¹⁵³ Модел једноставног пројекта истраживања користимо као основни модел уз помоћ кога ћемо покушати да објаснимо и друга два, сложенија модела. Њихове разлике проистичу, пре свега из својстава проблема, тј. предмета истраживања, метода истраживања и науке, тј. научне дисциплине у оквиру којих ће се истраживање спровести. Уколико ови чиниоци указују на потребу за сложеним истраживањима, користе се друга два модела.

Пошто су С. Милосављевић и И. Радосављевић у детаљно обрадили први модел, ми ћемо га овде укратко изложити кроз битне делове.

Пројект истраживања одредили смо као структурирани документ који се састоји из нацрта научне замисли (а овај има шест својих делова), планова истраживања, инструментарија и плана обраде.¹⁵⁴

„Нацрт научне замисли састоји се од шест основних делова: 1) формулације проблема; 2) одређења предмета истраживања; 3) циљева истраживања; 4) хипотетичког оквира – хипотеза; 5) начина истраживања; 6) научне и друштвене оправданости истраживања.“¹⁵⁵

¹⁵² Џ. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.207.

¹⁵³ Исто, стр. 242.

¹⁵⁴ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.420.

¹⁵⁵ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.420.

Формулација проблема има три основна дела: 1) хипотетички ставови о проблему; 2) значај истраживања и 3) резултати претходних истраживања.

Предмет истраживања има два основна дела: 1) теоријско одређење и 2) операционално одређење. Теоријско одређење предмета истраживања састоји се од две целине. Прва разматра постојећа сазнања о предмету истраживања, а друга исказује захтеве за новим сазнањима. Прва целина теоријског одређења предмета истраживања има четири дела: прво, проверено научно сазнање о предмету истраживања; друго, неверификовано, али ипак научно сазнање о предмету истраживања; треће, емпиријско (искуствено) ненаучно сазнање и четврто, тзв. *непостојеће* сазнање о предмету истраживања. Другу целину чини категоријално-појмовни систем. Он мора да садржи следеће врсте појмова: а) појмове који се преузимају у целини; б) појмове који се садржајно преузимају; в) појмове који се прерађују; г) појмове који се конструишу из два или више познатих појмова и д) појмове које научници-истраживачи стварају за потребе конкретног истраживања.

Операционално одређење предмета истраживања састоји се од четири основна дела: 1) чиниоци садржаја предмета истраживања (то је, заправо, универзални модел предмета истраживања о коме ће нешто касније бити речи); 2) временско одређење предмета истраживања; 3) просторно одређење предмета истраживања и 4) дисциплинарно одређење предмета истраживања.

Циљеви истраживања у пројекту истраживања одређују се као 1) научни циљеви и 2) друштвени циљеви истраживања.

Хипотезе се постављају на сва три нивоа општости, углавном једна општа, тј. генерална хипотеза и посебне и појединачне хипотезе за сваки сегментарни део операционалног одређења предмета истраживања.

Утврђивање начина истраживања осим парадигматског опредељења садржи још и теоријско-методолошка полазишта и методе и технике истраживања. У овом делу треба саопштити које ће се општенаучне, основне и методе прибављања података користити, као и технике, инструменти и поступци.

Научна и друштвена оправданост истраживања испољава се као хеуристички или верификаторни допринос науци у оквиру које се истраживање спроводи и као допринос логици, методологији и методу. Друштвени допринос истраживања односи се на решавање друштвених проблема.

У општи модел процеса истраживања, као саставни део пројекта истраживања, уврстили смо и планове истраживања. Они су оперативни део пројекта, а односе се на правила и упутства о избору сарадника, њиховом раду на терену и уопште понашању субјеката, тј. учесника истраживања у самом истраживачком процесу. Дакле, говоримо о три плана истраживања: 1) термински план; 2) кадровски план и 3) план средстава. Они чине функционалну целину процеса истраживања.

Реализација истраживања може се сматрати емпиријском етапом у оквиру које се издвајају следеће фазе: предистраживање, прибављање података, сређивање, обрада, анализа прибављених података, закључивање, израда извештаја (о истраживању и о резултатима истраживања) и коришћење или припрема за коришћење резултата у пракси.

3. Општи модел предмета политиколошких истраживања

Бројни проблеми и питања који се јављају у вези са политичким наукама, тј. политиком као њеним општим предметом, не умањују њен ни друштвени ни научни значај. И политичка теорија и политичка пракса предмет су научних истраживања, а утицај политичке теорије на политичку праксу свакако је једно од неизбежних и саставних значајних питања, тј. предмета политиколошких истраживања.

Политичка теорија је својеврстан модел функционисања, организовања и проучавања политике. Она обухвата све аксиоме, законе, норме и правила политичког понашања. Као што је већ речено, основна тешкоћа у проучавању политике, односно, политичких појава и процеса, односи се на чињеницу да скоро све појаве могу имати политичку димензију. Могућност идентификације политичких појава не доводи се у питање када се јави заједнички интерес већег броја субјеката који они остварују на различите начине, применом различитих метода, па је потребно њихово усаглашавање, било договором, било споразумом, било притиском, принудом или насиљем.

У вези са тим, поставља се и питање могућности истраживања политичких појава у једној науци, тј. научној дисциплини.¹⁵⁶ Оно што је извесно, јесте чињеница да се већина друштвених појава може истраживати са политиколошког аспекта. Исто тако, у оквиру политичке науке (политичких наука) можемо констатовати више научних дисциплина које са различитих аспеката истражују суштину, садржину, чиниоце, структуру, односе, функције, везе, итд. политичког,

¹⁵⁶ О проблемима истраживања политике и политичких појава, о конституисању политичке науке и њеним донетима и циљевима видети више код: Бибић А. и Новосел П.: Политичка знаност, Напријед, Загреб, 1971; Burnham P. (ur.): *Surviving the Research Process in Politics*, Pinter, London, 1997; Vurnham Peter, Gilland Karin, Grant Wyn, Layton-Henry Zig: *Методе истраживања политике*, Факултет политичких знаности Свеучилишта у Загребу, Загреб, 2006; Диверже М.: *Методи политичке науке, методи друштвених наука*, Институт друштвених наука, Београд, 1962; Ђорђевић М.: *Истраживање политике: бихејвиорални приступ*, Службени гласник, Београд, 2012; Ethridge E. Marcus: *The Political Research Experience: Readings and Analysis*. Introduction: A Science of Politics. In Ethridge (ed.) Guilford, Connecticut: Dushkin. Chapters 2-5 (including excerpts), 1994.

па је самим тим наглашена и припадност одређеној дисциплини, али је могуће истраживати појаве и са општеполитичког становишта.

Када говоримо о примени метода научног истраживања и за сферу политикологије важе општа правила примене научног метода истраживања, као и посебна правила која се примењују у истраживањима друштвених наука и специфична, специјализована правила метода научног истраживања политичких појава.

Без обзира на сву сложеност и различитост политичких појава, постоје неке заједничке, нужне карактеристике које дају основ за формирање типског (општег, универзалног) модела предмета истраживања у политичкој науци.

Овај модел већ је познат у методолошкој литератури, а детаљно су га објаснили С. Милосављевић, И. Радосављевић, Ц. Термиз и др. Сваки модел је упрошћавање појава, а код сложених појава, какве су политичке, тешко је формирати модел без њиховог упрошћавања.

Општи модел предмета политиколошких истраживања могуће је конструисати на основу следећих чињеница: прво, општи предмет истраживања свих друштвених наука јесте друштво и његови различити делови, чињенице, појаве, аспекти... Друго, иако је друштво сложена структура и у оквиру ње можемо препознати неке делове и стране које се увек јављају, у свим временима и условима и на свим просторима, па је на основу њих друштво могуће истраживати и као општи предмет. Треће, све друштвене појаве и предмети деле исте опште структурне чиниоце. Политика, тј. политичке појаве су врста друштвених појава, дакле, и за њих важе исти општи чиниоци и правила дешавања као за остале друштвене појаве. Главни покретачи и учесници у свим друштвеним, тј. политичким појавама и процесима су људи.

Дакле, у истраживачкој пракси ми располажемо и са универзалним моделом предмета истраживања у друштвеним (политичким) наукама. Овај модел је заснован на две основне поставке:

- прва је да се ништа у природи, а и у друштву не догађа изван неке ситуације, у некаквом вакууму, и без неких узрока и услова,
- друга је да се ништа у друштву не догађа без одговарајућих делатности људи које покрећу потребе, мотиви и интереси артикулисани као циљеви.

Саставни делови и битни чиниоци тог модела су:¹⁵⁷

1) Све друштвене, односно, политичке појаве и процеси јављају се, постоје и делују у одређеним условима, тј. ситуацији. Постоје **природни, друштвени и психички услови**. Сваки од побројаних услова има у себи много подгрупа, али је свака детаљна разрада заправо условљена конкретним истраживањем, тј. предметом истраживања. Услови такође нису статични и нису само чиниоци који имају утицаја на неке појаве, процесе или предмете, већ се и на њих може утицати.

2) Други битан чинилац овог модела су људи и то као учесници у одређеним политичким процесима и појавама, кроз које остварују своје интересе. Не треба заборавити да у политичком процесу не учествују само људи као појединци, већ овде мислимо и на мање или више организоване целине, нпр. партије, организације, институције, покрете... Сви ти људи су различити не само по својим спољашњим и унутрашњим особинама, већ и по свом положају у друштву, функцијама које обављају, улогама... Ми смо све њих назвали **субјектима политичког процеса**. У литератури се могу пронаћи разне класификације субјектата, али је за општи модел предмета политиколошких истраживања важно пажњу усмерити на улогу и својства интересних група, политичких странака, елита, итд... Такође треба водити рачуна не само о односима ових субјектата са другим субјектима, већ и о њиховим односима, улогама, везама, функцијама унутар њих самих. Јер, не заборавимо да није исто бити, нпр. вођа неке политичке партије и припадати самом акционом језгру и бити само следбеник одређене политичке опције. Као и код услова, у конкретном истраживању треба водити рачуна да се тачно констатују, опишу и дефинишу улоге и место сваког субјекта – учесника у политичком процесу.

3) Претходно смо већ рекли да су људи на делање подстакнути својим потребама, односно, **мотивима, интересима и циљевима**. Потребе могу бити основне, природне (биолошке) и, за нас занимљивије, друштвене, мада се и задовољавање природних потреба све више везује за друштвене потребе. Интерес је посебан друштвени феномен, а на претходним страницама смо објаснили да у

¹⁵⁷ Наведено према: Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 72.

политици интерес игра значајну улогу. Политички интерес је усмеритељ многих друштвених активности. Једна од најчешће коришћених дефиниција политике управо говори да је њена суштина у задовољавању неког општег интереса. Сваки свесно, рационално промишљен интерес, за чије остварење се развија одговарајућа политичка активност, бирају и користе одговарајућа средства и за који постоји извесна вероватноћа да ће се остварити, постаје дефинисан **политички циљ**. Постоје разни критеријуми за класификацију политичких циљева, од општости, усмерености, временске удаљености, до значаја, носилаца социјалне основе, сложености, истинитости и слободе избора. Овде се нећемо упуштати у детаљније објашњење сваког од ових критеријума и врста циљева.

4) Како би остварили своје интересе и циљеве, људи морају предузети одређене **политичке активности, тј. делатности**. Активност је шири појам и обухвата и спонтане, неорганизоване радње, док је делатност свесна, циљна и организована. Као што се може закључити, све те делатности имају форму, суштину, облик и садржину и приликом истраживања потребно је све њих дефинисати. Морамо нагласити да постоје неке трајне, сталне делатности, као што су функције, а да се њихови носиоци могу мењати. Оне су нужне за остваривање политичких интереса и саставни су део политичке активности. Нпр. извршна, судска и законодавна власт постоје у свим системима, али се њихови непосредни носиоци мењају на изборима. Не треба свакако заборавити да се политичка делатност остварује као екстерна и као интерна политичка делатност и да она захвата скоро све области друштвеног живота.

5) Следећи сегмент овог универзалног модела предмета политиколошких истраживања су **методе и средства** које људи користе у политичким активностима. С обзиром на то да се и ови појмови често користе у различитим (чак погрешним) значењима, овде преузимамо дефиницију коју су дали С. Милосављевић и И. Радосављевић:

„...*метод рада* односно политичке активности, можемо дефинисати као целину идеја, вредности, сазнања, обавештења и средстава у понашању носиоца

(носилаца) активности, међусобно функционално и сврсисходно повезаних и у пракси примењених сагласно циљу и ситуацији у којој се активност остварује.“¹⁵⁸

б) Завршни сегмент овог модела су **последнице и резултати** политичких активности и деловања. Оне могу бити остварене у складу са постављеним циљевима, али могу бити и негативне. Исто тако, оне могу бити усмерене ка друштвеној средини и ка одређеном политичком субјекту. Како било, увек се за сагледавање резултата и последица користи однос између постављених, жељених и дефинисаних циљева и резултата који су постигнути конкретним политичким деловањем. Резултати политичког деловања део су општег модела предмета истраживања из неколико разлога. Прво, њиховим истраживањем можемо сазнати какво је место, улога, стање политичког субјекта после предузетих политичких активности. Друго, могу се планирати и предвидети будуће акције. Треће, резултати политичких активности могу утицати и на промене унутар саме политичке организације, јер могу указати на проблеме и унутар ње.

Саставни делови овог модела се морају схватити као целина у којој су сви делови у одређеном функционалном односу. Под појмом и термином *функционални однос* унутар овог универзалног (општег) модела предмета истраживања схватамо да је делатност човека – актера успостављање нужног функционалног односа између свих чинилаца – делова овако постављеног предмета. Логичан је закључак да човек у одређеној ситуацији као умно биће констатује и сагледава своје потребе и интересе, да развија своју активност и делатност, примерене датој ситуацији и својим циљевима, да притом користи одређене методе и средства и да тиме постиже одређене ефекте (и позитивне и негативне).

¹⁵⁸ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.82.

4. Специфични модели теоријских политиколошких истраживања

У методологији друштвених наука јављају се специфични модели теоријских методолошких истраживања и специфични модел емпиријских методолошких истраживања – Акофова схема...

Модели имају три битне функције у методолошким истраживањима:

1) модел је оквир који даје основне постулате истраживања, дакле, основни је усмеритељ истраживања;

2) модел је истовремено упутство за обављање истраживачких радњи;

3) модел је увек систематизација у истраживању.

У методологији сваки модел има свој систем подмодела који мора бити сагласан са моделом. У томе значајну улогу играју тзв. основне посебне методе којима ми увек додајемо и методу доказивања и оповргавања која не спада у корпус аналитичко-синтетичких метода, али је у процесу истраживања незаобилазна.

Можемо да констатујемо да су:

Критеријуми избора модела у методолошким истраживањима увек засновани на два принципа. Први принцип је увек принцип функционалности, а други принцип – принцип поузданости. Најкраће речено, то заправо значи да модел мора да буде адекватан предмету истраживања, тј. да се адекватно примени на дотични предмет истраживања.

Подсетимо се да и истраживање има одређену функцију, а и предмет има исто тако одређену функцију. Када говоримо о функционалности модела мислимо на то да буде применљив и на предмет и на процедуру. Модел, дакле, обезбеђује остваривање функција и предмета и процедура у истраживању.

Поузданост се односи на то да модел који примењујемо буде довољно проверен тако да не оставља могућност сумње у тај модел. Пример таквог модела је модел истраживања у друштвеним и политичким наукама.

Модел се у истраживачкој пракси јавља као оквир и као упутство. Он је у ствари ограничење предмета и упутство за кретање мишљења о том предмету. Нпр. ако кажемо Нацрт научне замисли – ми нисмо констатовали целу садржину,

јер се она код сваког конкретног истраживања мења, али садржи чиниоце које мора да има свако истраживање.

Модел теоријских методолошких истраживања имају све одлике модела које смо већ обрадили. Они су, такође, опште замисли, идеални типови, тока истраживачког процеса. Свака фаза тог процеса може бити предмет теоријских методолошких истраживања и без обзира на то увек се формира модел сходно већ приказаном моделу предмета политиколошких истраживања. Иако се ради о моделима теоријских методолошких истраживања, они нису само мисаони системи, замисли, већ су системи низа реалних, конкретних делатности које подразумевају многе практичне мере. Ови модели подразумевају и организованост, тј. систематичност у третману предмета истраживања било да се ради о мета-методологији, некој теорији из области политичких наука или предмету друштвене, тј. политичке реалности. Они усмеравају укупно понашање у истраживању, координирају и усклађују га како би обезбедили сагласност свих делова истраживачког процеса и сврсисходно понашање свих учесника у истраживању. Модел се увек обликује према потребама у одређеној области, а пошто су односи унутар друштвених, односно, политичких појава и процеса разноврсни и сложени, то се и односи између модела и конкретних ситуација у друштву и политици усложњавају. Тако модели морају бити еластичнији и отворенији да би се могло доћи до теоријског објашњења тих појава и процеса. Међутим, теоријска истраживања, тј. теоријска анализа општих појава, процеса, ставова, итд. мора се повезати са особинама и својствима појединачних појава. Тако се и модели теоријских методолошких истраживања морају заснивати на појединачним примерима и преко њих, тј. конкретних сазнања, уопштавањем доћи до теоријских сазнања. Али практично спровођење теоријске замисли наилази на многобројне и велике препреке, пре свега при прибављању научно употребљивих података.

Модел теоријских политиколошких (методолошких) истраживања изграђују се за следеће предмете теоријских истраживања:

Прво, то су теоријска методолошка истраживања чији је предмет општа теорија или општа методологија, њене норме, правила и законитости, тј. мета-методологија, односно, мета-методолошка истраживања.

Друго, то су теоријска методолошка истраживања чији је предмет политичка теорија или неки њен део, односно, нека теорија из области друштвених или политичких наука.

Треће, истраживања чији је предмет нека конкретна појава, процес или проблем из друштвене, тј. политичке стварности и политичке праксе, али са теоријске стране обрађени. Нпр. то су све докторске тезе и магистарски радови који се баве научним проучавањем разних предмета и пре свега имају научни допринос. Подсетимо и овде да су сва научна истраживања, без обзира да ли су претежно теоријска или претежно емпиријска, заправо методолошка.

Ови модели се, у неку руку, поклапају са моделима у политиколошким истраживањима, а о којима је било речи у претходним тачкама ове главе. (То су: модел методологије, модел истраживачког процеса и општи модел предмета политиколошких истраживања.) Теоријска методолошка истраживања баве се теоријом као конституисаним и праксом верификованим научним сазнањем. Стога се и модели ових истраживања формирају тако да прате и подржавају односе који се иначе јављају између теорије и истраживања. С обзиром да је научно сазнање резултат емпиријских и теоријских чинилаца у процесу сазнања, и модели теоријских методолошких истраживања садрже и емпиријске и теоријске чиниоце. Њихова исправност и ефикасност потврђује се у неком научном истраживању које је практично-чулна делатност.

Универзални (општи, типски) модел предмета истраживања је применљив и неопходан и као модел у методолошким истраживањима. О разлозима и могућностима његове широке употребљивости било је речи, али присетимо се тих очигледних чињеница које говоре у прилог нашој тврдњи. То је пре свега зато што сва истраживања спроводе људи и они су главни покретачи, носиоци и учесници свих научних истраживања, која се спроводе у одређеним условима, развијају се одређене активности, тј. делања која су циљно усмерена, користе се одређене методе и средства и долази до одређених ефеката, било позитивних, било негативних.

Општи (универзални) модел предмета политиколошких истраживања служи као опште полазиште за формулисање теоријског операционалног предмета истраживања. И сваки предмет је мисаони модел, било да се ради о теорији, неком

њеном делу или о предмету објективне стварности (друштвене, односно, политичке). Зашто је то тако? Управо зато што сваки предмет истраживања представља систематску замисао о некој друштвеној или политичкој појави (а не заборавимо да и само истраживање и његови посебни делови могу бити предмет истраживања) која се путем постављања научних хипотеза и реализацијом истраживања проверава. Модел представља упутство које у свакој конкретной ситуацији, у сваком конкретном истраживању, треба применити на конкретан предмет.

Модел теоријских методолошких истраживања имају свој непосредан основ у одређеном методолошко-теоријском правцу схватања друштва, друштвених процеса или неких других делова друштвене стварности. Ови модели су, с једне стране, одраз те стварности, јер из ње проистичу, а с друге стране, они треба да омогуће и прогностичка схватања, тј. сазнања.

Шта чини основна полазишта модела теоријских методолошких истраживања, односно, његове главне чиниоце? То су следећи ставови о научном сазнању, науци и научном истраживању: 1) у свим наукама постоје неки општи научни процеси, законитости, који увек и за све важе, као што су логички процеси, процеси мишљења и научног мишљења, процеси стицања научног сазнања; 2) пошто је реч увек о научним сазнањима, научним истраживањима, и ови модели морају задовољити и поштовати основне одлике научности (о томе смо већ говорили у претходним поглављима, а односи се на општост, прецизност, проверљивост, систематичност...); 3) свака наука и сваки предмет има развијене своје специфичне методе истраживања, али постоје и опште методе које се са одређеним модификацијама и прилагођавањима могу применити у свим наукама и на свим предметима; 4) сваки квалитет има свој квантитет и не можемо говорити о квантитету без квалитета. Постојали су бројни покушаји да се изграде и одвоје тзв. модели квалитативних, односно, модели квантитативних истраживања.¹⁵⁹ Међутим, чисти

¹⁵⁹ О овоме више видети код: М. Богдановић, Квантитативни приступ у методологији, Службени лист, Београд, 1981.стр. 8-10: „Квантитативан израз је, дакле, само једнозначнији, прецизнији начин приказивања квалитета појаве у њеним најбитнијим својствима“ и Методолошке студије,

моделу квалитативних или чисти модели квантитативних истраживања могући су само у аналитичке сврхе, ради појмовног разликовања и објашњења. У пракси такви модели се не могу наћи, они нису могући. У истраживањима друштвених појава веома значајно место има општенаучна статистичка метода, као и све основне методе и методе прибављања података које повезују теоријско и емпиријско, квалитете и квантитете и на тај начин долазе до важећих закона, принципа, правила, итд... Можемо, дакле, констатовати да је подела на квалитативне и квантитативне моделе иако могућа, ипак само условна. Квантитативан, или прецизније, претежно квантитативан модел (односно, претежно квалитативан модел) погодније је применити на оне предмете који су мање променљиви и мање сложенији, тј. где се може уочити већа униформност.

Дакле, специфични модели теоријских методолошких истраживања требало би да, у складу са претходно реченим, прво: дефинишу, тј. одреде предмет, односно, проблем истраживања (што је свакако квалитативна одредба) и да га потом квантитативно одреде – димензионирају.

Друго, концептуализација истраживања кроз пројектни задатак, идејну скицу и тематско одређење треба да укаже на квалитативне и квантитативне одредбе предмета истраживања.

Треће, у нацрту научне замисли се кроз формулацију проблема, (теоријско и операционално) одређење предмета, врши селекција онога што ће бити прави предмет истраживања, дакле, квалитативних одредаба и циљева истраживања и у исто време се одређује у којој мери су ти издвојени садржаји распрострањени, учестали, ког су обима и интензитета, значи, одређују се и квантитативно.

Хипотезе у нацрту научне замисли представљају претпоставке такође о квалитетима и квантитетима појаве, тј. предмета истраживања. А у зависности од претежности садржаја којима се хипотезе баве, врши се и избор квалитативних или квантитативних индикатора. У истом смислу, опредељујемо се и за методе истраживања, технике, поступке и инструменте.

Као код свих модела, и модели теоријских методолошких истраживања представљају систем који по својим суштинским одредбама, односима и чиниоцима одговара предмету истраживања. Модели теоријских методолошких истраживања су посредници између теорије и њеног истраживања (тј. истраживања неког њеног дела, закона, принципа...). Ови модели отварају и могућности практичне примене и провере теорије, али се преко њих може доћи и до нових теоријских уопштавања. Управо зато што резултат теоријских методолошких истраживања треба да буду општа теоријска сазнања, она су по свом карактеру најсложенија и најтеже их је спровести, али су зато и најзначајнија. Те чињенице условљавају и отежавају формирање модела који треба да одсликава општа методолошка начела и принципе. Модели теоријских методолошких истраживања треба да омогуће да се умним и практичним путем дође до поузданог, општег, прецизног и систематичног научног сазнања о оном делу стварности који проучава одређена наука, у нашем случају методологија.

Приликом формирања модела теоријских методолошких истраживања морају се узети у обзир следећа начела, тј. карактеристике научног сазнања, јер се само тако испуњавају услови да то сазнање буде употребљиво и корисно:

- модели морају омогућити стицање општих и систематичних научних сазнања, јер се само на основу тих сазнања могу извести научни закони, теорије и објашњења.

- модели морају омогућити стицање објективних научних сазнања, јер се само таква научна сазнања могу проверавати.

- модели такође треба да омогуће таква научна сазнања из којих се могу извести конкретнија начела и решења.

Већ смо раније нагласили да моделе, па самим тим и моделе теоријских методолошких истраживања, не треба схватити као шаблоне преко којих ће се општи методолошки поступци, принципи, норме, правила, итд. преносити на друге науке. Напротив, увек треба водити рачуна о особеностима предмета разних наука. Такође, и овде треба нагласити да примена модела теоријских методолошких истраживања може пружити само релативна сазнања, јер као што смо видели, сама метода моделовања почива на аналогiji, а сазнања добијена применом ове методе су увек само делимична и релативна. То је нарочито

изражено у друштвеним наукама, где модел, ма колико адекватан био појави коју описује, увек је њено упрошћавање, што опет значи да никада није потпуно адекватан њеној структури, функцијама, односима и везама. Нарочито теоријски модели друштвених, односно, политичких појава представљају извесну апстракцију. Зато се због сложености ових појава, у друштвеним наукама углавном тежи формирању тзв. еластичних отворених модела.

Модели теоријских методолошких истраживања су замисли потребне методолошке усмерености истраживања, али у складу са предметом, његовим битним карактеристикама и захтевима. Они треба да буду упутство, оквир који ће пружити основна и довољна сазнања о замишљеној организацији истраживања. Методологија и методолошка истраживања, а тако и модели тих истраживања, схватају се као јединствена целина научних принципа, правила, законитости...и њихове реализације. Модели јесу усмеритељи, али се и критички опредељују према провереним вредностима. Модели теоријских методолошких истраживања нису статични, јер ни научна теорија није статична творевина, једноставна дедукција, већ критичка селекција. Формирање ових модела олакшава приступ истраживању било које теорије или њеног дела, као предмета истраживања. Они су основа за израду концептуализације истраживања, пројекта истраживања, обраду података и израду извештаја о истраживању и о резултатима истраживања.

Сваки модел теоријских методолошких истраживања мора да омогући активан однос према одређеној теорији у свим фазама истраживачког процеса. На тај начин и истраживач може да процени да ли неке методе, технике и поступци за прибављање података дају научно употребљиве податке. У завршном делу истраживања активан однос је потребан како би се прибављени подаци што боље тумачили и објаснили.

5. Модел емпиријских политиколошких истраживања

Изучавањем бројних истраживања, односно, истраживачких пројеката, како у фази њиховог настајања, тако и у фази примене и реализације, затим, изучавањем употребљених оперативних метода, техника, поступака и инструмената, дошли смо до закључка да је у свим емпиријским политиколошким истраживањима метода моделовања била употребљена. Један од битних, ако не и одлучујућих разлога је тај што је природа предмета политичких наука таква да захтева примену ове методе у емпиријским истраживањима. Зашто је метода моделовања толико примењива у политиколошким, нарочито емпиријским истраживањима? Бар су два фактора одлучујућа: прво, већ смо рекли да процес научног истраживања започиње увидом у научни фонд, тј. у постојећа научна сазнања, и друго, пројект емпиријског истраживања нужно подразумева и изражава одређени теоријски модел о предмету истраживања.

Модел емпиријских политиколошких истраживања, дакле, настао је анализом, селекцијом, издвајањем битног од небитног, утврђивањем сталних чинилаца и њиховом класификацијом, као и довођењем у везу. Као и сваки модел, и овај модел не мора бити у сваком случају потпун, не мора увек обухватити све чиниоце истраживачког процеса у сваком конкретном истраживању, али он мора обухватити битне, суштинске делове тог процеса, како би могао бити применљив и примењен на свако конкретно истраживање. Сви чиниоци овог модела чине синхронизовану и организовану целину, тј. организациони оквир процеса истраживања. Сваки од делова овог модела емпиријских истраживања у политикологији је сложен и подразумева низ функција, веза и односа и различитих ситуација које се јављају као резултат тих односа. С друге стране, већ смо говорили о специфичностима политике и политичког и рекли да се скоро сваки сегмент друштвене реалности може изучавати и са политиколошког аспекта, те се и приликом примене овог модела мора водити рачуна и о друштвено-политичким проблемима и околностима. Управо друштвено-политичке околности и друштвени односи могу бити препрека за примену емпиријског модела на конкретно истраживање. Зашто? Говорили смо већ да је свако научно истраживање одређени друштвени однос. Већ само опредељивање за

одређени проблем, предмет који ће се истраживати може да укаже на одређени однос у друштву. Ту, пре свега, мислимо на односе који се јављају, или се могу јавити између носилаца политичке власти, научних радника (истраживача), оних који су предмет истраживања или су на било који начин укључени у истраживачки процес, као и оних који ће трпети последице тих истраживања. Ако, на пример, носиоци политичких функција у неком друштву сматрају одређено истраживање пожељним или изузетно значајним за остваривање сопствених интереса, они ће, вероватно, учинити све да се у модел емпиријских истраживања укључе само они субјекти који ће допринети постизању оних резултата који су пожељни. Али о овим специфичним односима у политиколошким истраживањима већ је било речи, тако да их на овом месту нећемо понављати.

Одређени проблеми примене модела емпиријских политиколошких истраживања могу произаћи и из чињенице да не постоји довољно богат научни фонд о политичкој стварности (о политичким појавама, процесима, итд) и о методама, техникама, поступцима и инструментима емпиријских истраживања ове проблематике, као и због чињенице да су те појаве изразито динамичне и променљиве, па се јавља низ питања и проблема у самој методолошкој сфери. Понекад је тешко разликовати активности и примењене методе научног истраживања од политичког деловања, односно, метода политичког деловања.¹⁶⁰ Проблеми се јављају и због још увек недовољно развијене политичке науке, односно, њеног метода где је велики број проблема везан за израду

¹⁶⁰ Др Џ. Термиз – др С. Милосављевић, Практикум из методологије политикологије, Сарајево, 2000. стр. 30-31:

„Огроман је број метода политичког дјеловања и њихових модалитета, али се оне све могу поједностављивањем свести на:

- методе стимулисања слободног избора;
- методе политичког оријентисања;
- методе политичког усмјеравања;
- методе политичког притиска;
- методе политичке принуде;
- методе политичке присиле.

(...) Средства политичког дјеловања могу се разврстати у:

- духовна и интелектуална;
- финансијска и
- материјално-техничка.“

инструментарија за емпиријска истраживања. Брзина кретања и промене политичких појава доводе и до многобројних, разноврсних ситуација које, опет, могу изазвати најразличитија понашања друштвених, тј. политичких субјеката.

Зато можемо закључити да емпиријска истраживања захтевају веома много специфичних знања, способности и вештина, тј. личних особина истраживача, научника.

Дакле, уочили смо, пре свега, да се сваки истраживачки процес одвија у неколико фаза.¹⁶¹ У првој фази се остварује увид у постојећи научни фонд о предмету истраживања чијом се анализом ствара полазна хипотетичка основа тог истраживања. Друга фаза је реализација истраживања кроз низ практичних поступака и радњи, као што су прибављање потребних обавештења о предмету истраживања, њихово сређивање и обрада, тј. стварање искуствене евиденције истраживања. У трећој фази настојимо да научна сазнања до којих смо дошли истраживањем укључимо у постојећи научни фонд, тј. фонд од којег смо и кренули у почетној фази процеса истраживања.

Модел емпиријских политиколошких истраживања садржи све битне чиниоце наведеног процеса истраживања и прати редослед приказаних фаза тог процеса. Тај модел, или Акофова шема, како су га теоретичари назвали, садржи следеће чиниоце: прво је наручилац истраживања који може бити у исто време и научник, тј. пројектант истраживања. Дакле, уколико се ради о наручиоцу, он прослеђује научнику своју идеју, замисао о одређеном истраживању, а онда научник ту идеју претвара у научно формулисану и организовану идеју, односно, пројекат истраживања. Уколико је наручилац и научник, тј. истраживач, онда он сам пројектује истраживање. Други сегмент овог модела су истраживачи, односно, онај део истраживачког тима који ради на терену и прибавља податке, било испитивањем, било посматрањем или експериментом или неком другом методом. Они су за то специјално обучени и понашају се у складу са утврђеним правилима рада на терену. Трећи сегмент су испитаници, односно, сви они субјекти од којих ће истраживачи прибављати податке. Четврти сегмент су конзументи, тј. они

¹⁶¹ О овоме видети код: др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 412.

субјекти на које добијени резултати на било који начин делују, они *трпе* последице истраживања, било да су позитивне, било да су негативне.

Модел емпиријских политиколошких истраживања, на основу претходно реченог, треба да:

1. буде потпун, а то значи да обухвати све битне чиниоце истраживачког процеса, пре свега, реализације истраживања;
2. буде реалистичан, односно, да даје објективну процену стварних могућности и потреба у конкретном истраживању;
3. буде кохерентан и конзистентан – сагласан у свим захтевима према истраживању, истраживачима и средствима истраживања;
4. буде еластичан, односно, да предвиди и могућност других решења у односу на понуђена и планирана и
5. буде економичан, а то значи да ангажовање и број учесника у истраживању, као и испољавање њихових позитивних особина и њихово ангажовање у истраживању треба да доведе до корисних и научно употребљивих резултата истраживања. Овде се може још додати и то да модел мора да обезбеди и поштовање предвиђених рокова.

Модел емпиријских политиколошких истраживања има бар два сегмента. Један се односи на реализацију самог истраживања, а други на сараднике, све учеснике, људе у одређеном истраживању. Овај модел обухвата систем усмерених и условљених, синхронизованих и сагласних практичних делатности учесника у процесу истраживања, али и средстава, простора и времена научног истраживања. Он такође мора да садржи и прецизно побројане послове, улоге, функције, овлашћења, начин комуницирања, одлучивања, итд. Сва решења која овај модел садржи треба да буду усклађена са правилима, тј. нормама стицања научног сазнања.

VI СПЕЦИФИЧНОСТИ ПРИМЕНЕ МЕТОДА И ТЕХНИКА ИСТРАЖИВАЊА У МЕТОДОЛОШКИМ ПОЛИТИКОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

1. Специфичности примене основних метода

У сваком научном истраживању до научног сазнања долази се применом научних метода. Дакле, научне методе су методе научног сазнања! Ово нас даље упућује на закључак да мора постојати и наука која, не само да примењује те научне методе, већ их и проучава. На претходним страницама показали смо да је та наука методологија и да је она, упркос многим тешкоћама и критикама, погрешним сврставањима у делове неких других наука (логике, филозофије...), ипак конституисана и призната наука. И не само то! О методологији можемо говорити као о : 1) општој методологији; 2) методологији друштвених, односно, природних наука и 3) специјалним методологијама. Посебне и специјалне методологије су уједно и дисциплине методологије других предметних наука.

Општа методологија је претежно теоријска наука. Њен теоријски систем има одређену структуру, специфичан начин постанка и сваки од њених делова има своју улогу или функцију. Главни задатак опште методологије је синтеза научних сазнања о методама. Сложеност структуре методологије огледа се у постојању мноштва наука и научних дисциплина (а све оне до научног сазнања долазе научним истраживањима, дакле, коришћењем научних метода), затим у разноврсним истраживањима и у постојању разних односа између методологије и других наука. Видели смо, такође, и да је методологија нормативна наука која има сопствена правила, али која уједно може прилагодити предметима разних наука, односно, предметима истраживања. Методолошка сазнања су повезана у једну функционалну целину, чине један функционалан систем са другим научним сазнањима, односно, са сазнањима о предмету науке, тј. научног истраживања. Изучавајући методе истраживања, методологија стиче сазнања не само о њиховој употребљивости и корисности, већ открива и тешкоће у њиховој примени, попуњава празнине у сазнању и, уопште, заузима критички став према њима. Она, дакле, не констатује само да ли је нека метода употребљива и где се може

користити, већ указује и на њене недостатке, могућности њеног кориговања, адаптације и прилагођавања посебним предметима науке, односно, истраживања, или чак и конституисање нових метода. „Она је стога и теоријска и емпиријска, и нормативна, и примијењена, и критичка и инструктивно практична наука.“¹⁶²

Методологија је изузетно сложена наука, јер садржи како свој сопствени предмет, тако и предмете других наука у оквиру којих се спроводи неко научно истраживање. Ц. Термиз у о томе је детаљније писао.¹⁶³

Бржи друштвени развој и процеси унутар сваког друштва појединачно, као и стална, динамична и бурна дешавања унутар политичке сфере, доводе до константне потребе за њиховим научним истраживањем. Политичка сфера је постала све интересантнија и значајнија за истраживање, а о разлозима смо већ говорили на претходним страницама. Константан развој политичких наука доприноси бољем разумевању друштвене реалности, мада недостатак методолошких истраживања у политичким наукама оставља многобројна питања нерешеним. Методологија политичких наука, као специјална методологија неопходна је како би се превазишли недостаци у пракси емпиријских и других истраживања политике, политичких појава и процеса. Систематски приступ у обради ове проблематике значајан је и одговоран подухват који би дао одговоре и на многобројна питања у вези са могућностима коришћења одговарајућих метода, техника и поступака у политиколошким научним истраживањима.

¹⁶² Ц. Термиз: Методологија друштвених наука, друго допуњено и проширено издање, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.34.

¹⁶³ Исто, стр.32: „А. Садржаји који се тичу предмета друштвених наука:

- (1) аксиоми и постулати науке – у овом случају друштвених наука. Мада немамо намјеру да овдје нудимо листу аксиома и постулата друштвених наука, могли бисмо размотрити улоге и функције сљедећих поставки: а) поставка реалитета (човјек и друштво – друштва) као друштвени реалитети који се могу емпиријски и теоријски истраживати и о којима се могу формирати категоријална сазнања и оформити аксиоми; б) друштвене моћи и силе; ц) раслојавања и хијерархије; д) друштвене продуктивности; е) односа, организације и система; ф) историчности, промјенљивости и релативне статичности; г) активности – акције и функције; х) циљности и сврсисходности; и) колективитета, заједништва и међузависности, итд.
- (2) предмет – структура и својства;
- (3) теорије науке и теоријски правци;
- (4) парадигме науке;
- (5) категоријално-појмовни апарат и језик науке. Ово је минимум садржаја које епистемолошки дио методологије обухвата о предмету науке.“

У истом делу Термиз даје и садржај методолошких сазнања.

Научно истраживање је, као што је већ речено, умна, рационална, интелектуална делатност коју обавља (и може обављати) само човек. Али и као мисаони систем, свако научно истраживање садржи и низ практичних делатности и рутинских радњи. Дакле, истраживање није само интелектуална, стваралачка делатност која се бави мишљењем о предмету истраживања или већ оформљеним ставовима о њему, већ и техничка, практична, али ипак стваралачка делатност. Битан услов да би неко истраживање било успешно је (осим других услова о којима смо претходно говорили) његова организованост и систематичност. Ово се односи не само на радње, делатности и поступке који се предузимају, већ и на понашање свих учесника у истраживачком процесу.

О специфичним односима унутар сваког истраживачког процеса, а посебно у политиколошким научним истраживањима већ смо довољно говорили, те их овде нећемо понављати, али на њих указујемо као на једну од специфичности политиколошких истраживања о којој се такође мора водити рачуна приликом разматрања проблематике примене метода у политиколошким истраживањима.

Сазнање о предмету није могуће без сазнања о начину. Методологију тако можемо схватити као природну потребу насталу из потребе за сазнањем. Из те потребе за сазнањем, односно, за методологијом, настао је и језик. У ствари, суштина настанка методологије као потребе за сазнањем и из ње проистеклог настанка језика, јесте, заправо, координација ставова усклађивањем понашања и координацијом понашања. Без нормираног понашања свих чинилаца, учесника у неком процесу, у овом случају у процесу стицања сазнања, без њиховог одређеног места и улоге, и усклађивања са циљевима и потребама тог процеса, нема ни ваљаног сазнања. Тако је не само у науци, већ и у обичном животу, када стичемо свакодневна сазнања.

У психологији су основни процеси сазнања, путем којих човек спознаје свет око себе, сврстани у опажаје, учење и мишљење. А да би човек уопште био у могућности да размишља о свету око себе, да га изучава и сазнаје, претходно је морао настати и развити се језик, као основни облик комуникације¹⁶⁴. С обзиром

¹⁶⁴ О облицима општења и комуницирања видети више у: Ц. Термиз – В. Арџина, Проблеми истраживања и научног проучавања комуникологије, АМОС ГРАФ, Сарајево, 2015. стр.43-59.

да се ради интелектуалним (сазнајним) психичким процесима, јасно је да су они карактеристика само људи.

Дакле, најједноставнији, али основни процес, почетни, је опажање. Свет је човеку постао ближи, јаснији и занимљивији захваљујући човековој способности да преко чула опажа предмете у свету који га окружује. Опажање је сложен процес, јер је човек свакодневно изложен различитим физичко-хемијским процесима, који када делују на чула називамо дражима.¹⁶⁵ Постоји веома велики број дражи, али човек реагује само на ограничен број, јер врши њихову селекцију. У психологији се дуго водила расправа о томе да ли су опажаји само просте копије предмета из стварности или ту постоји више различитих фактора који утичу на наш доживљај објективне стварности (као што су нпр. потребе човека или њихово искуство). Зато у психологији опажај дефинишемо као „свест о предметима и њиховим својствима када делују непосредно на наша чула“.¹⁶⁶

Психолози такође тврде да искуство и знање утичу и на наше опажање, јер на основу њих бирамо шта ћемо опазити, како ћемо груписати опажене дражи и какав ћемо им смисао дати. Међутим, и потребе, жеље и мотиви могу утицати на наше опажање, па тако различите особе исте предмете могу различито опазити у зависности од тренутне ситуације у којој се налазе. Ово је нарочито изражено и важно у друштвеним односима, а не при опажању, на пример, физичких предмета. При истраживању политичких ставова или ставова у вези са неком политичком ситуацијом, важно је да истраживачи имају знања и о овим основним процесима који утичу на опажање, формирање ставова, јер у противном, цело истраживање може бити засновано на погрешним претпоставкама.

Учење је још један процес сазнања чију суштину су научници (нарочито психолози) настојали да утврде спроводећи многобројна истраживања. Оно што је

¹⁶⁵ Др Н. Рот, Општа психологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990. стр.68:

„Да дође до осета, потребно је да постоје физичко-хемијски процеси који делују на неко од чула, оспособљено за пријем тих процеса. Кад **физичко-хемијски процеси, које називамо дражима**, делују на чулни орган, они у нервним ћелијама (које се налазе у чулу) изазивају одређену врсту физиолошког процеса који називамо **нервним узбуђењем или надражајем**. Нервно узбуђење се неуронима преноси до одређених делова мождане коре. Кад нервно узбуђење допре у одређену област мождане коре, посебно за сваку врсту чула, јавља се у том делу доживљај, **психичка појава којом постајемо свесни дражи која је деловала на чулни орган а коју називамо осетом**.“

¹⁶⁶ Исто, стр.67.

одмах јасно јесте чињеница да су људи, тј. њихова личност, резултат процеса учења. То је процес захваљујући коме се човечанство стално развија. Оно се пре свега базира на човековој намерној активности и понашању, на његовом претходном искуству и по томе се разликује од биолошких, органских процеса који се одвијају код човека. Такође, већ стечена сазнања, тј. раније учење, утиче на накнадно учење у смислу да га може ометати, успорити или, пак, подстицати и олакшавати. Сврха учења би требало да буде, не само упознавање са појавама и предметима који нас окружују, већ нам стечена знања користе и при решавању различитих практичних проблема. Учењем се развија и човек, појединац, и друштво, односно, свет који га окружује. Када више зна, човек може више и боље да утиче на свет око себе, мењајући га, усавршавајући га и прилагођавајући га својим потребама. Од примитивног човека до данас, најбоље се учило кроз праксу, при чему ту мислимо и на теоријска знања и на емпиријска конкретна решавања различитих проблема. Од појаве језика и писма сво знање које се стиче било теоријским било емпиријским путем, могуће је забележити, те га тако у одређеном смислу можемо сматрати материјалном чињеницом.

Сложенији психички процес, а који се не ограничава само на непосредно дате чулне утиске, јесте процес мишљења. Мишљење је процес који нам омогућава да увидимо сложеније односе и везе међу предметима и појавама о којима стичемо сазнање, проверавамо и оцењујемо претходна сазнања, откривамо узроке појава и предвиђамо будуће догађаје. Са развојем мишљења код човека настала је и наука и она се стално развијала и развија како се и мишљење развија. О мишљењу су писали и С. Милосављевић и И. Радосављевић који кажу: „Мишљење смо већ раније дефинисали као сложен процес у коме су садржане психичке, менталне, физичке и друштвене компоненте. Оно је *предметно* (дакле увек се мисли о нечему), а одиграва се кроз следеће фазе: *опажање – представљање – поимање* (формирање појма) и *промишљање*.

Истинитост мишљења може се на разне начине одредити, али за наше сврхе довољно је рећи да истинито мишљење истински сазнаје предмет мишљења. Оно саопштава тачне тврдње о предмету мишљења. Међутим, предмети мишљења су веома сложени, па се истинито мишљење не мора односити на целу појаву или процес који је предмет мишљења, већ само на неке његове делове, својства,

аспекте, моменте, односе. С обзиром да је мишљење процес, као и да су многи предмети мишљења процесуални (променљиви и развојни), те да предмет мишљења нису само манифестациони облици појава и само актуелна догађања, и само мишљење је, као сазнање *развојно*.¹⁶⁷

Када је човек развио способност мишљења настао је и језик и комуникација, јер је сам процес мишљења активност приликом које се користе знаци и симболи помоћу којих увиђамо, тј. исказујемо одређене односе. Дакле, мишљење није непосредно, оно је посредно и зато се може користити и за предмете које не опажамо непосредно, сада и овде. Мишљењем се, као активним и сложеним психичким процесом, утврђују одређене везе и односи међу појавама, тј. предметима сазнања, а да при том ти односи не морају бити општи, нужни, па чак ни стварни.

„Неспорно је да је општење, односно комуникација са самим собом и окружењем нужан облик понашања живог, покретног бића, првенствено човјека и социјализованог, али и несоцијализованог, дивљег бића.“¹⁶⁸

Мишљење и говор, тј. језик су уско повезани. Говор користимо да бисмо исказали своје мисли. Комуникација међу људима омогућава преношење и саопштавање различитих идеја, сазнања, жеља, осећања, итд. Она такође омогућава и спровођење одређених активности, развој културе, институција, итд. Међутим, комуникацију или разумевање правога смисла неких саопштених идеја често ометају разни чиниоци који су део карактеристика самог језика – то су, на пример, синоними и хомоними, тако да нису непознате ситуације да људи истим појмовима означавају различите ствари и обрнуто. Нарочито је у политици изражено да се речима и појмовима дају различита значења (на пример, демократија, слобода, једнакост...).

До сада смо, дакле, углавном разматрали карактеристике мишљења као психичког процеса, али сада указујемо на чињеницу да се ми овде првенствено бавимо логичким мишљењем. У том смислу, користимо дефиницију С. Милосављевића и И. Радосављевића, како бисмо боље објаснили тај процес.

¹⁶⁷ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.40.

¹⁶⁸ Ц. Термиз – В. Арежина, проблеми истраживања и научног проучавања комуникологије, АМОС ГРАФ, Сарајево, 2015. стр.71.

„Логичко мишљење је оно које тежи истинитом сазнању и одвија се по правилима одређеног система логике.“¹⁶⁹ И мишљење у (и „о“) политици, тј. њеном предмету, је логично, односно, научно и предметно.

„Мишљење је сложен процес стицања научног сазнања чија су три битна својства:

1. *развијност*, што значи да се непрекидно мења полазећи од нижих крећући се ка вишим нивоима. (...)

2. *креативност*, стваралачка моћ која се остварује анализом и критиком актуелне и прошле праксе и замишља нову праксу откривајући могућност њене ближе и даље перспективе. (...)

3. *систематичност*, без које мишљење не би било креативно. Оно је све способније да разлучује успешно од неуспешног, корисно од некорисног итд. и да врши селекцију, разврставање и вредновање праксе и сопствених својстава.“¹⁷⁰

На основу изнетих ставова можемо закључити и да је мишљење о методологији политичких наука и методама које она користи такође логички засновано, научно мишљење.

Мишљење се изражава помоћу знакова, речи, симбола, језика и разних језичких форми (реченица, обавештење, информација...). Знак је било који друштвени физички или психички предмет који указује на неки други предмет.¹⁷¹ Симболи су вештачки знаци који имају конвенционално утврђено значење. Речи су специјални симболи, а систем симбола је, заправо, један одређени језик. Свако друштво има свој језик, јер је језик, као што смо већ рекли, људска творевина, настала на одређеном степену развоја друштва, али са сталном тежњом за даљим развојем. Тако је у неком тренутку развоја дошло до потребе да се раздвоје тзв. природни и научни језик. Природни, односно, обичан језик је свакодневни језик у некој друштвеној заједници који служи за комуникацију између њених чланова. Можемо рећи да је то свакодневни говорни језик који користимо у међусобној комуникацији са другим људима и који је разумљив за све чланове једне одређене

¹⁶⁹ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006. стр.95.

¹⁷⁰ Исто, стр.95.

¹⁷¹ О знаку, значењу, сигнаlima, речима, језику и језичким формама више наћи код истих аутора, стр.96-104.

друштвене заједнице. Овај језик такође чини и основу свих других језика. Научни језик је прецизнији и одређенији и може се развити за различите научне области посебно, тј. могу постојати разне варијанте научног језика. Због тога је могуће, између осталог, говорити и о језику политике.

За разлику од природних, постоје и тзв. вештачки језици, односно, симболички језици, језици рачунара, математике, итд. Ови језици су изузетно прецизни и сажети и имају већу употребљивост у природним него у друштвеним наукама. Не треба заборавити да можемо говорити и о објект језику и о мета језику. Мета језик се дефинише као језик о језику, његов предмет је језик сам.

Ипак, језик своју функцију остварује тек у комуникацији између субјеката¹⁷² који га користе. Порука, информација или обавештење јесу форме језичких израза које се користе у људској пракси. Комуникација је процес којим се преносе поруке, информације и обавештења између два (или више) свесна субјекта, где је један творац, односно, емитер, а други прималац поруке. „Општење – комуникација међу људима може бити непосредна и посредована, принудна или слободна, корисна или штетна, сарадња или сукоб, итд.“¹⁷³ Комуникација је, наравно, далеко сложенији процес од приказаног, али се ми овде нећемо упуштати у детаљнија објашњења.

Овим кратким присећањем на део психологије који се бави основним процесима сазнања, хтели смо, заправо, да укажемо на две ствари: прво, свака човекова мисао, исказана говором, тј. језиком, представља његов однос према стварности. Тај однос према стварности повезан је са извесним потребама човека које он путем мишљења исказује, али у исто време процеси мишљења указују и доводе до конкретних понашања и делатности човека. Друго, указујући на те основне процесе сазнања, желели смо да покажемо како се они сви, мање или више заснивају на аналитичко-синтетичким процесима који су у основи и свих основних научних метода.

¹⁷² „У остваривању комуникације једноставно можемо констатовати да је то претежно интерсубјективан процес и однос, да у њој постоји – одиграва се интеракција и да емитент поруке, ако је порука намјерно упућена, увијек гаји очекивања да се на поруку реагује.“ (видети: Џ. Термиз – В. Арџина, Проблеми истраживања и научног проучавања комуникологије, АМОС ГРАФ, Сарајево, 2015. стр.53)

¹⁷³ Исто, стр.78.

Велики број, или највећи број специфичности примене метода научног истраживања у политиколошким методолошким истраживањима проистиче, пре свега, из предмета истраживања, односно, из карактеристика саме политике. Методе се увек примењују сходно карактеристикама конкретног предмета истраживања и примењују се у разним комбинацијама. Постоји ограничен број научних метода, али су комбинације њихове примене многобројне. Не може се сваки предмет, па ни сваки чинилац неког предмета истраживати истом методом. На пример, велика је грешка када за сваки предмет кажемо да га испитујемо.

Специфичности примене, али и тешкоће које се јављају приликом примене метода у политиколошким методолошким истраживањима проистичу из неколико основних карактеристика самих политичких појава. Прво, политичке појаве се јављају у области стварног људског, друштвеног живота и у области људске свести. С обзиром на то да је политика увек везана за интересе, остваривање циљева, вредности, јасно је да се људи према њој другачије односе, различито је доживљавају. Исто тако, без обзира што можемо говорити о посебној политичкој реалности, на данашњем нивоу друштвеног развоја, политика је присутна и у оним областима које по дефиницији не припадају политичкој реалности. На пример, у области производње, васпитања, образовања, културе, чак и брака и породице.

Друго, све политичке појаве се одвијају у одређеном времену и на одређеном простору што може утицати на наше опредељење коју ћемо методу употребити у конкретном истраживању. Не можемо се исто односити и исто изучавати минуле (прошле), актуелне и будуће појаве, или унутрашње и спољно-политичке појаве.

Треће, специфичности примене метода у политиколошким истраживањима проистичу и из могућности одређења садржаја политичке науке, односно, одређења садржаја појма политичких појава и у теорији и у стварности. Али и о овоме је већ било речи.

Важно је додати да се у политиколошким истраживањима користе како општа правила метода научног истраживања, тако и посебна правила метода истраживања друштвених појава и специјализована правила метода истраживања политичких појава.

Битан критеријум који користимо приликом опредељења за предмет истраживања, код свих научних истраживања, па и код методолошких политиколошких истраживања, јесте значај појаве. Значај појаве разматрамо у два смисла – као допринос научном сазнању политикологије и као допринос реалној политици, односно, политици као реалној појави у друштвеној стварности.

С обзиром на то да смо већ неколико пута поменули да одређени ставови утичу на политику као и да политика може утицати на формирање неких ставова код људи, присетимо се основних одлика мишљења и формирања ставова из психологије.

Психолози су мишљења да човек ставове стиче током живота, тј. да су ставови један од битних *производа* социјализације. Они сматрају да се на основу познавања одређених ставова, иако се човек само релативно доследно ставовима понаша, могу предвидети одређена понашања људи. Дакле, рекли смо да и политика спада у област људске свести, према њој се људи активно опредељују, вреднују је и активно се ангажују за или против одређене политике, тј. политичке опције. Из психологије је такође познато и да људи реагују на одређени начин на основу искуства. Овом тврдњом, заправо, откривамо једну посве другу димензију ставова, а то је чињеница да их је могуће мењати у жељеном правцу одређеним друштвеним, односно, политичким утицајем. А тада, тако формирани ставови, утичу и на понашање. Познато је већ да ставови нужно садрже три компоненте: когнитивну, афективну и конативну, али су оне различито заступљене и ретко уравнотежене. С друге стране, „појмом *вредности* означавају се објекти, идеје или ситуације за које постоји уверење да чине нешто добро, пожељно, па да, према томе, треба тежити њиховом остваривању“.¹⁷⁴ У политици се многе политичке појаве, процеси и активности објашњавају или оправдавају постојањем општепризнатих и општепознатих вредности као што су на пример, слобода, једнакост, хуманост...

„Усмереност, екстремност, сложеност, усклађеност, доследност, снага и изразитост су најчешће навођене карактеристике ставова. *Усмереност* става указује да ли је појединац за или против објекта према коме заузима став.

¹⁷⁴ С. Хрњица, Општа психологија са психологијом личности, Научна књига, Београд, 1981. стр.217.

Екстремност (за коју се у литератури наводи и израз: степен пристајања) указује у ком је степену став позитиван или негативан. Испитујући садржај ставова које нека особа има могуће је запазити и разлике у степену *сложености*. (...) *Усклађеност* става има двоструко значење. (1) Односи се на усклађеност основних димензија ставова (сазнајне, емоционалне и акционе). (2) Друго значење односи се на подударност једног става са њему сродним. Обично су ставови који су засновани на истој или сродним вредностима узајамно усклађени.

Доследност, снага и изразитост су следеће карактеристике става. Доследност се односи на спремност појединца да став који има према једном објекту примењује на све ситуације у којима долази у додир са њим. Снага става испољава се у отпорности става на промену у ситуацији када се особа суочи са подацима који су супротни са њим. Отвореност или изразитост става односи се на спремност појединца да одређени став испољи у понашању.¹⁷⁵

На формирање ставова, осим карактеристика саме личности, утичу и неки тзв. спољашњи фактори као што су култура у одређеном друштву или припадност појединца неким ужим друштвеним групама, као што су породица, друштвени слој, нација... Не треба посебно ни наглашавати колики је утицај друштвених односа, вредности, актуелне политике и односа унутар ње, на формирање готово свих друштвених и политичких ставова једног човека. Природа политичких односа и систем вредности једног друштва могу се убројити међу најважније факторе који директно утичу на многобројне, важне социјалне ставове појединца. Управо се ту крију разноврсне могућности утицаја актуелне политике на креирање пожељних ставова. Иако граница често постоји у прокламованим (промовисаним, општеприхваћеним) културним или друштвеним вредностима, ипак унутар сваког система постоји доста *слободног* простора који може послужити као извор утицаја на формирање индивидуалних ставова појединаца. У психологији је познато дејство групе вршњака и школе на формирање ставова код млађе популације, али је исто тако јасно и да постоји утицај других чинилаца и у одраслом добу, али је ту теже спровести изучавања и контролу фактора који доприносе формирању ставова одраслих.

¹⁷⁵ С. Хрњица, Општа психологија са психологијом личности, Научна књига, Београд, 1981. стр.217-218.

За психологе није непозната ни мотивација као један од могућих фактора формирања ставова. Стога је у политици честа појава да се управо утиче на појединца подстицањем мотивације да се понаша на одређени начин (у складу са актуелном политиком или њеним неким тренутним циљем). Заправо, политика и сви који се њоме баве и у њој учествују, врло радо користе чињеницу да ће појединац заузети позитиван, односно, негативан став у односу на објект става зато што му то олакшава или отежава задовољење потреба, жеља или циљева. „Процес покретања активности ради остварења одређених циљева, усмеравања активности на одређене објекте и регулисања начина на који ће се поступити називамо мотивацијом. Оне **унутрашње чиниоце који покрећу на активност, који је усмеравају и њоме управљају** – ради остварења одређених циљева – **називамо мотивима**. Мотиви су органски и психолошки чиниоци који покрећу или усмеравају понашање човека, и то како његове поступке тако и његово опажање, учење и мишљење.“¹⁷⁶ Ова сазнања из психологије врло су применљива на креирање ставова о свакодневној политици и у себи често носе и извесну већу или мању меру манипулативности или инструктивности. Да би се нешто постигло, битно је имати позитиван став о објекту који директно учествује у остваривању зацртаног. На пример, да би одређена политичка опција добила већину, потребно је да појединци формирају позитивне ставове о тој опцији, преко које ће опет постићи неке своје циљеве (увек се у тим ситуацијама говори о општем добру, напретку, бољем стандарду, итд...) и само је питање ко ће бити убедљивији и коме ће гласачи више веровати. Са интелигентнијима, образованијима, треба бити умешнији, јер они обично имају ригидне, већ чврсто оформљене ставове, али зато и можемо са већом вероватноћом да предвидимо ставове тих особа. Зато је у политиколошким истраживањима веома значајно имати бар основна сазнања о начину формирања ставова, јер ће нам то нарочито служити приликом истраживања ставова појединаца у вези са одређеном политичком појавом.

Друга битна карактеристика ставова, као што смо већ рекли, јесте и та што су они углавном покретачи одређених активности. Појединци често делају у складу са својим ставом према неком предмету, појави, итд. те их у неку руку можемо

¹⁷⁶ Др Н. Рот, Општа психологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990. стр.192.

сматрати и мотивима за предузимање акције. Они могу бити позитивни или негативни, али могу бити и различитог интензитета, па су тако неки ставови веома снажни, али их појединци ипак не изражавају јасно. Они могу бити и мање или више доследни. Управо зато што утичу на понашање људи, (њиховим истраживањем и утврђивањем ставова појединаца о одређеним питањима), могуће га је предвидети. А то је итекако значајна чињеница за политичке науке. С друге стране, могуће је утицати и на формирање ставова и на тај начин изазвати пожељно понашање код одређеног броја људи. Могућности утицаја и утицања на формирање ставова и понашање појединаца су велике, те тако и политика неке своје активности може усмерити ка изазивању одређених понашања како би се постигли зацртани циљеви. Не треба посебно наглашавати да је то нарочито видљиво и изражено у току предизборних кампања када се активности политичара усмеравају или на промену ставова или на формирање ставова који ће произвести пожељно понашање, односно, заокруживање одређене политичке опције на гласачком листићу (што опет доводи до одређеног броја мандата или освајања власти).

Међутим, ставови се тешко мењају, јер углавном проистичу из различитих жеља људи који су склони да прилично некритички и неселективно одбаце сваки податак који није у складу са њиховим ставом. Ставови се углавном мењају, кажу психолози, онда када настану велике промене за самог појединца или када се у друштву коме појединац припада догоде такође велике промене. Актуелна политика за промену става користи обавештења и информације о појавама према којима би требало заузети одређени став, као и указивањем на позитивне или негативне податке у вези са одређеном појавом. Наравно, ни овде нису ствари тако једноставне, па на промену неког (политичког) става може утицати и ауторитет оног који износи нове информације или обавештења, начин на који их износи, припадност одређеној групи са којом се појединац слаже или не, итд. Зато се за утицај на формирање ставова често користи пропаганда.¹⁷⁷ То је омиљено средство политике, како би утицала и контролисала делање људи. Пропаганда се

¹⁷⁷ “Пропагандно – рекламне информације никада нису у потпуности истините, јер пренаглашавају позитивне, односно негативне стране појаве о којој говори и коју тежи да афирмише или да је деградира.“ (видети: Џ. Термиз – В. Арежина, Проблеми истраживања и научног проучавања комунологије, АМОС ГРАФ, Сарајево, 2015. стр.49)

може дефинисати на разне начине, али ми смо се определили за следећу дефиницију: „**систематско настојање да се формирају одређени ставови** код појединаца и група а ради тога **да би се контролисала њихова акција**.“¹⁷⁸ Успешност пропаганде се „постиже – главним поступком при пропаганди – повезивањем пропагираних ставова са неким жељама и тежњама публике којој се обраћа – врло често са тежњом за имовином, за здрављем, са сексуалним мотивом, мотивом за важењем.

Велики је број разних поступака, **техника, које користи пропаганда**. Често су коришћене: истицање неких идеја, избор одређених садржаја, упорно понављање одређених тврдњи, али и искључивање и измишљање података. Врло често употребљавају пропагандисти неоправдано хваљење оног за шта се залажу – означавајући га напредним, позитивним, демократским, као и неоправдано осуђивање наводећи да је оно са чиме се не слажу – назадно, штетно, рђаво.“¹⁷⁹

Цело претходно излагање о ставовима, њиховом формирању и мењању, користиће нам за боље разумевање теме овог поглавља нашег рада, тј. за разумевање специфичности примене метода истраживања у политиколошким истраживањима. Наиме, као што смо претходно већ утврдили, специфичности метода које ће се користити у неком истраживању, произилазе из специфичности предмета истраживања. А један од предмета политиколошких истраживања су управо и политички ставови. Стога, да бисмо боље разумели не само везу између конкретног метода и предмета, потребно је претходно добро проучити и познавати сам предмет.

Методолошка политиколошка истраживања морају да открију мисаоно-сазнајни ланац кретања од емпиријске манифестације до појмовног, терминског одређења, значења исказа.

Кроз теоријско разматрање и опште начине мишљења покушаћемо да прикажемо научне методе истраживања политике, односно, увид у то како, на који начин истраживачи спроводе истраживање тако сложеног, а значајног предмета какав је политика. Наравно да овим (ипак) кратким и ограниченим освртом (у облику докторског рада и то само једног његовог поглавља) сигурно

¹⁷⁸ Др Н. Рот, Општа психологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990. стр.270.

¹⁷⁹ Исто, стр.270.

нећемо обухватити све предмете који се тичу политике и политичких наука, али ћемо покушати да макар дамо увид у главне проблеме, односно, оне проблеме који се најчешће јављају, затим, актуелне проблеме и питања. Овим ћемо покушати да усмеримо пажњу истраживача и других научних радника и на остала питања, тј. предмете који се у области политике могу јавити. Дакле, овде ћемо се бавити питањима могућности сазнања политике и политичких појава, као и питањима начина на који се до тих сазнања долази. Политика је као предмет научног истраживања интересантна не само са аспекта сазнања онога што она у суштини представља, већ посебно с аспекта онога што би требало да буде или што би желела да буде. Уз констатацију да се политика изучавала на разне начине још од Платона, ми ћемо се ипак усредсредити на савремена истраживања, која су се у последње време нарочито интензивирала и постала изазов многим научним радницима.

Када је реч о проучавању политике, морамо указати на још нека питања која се готово на први поглед намећу. То је, пре свега, питање да ли се ради о само једном научном приступу, односно, да ли се за проучавање политике користи једна стандардна метода или је реч о више метода. Наше је мишљење да се ради о једном комплексном, пруларијстичком и сложеном приступу изучавању политике, као и о већем броју метода које се у ту сврху користе, такође укључујући и њихове различите комбинације у сваком конкретном политиколошком истраживању. Тако смо дошли до једне значајне и непобитне чињенице, а то је да сваки од ових приступа, као и свака метода примењена у конкретном политиколошком истраживању, обогаћује саму науку о политици и уједно доприноси и што бољем научном сазнању политике и политичких појава. Такође треба нагласити да се тек у скорије време (неки теоретичари сматрају да је од појаве бихејвиористичког приступа) политика почела бавити изучавањем ширег аспекта свог деловања, а престала се изучавати само са формалног, правног аспекта. Политика се окреће и изучавању људског понашања јер се увидела веза политике и друштвене праксе уопште. О томе смо већ говорили на претходним странама, те овде нећемо детаљније обрађивати утицај политике на свеукупни друштвени живот и праксу.

У овом делу нашег рада указујемо на два битна поља изучавања политике, јер да бисмо прешли на начине, тј. методе њеног научног сазнавања, прво морамо сагледати шта је то што политиколози, тј. истраживачи – истражују. Прво можемо уочити формалну страну политике која је предмет великог интересовања истраживача, а која се односи на све институције власти, носиоце политичких функција и свега онога што се појављује и може дефинисати као *изолована* сфера друштвеног живота - политичка сфера. Други аспект проучавања политике је свакако сложенији, јер политику схвата шире (не само као институције, носиоце власти и свега оног што је директно укључено у политику *као посао*), као друштвени процес који се може јавити у многим различитим облицима. У ствари, за правилно разумевање/изучавање политике битно је схватити сву разноликост тог термина и значења која он може имати. То, даље, има за последицу управо оно од чега смо ми пошли у разматрању питања метода научног истраживања политике, а то је наш став да не постоји један начин, тј. једна метода којом можемо изучавати овај сложен друштвени феномен. Ипак, оно што на неки начин још издваја политику у односу на друге предмете из друштвене стварности, јесте и то да се њеним изучавањем увек, или скоро увек, очекује и нека практична корист, односно, политичка наука се у својим изучавањима не ограничава само на питања теорије и онога што јесте, већ се бави и питањима како би требало да буде. Као значајан проблем јављају се управо разлике између теорије (која је увек нормирана, поседује одређена правила) и емпирије, тј. политичке стварности (праксе). У светлу ових питања намеће се још једно логично питање – да ли је у политичкој науци могућа вредносна неутралност, тј. научна објективност за коју смо већ рекли да је једна од битних карактеристика научног сазнања уопште? Ово питање такође иде у прилог нашем изнетом ставу о већем броју различитих метода које се морају користити у стицању научног сазнања о политици. Једино се као неко опште правило може успоставити веза између различитих приступа политичкој науци и одабраних метода (нпр. уколико се научник определи за бихејвиорални приступ, он ће користити квантитативне методе, позитивистички приступ – квалитативне, итд.), али ово свакако не треба пренаглашавати и схватати некритички.

Од првих истраживања до данас, кад год се предузимају неки истраживачки процеси, формирају се сазнања о предмету науке (односно, увек истражујемо неки сегмент предмета науке) и за то увек користимо неке методе, дакле, стичемо експериментално сазнање. На бази успешности коришћења, тј. примене метода оформио се корпус метода које се користе у свим наукама. А у свим наукама данас у основи су основне методе научног сазнања. „Основне методе су саставни део сваког логичког мишљења и у основи су свих метода научног сазнавања и истраживања. Њихова основност чини их општим. Самим тим што су основне методе у основи сваког логичког мишљења, сваког облика смисленог мишљења и сазнања, укључујући и научно, оне су и опште методе.

У основне методе се убрајају анализа и синтеза; апстракција (апстраховање) и конкретизација; специјализација и генерализација; дедукција и индукција. Неки аутори у ове методе убрајају и доказивање и оповргавање.¹⁸⁰

Ове методе, не само да се користе у свим научним истраживањима и у свим наукама, већ су саставни део свакодневног и логичког мишљења људи. Зато и наилазимо на њихово одређење и као опште методе. Неки теоретичари су их схватили само као методске поступке, што је неосновано схватање, јер оне имају сва битна својства и чиниоце научног метода. Рекли бисмо да се ту, највероватније, ради о језичкој, појмовној непрецизности. Као што смо на претходним страницама објаснили, свака метода има своје технике, инструменте и поступке. Дакле, метода није само поступак! Оне се састоје из техника, а технике преплићу инструменте и поступке. Овде треба указати на разлику између поступања и понашања. Шта је поступање, а шта понашање? Понашање је свака активност која је спонтано изазвана унуташњим или спољашњим факторима. Поступање се, пак, одвија по утврђеним правилима и зато за поступање можемо рећи да је делање, односно, делатност. Међутим, при промени правила може доћи до спонтаног, креативног поступања које не мора увек бити у складу са правилима. Ово нарочито можемо утврдити приликом испитивања, односно, приликом тзв. слободног испитивања у којем важи само опште, генерално правило, а све остало произилази из њега, подразумева се и дозвољава слободну

¹⁸⁰ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 200.

интерпретацију. Али о овоме ће бити више речи када будемо говорили о методама прибављања података.

Као што смо рекли, поступање је понашање које је детерминисано неком нормом. Отуда је поступак, односно, методски поступак део техничког дела метода и, пре свега, подразумева одређене радње које се врше по строго утврђеним правилима и нормама у току истраживања. Мета методолошким истраживањима можемо доћи до сазнања о употребљивости конкретних правила или норми и употребљивости методе у конкретном истраживању, на конкретном предмету. На основу тих сазнања долази до унапређивања истраживачке праксе, односно, до веће употребљивости и корисности одређених научних метода, а самим тим долази и до унапређивања науке.

Основне методе научног сазнања, у које смо, као што смо видели, убројили анализу и синтезу, апстракцију и конкретизацију, специјализацију и генерализацију, дедукцију и индукцију, имају нека заједничка својства од којих су најзначајнија побројали С. Милосављевић и И. Радосављевић:

„(1) предмет који се овим методама истражује је сложена целина односно чине га односи између делова и целина, општег и посебног;

(2) ове методе су у основи свих метода научног сазнања и по томе су основне и најопштије(...)“¹⁸¹

Ови аутори даље наглашавају да се основне методе налазе у односу међузависности високог степена, као и да се њиховом употребом стичу научна сазнања о стварности, појмовима, ставовима, судовима и закључцима. Као и све друге методе стицања научног сазнања, и основне методе имају дефинисане норме и процедуре примене.

Као важну карактеристику поменути аутори издвајају:

„(6) природа и својства предмета истраживања захтевају специфичну примену ових метода, а оне показују високи степен адаптабилности односно употребљивости;

¹⁸¹ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 202-203.

(7) све ове методе немају исти статус у процесу истраживања. (...) У политичким, и уопште у друштвеним наукама, ретко када се примењује само једна од основних метода, а најчешће се користе све методе. (...)

У методолошким истраживањима све основне методе се употребљавају у једном истом истраживању.

(8) Све ове методе имају веома велики гносеолошки значај. Међутим, све оне не омогућавају исти степен истинитости сазнања.¹⁸²

Разговор о основним методама не би био потпун да не поменемо и њихову класификацију. Критеријуми су углавном својства примене у истраживањима и својства предмета истраживања. Према првом критеријуму основне методе научног истраживања могу се поделити на: 1. аналитичке, у које убрајамо анализу, апстракцију, спецификацију и дедукцију, и 2. синтетичке - синтеза, конкретизација, генерализација и индукција. Према својствима предмета истраживања основне методе деле се на експерименталне и неексперименталне (дедукција и генерализација).

Иако се све основне методе користе у методолошким истраживањима, одређене разлике се могу уочити код емпиријских и теоријских истраживања. Ове разлике се углавном односе на претежност примене неких метода у једним, односно, другим истраживањима. О теоријским и емпиријским методолошким истраживањима већ је било речи, па ћемо овде само указати на специфичности примене ових метода. Наиме, у теоријским истраживањима претежно се бавимо доказивањем и оповргавањем одређених општих ставова, теорија, закона значајних за науку. Управо тај општи став представља тезу од које полазимо, тј. коју треба доказати, али се наводе и контратезе које се одбацују или критикују. Зато су теоријска истраживања аналитичко- синтетичка, дедуктивно – индуктивна и генерализаторска, али је основни захтев ових истраживања да се морају примењивати све основне научне методе. У теоријским истраживањима се наизменично смењују индукција и дедукција, анализа и синтеза, апстракција и конкретизација, јер се у њима тежи све исцрпнијем и потпунијем сазнању. С друге стране, емпиријска истраживања теже ка експерименталним истраживањима, јер су заснована на чињеничним, истинитим подацима о стварности. Ова

¹⁸² Ибид, стр. 202-203.

истраживања имају строго одређену процедуру и утврђене методолошке норме и правила по којима се спроводе и у њима индукција и генерализација играју битну улогу. Ипак, треба поново нагласити да се теоријска и емпиријска истраживања међусобно прожимају и да служе једна другима као основа и усмеритељ, али и као контрола, јер само теоријска и емпиријска сазнања могу да чине и чине целину научног сазнања.

Размотрићемо сада основне методе сваку посебно. На овом месту посебно указујемо на то да се наша излагања заснивају на већ провереним, тачним и прихваћеним научним сазнањима о овој проблематици.

1.1. Анализа

У свакодневном говору често се користи термин *анализа* за свако (психичко или физичко) растављање како психичких, тако и физичких предмета. Рекли бисмо да је почетак сваког људског размишљања, али и научног промишљања и сазнања, управо анализа. Зато се она и сматра почетном, првом, најосновнијом методом научног сазнања. Ипак, почетни услов за примену ове методе јесте да предмети сазнања буду сложене целине. Наравно, овде би се могло поставити питање шта су и које су то сложене целине, тј. сложени предмети сазнања, али ми ћемо само рећи да су сви предмети мање-више сложени, састављени из већег или мањег броја делова, чинилаца, веза и односа, како међусобно, тако и са другим предметима. Нарочито у друштвеним и политичким наукама говоримо о сложеним предметима, па се ни употребљивост ове основне методе стога не доводи у питање. Анализом појаву растављамо на њене делове, чиниоце, аспекте и уочавамо односе између њих. Б. Шешић анализу дефинише на следећи начин: „Анализа је мисаоно теоријско и практично растављање сваког сложеног предмета сазнања на његове чиниоце или на саставне делове, моменте или аспекте, (2) анализа је растављање општег на посебне моменте и (3) растављање целине на делове.“¹⁸³

С. Милосављевић и И. Радосављевић за анализу кажу: „Суштински анализа је растављање предмета истраживања на његове саставне делове, односно на чиниоце структуре, функција, веза и односа на одређеном простору у одређеном времену.“¹⁸⁴ Они даље објашњавају како је општи предмет анализе нека сложена целина од најмање два дела и да се она (целина) може као таква и истраживати, дакле, у целини или пак један њен део, један однос на неком простору или времену. То, даље, омогућава, према овим ауторима, да говоримо о тзв. потпуној (тоталној) анализи, која обухвата све чиниоце предмета, својства, односа и функција на неком простору и у неком времену; и о парцијалној (секвенцијалној) анализи, која је с друге стране много чешћа, јер обухвата само део, аспект,

¹⁸³ Др Б. Шешић, *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978. стр.70.

¹⁸⁴ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 203.

својство или одредбу неке целине у одређеној временској или просторној јединици.

Код методолошких политиколошких истраживања анализа се примењује у свим фазама истраживачког процеса од концептуализације, пројектовања истраживања, преко реализације и примене резултата. Наравно, највећу улогу анализа има приликом обраде прибављених података који се морају формулисати у закључке, тј. резултате истраживања. Дакле, и овде се приликом процедура примене анализе на почетку врши идентификација предмета, али у нашем случају то је сам процес истраживања. Говорећи већ о истраживањима, видели смо да је реч о сложеном предмету, али је ипак потребно поново приликом анализе дефинисати истраживање и посебно одредити о чему ће се стицати сазнања – да ли о укупном истраживачком процесу или о неком одређеном његовом сегменту, делу, фази... У методолошким политиколошким истраживањима анализом треба открити односе и везе, улоге и функције разних делова истраживачког процеса, као и њихов значај за целину. Дакле, открива се састав и структура истраживања, сви битни моменти и њихови чиниоци. Анализа доприноси објашњењу веза и односа унутар истраживања и развоја сазнања од старог ка новом. И код предметних методолошких истраживања анализа има исти пут примене, а користи се већ у фази уочавања проблема и издвајања евентуалних питања која ће бити предмет истраживања. Као што смо и рекли, свако размишљање, па тако и научно, започиње и користи анализу као сигурно и неопходно средство за боље сазнавање предмета интересовања (истраживања).

1.2. Апстракција

Апстракција је такође основна метода научног сазнања, а њоме се издваја опште у посебном или посебно у општем и проучава се као издвојена, посебна целина. „Апстракција је један од основних метода научног сазнања у систему тих метода. Њен *општи предмет* је јасно одређен: опште у посебном довољне одређености да се може издвојити и истражити као издвојена целина и посебно у општем, опет као могућа издвојена целина.“¹⁸⁵ У друштвеним, односно, политичким наукама углавном се примењује мисаона апстракција, али она не искључује и употребу неких помагала и техничких средстава. У политичким наукама се метода апстракције може применити у изучавању појмова, ставова, судова и закључака, јер се управо у њиховом настајању огледа нужност апстракције. На пример, настајање општих појмова као што су човек, истраживање, држава, итд. везано је за издвајање (апстраховање) посебних одредаба, а уочавањем и задржавањем општих, заједничких. Супротно је код посебних и појединачних појмова, где се из општег појма издваја (апстрахује) посебан појам. Апстракцији претходи анализа, јер се једна целина прво мора поделити на своје делове, а онда тек следи поступак апстраховања.

У методолошким политиколошким истраживањима апстракцијом смо се служили и служимо приликом формирања модела методолошких истраживања. Она у свим методолошким истраживањима има значајну улогу, јер је сам процес истраживања, заправо, и процес примене апстракције (односно, апстраховања). У методолошким истраживањима такође издвајамо опште и заједничке карактеристике на основу више посебних, односно, појединачних већ спроведених истраживања како бисмо формирали опште појмове, норме или правила сваког истраживачког процеса. Али такође, из тих општих правила и норми, издвајамо посебне које морају имати битне одредбе тих општих правила, јер другачије не би могле бити примењене у конкретним истраживањима. На тај начин долазимо до посебних појмова, нпр. емпиријско или теоријско истраживање; фундаментална, примењена, развојна и акциона истраживања, итд... У свим тим врстама истраживања, истраживачи се морају придржавати општих

¹⁸⁵ Ибид, стр. 208.

истраживачких правила како би сазнање до којег долазе могло да буде прихваћено као научно сазнање, односно, како би дошли до научно вредних резултата.

С друге стране, приликом апстраховања општих правила, норми или законитости из више (или на основу више) посебних научних истраживања примењује се и генерализација, али је то уједно и аналитички поступак. Дакле, у свим сложенијим облицима научног мишљења и сазнања можемо уочити увек својеврсну повезаност и прожетост, међусобно преплитање апстракције и других основних метода, пре свега, генерализације, специјализације, односно, конкретизације.

1.3. Методе специјализације

„Сматра се да је специјализација схватање посебног у општем преко посебног, а као облици специјализације наводе се класификација и дихотомија.

Научноистраживачка пракса упућује нас на закључак да спецификација заиста јесте заснована на поступцима растављања, раздвајања, деобе једне целине (једног општег) на његове делове и да је то сазнање делова посредством целине, али и сазнање целине помоћу делова. Као и код анализе и у специјализацији чланови се сазнају преко целине деобом на чланове, а целина и чланови (узев појединачно) преко свих, односно осталих чланова. Битна разлика специјализације према анализи и апстракцији јесте сврставање – разврставање чланова према одређеном принципу у основан поредак.“¹⁸⁶

Као што се из наведеног цитата види, и специјализација се заснива на сазнавању целине преко делова или делова преко целине, али се ти делови сврставају у одређени поредак. Већ из ових неколико редова можемо закључити да се и код специјализације јавља међусобна повезаност неколико основних метода. У првом реду то је анализа, којом из општег предмета, појаве, процеса, издвајамо посебне. Затим, то је конкретизација, а онда и синтеза. Свака специјализација мора бити систематска и потпуна и увек се врши по одређеним правилима.¹⁸⁷ Већ смо рекли да се специјализација јавља у два основна облика, као класификација и као дихотомија, а о томе смо говорили у овом раду.

¹⁸⁶ Ибид, стр. 210.

¹⁸⁷ Видети: др Б. Шешић, Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971.

1.4. Дедукција

Иако се о дедукцији првенствено размишља као о облику закључивања, ми ћемо је на овом месту разматрати са становишта њених сазнајних могућности као методе научног истраживања. У том погледу су становишта изразито подељена, нарочито када говоримо о њеној примени и употребљивости у истраживањима у друштвеним, односно, политичким наукама. Јасно је да се дедукција заснива на извођењу посебних и појединачних сазнања о предмету истраживања на основу сазнања о општем, на основу општих закона, законитости. Дедукција, као и све методе, има свој предмет, своје поступке и облике. У методолошким политиколошким истраживањима она је нарочито применљива у теоријским истраживањима, односно, претежно теоријским истраживањима, јер општи теоријски закони (аксиоми, постулати) чине полазне премисе за схватање и извођење ставова ниже општости. Наравно, пошто строга подела на емпиријска и теоријска истраживања, као што смо већ рекли, није практично применљива, то се ни дедукција не може користити без ослањања на друге основне методе.¹⁸⁸ Сматра се да је дедукција поуздана метода сазнања, тј. да су сазнања која стичемо применом дедукције поуздана и истинита, јер произилазе из општих ставова и на тај начин омогућава и систематичност и класификацију научног сазнања. Оно што већина теоретичара сматра недостатком ове методе јесте питање како, на основу чега, за неки општи став можемо знати (тврдити) да је истинит. И који су то општи ставови који представљају *вечите истине*? С друге стране, треба поменути и оне теоретичаре који сматрају да дедукција заправо не доноси ништа

¹⁸⁸ Б. Шешић за дедукцију каже следеће: „Шта чини предметни смисао дедуктивне логичке форме и у чему се састоји дедуктивна метода сазнања? Та су питања нераздно повезана, јер је логичку форму мишљења као методу могућно одредити само на основу схватања предмета. Ово схватање дедуктивне методе, у вези са предметом сазнања, није стварно могла да избегне ни формална логика, јер ако она дедукцију дефинише само као форму мишљења, она се у сваком поједином случају позива на предмете. (...) По стварној дијалектичкој логици *дедукција је схватање посебног (предмета, чиниоца, одредбе) на основу општег предмета или схватање извесне опште особине предмета извођењем посебног става из општег става* или, најзад, извођење посебних ставова уопште.

Према томе, да ли се схвата непосредна или посредна веза општег предмета и његових посебних одредаба дедукција је двојака: (1) непосредна, кад се из једног општег става као закључак изводи посебан став, и (2) посредна, кад се посебан или индивидуалан став изводи из два става или више општих ставова; тј. веза одређеног општег и посебног овде се схвата преко извесног средњег општег.“ (Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971. стр.109.)

ново, никакво ново сазнање, већ је, како је тврдио Џ. С. Мил, она излишна, стерилна метода која садржи логичку грешку кретања у кругу.

Без обзира и на неспорне предности, али и одређене недостатке, дедукција је као основна метода научног сазнања неопходна у свим методолошким истраживањима, јер нико не може оспорити нераздвојно јединство општег, посебног и појединачног, односно, чињеницу да сваки општи предмет у себи садржи мноштво посебних и појединачних предмета, али и да сваки општи закон важи и за све посебне и појединачне ставове и појаве из исте области. Као и остале методе научног сазнања, ни дедукција се у методолошким истраживањима било које врсте, не користи самостално, као једина метода, већ увек са другим методама. Ако смо сагласни да постоје аксиоми методологије, дакле, општи ставови које није потребно доказивати, онда они свакако служе као премисе у свим методолошким истраживањима, а то нам показује да је дедукција као метода – неопходна.

1.5. Индукција

У схватањима индукције такође су одувек постојала велика неслагања и разлике. Многи теоретичари су јој придавали готово свемогућу улогу, док су други негирали у потпуности сваку поузданост сазнања стечених овом методом. Као и дедукција, и индукција се често схвата само као један од облика логичког закључивања, затим као методски поступак, облик (врста) генерализације или, пак, као самостална метода. Већ бише пута поменути аутори С. Милосављевић и И. Радосављевић указују на неколико битних чињеница у вези са индукцијом:

„1. Индукција је основна научна метода која једина омогућава непосредно сазнање о емпиријском, реално-конкретном и разноврсном, конституисаном у појединачне целине. (...)

2. Изворни ставови индукције, у оквирима датих поредака, основ су за извођење генерализације односно општих и најопштијих ставова, укључујући и аксиоме, законске ставове, премисе итд.

3. Ставови индукције, засновани на непосредном чулном искуству, односно на сазнајном искуству друштвене (друштвено-историјске) и научно истраживачке праксе, омогућавају поуздано научно сазнање које може бити како партикуларно тако и универзално, како вероватне тако и нужне истинитости, односно апсолутне поузданости у одређеном времену и простору.

4. Индукција је прелазна метода од аналитичких ка синтетичким методама. (...)

5. Индукција има обележје експерименталне методе захваљујући својим емпиријски заснованим квантитативним нумеричким датама које је, као и генерализацију, чине основом опште научне статистичке и хипотетичко-дедуктивне методе.

6. Мада има ставова да је генерализација најопштија метода, најчешће примењивана у научном сазнању и у сазнању уопште, мирно се може тврдити да индукција није ништа ређе коришћена. (...)

7. И у теоријском мишљењу индукција има веома значајну улогу. Ставови теорије се приликом истраживања прво морају констатовати односно евидентирати. Констатовани они индукују ставове о себи, о својој форми, садржају, предмету који обрађују, на основу чега се даље врши селекција,

класификација или уопштавање апстракцијом или генерализацијом, односно укључује се у даљи поступак.“¹⁸⁹

Основна чињеница у вези са индукцијом добро је позната, а састоји се у томе да се индукцијом из више посебних, појединачних чинилаца неког предмета изводи општи суд о целој класи или врсти предмета. Дакле, као што смо видели, можемо говорити о индукцији као облику мишљења (закључивања), када се из више посебних или појединачних ставова (премиса) изводи општи став или суд, али исто тако, индукција као основна метода научног сазнања има предметну основу „*чије је основно обележје схватање општег, јединственог или неког заједничког својства код више предмета или појава (или код више одредаба, момената, аспеката или страна унутар једног сложеног предмета - појаве – процеса), у низу њихових посебних момената, изражених појединачним или посебним ставовима из којих се изводи одређени општи (или општији) став – суд – закључак о предмету сазнања.*“¹⁹⁰

У емпиријским методолошким истраживањима индукција има велику примену, јер она обилују појединачним подацима о појединачним предметима. Она су такође ограничена и просторно и временски, па су погодна за примену тзв. непотпуне индукције. У методолошким истраживањима се углавном тежи сазнањима о општим карактеристикама тачно одређеног предмета, а при том су те карактеристике битне, суштинске. Зато је и поузданост индукције у овим истраживањима већа, а примена индукције оправдана. Нарочито је корисна статистичка индукција која преко нумеричких дата стиче сазнања о квантитативним одредбама предмета истраживања. У методолошким истраживањима, нарочито тзв. емпиријским, сазнања до којих се дошло индукцијом, а која су при том потврђена и праксом (нпр. научним експериментом, а свако методолошко истраживање има одлике и експеримента) имају већи степен поузданости и чак се могу користити и за научну прогнозу. Пошто је динамика и променљивост друштвених, односно, политичких појава велика, то се и захтев за апсолутно извесним сазнањима о таквим појавама не може оправдати и готово је недостижан. Зато су индуктивни закључци о друштвеним појавама и процесима

¹⁸⁹ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006, стр.226-227.

¹⁹⁰ Ибид, стр. 227.

сасвим довољно поуздани уколико су изведени по свим правилима научног, методолошког и логичког сазнања.

1.6. Синтеза

У групу синтетичких метода уврстили смо све методе које се заснивају (или чији се методски поступци заснивају) на повезивању и спајању, а на челу са синтезом. Сваки пут када вршимо спајање, повезивање или обједињавање делова у целину, заправо примењујемо основну научну методу синтезу.¹⁹¹ Специфичност у вези са синтезом, а коју налазимо код већине теоретичара, односи се на сам поступак, односно, резултат синтезе. Тако већина теоретичара говори о репродуктивној и продуктивној синтези. У првом случају, репродуктивној синтези, спајањем делова настаје већ позната целина, тј. целина која је претходно била подвргнута анализи. У другом случају, продуктивној синтези, спајањем делова образујемо нову целину и о њој тек треба да стичемо сазнања. Ови теоретичари такође говоре о дескриптивној и експликативној синтези.¹⁹²

У методолошким истраживањима синтеза је углавном мисаона метода, али се она често користи приликом формирања експерименталних модела, односно, приликом извршавања одређених радњи током истраживачког процеса. Иако се на први поглед може учинити, синтеза није произвољна. Делови који се спајају, повезују и обједињују синтезом морају формирати смислене целине чак и када

¹⁹¹ “Као основна метода научних сазнања, *синтеза је схватање – сазнање сложених целина преко њихових појединачних и посебних делова, њиховим спајањем, тј. њиховим стављањем у разне могуће односе и везе.*“ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006. стр.221.

„*Синтеза као процес мишљења представља кретање мишљења од делова ка целини, од чинилаца ка њиховом јединству и једности у одређеном предмету, од посебних момената општег ка једности општег.*“ Др Б. Шешић, *Општа методологија*, Научна књига, Београд, 1971. стр. 63.

„Синтеза је најтипичнија метода тзв. синтетичких метода. Мање или више непосредно све оне (конкретизација, генерализација и индукција) ослањају се на процедуру спајања – састављања чинилаца мањег или већег степена конкретности у сложену цјелину. Према томе, синтеза и анализа имају заједнички предмет истраживања, али су им приступ и процедура супротних смјерова.“ Ц. Термиз, *Методологија друштвених наука*, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.80.

¹⁹² „Продуктивна синтеза је истовремено и експликативна и генетичка, јер показује настанак одређене целине и омогућава сазнање о правилности и законитости у настајању и постојању те целине. Репродуктивна синтеза је, по правилу, претежно дескриптивна. И када се поново саставља целина која је претходно растављена анализом на делове, стиче се и ново сазнање о могућностима потпуно исте или измењене репродукције предметне целине.“ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, цитирано дело, стр. 222.

„У погледу врста синтезе могу се разликовати претежно *дескриптивна* и претежно *експликативна* синтеза, с тим да се код прве ради углавном о опису и о простом набрајању делова неке целине, на пример, делова биљке (корен, стабло, лист, цвет, итд).“ Др Б. Шешић, цитирано дело, стр. 59.

постоје чиниоци који у некој мери одступају од односа, функција и веза у целини. Ти чиниоци играју значајну улогу управо у методолошким истраживањима у којима се формирају експериментални модели, јер се њиховим варијацијама постиже ефекат експерименталног чиниоца којим се делује на одређену ситуацију. Синтеза је повезана са анализом у смислу да анализа може претходити синтези, као и да се нека целина која је настала синтезом може анализирати, али се не може тврдити да ове две основне методе увек претходе, односно, следе једна другу. Можемо констатовати и то да је синтеза бар у друштвеним наукама продуктивнија метода, јер се у друштву увек јављају неки нови чиниоци, односи и везе. Зато се и синтеза у методолошким политиколошким истраживањима може користити за истраживања нових односа, стављање у различите функције и везе већ познатих делова и чинилаца истраживане појаве, процеса, предмета и на основу тога уочити да ли су резултати до којих се долази бољи, применљивији, потпунији.

1.7. Конкретизација

Конкретизација представља кретање мишљења од апстрактног до конкретног и то придодавањем све конкретнијих одредаба наком апстрактном појму. Приликом примене конкретизације треба водити рачуна које одредбе се придодају општем појму и којим редоследом. У *методолошким политиколошким истраживањима* (и до овог појма смо дошли својеврсном конкретизацијом појма *истраживање*, односно, *научно истраживање*) *конкретизација* је такође применљива као експериментална метода, јер се апстрактне замисли одређених предмета одређеном процедуром конкретизације могу претворити у друштвене реалитете. Она је применљивија у тзв. емпиријским истраживањима, јер одређену замисао, концепцију, преко конструисања модела и његове примене усаглашава са стварношћу. (Од идеалних типова конкретизацијом долазимо до модела. О томе је већ било речи у Петој глави када смо говорили о примени модела.) У сваком истраживачком процесу са конкретизацијом се сусрећемо већ приликом концептуализације, али се она користи и у пројектовању истраживања, као и у његовој реализацији. Може се рећи да управо истраживањем одређеног предмета, било емпиријског било теоријског, и сазнањима до којих долазимо, конкретизујемо управо тај предмет кроз све фазе и етапе истраживачког процеса. Дакле, само истраживање, у крајњој линији, јесте својеврсна конкретизација једног предмета. Код методолошких истраживања применом конкретизације стичу се сазнања и о самој методи (мета-методолошка истраживања), па се на тај начин могу потврдити или оповргнути досадашња сазнања о конкретизацији и њеној примени и доприносима.

1.8. Генерализација

„Генерализација је синтетичка основна метода којом се *сазнаје опште на основу појединачног.* (...)

(...) Поступак генерализације је, дакле, мисаоно уопштавање, а не и физичко обједињавање. То је битна разлика између генерализације као основне научне методе и претходно одређених синтетичких (синтетизирајућих) основних научних метода.“¹⁹³

Као мисаона метода, она, заправо, представља извешан прелаз од појединачних или посебних карактеристика, уочених код неке одређене групе предмета, ка општим карактеристикама исте те групе. Значи, више појединачних предмета увек испољава неке исте, заједничке карактеристике или одредбе, тако да оне уопштавањем постају опште одредбе тог предмета, односно, формирају његов општи појам. Б. Шешћ говори о генерализацији која се врши у односу на појам и у односу на ставове. Ова метода се најчешће користи у сазнању, и то како научном, тако и лаичком. Чак и највиши мисаони појмови, категорије, такође су настали генерализацијом. Стварањем општих појмова, дакле, генерализацијом, омогућено је и стварање закона који и представљају својеврстан однос општих појмова. Као што можемо закључити, генерализацијом је омогућена трајност важења појмова, а самим тим и сазнања до којих долазимо уз помоћ тих појмова.

За теоријска методолошка истраживања генерализација има битну улогу, јер је она мисаона метода којом се сазнају општи појмови, закони, теорије... Међутим, општи ставови који настају тзв. статистичком генерализацијом немају универзално важење, нити су апсолутно истинити, већ имају само одређени степен вероватноће. Генерализација се у методолошким истраживањима примењује од самог почетка, дакле, од констатовања предмета истраживања, преко пројектовања, реализације истраживања, до обраде података и закључивања на основу прибављених података. На крају, она има значајну улогу у формирању теоријских ставова проистеклих из методолошких истраживања. Свако започето, конкретно, појединачно истраживање доприноси научном сазнању о свом

¹⁹³ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, треће измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 224-225.

предмету, али се на основу тих сазнања, применом генерализације, могу стећи општа сазнања, општи ставови о својствима одређене групе предмета (на које се конкретно истраживање и односи). Генерализација се сматра најопштијом основном методом.

1.9. Доказивање и оповргавање

Доказивање и оповргавање спадају у оне процесе које сви људи радо и често користе када желе да дођу до сазнања о неком предмету, односно, када желе да потврде неки свој став о одређеном предмету мишљења. И у науци су ови поступци саставни део мишљења којим стичемо научно сазнање. Дакле, кад год стичемо сазнање о предмету мишљења, формирамо претпоставке за које налазимо ваљане разлоге који ће их потврдити. Оно што донекле уноси забуну међу теоретичаре, јесте питање да ли су доказивање и оповргавање само процеси логичког мишљења или су то основне методе научног сазнања. Због тога што су у ове процесе укључене све основне научне методе истраживања и што они представљају врхунске процесе мишљења, преовлађује схватање да су и они основне методе.

„Доказивање се најчешће дефинише као *извођење истинитости једног става на основу истинитости неког другог става или других ставова за које се зна да су истинити или бар вероватно истинити.*

Оповргавање је доказивање неистинитости тезе директним или индиректним путем.“¹⁹⁴

„Доказивање је крајњи, сложен облик и методски поступак научног сазнања у коме се стичу све посебне методе и процеси сазнања као што су анализа и синтеза, генерализација и апстракција и конкретизација, индукција и дедукција, дефиниција и класификација, у свим основним облицима мишљења, тј. поимању, суђењу и закључивању. Доказивање је, дакле, *врхунски сазнајни процес и метода научног сазнања.*“¹⁹⁵

Као методе, доказивање и оповргавање имају строге норме и дефинисана правила саме процедуре доказивања, тј. оповргавања, као и утврђену структуру. Овим методама проверавамо истинитост неких ставова помоћу истинитости других ставова. Наравно, треба рећи да се код оповргавања „доказивање истинитости става усмерава на доказивање да став није истинит односно да је

¹⁹⁴ Ибид, стр. 194.

¹⁹⁵ Др Б. Шешић, Основни методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978. стр.261.

лажан“.¹⁹⁶ Важна карактеристика доказивања/оповргавања како наглашавају цитирани аутори, јесте и то да доказана истинитост неког става уједно значи и да су сви супротни ставови оповргнути. Док оповргнути ставови о предмету не значе да су супротни ставови доказани.

У политиколошким истраживањима, али и у друштвеним наукама уопште, не можемо говорити о доказивању ставова, већ само о потврђивању. Друштвене и политичке појаве, као предмети друштвених, односно, политичких наука, због своје сложености се не доказују, већ се увек говори о већој или мањој, претежној или делимичној истинитости. Доказивање и оповргавање су процедуре које се подједнако користе и у теоријским и у емпиријским истраживањима. Њима проверавамо, тј. доказујемо истинитост хипотеза, тј. става хипотезе. И у теоријским и у емпиријским истраживањима, у крајњој линији, аргументи става хипотезе су теоријске творевине, с тим што се код емпиријских истраживања они заснивају на емпиријским подацима који се у процесу пројектовања истраживања и научном обрадом формулишу у теоријске ставове.¹⁹⁷

У методолошким истраживањима доказивањем и оповргавањем се могу проверавати сви теоријски ставови, чак и аксиоми ако их схватимо као производ научног сазнања, а не као најосновније, апсолутне ставове. Емпиријским и теоријским методолошким истраживањима проверавамо, користећи, дакле, доказивање и оповргавање као основну процедуру, и научне законе, теорије, аксиоме, а резултат тих истраживања су парадигматске промене у систему сазнања и „тзв. научне револуције управо су засноване на овим принципима“.¹⁹⁸

„Уобичајена класификација доказа познаје следеће врсте доказа:

А) аналитичке доказе до којих се долази кроз две процедуре: (...);

Б) синтетичке доказе који настају синтезом ставова разлога;

¹⁹⁶ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 194.

¹⁹⁷ „Структуру процеса доказивања чине:

(1) *Теза* – став који се доказује,

(2) *Аргументи или разлози* – ставови на основу којих се теза доказује и

(3) *Аргументација или демонстрација доказа* која се врши кроз

- навођење – излагање аргумената;

- мисаони логички процес у коме се у однос стављају теза и аргументи, тј. у коме се из ставова разлога изводи став тезе.“ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, наведено дело, стр.195.

¹⁹⁸ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр.196.

В) индуктивне доказе – до којих се долази индукцијом на основу ставова разлога, и

Г) дедуктивне доказе који се дедукују из става тезе или става разлога;

Д) директне доказе који се изводе непосредно из истинитости става – ставова разлога;

Ђ) индиректне доказе који произилазе из нестабилности става антитезе.¹⁹⁹

С обзиром на то да свако научно сазнање започиње провером већ постојећег сазнања, јасно је да доказивање и оповргавање играју велику улогу у свим методолошким истраживањима, како у предметним истраживањима, тако и у мета-методолошким, и с те стране потпуно оправдавају назив најосновнијих и најопштијих метода. Пуну улогу ови процеси, тј. методе имају приликом провере хипотеза. У свим методолошким истраживањима процедура доказивања (основних) хипотеза има строго утврђене захтеве и правила и она су увек иста, ма о каквом предмету истраживања се радило. Претпоставља се да је, као што смо видели у претходним поглављима, хипотеза научно основана и заснована на научном приступу и постулатима, јер само такву научну хипотезу можемо доказати научним истраживањем. За тако постављену научну хипотезу траже се аргументи, тј. разлози који је доказују или, пак, оповргавају. У суштини, ова два процеса, доказивање и оповргавање, одигравају се истовремено. Разлози, тј. аргументи потврђују сазнајну вредност тезе и њену истинитост. Они се увек односе на суштинске, битне одредбе тезе. Такође, у зависности од врсте истраживања и аргументи могу бити емпиријски или теоријски, али је важно да се односе баш на одређену тезу и исказују однос према основној тврдњи те тезе. Као такви, они се излажу и на основу њих се закључује да ли је нека теза потврђена, односно, доказана или оповргнута. Научно доказивање и оповргавање је сложенији процес од таквих процеса у свакодневној људској комуникацији, иако се и у тој комуникацији подједнако често користе. Неопходно је при доказивању и оповргавању утврдити тачан садржај и снагу аргумената како би се могли користити за потврђивање неке тезе. Њиховим повезивањем настају системи аргумената који имају већу снагу, тј. моћ доказивања. Као и у сваком процесу који обављају људи, и овде су могуће грешке и то управо зато што се истраживачи

¹⁹⁹ Ибид, стр.196-197.

некад не придржавају правила приликом формулисања, тј. постављања тезе (хипотезе) или приликом формулисања аргумената и њихове демонстрације.²⁰⁰

Доказивање и оповргавање су у методолошким истраживањима нарочито применљиви јер се углавном односе и примењују приликом истраживања, тј. провере чињеничких ставова. Дакле, у теоријским методолошким истраживањима, у свим истраживањима у којима се стиче сазнање (верификује постојеће, проширује или стиче ново сазнање) о чињеничким ставовима, а не о вредносним, ове две методе сигурно имају одлучујућу и очигледну, готово неизоставну улогу. Она представљају теоријско проверавање ставова, судова, за разлику од метода теоријско-практичног проверавања (нпр. када вршимо експеримент или посматрање). Доказивање и оповргавање се спроводи кроз закључивање као основни облик логичког мишљења.

²⁰⁰ О грешкама приликом доказивања и оповргавања видети код: Ц. Термиз, *Методологија друштвених наука*, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр. 97. и Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 197.

2. Специфичности примене општенаучних метода

У вези са општенаучним методама намеће се одмах неколико важних питања: 1. зашто су оне и по ком основу (критеријуму) општенаучне методе, односно, која је то њихова битна карактеристика која их чини општенаучним методама; 2. каква сазнања стичемо њиховом употребом, да ли су то само општа, теоријска сазнања или их можемо применити и у истраживању конкретних предмета и решавању појединачних проблема; 3. које се општенаучне методе могу користити у методолошким политиколошким истраживањима; 4. да ли се њихова примена у методолошким истраживањима разликује од примене у осталим врстама научних истраживања? На ова, али и остала питања која ће се неминовно јавити у току нашег разматрања, покушаћемо да дамо одговор позивајући се на искуства и учења наших познатих теоретичара, те ћемо синтезом тих сазнања и свих битних одлика и поступака научних методолошких истраживања потражити и одговор на питање о специфичностима примене ових метода у методолошким политиколошким истраживањима.

Прва дилема која нам се јавила јесте у вези са самим називом, тј. одређењем ОПШТЕНАУЧНИХ МЕТОДА. Да ли је општост везана за примену, односно, поступак, па се тако оне увек примењују на исти начин без обзира о ком се истраживању и предмету истраживања ради? Или се општост односи на чињеницу да се оне увек примењују у свим истраживањима, али уз одређене специфичности које произилазе како из потреба самог истраживања, тако и из природе предмета истраживања? Позивајући се на мишљења већ поменутих и цитираних теоретичара, можемо констатовати да су општенаучне методе опште зато што се могу користити, уз мање или веће специфичности у примени, у свим научним истраживањима свих наука и научних дисциплина. Чак не правећи разлику између природних и друштвених наука, јер се неке општенаучне методе које су се превасходно везивале за природне науке, веома успешно данас све више користе у друштвеним наукама (статистичка метода, метода моделовања), па се у том смислу око општенаучних метода не прави разлика између природних и друштвених наука.

Код Ц. Термиза налазимо објашњење о битним својствима ових метода. “Већ сам назив „опћенаучне методе“ указује на њихова битна својства: (1) на опћост и релативну апстрактност тих метода; (2) на њихову веома наглашену повезаност са логиком и епистемологијом, те, преко њих, са филозофијом; (3) на њихову интензивну повезаност са људским искуством и искуственим сазнањем, те генерализацијом тог сазнања и његову систематизацију у правилности, законитости, закона и вјероватноће; (4) на њихову примјенљивост у свим врстама научног истраживања у оквирима било које науке и (или) научне дисциплине.”²⁰¹

Такође се може поставити питање: да ли је њихова општост везана за апстрактност? Да ли су оне апстрактне методе којима се стичу само апстрактна, теоријска сазнања? Односно, да ли су предмети истраживања овим методама апстрактни, општи, теоријски? У жељи да што боље објаснимо одговор на ова питања, морамо подсетити на неке односе у истраживачкој, односно, друштвеној пракси. Рекли смо да је људско сазнање и истраживачка пракса проистекла из жеље за увећавањем људског сазнања о предметима, појавама и процесима из реалне стварности, тј. из различитих људских потреба чије је задовољавање било везано за сазнања о овим предметима. Укратко, то је својеврсно функционално јединство практичне и теоријске људске делатности. Практика и теорија увек следе једна другу, прожимају се и допуњују. У научноистраживачкој пракси различито је учешће практичних, односно, теоријских чинилаца у зависности од врсте истраживања, предмета и циљева истраживања. Оно што је стално јесте управо јединство праксе и теорије у различитом облику и са различитим уделом у различитим истраживањима, али оно је уједно и у основи свих метода научног сазнања. Зато се за неке методе може рећи да су *више* емпиријске, односно, *више* теоријске. Повезано са овим јесте и чињеница да у истраживачком процесу нису све општенаучне методе увек исто заступљене, не користе се подједнако и нису све погодне за истраживање свих предмета. На пример, за статистичку методу се сматра да је она пре свега емпиријска, па тако погодна за истраживање конкретних, емпиријских, искуствених чињеница. Међутим, она у себи има доста теоријског које потиче из математике и логичких основа индукције и генерализације. Дакле, видимо да општенаучне методе почивају на тесној вези

²⁰¹ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК “Графит“, Лукавац, 2009, стр.103.

између теорије и емпирије, да се у њима остварује синтеза општег и појединачног, односно, теорије и праксе на једном вишем нивоу. Општост је тако везана за могућност њихове примене у свим наукама, научним дисциплинама и у свим научним истраживањима. Овим смо делимично одговорили и на питање да ли је предмет истраживања овим методама само теорија и да ли су резултати њихове примене само теоријски. Не треба изгубити из вида чињеницу да ове методе почивају (или се заснивају) на одређеним законима, аксиомима, па и друштвеним теоријама, али су оне мање или више увек условљене конкретним истраживањем, односно, предметом истраживања.

У зависности од врсте истраживања, не користе се увек све методе подједнако, као што се и неке могу користити самостално, а неке подразумевају и употребу других метода. Зато се у научном истраживању увек одређује која ће се општенаучна метода користити као главна, да ли ће се користити самостално или у спрези са још неком, и које ће се методе паралелно користити, а које само изузетно. Такође, у неким истраживањима општенаучне методе се могу примењивати у зависности од фаза самог истраживачког процеса.

У методолошким политиколошким истраживањима изразита је улога методе моделовања, хипотетичко-дедуктивне, статистичке методе. О методи моделовања смо већ говорили и о томе колики је њен значај с обзиром на то да методолошка истраживања конструишу модел по коме ће се спроводити и спроводе предметна истраживања. Истражујући методолошке основе самих истраживања, дакле, бавећи се мета-методологијом, ова истраживања формирају научна сазнања о најцелисходнијим, најкориснијим и најбољим научним путевима истраживања друштвене, односно, политичке праксе. У основи општенаучних метода налазе се сазнања и поступци основних метода, па су тако оне увек повезане. У методолошким политиколошким истраживањима која се баве изучавањем конкретних предмета велику улогу имају статистичка метода, метода моделовања, хипотетичко-дедуктивна метода и компаративна метода. Користе се и аксиоматска и аналитичко-дедуктивна метода, мада чешће као паралелне и помоћне методе. Све општенаучне методе имају фундаменталну улогу у истраживањима како у природним, тако и у друштвеним наукама и како год било истраживање конципирано, неизбежна је употреба ових метода. Многобројне су

варијације њихове употребе, али без њих истраживања не би могла успешно да се изводе.

2.1. Статистичка метода

Упркос чињеници да се у оквиру статистике јављају различити методски поступци, као и покушајима да се статистика представи као наука, она је ипак општенаучна метода истраживања. Готово да је незамисливо спровести неко научно истраживање у друштвеним наукама без употребе статистичке методе. То је зато што се она може користити за истраживање свих масовних појава које је могуће квантитативно изразити, а видели смо да је готово све предмете могуће описати и квалитативно и квантитативно. С друге стране, не постоје индивидуални, појединачни предмети који су сасвим јединствени и непоновљиви. У свакој индивидуалности увек постоји нешто што се може издвојити као заједничко, опште својство, карактеристика. Исто тако, не постоје ни потпуно истоветни предмети, а управо ове чињенице омогућиле су употребу статистичке методе. Разноврсне, сложене, променљиве и многобројне друштвене, односно, политичке појаве могуће је сазнати и истражити управо (некад и само) статистичком методом. Овом методом могуће је стећи теоријска и практична сазнања што јој даје велики значај.

За методолошка политиколошка истраживања статистичка метода је значајна из најмање два разлога. Прво, она се примењује на комплексне и разноврсне масовне појаве, а методолошка истраживања то свакако јесу. Као што смо рекли, сва истраживања су методолошка, а постоје и строго методолошка истраживања која могу имати разне предмете. Друго, статистичком методом се настоје открити не само квалитативне и квантитативне чињенице у вези са предметом истраживања, већ и мењање, кретање и тенденције даљег развоја предмета и одређених делова предмета, што је са становишта методолошких истраживања изузетно значајна чињеница. Управо смо нагласили, говорећи о методолошким истраживањима, да њихова сврха и циљ и јесу унапређење истраживачке праксе, отварање могућности за што целисходнијим, кориснијим и потпунијим истраживањима која ће омогућити стицање употребљивих научних сазнања.

Присетимо се зато основних битних момената статистичке методе. Б. Шешкић наводи пет битних момената или фаза статистичке методе:²⁰²

²⁰² Б. Шешкић, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978. стр.104.

1) прикупљање, одабирање, избор и утврђивање статистичке масе као предмета примене статистичке методе. Под статистичком масом подразумева масовне појаве одређене врсте на које се примењује ова метода. Статистичким прикупљањем и класификацијом статистичких података настају статистичке серије података, које се могу односити на податке о статичком стању (статичке серије без временске одредбе) и на стања појаве у разним моментима њеног развитка (динамичке серије).

2) Статистичка анализа, као други моменат, тј. фаза статистичке методе, открива структуру, међусобне односе и динамику датих појава или групе сродних појава. Она треба да открије учесталост (односно, дистрибуцију фреквенције) појава, њихове временске варијације (тренд и периодичне осцилације) као и међусобну зависност више појава. То се, према Б. Шешићу остварује кроз три врсте статистичке анализе: а) статичку, б) динамичку и в) корелациону. Пошто је реч о масовним појавама које није могуће све обухватити статистичком анализом и истраживањем, најчешће се приступа формирању узорка како би се скратило и упростило истраживање таквих сложених предмета.

3) Статистичке серије се морају некако представити, а то се чини табеларно и графички, па и ово представља један од момената у примени статистичке методе. Преко овог представљања података можемо сазнати структуру, динамику и условљеност појава које истражујемо.

4) Б. Шешић истиче и оцену или суд о правој средини целе скупине као један од момената статистичке методе, мада бисмо ми ово сврстали у део о примени узорка, тј. у другу фазу примене ове методе.

5) Као крајњи циљ статистичке методе Б. Шешић истиче извођење општих закључака, тумачење резултата статистичке анализе и прављење хипотеза о законитости масовних појава.

И други аутори истичу мање-више исте фазе, тј. моменте статистичке методе, али, исто тако, указују на важност израде узорка, па то третирају као посебну фазу.²⁰³

²⁰³ О фазама које издвајају С. Милосављевић и И. Радосављевић и о изради узорка видети: Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр.252.

Важност статистичке методе за методолошка истраживања нарочито долази до изражаја када се изводе закључци. Методолошка истраживања имају за циљ извођење општих правила, законитости које треба да важе за већину методолошких истраживања. Статистичком методом управо се долази до општих закључака („генерализација мањег или већег степена истинитости, одн. вероватноће“²⁰⁴)

Статистичком методом у методолошким истраживањима долазимо до сазнања о чиниоцима и својствима научних истраживања, а пошто статистичком методом утврђујемо и тенденције и промене, можемо закључити и о правцима у којима ће се истраживање кретати, које методе ћемо ефикасније користити и у којим истраживањима. Већ смо напоменули да су сва методолошка истраживања мање-више експериментална, а статистичка метода има и својства управо експеримента, па је њена употреба и улога у методолошким истраживањима очигледна. У методолошким истраживањима користимо чулно-практичне делатности, практично изучавамо употребљивост одређених метода, техника, поступака и инструмената, и на основу тих података изводимо опште, теоријске закључке о примени и употреби тих метода у одређеној врсти (или типу) научног истраживања. Одређену тешкоћу представља чињеница да статистичка метода подразумева употребу квантитативних података што у методолошким истраживањима није увек једноставно исказати, јер су она теоријског, и (или) мета-теоријског карактера. С друге стране, сазнања до којих долазимо употребом статистичке методе изражавају просек, а не опште законе.

Упркос бројним ограничењима и тешкоћама примене статистичке методе у друштвеним наукама, у методолошким истраживањима она има значајну улогу с обзиром да су у њеној основи индукција и генерализација које су и у методолошким истраживањима често коришћене. Нарочито је то уочљиво у методолошким истраживањима која за предмет имају процедуре истраживања. Тада се на основу већ познатих, конкретних истраживачких искустава долази до општих сазнања о истраживачком процесу. У методолошким политиколошким истраживањима предмет истраживања увек мора бити јасно, строго дефинисан,

²⁰⁴ Ибид, стр.262. и о статистичком методу још видети: Љ. Шкара-Видојевић, Статистички метод у друштвеним наукама, Стручна књига, Београд, 1976.

како би се могле статистичком методом извршити одређене квантификације. У методолошким истраживањима можемо истражити својства субјеката који у њима учествују, њихове активности, односно, делања, поступања и ставове. Став да је статистичка метода употребљива и корисна у методолошким истраживањима поткрепљује и чињеница да се ради о предметима истраживања који већ показују одређене правилности, чија су својства, понашања и ставови претходно већ показали одређене тенденције, сличности, итд... Употребом статистичке методе, нарочито коришћење узорка у методолошким истраживањима стичу се сазнања која се користе за формирање посебних наука и научних дисциплина, специјалних методологија.

Међутим, статистичка метода показује и одређена ограничења која могу утицати на њену поузданост. Прво је то што се статистиком бави одређен број људи који су за то специјално оспособљени и обучени. Дакле, тешко је у једном истраживању објединити и истраживачко искуство и знање из области статистике. А друго, квантитативни подаци немају апсолутну вредност и често могу имати и погрешан ефекат. Настојањима да се све квантификује и изучава само на основу нумеричких дата, може доћи до једностраног и искривљеног, често потпуно погрешног сазнања о предмету истраживања. Таква настојања углавном су праћена злоупотребама, односно, несавесном применом.

2.2. Хипотетичко – дедуктивна метода

Већ поменути ставови о јединству теорије и праксе један су од битних услова примене и употребљивости хипотетичко – дедуктивне методе у истраживањима у друштвеним, односно, политичким наукама. Као једно од главних питања јавља се дилема да ли се применом хипотетичко – дедуктивне методе може стећи научно сазнање о политичким појавама које је корисно и употребљиво? Зашто је ово питање толико важно? Пре свега зато што хипотетичко – дедуктивна метода своју искуствену основу гради од ненаучних искустава, појединачних, различито стечених, несистематизованих искустава која треба да постану научна како би се могла сматрати искуственом основом хипотетичко – дедуктивне методе. Дакле, један важан проблем у вези са овом методом је управо изградња (формирање) постулатичне основе. У том процесу значајну улогу имају индукција и дедукција као основне методе сазнања. Ипак, без обзира на изнете дилеме и тешкоће, већина аутора се слаже да хипотетичко – дедуктивна метода има висок степен применљивости и да је у основи свих осталих општенаучних метода. „Наиме, сходно дефиницији примене методе, овде се ХД-метода јавља и као метода научног истраживања и као метода научног и стручног мишљења *о политици*, али и као метода стручног и научног мишљења *у политици* (у процесу остваривања политике) и као метода практиковања политике – кроз политичке активности – акције и кроз политичка понашања (укључујући и понашања којима се могу приписати или која у себи могу садржати и значења политичког).“²⁰⁵ Ц. Термиз о хипотетичко – дедуктивној методи каже следеће: „По својим карактеристикама хипотетичко-дедуктивна метода има виши степен примјенљивости од осталих општенаучних метода, у основи је свих њих и са њима је у односима кооперације и прожимања. Она нема своје посебне технике и инструменте већ се ослања на већ постојеће стандардне истраживачко-оперативне методе, али спада у ред најсложенијих метода јер непрекидно остварује циркулацију на релацијама конкретно-посебно-опште и емпиријско-теоријско, као и опажање-мишљење-разумијевање и схватање.“²⁰⁶

²⁰⁵ Др И. Радосављевић, Хипотетичко дедуктивна метода у истраживању политике, Дечије новине, Горњи Милановац, 1996, стр. 112.

²⁰⁶ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009, стр. 105.

Специфичности примене хипотетичко – дедуктивне методе у методолошким истраживањима проистичу како из предмета истраживања, тако и из чињенице да је ова метода заснована и изведена из искуства. У методолошким политиколошким истраживањима хипотетичко – дедуктивна метода може бити метода научног истраживања, дакле, њеном применом стичемо сазнања о предмету методолошких истраживања, али може бити и метода практиковања већ стечених сазнања. Овом методом могуће је стицати научна сазнања о политичким појавама и процесима, али и о њиховом научном истраживању и практиковању. Она зато у својој примени захтева критички однос према истраживању политичких појава и самог истраживачког процеса, односно, јасно разликовање норми научног метода, тј. научног истраживања од норми политичких појава и њиховог практиковања. Ако је циљ методолошких истраживања научно сазнање о предмету истраживања (а видели смо да јесте), онда се и примена хипотетичко – дедуктивне методе, тј. њене норме морају прилагодити и усмеравати ка том циљу, али без раскидања везе са нормама практичног деловања политике.

Прави изазов у методолошким истраживањима представља управо примена хипотетичко – дедуктивне методе, јер њена теорија, њене опште поставке, норме, правила и принципи, још увек нису довољно научно верификовани. Међутим, с друге стране, постоје јасно одређене норме, тј. систем норми, поступака и правила о самом процесу истраживања, истраживачко искуство и пракса, на основу којих је могуће применити и хипотетичко – дедуктивну методу. Постоје одређене разлике у примени ове методе у различитим врстама методолошких истраживања. У методолошким истраживањима чији је предмет теорија, тј. мета-теорија и мета-методологија, примена ове методе је значајна и пожељна. Њен основни принцип јесте стална искуствена провера верификованих, признатих искустава, јер она тежи сталним иновацијама у својој примени. Одређене поставке теоријско – методолошке природе се допуњују, мењају или чак одбацују приликом методолошких истраживања и тако ову методу чине кориснијом и погоднијом за будућа истраживања. Онда се поставља и логично питање: ако је суштина ове методе у њеном сталном преиспитивању и мењању, постоји ли ипак и нека основна процедура у њеној примени. Та процедура састоји се од седам фаза:

„(1) Констатовање парадигматских и основних поставки методе, што подразумева:

а) дефинисање парадигми науке, логике и методолошког правца у оквиру кога се истраживање изводи;

б) дефинисање основних поставки и категорија о предмету истраживања одређене науке – у првом реду закона и законитости, а потом и констатовање хипотеза (теоријски заснованих и научних хипотеза) и теорема и

в) правилно разумевање значења тих поставки и схватање односа између њих (пре свега, односа сагласности, несагласности, коегзистенције, међусобног искључивања, итд.).“²⁰⁷

У другој фази, објашњава аутор, долази до идентификације и утврђивања ваљаности аргумената за или против поставки до којих се дошло у првој фази. Битно за ову фазу је то што се аргументи разврставају по значењу и значају у хијерархијски поредак. Трећа фаза утврђује однос саме ХД методе према предмету и теорији науке, односно, политичких наука. Та сазнања о предмету нису само формирана теоријска сазнања, већ и сазнања „радно-истраживачког карактера“²⁰⁸, односно, искуствена сазнања.

Четврта фаза, наводи аутор, поступање по утврђеним захтевима хипотетичко-дедуктивне методе у процесу пројектовања истраживања, а у петој фази одређује се однос ХД методе према осталим методама које се у конкретном истраживању примењују, односно, које ће се примењивати.

„(6) Шеста фаза директно проистиче из претходне и подразумева одређивање процедуралних поступака у примени, употреби и коришћењу инструмената.

(7) Најзад, седма фаза процедуре јесте практиковање сазнања, односно његова употреба у изграђивању теорије и методологије и у дневној политичкој, друштвеној, односно животној пракси.“²⁰⁹

Специфичности примене хипотетичко-дедуктивне методе у методолошким истраживањима проистичу из саме истраживачке праксе, из развијености правила и норми основних процедура и процеса у истраживању. Дакле, примена ове

²⁰⁷ Др И. Радосављевић, Хипотетичко дедуктивна метода у истраживању политике, Дечје новине, Горњи Милановац, 1996, стр.113-114.

²⁰⁸ Исто, стр.113.

²⁰⁹ Исто, стр.114.

методе у методолошким истраживањима значајно је условљена развојем методологије, метода, техника и инструмената. Кроз методолошка истраживања, а применом хипотетичко-дедуктивне методе, ми вршимо и проверу досадашњег научног сазнања о предмету истраживања, и у исто време се могу мењати или допуњавати и научна сазнања саме хипотетичко-дедуктивне методе, тј. њених основних правила, поступака и принципа. И свако ново методолошко истраживање реализовано у другом времену, на другом месту и са другим субјектима, доприноси и развоју саме методе, без обзира шта је конкретан предмет и циљ тог истраживања.

За методолошка истраживања ХД-метода има посебан значај, јер се њоме долази до основних теоријских ставова, аксиома и постулата који се стално и изнова могу проверавати и чије важење није апсолутно, већ је подложно не само критици, него и промени уколико се у истраживачком процесу дође до нових сазнања. Њена веза са осталим општенаучним методама, али и са основним методама научног сазнања, чине је готово незаобилазном у свим научним истраживањима. Нарочито је велика повезаност са статистичком методом и методом моделовања, јер се и у њима повезује чулно-практична и теоријска делатност, тј. на основу прибављених емпиријских података, анализом, обрадом и објашњењем могу се стећи сазнања о правилностима, законитостима, чак и о развоју и предвиђању догађаја (односно, политичких појава и процеса као предмета политиколошких истраживања). Ово уједно указује и на велику сложеност хипотетичко-дедуктивне методе.

Методолошка научна истраживања омогућавају примену ове методе управо зато што су строго процедурално одређена, односно, теоријско – методолошко заснована кроз систем норми, категорија, поступака, итд... Такође сви делови пројекта истраживања, укључујући и извештај о резултатима истраживања морају бити у међусобном функционалном односу како би се јасно, тј. прецизно могла одвојити метода истраживања од предмета истраживања. Иако постоји доста доказа о њеној употребљивости у методолошким истраживањима, ипак се може поставити низ питања која су и сама погодна за научно методолошко истраживање. Једно од питања свакако може бити њена непосредна веза са другим општенаучним методама, пре свега, са статистичком методом, затим

питање сталне везе и прожимања емпирије и теорије, емпиријског и теоријског сазнања и стални преласци сазнања из једног у други облик, итд.²¹⁰ Дакле, евентуална питања, или предмети будућих методолошких истраживања могу бити неке од следећих дилема: да ли се статистичка метода може схватити као фаза у примени хипотетичко-дедуктивне методе, односно, да ли је хипотетичко-дедуктивна метода „општија“ од статистичке с обзиром да она нема своје технике, поступке и инструменте, већ употребљава норме и процедуре других метода, нпр. статистичке?

Друго питање у вези са ХД методом које може бити предмет методолошких истраживања јесте питање хипотеза, тј. научних хипотеза, њихова заснованост на бројним искуствима и питање тзв. „илузорних хипотеза“.²¹¹

Такође се може поставити питање употребе ХД методе у дијагностичким и прогностичким методолошким истраживањима. Да ли је она претежно дијагностичка или прогностичка метода?

Применљивост ХД методе у методолошким истраживањима проистиче и из чињенице да је то метода код које је један од основних захтева да се код разних парадигматских и логичких система изведу заједничке карактеристике како би се омогућила њена примена. То конкретно значи дефинисање односа према парадигмама у политичким наукама. Иако изузетно сложена, ова метода има широку примену у методолошким истраживањима зато што подразумева коришћење готово свих метода којима се повезују емпирија и теорија, односно, у

²¹⁰ Ибид, стр. 165.

²¹¹ „Могуће су многобројне класификације хипотеза по различитим критеријумима. Најчешће су коришћени критеријуми: 1) предмет, за класификацију на: (...) в) илузорне, када су погрешне односно научно неосноване.“ Видети: др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр.446-447.

„По предмету, схваћеном у опћем одређењу, разликујемо: (...) ц) илузорне, чији се садржај не односи на предмете друштвене стварности и које су погрешне, дисфункционалне, јер се не могу провјеравати. У научно постављеним пројектима истраживања свјетовне оријентације са ваљано обрађеним проблемом и предметом истраживања, појава илузорних хипотеза није вјероватна, мада је погрешна или нулта хипотеза могућа.“ (Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.227.)

„Поред теоријских и реалних хипотеза могу се разликовати и тзв. *фиктивне хипотезе* као оне хипотезе које се током провере показују као теоријски неосноване и као нереалне, тј. као ставови који немају реалног предмета.“ (др Б. Шешкић, Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1978, стр. 236.)

којима се стално изводе емпиријска и теоријска сазнања једна из других што, у крајњој линији, јесте суштина свих научних истраживања.

Пошто су и методолошка истраживања заснована на свим правилима, нормама и процедурама научних истраживања уопште, те тако подразумевају и израду прецизног и потпуног пројекта истраживања, од пројектног задатка до реализације истраживања, извештаја о резултатима, па и саму примену резултата, успешност примене ХД методе не доводи се у питање.

2.3. Аксиоматска метода

Ову методу сврстали смо у општенаучне, мада се још увек може поставити питање да ли је она самостална метода и да ли је применљива у друштвеним наукама које су претежно емпиријске, па су и сазнања у њима заснована на емпиријским чињеницама. За разлику од тога аксиоматска метода се не заснива на емпиријском сазнању, нити је усмерена ка њему. Битне одредбе ове методе према Ц. Термизу су:

„а) предмет јој је карактеристичан по надискуствености;

б) она се састоји у постављању и примјени аксиома у деривацијама рачуна ставова и рачуна предиката (у постављању односно избору аксиома одређеног система; у постављању дефиниција које у систему имају мјесто апсолутних истина; у извођењу свих других ставова тог система из аксиома и дефиниција основних логичких ставова.“²¹²

Ова метода заснована је на процедурама дедуктивног закључивања. Она тежи формирању аксиоматских система који су састављени из аксиома и свих других ставова који су изведени из и на основу њих. Већ смо говорили о томе да је друштво сложен и развојан систем и да се у њему тешко могу успоставити апсолутно важећа правила, управо је то разлог што аксиоматска метода у друштвеним наукама није нашла већу примену. Али зато методолошка истраживања отварају могућност за њено даље и боље изучавање, за отварање низа питања у вези са њеном применом у друштвеним, односно, политичким наукама. Оно што нам је на самом почетку видљиво јесте чињеница да се методолошким истраживањима стичу општа теоријска сазнања о процесима истраживања која би требало да имају статус норме, правила, а када је реч о чисто методолошким (мета-теоријским, односно, мета-методолошким) истраживањима и статус аксиома, па би стога и примена ове методе била и те како значајна и корисна. Примена ове методе условљена је постојањем аксиома. Дакле, опет морамо поставити питање постоје ли у друштвеним, односно, политичким наукама такви ставови којима се може приписати аксиоматско важење? И има ли таквих ставова у методологији? Пошто смо на претходним страницама

²¹² Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009, стр. 115.

(ус)тврдили да такви ставови постоје, можемо констатовати и постојање аксиоматског система из кога се дедукцијом могу изводити други ставови, па се и примена ове методе у политичким наукама не доводи у питање. У методолошким истраживањима она је корисна зато што доприноси ефикасности самог истраживачког процеса, прецизности и тачности добијених резултата, а самим тим доприноси и систематичности научних теорија.

2.4. Аналитичко – дедуктивна метода

Ова метода има за циљ објашњење појава на основу општих закона. Иако се примена ове методе углавном везује за теоријска методолошка истраживања, и у њој битну улогу има емпиријско сазнање, које се вишестепеним апстракцијама идеализује и на тај начин се долази до општих закона. Иако ови закони у суштини почивају на емпиријским сазнањима, они су далеко од реалних, чињеничних сазнања. Они више одговарају ономе што смо код Вебера дефинисали као „идеалне типове“ и увек се проверавају у конкретној друштвеној пракси. Процедuru примене налазимо код С. Милосављевића и И. Радосављевића и њу чине:

- „(1) формулисање парадигматских принципа;
- (2) констатовање емпиријских чињеница;
- (3) вишестепене апстракције емпиријских генерализаних сазнања и њихово повезивање;
- (4) откривање апстрактних закона и објашњења;
- (5) поновна конкретизација и враћање на праксу.“²¹³

Као што се види, аналитичко – дедуктивна метода има доста сличности са хипотетичко-дедуктивном методом. У теоријским методолошким истраживањима ова метода има широку примену, јер, као што смо више пута констатовали, на основу општих закона, теорија или ставова, научним истраживањем можемо објаснити и појединачне, конкретне појаве. Наравно, ово правило не треба прихватати некритички, јер оно важи само под одређеним условима. Ипак, кроз методолошка истраживања, првенствено теоријска, долазимо до сазнања веће апстрактности и општости, али њих никако не треба одвајати од конкретних политичких појава и процеса. Суштина, дакле, примене ове методе и сазнања којима се она служи и до којих долази, јесте у томе да општи закони и теорије никако не треба да буду изоловани од конкретних, емпиријских чињеница, као и да сви ти општи закони морају бити проверени у реалној политичкој стварности. Другим речима, научна сазнања, научне теорије које се формирају применом

²¹³ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 279.

аналитичко-дедуктивне методе, строго су засновани, јер се изводе из аксиома, и у исто време се могу (практично или теоријски) проверавати кроз наредна истраживања, па их због тих чињеница можемо сврстати у изразито систематизована научна сазнања. Наравно, због природе друштвених, тј. политичких појава, морамо рећи да је у друштвеним, односно, политичким наукама још увек релативно мало таквих сазнања. Али управо на овом месту отвара се простор за даља мета методолошка истраживања аналитичко-дедуктивне методе.

2.5. Компаративна метода

Сваки почетак људског сазнања, било оно здраворазумско, свакодневно или научно, везује се за поређење, тј. компарацију. Поредимо непознато са познатим, ново са старим, како бисмо могли формирати било какво ново сазнање о непознатој појави, предмету, процесу, односу... Дакле, компарација је саставни део сваког мишљења, па и логичког. Компарација као битан мисаони процес игра значајну улогу у формирању појмова, ставова и судова. Без ње нису могући ни мисаони процеси какви су закључивање, доказивање и оповргавање. Она је, могло би се рећи, најстарији облик логичког мишљења. Отуда и велика и значајна улога компаративне методе чија се употреба везује за сва научна истраживања без обзира на врсту. Зато компаративну методу сврставамо у општенаучне методе сазнања, која има своју мисаону процедуру и може се примењивати и самостално или са другим методама (најчешће са историјском).

„За компаративну методу (...) евидентан предмет су идентичност, сличност и разлике појава и процеса. (...)

Њен предмет су идентичност (истост), сличност и различитост (разност, разноврсност) исте појаве у разним временима и на разним просторима одређеним адекватним мерилима, истоврсних или разноврсних појава у дефинисаном простору и времену.“²¹⁴

О могућностима примене компаративне методе у политичким наукама, бар у новије време, нема различитих мишљења. Наиме, сваки друштвени реалитет може се поредити са неким другим реалитетом, па се тако и политика и политичке појаве и процеси могу упоређивати како са другим појавама, тако и саме са собом у различитим временима и на различитим просторима. Наравно, пошто је реч о сложеним појавама, сваки чинилац, свако својство или сегмент појаве могу такође бити предмет компарације.

На основу општих карактеристика компаративне методе, лако се може закључити да она има велику употребљивост у методолошким истраживањима. Она се може користити приликом истраживања суштине, садржине, форме и

²¹⁴ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 280-281.

облика методолошких норми и правила, а може се користити и приликом истраживања појединачних метода научног сазнања и њихове употребљивости. У сваком случају, ова метода се може користити за истраживање целокупног истраживачког процеса, свих његових чинилаца или за истраживање појединих делова, својстава, веза, односа и сл. Применом ове методе можемо закључивати о идентичности (неидентичности), сличности различитог степена. Уочавање сличности захтева тачно извођење аналогија јер се у супротном може доћи до потпуно погрешних закључака. Методолошка компаративна истраживања изузетно су значајна за методологију политичких наука, односно, за истраживање политичких појава уопште. Њима долазимо до сазнања која припадају теорији одређених наука, тј. научних дисциплина и то тако што упоређујемо поједине појаве и утврђујемо оно што је у њима заједничко, тј. опште (сличности) и оно што је посебно, тј. појединачно (разлике). На основу таквих сазнања (добитених упоређивањем више реализованих истраживања) изграђујемо теорију о истраживачком процесу или одређеним појавама, али, у исто време, откривамо и објашњавамо и њихове појединачне облике. Нарочито су корисна она истраживања која се односе на научну теорију, јер се у њима врши поређење теорија различитог степена општости. Сазнања добијена употребом компаративне методе у методолошким научним истраживањима политичких појава, имају висок степен општости из којих се изводе принципи, начела, законитости... Дакле, применом компаративне методе у методолошким истраживањима могу се открити нова и верификовати већ постојећа начела, принципи, правила, законитости, итд. о предмету истраживања. Примена ове методе додатно је олакшана постојањем теоријских и емпиријских (практичних) модела истраживања. Ти модели, као што смо видели у претходној глави, већ садрже одређене критеријуме које треба поредити. На тај начин можемо непосредном компарацијом упоредити два истраживачка процеса посредством теоријског или емпиријског модела истраживања. Код оваквих методолошких истраживања компаративна метода постаје главна метода, а друге се могу користити као помоћне методе. У методолошким истраживањима постоје прецизно утврђене компарабиле (оне одредбе које се пореде) и критеријуми поређења. Применом компаративне методе у методолошким истраживањима откривамо специфичности, односно, предности

и недостатке одређених врста истраживања, одређених истраживачких метода или политичких појава када су предмет методолошких истраживања. Нарочито је значајно открити предности, тј. недостатке примене неке методе у научном истраживању. На основу тих сазнања може доћи до побољшања и бољих резултата у истраживањима конкретних појава (предмета). Ипак, у емпиријским методолошким истраживањима треба бити обазрив када је примена компаративне методе у питању, јер се обично користе недовољни и непоуздани емпиријски подаци, односно, тешко је утврдити емпиријске чињенице, а онда то доводи до нетачних (или делимично нетачних) аналогичних и утврђивања хипотеза о сличности или различитости међу истраживаним појавама.

Морамо, међутим, нагласити да компаративна метода може имати изузетно велики значај у методолошким истраживањима јер се њена улога, тј. улога компаративног истраживања у политичким наукама може јавити као кључно методолошко питање. С обзиром на то да се у пракси, свуда у свету, јавља много различитих политичких феномена (актера, институција, система), односно, појавних облика политике, компарација пружа могућност да се они међусобно упоређују, да се чак нека питања битна за функционисање политике, могу третирати као *природни експеримент*.

3. Примена метода прикупљања података и оперативних метода

Прибављање података је нужна фаза сваког истраживачког процеса. Технички гледано, кроз пројекат истраживања, ова фаза се налази у Нацрту научне замисли, у његовом делу – Начин истраживања. Пре него што започнемо објашњење и приказ целог поступка прибављања података, дужни смо једно термилошко појашњење. Наиме, до скоро се употребљавао термин *прикупљање података*, а не *прибављање*. Професор С. Милосављевић први је указао на реалну разлику која између ова два термина постоји, па је тако у скорије време чешће у употреби *прибављање података* и *методе прибављања података*. У суштини, разлика је у следећем: прикупљање указује на постојање већ готових, сређених, употребљивих података које научник само треба *покупити*. Дакле, ради се о једној физичкој радњи. Док *прибављање* указује на процес у коме подаци нису дати, већ се посредством одређених манифестација и употребом неких радњи и активности до њих може доћи. Објашњење тог процеса дао је Ц. Термиз на следећи начин: „Уобичајени исказ „прикупљање података“ по свом смислу тврди да већ постоје готови подаци које ми само прикупљамо. У стварности истраживања, на основу одабраних и дефинисаних индикатора, ми откривамо одређене манифестације стварности, евидентирамо их и артикулишемо, врједнујемо их селекционирамо, класификујемо и придајемо значења. Дакле, готових података нема, већ их ми својом дјелатношћу прибављамо.“²¹⁵

Када смо разјаснили ову термилошку дилему, остаје нам још један проблем који се, чини се, и даље сувише често јавља иако је о њему већ било доста дискусије. Реч је о недовољном појмовном разликовању података, чињеница и обавештења и њиховом честом поистовећивању. О томе су јасно и прецизно писали С. Милосављевић и И. Радосављевић и на овом месту ћемо се послужити њиховим објашњењима. „У људском животу објективно постоје и на различите начине се манифестују многобројне чињенице. (...) Све што се посредством реалних манифестација може опазити, па према томе и научним методама, искуствено, сазнавати и проверавати, сматраћемо реалним чињеницама.

²¹⁵ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009, стр. 259.

Наша опажања и сазнавања реалних чињеница, чак елементарних, нису у датом тренутку потпуна, комплексна, продубљена. (...) Таква наша појединачна опажања и сазнања, која можемо (често само преко индикатора) да евидентирамо, називамо *подацима*. (...)

Под *обавештењима* треба подразумевати смислено организоване податке у поруку одређеног значења. (...) Обавештење већ говори о квантитативно-квалитативним својствима индикатора („спољашњих манифестација унутрашње суштине“).²¹⁶

Подаци стоје уместо друштвене стварности коју желимо да сазнамо. Свакодневно прибављамо многобројне податке који могу бити и различита мишљења и вредности, али на основу чије анализе долазимо до потребних закључака. Прибављање података и њихово коришћење зависи од нашег научног приступа у истраживању друштвених појава, од претходног знања и од природе самих података. Податке обично налазимо представљене у некој језичкој форми кроз коју се изражава наше искуство са стварношћу. На овај начин људи међусобно комуницирају, па је потребно направити разлику између усмене и писане комуникације, односно, усмених и писаних података.

Комуникација може бити и невербална и може се користити када посматрамо појаву, али подаци постају употребљиви тек када се вербално искажу путем речи и израза.

Јасно је да података нема без извора података. И о изворима података доста се писало у литератури. Не улазећи у детаљније објашњење извора података и њихове многобројне и разноврсне класификације, можемо констатовати следеће: 1) у истраживањима у друштвеним наукама извори података су углавном исти; 2) у политиколошким истраживањима најважнији извор података је сама политичка пракса; 3) политика, као специфична друштвена појава има и свој језик о чему такође ваља водити рачуна када говоримо о подацима.

Уоштено говорећи, као извори података у свим друштвеним, дакле и политиколошким истраживањима могу се јавити људи и документи. Према њима се треба критички односити, јер нису увек сви извори погодни за прибављање

²¹⁶ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 477-478.

података о одређеном предмету, нарочито када говоримо о политици. Такође треба водити рачуна и о тзв. субјективним изворима и научним изворима и не потцењивати значај и важност ни једних ни других, али их прилагодити потребама конкретног истраживања. На пример, у теоријским истраживањима сигурно ће се користити научни извори, док ће се у истраживању неког конкретног емпиријског предмета више користити искуствени извори, односно, субјекти са својим искуством у вези са предметом истраживања. За политиколошка истраживања велики значај имају извори који се непосредно односе на политику, односно, чији је садржај, заправо, потпуно политички (на пример, политички програми, разни статuti, извештаји политичких организација, итд...). Постоје и извори који се не односе непосредно на политику, али су сродни са политиком и на неки начин у њој учествују и донекле је опредељују (на пример, правна акта, прописи, закони, устави...). Не ретко, и извори чија је садржина неполитичка могу садржати корисне податке за политиколошка истраживања. Још једна битна карактеристика извора везана је за могућности њихове употребе у политиколошким истраживањима, а то је да ли су подаци друштвени, јавни или приватни, да ли су легални или нелегални – што отвара и дилему: да ли нешто што је нелегално, забрањено, можемо уклопити у званично, научно истраживање као поуздан и ваљан извор података? У вези са овим отвара се и доста других научних, политичких, правних, етичких и других дилема. Одређену тешкоћу приликом прибављања података представљају сви они извори који спадају у тајне, поверљиве, интерне. Они често могу да садрже значајне податке за истраживање, али је питање како их учинити доступним и да ли њихова употреба може донети и неке негативне последице.

За политиколошка истраживања значајан извор података су политички документи. Јасно је да је њихова садржина строго одређена политиком, али, као што смо на претходним страницама видели, политика у савременом друштву прожима готове све сфере живота. Због тога је тешко одредити шта су и који су то политички документи. Ако су то само документи чији је творац званична политика, тј. њени носиоци, онда изван интересовања политиколошких истраживања остају сва она документа која настају у току неког политичког дешавања, политичког процеса, а која нису директан производ актуелне политике,

као и документа која се односе на правну или економску и друге сфере у којима је присуство политике евидентно и значајно. Дакле, извори података у политиколошким истраживањима јесу политички документи, али схваћени у најширем смислу, као документи који се непосредно односе на политику и из ње проистичу, и као документи који се посредно односе на политику.²¹⁷

Са становишта истраживања, извор података мора бити употребљив за конкретно истраживање тако што ће се, пре свега, односити на предмет истраживања и што ће пружити истините, веродостојне податке. Иако све ово изгледа и јесте логично, ипак морамо указати на неке тешкоће на које наилазимо приликом одређивања и коришћења извора података у политиколошким истраживањима. Рецимо да је једна од најчешћих препрека са којом се истраживачи сусрећу – доступност извора. Тешко је доћи до тајних, личних и интерних докумената у политици. А ту је још и отворено питање коришћења илегалних извора. Друга потешкоћа је свакако временско одређење предмета истраживања и терминског плана, односно, како пронаћи правовремене изворе за неки предмет. Трећа тешкоћа може бити везана за довољан број података који ће се прикупити у конкретном истраживању. Ипак, чини се да је најтежа препрека коју треба савладати приликом коришћења политичких докумената као извора података – језик политике, односно, језик политичких докумената.

Политички језик је специфична врста језика, стручни језик политике. Иако се не може рећи да он умногоме одступа или се разликује од књижевног језика, ипак садржи одређене специфичности које га чине битно другачијим. Исто тако, политички језик (језик политике) не треба поистовећивати и мешати са језиком политичке науке (који је научни језик!). „Политички језик је у суштини врста стручног језика примереног захтевима политике.“²¹⁸ Битан предуслов успешности сваког политиколошког истраживања зато је, између осталог, разумевање политичког језика. Са становишта истраживања политичких наука и сам политички језик може бити предмет истраживања, јер се он може схватити и као облик политичке праксе, али и као њен инструмент. Њиме се користе сви учесници у политичком процесу, а нарочито носиоци политичке власти и

²¹⁷ Ибид, стр. 489.

²¹⁸ Ибид, стр. 495.

политичких функција. Политичком језику се често приговара недовољна разумљивост услед прекомерног коришћења страних речи и израза, недореченост, конструисање израза и фраза које не одговарају природи матерњег језика, недовршеност, двосмисленост исказа, итд... У савременом добу изражена је тенденција носилаца политичких функција у друштву да политички језик приближе и прилагоде свакодневном *народном* говору, али то ипак не значи да се он садржински и смислено потпуно поклапа са *обичним* језиком. Познавање логике политичког језика битан је услов за ваљано коришћење политичких докумената као неопходних извора података у свим политиколошким истраживањима. То, даље, упућује и на чињеницу да политички језик има своје специфичне термине, појмове, исказе, фразе, као и категоријално-појмовни апарат. Питање моралности и етичности, пре свега, усменог политичког говора који носиоци политичких функција користе нарочито у време политичких избора и великих промена, овде нећемо отварати, што не значи да то није значајно и актуелно питање вредно научног промишљања. То остављамо као могућност за нека наша будућа разматрања.

Подаци које треба прибавити у једном истраживању морају се, пре свега, односити на предмет истраживања. Заправо, истраживач већ избором индикатора одређује које и какве податке ће тражити како би истражио предмет, односно, одређене његове делове. За научно корисне податке кажемо да треба да буду ваљани, валидни и поуздани. Не односе се сви подаци директно на предмет истраживања (односно, став хипотезе који треба доказати). Неки се посредно могу довести у везу са предметом, а неки само условно, односно, никако. Такође, треба обезбедити истините податке, јер су само они корисни у истраживању. Због тога у самом процесу истраживања постоје контролне радње којима се додатно утврђује истинитост прибављених података. Наравно, кроз поступке прибављања, технике и инструменте, као и избором извора података на самом почетку, требало би обезбедити истинитост добијених података. У политиколошким истраживањима тешкоћу представља велика променљивост политичких појава, непостојање чврстих правила у дешавањима и понашањима, па тако неко одступање од већ утврђених правилности, не мора значити и погрешне, неупотребљиве податке. Присетимо се наше раније констатације да у друштвеним истраживањима

углавном имамо посла са људима. Зато што је сваки човек другачији и посебан, истраживач у друштвеним истраживањима не може очекивати потпуно идентичне резултате, већ они треба да буду слични у сличним ситуацијама у којима истраживач користи исте методе на сличним групама људи. Значајно питање у вези са прибављањем података је и то колико података о предмету је потребно прикупити како би они били довољни за доказивање хипотеза. И како утврдити прави однос између квалитета и квантитета потребних података. Овде поново морамо истаћи да одговори на ова питања зависе од предмета, циља и хипотеза и да то, заправо, зависи од сваког конкретног истраживања. Битно је правило да прибављени подаци треба да буду довољни за доказивање става хипотезе.

Прибављање података важан је сегмент сваког људског интересовања (сазнања), било да је оно научно или не. То је незаобилазна фаза процеса научног истраживања у којој важну улогу имају све основне и општенаучне методе што је још један аргумент који говори у прилог важности овог сегмента истраживачког процеса. Прибављање података се углавном односи на емпиријске податке како о понашању, догађању, процесима, тако и о мишљењу, осећањима, ставовима, итд... Емпиријске податке прибављамо путем чула и то непосредно или посредством других (људи, инструмената...). Понекад је начин на који прибављамо податке једнако важан као и сам податак! У политиколошким истраживањима непосредне и посредне начине прибављања података можемо само условно тако поделити, јер је углавном реч о њиховом комбиновању. Дакле, у начине прибављања података убрајамо испитивање, посматрање, експеримент, анализу садржаја докумената, методу студије случаја, биографску методу. У методологији политичких наука ове методе показују одређене специфичности с обзиром на општи предмет политичких наука. Већ је било речи о томе да свака метода захтева конкретну примену и усаглашавање са предметом истраживања без обзира на универзална правила која важе, рецимо, за истинито мишљење. Исто тако, и могућности примене одређених техника и инструмената зависе од конкретног истраживања. Јасно је да се све методе прибављања података могу користити готово у свим наукама, али је отворено питање поузданости добијених резултата. На овом месту потребно је указати на још једну битну карактеристику метода која често доводи до одређених забуна и заблуда. Реч је, наиме, о томе да се често не прави разлика

између метода, техника, поступака и инструмената, па се ови термини најчешће користе као синоними. Проблем не би захтевао нашу пажњу да није честа ситуација да се и у научним радовима не прави разлика међу овим појмовима.

За метод смо већ рекли да је организована, систематизована целина научно – теоријских сазнања и практичних радњи, норми и правила чијом се применом стиче научно сазнање. Дакле, то је пут долажења до научних сазнања.

У методолошким политиколошким истраживањима могу се користити све методе прибављања података у зависности од предмета истраживања. С обзиром на то да смо рекли да методолошка истраживања углавном имају карактеристике експерименталних истраживања, јасно је да експеримент као један од начина прибављања података има највише својих специфичности. Експериментом се у методолошким истраживањима могу открити и неки прикривени утицаји, мада се у највећем броју случајева описује стварност.

У емпиријским методолошким истраживањима примењују се све методе прибављања података које смо и назвали емпиријским методама. Метода посматрања се у емпиријским методолошким истраживањима повезује са способношћу истраживача да опажа, представља и мисли о стварности, тј. о опажајима стварности. Истраживач непосредно опажа дешавања у вези са истраживаним предметом, али без обзира на њену широку и честу употребу, метода посматрања такође има низ слабости и тешкоћа, како у друштвеним наукама, тако и приликом примене у методолошким истраживањима.²¹⁹

С друге стране, испитивање је често коришћена метода прибављања података и у емпиријским и у теоријским методолошким истраживањима, али је њена употреба одувек била условљена настанком и развојем језика, тј. комуникације међу људима.

Метода студије случаја постала је нарочито популарна последњих година, па је тако и њена примена у емпиријским методолошким истраживањима доживела успон. Ова метода је сложенија и осим прибављања података, подразумева и избор и проверу истинитости прибављених података. Она спада у оперативне методе и услов да буде примењена у неком истраживању јесте испољеност, односно, спољашња манифестација појаве која се истражује. С обзиром да се

²¹⁹ Ибид, стр.533.

методолошким истраживањима истражују и друштвене, тј. политичке појаве и процеси, као и сам истраживачки процес, а њих можемо дефинисати и као одређене целине у времену и простору са својим посебним одредбама, то је и примена ове методе у методолошким истраживањима извесна. Још једна карактеристика ове методе значајна је за њену употребљивост у методолошким истраживањима, а то је чињеница да се она ослања на научно формулисан модел појаве и служи за његову проверу, тј. реконструкцију или за стварање новог модела.

Анализа садржаја докумената спада такође у често коришћену методу у емпиријским методолошким истраживањима. Она се може користити у разним фазама самог процеса истраживања, нпр. пре израде самог пројекта за изучавање научног фонда о предмету истраживања, као једна од метода обраде података, али су честа и истраживања у којима је она једино могућа метода научног сазнања. Специфичност ове методе је и у томе што се сви предмети истражују посредством исказа садржаних у документима. Она је продоран и поуздан метод прибављања података, јер се њоме могу истражити и прошли, садашњи и будући предмети који и просторно могу бити удаљени. Битно је да је предмет или неки његов део, својство или чинилац, забележен на било који начин.

Биографска метода у емпиријским методолошким истраживањима нема већу употребу, јер се заснива на личним документима, биографијама и аутобиографијама које се могу користити за ограничен број предмета.

Неизвесније је питање употребе ових метода у тзв. теоријским истраживањима. Да ли и теоријска истраживања подразумевају прибављање података? Методолошка теоријска истраживања баве се стицањем научних теоријских сазнања о предмету истраживања који не мора бити само конкретна појава, процес, предмет, већ може бити и идеја, теорија. Већ смо говорили о томе да ли и теоријска истраживања захтевају прибављање емпиријских података, односно, да ли се подаци прибављени за теоријско истраживање третирају као емпиријски. Методолошка теоријска истраживања могу за свој предмет имати и теорију као општу мисаону целину, односно, научну теорију, која је резултат мишљења до кога се дошло применом искључиво научне процедуре. То су тзв. мета-методолошка односно, мета-теоријска истраживања. Код теоријских

методолошких истраживања нарочито значајну улогу у начину истраживања имају процедуре доказивања и оповргавања, јер се у овим истраживањима саопштавају и објашњавају питања, тј. ставови теорије, али и разлози, тј. премисе од којих се полази. Ипак, и код теоријских методолошких истраживања неопходно је прибавити податке о предмету истраживања па се тако и методе прибављања података и овде користе. Велику или значајну улогу у томе имају нарочито две методе – испитивање и анализа садржаја докумената, али се и друге методе по потреби могу користити. Подаци у овим истраживањима су ставови теорије и других истраживања, а и до њих се може доћи употребом метода за прибављање података.

Испитивање има једну блажу форму, мање строгу и формализовану, у виду неусмереног интервјуа. То могу бити и разне дискусије о одређеној теорији, идеји, јер у састав теорије улазе како аксиоми, као проверена научна сазнања, тако и теореме, хипотетички ставови... И управо ти ставови усмеравају теоријска истраживања нарочито у друштвеним наукама где се не може говорити о апсолутном степену истинитости, без изузетака.

Анализа садржаја докумената изузетно је значајна као метода прибављања података у методолошким теоријским истраживањима јер она обухвата сва документа и сва претходна истраживања истог предмета, односно, извештаје о истраживањима и извештаје о резултатима истраживања. Иако је могућа ситуација у којој не постоје никакве теоријске поставке о неком предмету, па тада и нема потребе, ни могућности за прибављањем података, она је изузетно ретка, нарочито код методолошких истраживања.

Можемо да констатујемо да се у емпиријским и у теоријским методолошким истраживањима користе све методе прибављања података са одређеним специфичностима у примени у зависности од предмета истраживања. Исто тако, у емпиријским методолошким истраживањима прибављање емпиријских података и употреба емпиријских метода сазнања, извеснија је и јаснија због природе самих истраживања која искључиво на емпиријским подацима заснивају своја сазнања.

Методолошка истраживања треба да успоставе одређене стандарде и критеријуме за податке – од начина њиховог прибављања, преко анализе података и њиховог саопштавања.

3.1. Испитивање

Најчешће коришћена метода прибављања емпиријских података је испитивање које се може сврстати и у посредне и у непосредне методе. Посредним начином испитивање сматрамо зато што између догађаја, предмета, процеса, појаве која је предмет испитивања и исказа о њој посредује испитаник. Али, с друге стране, искази се од испитаника добијају у непосредној комуникацији. Многи теоретичари и данас оспоравају важност испитивања, а као аргумент наводе то што се до података о предмету истраживања долази на основу сазнања и исказа других. То значи да подаци нису оригинални, односно, да је испитаник претходно већ извршио селекцију података, деформисао их и умањио им значај. Међутим, и поред ових чињеница, испитивање је најчешће коришћена метода и готово нико не поставља питање употребљивости и истинитости добијених података, јер се то обезбеђује поступцима приликом самог испитивања.²²⁰

У друштвеним и политичким наукама испитивање се често користи зато што њен предмет могу бити и прошли, и садашњи и будући догађаји, појаве, процеси, итд. Осим тога, овом методом могу се истраживати ставови, осећања, понашања, мисли, што је чини употребљивијом од других метода. Она је често једина могућа метода у истраживању. Важна компонента овог процеса је добровољни пристанак на разговор. Технике испитивања су интервју (научни разговор)²²¹ и анкета. Инструмент који се користи у усменом интервјуу је основа за разговор, а у анкети- упитник.

Битна предност испитивања је управо та што подаци о прошлости, односно, планови за будуће акције могу значајно утицати на објашњење разних друштвених, тј. политичких појава.

У методолошким истраживањима, нарочито оним у којима је предмет теорија, тј. методолошка истраживачка пракса, испитивање може имати вишеструки значај. Тада испитивањем можемо доћи до оригиналних података о неком истраживачком процесу преко исказа самих истраживача. Можемо добити и

²²⁰ Ибид, стр. 501.

²²¹ Научни разговор, одн. интервју В. Милић одређује као „свако прикупљање података путем говорног општења, с циљем да се добијена обавештења употребе у научне сврхе“. (Социолошки метод, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. стр.478.)

податке о методама и њиховим предностима и недостацима у току истраживања, а који нису били забележени на неком другом месту. Истраживачи, као непосредни учесници, творци и реализатори одређеног истраживања незаменљиви су извори оригиналних података за мета-методолошка истраживања. На овај начин искључили смо један од главних извора тешкоћа и замерки испитивању, а то је да податке често прибављамо од некомпетентних или недовољно компетентних субјеката. Ови подаци имају већу научну и стручну вредност и употребљивост. У оваквој комуникацији и испитивачу је у многоме олакшан посао и око сређивања података. Код испитивања у методолошким истраживањима изворна основа података је управо искуство настало у научне сврхе и у истраживачком процесу, што овај начин прибављања података чини успешнијим и кориснијим.

Једна од замерки испитивању јесте чињеница да добијени подаци у многоме одсликавају различита индивидуална искуства испитаника, која су у најмању руку – неједнака. Појединци могу учествовати у различитим улогама и односима, могу бити различито обавештени или чак заинтересовани за неки процес, што све додатно има утицаја на вредност појединих података које од њих добијамо. Ово има већи значај за тзв. предметна методолошка истраживања, пошто је политика сфера испуњена најразличитијим интересима, а у мета-методолошким истраживањима ови недостаци су мање изражени. Важно питање је и питање повезаности унутрашњих психичких стања и друштвеног, тј. политичког деловања (акције). Како видљива људска понашања можемо тачно објаснити без сазнања о њиховим субјективним стањима? Без познавања односа између субјективних, унутрашњих стања и спољашњег понашања, не може се разликовати право понашање (нпр. морално) од формалног које је само наизглед усклађено са правилима. У таквим случајевима истинитост прибављених података зависи од искрености испитаника. У мета методолошким истраживањима ни овај недостатак није толико испољен, јер се ради о истраживању теорије и самог истраживачког процеса који су толико формализовани и стандардизовани да личним ставовима нема места. Другачија је ситуација у предметним истраживањима због, већ поменуте и објашњене, природе политике и политичких појава, али ово питање може зато бити важан и значајан предмет методолошких истраживања. Један од недостатака испитивања може бити различита психичка

развијеност испитаника (могу бити различите менталне зрелости или нпр. образовања) и различите способности да се разумеју и правилно употребе вербални искази. Када се прибављају искази о прошлости треба узети у обзир селективност памћења, односно, заборављања. Обично је пре могуће сазнати како испитаник доживљава неке појаве из прошлости, него доћи до сазнања шта се заиста догодило. Приликом испитивања може доћи до бројних друштвених тешкоћа и препрека које имају утицај на добијање научно употребљивих података. Међутим, упркос свим поменутих тешкоћама (недостацима), испитивање и даље има широку употребу у политиколошким истраживањима, а управо ови недостаци могу бити основа за организовање и спровођење низа методолошких истраживања.

Постоје многобројни критеријуми класификације испитивања, а основне технике испитивања су интервју и анкета које се често поистовећују, па их је потребно појмовно тачно одредити.²²²

У методолошким истраживањима испитивање се може користити за готово све предмете о којима можемо добити исказ од испитаника. Може постојати (само теоретски) ситуација у којој је предмет истраживања нека потпуно нова појава о којој не постоје претходна сазнања, па се онда у том случају не може користити испитивање. У методолошким истраживањима испитивањем је могуће истражити све оно што смо навели као чиниоце тих истраживања: све фазе и етапе истраживачког процеса, конкретни предмети политичких наука и методологије. Ипак, може се дискутовати о успешности примене ове методе за истраживање свих ових предмета и могућностима њене продорности. Исто тако, треба водити рачуна и о употреби других метода за прибављање података и о томе која од њих ће бити главна, а које споредне. Испитивање се може јавити, дакле, и као помоћна метода, а то је у методолошким истраживањима случај када је реч о предметним

²²² С. Милосављевић и И. Радосављевић у већ поменутом делу, наводе као најчешћи критеријум класификације испитивања рад испитивача, односно, поступак испитивања: „Уобичајена је подела на благо, неутрално и оштро испитивање. (...)

У пракси, а и у литератури могуће је наћи на појмове директног и индиректног испитивања.(...) Испитивање се може вршити као индивидуално (један испитаник – један испитивач), групно (неколико испитаника – један или више испитивача) и колективно (једна мања друштвена заједница која даје заједнички договорен одговор или један или више испитивача).

Такође, по начину општења могуће је усмено, писмено и комбиновано испитивање.“ (Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 501-505.)

истраживањима нпр. неких политичких докумената, одлука, орагнизација, итд. у којима ће се као главна метода користити анализа садржаја докумената. Слично је и са истраживањем неке политичке акције, па чак и самог процеса истраживања (у тренутку док он још увек траје) – тада ће главна метода бити посматрање.

Тешкоће у вези са коришћењем методе испитивања у методолошким истраживањима нарочито су везане за мета теоријска, односно, мета методолошка истраживања. Овим истраживањима требало би доћи до општих теоријских сазнања, до општих правила и норми, а испитивање је засновано на појединачним исказима, тј. ставовима из којих се не може извести поуздан закључак тог нивоа општости. Само уз примену статистичке методе испитивање може довести до сазнања о целини неке појаве. Из ових разматрања правилно је закључити да се у свим истраживањима, па тако и у методолошким, и у истраживањима свих предмета истраживања, може и треба применити више метода како бисмо омогућили стицање научно корисних и употребљивих сазнања, а опредељивањем само за један метод ограничили бисмо управо могућности научног сазнања.

Предмет методолошког истраживања опредељује и технику испитивања. У предметним методолошким истраживањима све три технике испитивања имају велику примену. Овде, међутим, наше опредељење за поједину од њих зависи и од циља истраживања. Такође не треба заборавити чињеницу да је свако истраживање (нарочито истраживања у политичким наукама) одређени друштвени однос и да се могућности избора одређене технике могу сузити или проширити у зависности од тога о којим политичким структурама прибављамо податке, од којих прибављамо податке, као и за које прибављамо податке. Врхови политичке власти, политичких организација и институција, носиоци било каквих функција у некој организованој структури, по правилу су затворенији и неприступачнији за било какву сарадњу (разговор), а нарочито уколико се истраживање тиче њихове делатности. Зато понекад није могуће спровести ниједну технику испитивања, а пристанак на учествовање у разговору истраживач мора посебно поштовати. У ситуацијама када су испитаници високи политички функционери, углавном се примењује усмерени оријентациони интервју, а истраживач мора имати одговарајуће знање и искуство из области на коју се предмет истраживања односи. Уколико је истраживач искуснији, утолико

интервју може бити слободнији, односно, само оријентационо усмерен према неким основним питањима која су усклађена са хипотезама. Анкете код оваквих истраживања политичких феномена нису најпогодније решење, јер је у случајевима када податке желимо да добијемо од компетентних, активних и значајних политичких функционера, и тзв. невербална комуникација изузетно важна. Свака реакција на постављено питање може се искористити за употпуњавање података о предмету истраживања. Осим тога, писане форме научног интервјуа, које имају већину карактеристика анкете, као и сама анкета, често се шаљу електронским путем и на њих одговарају службеници којима је то посао. Зато такав начин прибављања података не може да оствари ону продорност у сазнању која се остварује употребом научног интервјуа.

У неким случајевима предметних политиколошких истраживања анкета може бити сасвим довољан и продоран инструмент за прибављање обавештења о нпр. односу чланства неке политичке партије према основним програмским принципима те политичке странке. Такође, у случајевима у којима се употребљава статистичка општенаучна метода, када имамо статистичку обраду података на основу ваљаног узорка, анкетним упитником можемо добити ваљане одговоре на постављено питање.²²³ У случају провере знања о одређеном питању, употребљава се тест.

У методолошким истраживањима у којима је предмет теорија, односно, принципи, правила или норме саме методологије, тј. процеса истраживања, испитивање се као начин прибављања података може лакше спровести. Иако и ту постоји одређени друштвени однос између испитивача и испитаника, с обзиром да ћемо податке прибављати од компетентних, стручних испитаника, дакле, научника – истраживача, тај однос поприма карактеристике равноправних учесника. Научни интервју може имати форму слободног или усмереног оријентационог интервјуа, а испитивање је најчешће неутрално, односно, благо. Код мета теоријских, односно, мета методолошких истраживања већа је вероватноћа да ће се добити поуздани истинити подаци од испитаника, управо зато што се ради о равноправном односу, али и о односу у коме обе стране (и

²²³ Др У. Шуваковић, Методолошке студије о питањима социолошког проучавања политичких партија, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2011, стр. 93.

испитивач и испитаник) могу да коригују и проверавају ону другу. У случајевима када истражујемо развијеност одређене методе и њену употребљивост, анкету као технику испитивања готово да не можемо употребити. За такве ситуације најбоље је употребити интервју, а може и тест, или комбинација ове две технике. Због немогућности да на овом месту побројимо и објаснимо све могуће ситуације и предмете истраживања и у складу са њима и начине прибављања података и њихове технике, констатоваћемо следеће:

- испитивање као један од начина прибављања података има широку и честу примену како у предметно методолошким истраживањима тако и у мета-теоријским и мета-методолошким истраживањима;

- у свим методолошким истраживањима могуће је користити све три технике испитивања, са мање или више поузданости и успешности што конкретно зависи од предмета истраживања.

Интервјуом можемо сазнати која се правила и норме јављају у процесу истраживања, колико су усаглашене са основном функцијом стицања научног сазнања и како се то остварује практично.

Анкетом међу стручном, научном популацијом можемо сазнати какав је њихов однос према процесу истраживања и његовој функцији у стицању научног сазнања.

Тестом се могу проверавати практична знања о одређеним правилима и нормама истраживачког процеса и могућностима примене одређених метода у том процесу.

Метода испитивања у методолошким истраживањима испољава одређена ограничења у погледу стицања сазнања о предметима из далеке прошлости и то углавном зато што се за такве предмете тешко могу наћи одговарајући испитаници. Зато је она, иако поуздана и адекватна, ипак применљива на савремене предмете и, евентуално, предмете из блиске прошлости. Наравно, увек треба имати у виду основно методолошко правило: да примењујемо онај метод који највише одговара предмету истраживања јер нам је циљ увек што поузданије сазнање на основу којег можемо извести што истинитији закључак.

3.2. Посматрање

Посматрање је још једна метода прибављања података о којој има доста теоријских сазнања и која је упркос честој примени и даље предмет научних расправа. Те расправе се углавном односе на њене домете и могућности постизања употребљивог научног сазнања. Иако спада у најстарије методе, па се термин *посматрање* чак користи и за обележавање сваког поступка прибављања емпиријских чињеница, овај метод ипак има ограничену употребу у политиколошким истраживањима. У вези са посматрањем јавља се још једна дилема која овај начин прибављања података везује искључиво за податке добијене чулом вида. Мађутим, ради потпуне прецизности и разумљивости, ми ћемо овде нагласити да „метод посматрања, међутим, обухвата све податке добијене непосредним чулним опажајима, без обзира на врсту чула од кога они потичу“.²²⁴ Код Б. Шешића налазимо сличну дефиницију посматрања: „Само научно посматрање, као облик сазнајног процеса, јесте ОРГАНИЗОВАНО, ПЛАНСКО И МЕТОДСКИ ИЗВОЂЕНО ОПАЖАЊЕ У ЦИЉУ ОТКРИВАЊА НОВИХ ЧИЊЕНИЦА ИЛИ ПРОВЕРАВАЊА НАУЧНИХ ХИПОТЕЗА.“²²⁵ Посматрање не можемо схватити само као просту употребу чула, већ је то циљно усмерена делатност, са планом и тачно утврђеним поступцима за остваривање тог циља.

„Научно посматрање је толико успешније колико је прецизније, строжије и објективније.“²²⁶

Морамо се осврнути на неколико питања која се увек јављају када посматрање дефинишемо као методу прибављања података непосредним чулним опажањима појаве.²²⁷ Прво, да ли непосредност у овом случају искључује и било какву употребу техничких средстава, као помагала у посматрању и да ли искључује и могућности ангажовања обучених сарадника за посматрање сложених, масовних појава? Углавном се сви аутори слажу да непосредност посматрања не искључује употребу ни техничких помагала, ни стручних сарадника, већ, напротив,

²²⁴ Др У. Шуваковић, *Методолошке студије о питањима социолошког проучавања политичких партија*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2011, стр. 121.

²²⁵ Др Б. Шешић, *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978, стр. 241.

²²⁶ Ибид, стр.242.

²²⁷ О овоме су детаљно писали С. Милосављевић и И. Радосављевић у већ цитираном делу.

коришћење ових *помагала* је и корисно и потребно како не би дошло до сужавања могућности посматрања. Код истраживања масовних, сложених појава неопходно је ангажовање сарадника, тј. већег броја посматрача. Ови аутори даље указују на тешкоће разликовања посматрања од других начина прибављања података. На пример, како направити разлику између масовног посматрања, дакле, посматрања у коме учествује више посматрача и испитивања, тј. групног интервјуа? Приликом интервјуа испитивач прибавља податке од испитаника који дају исказе о појави коју су искуствено опазили, а код масовног посматрања посматрачи (одн. сарадници) опажају појаву и евидентирају своја опажања. И приликом разликовања посматрања од квази експеримента јављају се слични проблеми. У оба случаја, истраживач, тј. експериментатор и посматрач бележе сопствена опажања о истраживаној појави, али код природног експеримента постоји контролна група, па то може бити разлика. Све методе емпиријских истраживања имају и експериментална својства.

Присетимо се битних карактеристика посматрања као посебне методе прибављања података. „Предмет посматрања могу бити све појаве чије се спољашње манифестације могу чулно опажати. То значи да се посматрањем могу истраживати само актуелне појаве за време њиховог трајања.“²²⁸ Као важну карактеристику посматрања већина аутора истиче то што се долази непосредно до оригиналних података. Такви подаци су поузданији и веродостојнији од података добијених другим методама прибављања података. Ипак, већ поменути аутори указују и на бројна ограничења и тешкоће у примени посматрања.²²⁹

Проучавајући литературу, уочили смо да већина аутора говори о следећим врстама посматрања: 1) посматрање биз коришћења техничких средстава; 2) посматрање са коришћењем техничких средстава као помоћних и 3) посматрање са интензивним коришћењем техничких средстава. Такође, можемо говорити о непосредном посматрању и посредном посматрању, односно, посматрања у којима истраживач непосредно опажа, евидентира и обрађује податке, и посматрања у којима он прибавља податке од више сарадника. Према другој

²²⁸ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 532.

²²⁹ Ибид, 532-533.

класификацији²³⁰ непосредно посматрање се према раду посматрача сврстава у две групе: а) посматрање без учествовања и б) посматрање са учествовањем. Када је реч о посматрању са учествовањем, у литератури се говори о следећим подврстама:

- потпун учесник;
- учесник-посматрач;
- посматрач-учесник;
- чист посматрач и
- научни посматрач.

Примена посматрања у политиколошким истраживањима често је условљена самим одликама политике и политичког (о којима смо већ говорили на претходним страницама). Наиме, сем уочене сложености, разноликости, масовности и променљивости политичких појава и процеса, у њиховом научном сазнавању додатну тешкоћу представљају скривени мотиви и интереси политичких субјеката, њихова мотивисаност, нарочито идеолошка, као и положајем у друштвеном, тј. политичком систему. Посматрањем тешко можемо допрети до скривених, мисаоних, психичких процеса који у неким ситуацијама могу имати одлучујућу улогу. Ипак, то не спречава научнике-истраживаче да у политици све више примењују посматрање и дају му све већу улогу и значај. Јер, исто тако, чињеница је да су најпоузданији и најадекватнији управо они подаци до којих долазимо сопственим опажањима, непосредно, учествујући у догађају који је предмет нашег интересовања. То су и разлози који условљавају све више методолошких истраживања којима је предмет управо решавање недостатака посматрања како би оно постало још више употребљива и коришћена метода. Предмет тих методолошких истраживања су питања организације посматрања, обука кадрова и како обезбедити исте или бар сличне опажаје код више независних посматрача истог предмета, како обучити стручне сараднике, итд... Дакле, посматрање се у методолошким истраживањима и данас јавља као значајан предмет истраживања, а што се тиче његове употребљивости и коришћења као методе у методолошким истраживањима можемо рећи следеће: као код свих других метода научног сазнања и употреба посматрања условљена је конкретним

²³⁰ Ибид, стр. 536.

предметом истраживања. Јасно је да се код предметних методолошких истраживања посматрање може користити у оној мери у којој је то омогућено његовим претходно истакнутим карактеристикама, како позитивним, тако и тешкоћама и ограничностима. Нпр. конкретно у истраживању политичких појава и процеса посматрање ће се користити у истраживању организованих, малих уређених група, организација, итд. као и организованих политичких активности и акција са тачно утврђеним правилима и корацима у обављању те активности. Стихијске, спонтане, дуготрајне масовне појаве теже је или скоро немогуће истраживати посматрањем.

У мета-теоријским, одн. мета-методолошким истраживањима посматрање се често користи, јер су то такође организоване активности у којима се тачно зна место и улога, функције одређених чинилаца, тако да се унапред може предвидети следећа активност, ко су учесници, шта су њихова задужења и сл. То дозвољава и добру организованост посматрања и избор техничких средстава која ће се користити, прецизну израду протокола посматрања и сл. посматрањем се могу добити значајни подаци о процесу истраживања који иначе, не би били забележени у извештају о истраживању и извештају о резултатима истраживања. Посматрањем се у методолошким истраживањима могу опазити индикатори и понашање целине или неког дела учесника у процесу, а то може допринети тачнијем и прецизнијем сазнању о неким поступцима, мишљењима, ставовима који су изражени као понашање. Посматрањем више истраживачких процеса, упоређујући их и у целини и по фазама, односно, етапама, добијамо довољно поуздане податке који се могу користити за побољшање неког будућег истраживања. Уколико је истраживач уједно и посматрач и учесник неког истраживачког процеса (који је предмет посматрања) , уколико ће и подаци које добије бити поузданији и кориснији за будућа истраживања. Квалитету добијених података свакако доприноси и чињеница да посматрање обавља обучен истраживач, који већ поседује довољно теоријског и практичног искуства у процесу истраживања. Код оваквих истраживања посматрање заиста може бити незаменљива метода прибављања корисних, научних података. Осим тога, обучени, искусни истраживач је пажљивији и има изграђени осећај за уочавање сличности и разлика, јер је нарочито важно запажање специфичности, детаља,

прикривених разлика које могу одиграти значајну улогу у процесу истраживања. И инвентивност посматрача има значајну улогу у запажању битних података.

У предметним методолошким истраживањима метода посматрања, а нарочито посматрање с учествовањем, наилази на широку примену јер је у тој ситуацији посматрач уједно и учесник политичког процеса, члан неке политичке групе, странке, итд. па може имати непосредан увид у сва дешавања која су предмет истраживања. Ова метода омогућава свестрано научно истраживање чак и оних друштвених, тј. политичких група које нису приступачне, које су затворене или једним делом отворене да свој рад јавно изложе. Проблематично је код посматрања са учествовањем то што истраживач ипак мора да задржи одређену истраживачку дистанцу према истраживаној појави, као и да поштује принцип објективности научног сазнања. И питање етичности посматрања се мора узети у обзир нарочито када је реч о затвореним групама и групама које један део своје активности не представљају јавно. У оба случаја неопходно је тражити одобрење групе да се добијени подаци употребе у научном истраживању, јер се само подаци добијени на основу сагласности и добровољности у те сврхе могу користити.

Пошто у вези са посматрањем постоји још увек одређен број питања и тешкоћа, јасно је да оно може бити подобан предмет методолошких истраживања. Један од често спомињаних проблема, али и недостатака посматрања јесте објективност научног сазнања. Наиме, у масовним, комплексним, дисперзивним, дуготрајним истраживањима неопходно је ангажовати више посматрача. Питање је како обезбедити да њихово посматрање, односно, прибављање података буде јединствено и објективно. Војин Милић то назива „личном једначином посматрача“ и обајшњава је на следећи начин:²³¹ „Лична једначина посматрача је саставни део ширег епистемолошког проблема објективности научног сазнања. Њеним испитивањем жели се што прецизније утврдити величина и врсте искривљавања опажајних података услед особених психичких карактеристика посматрача, а донекле и његовог психичког стања у часу посматрања.“

Посматрање се као начин прибављања података у методолошким истраживањима може употребити за систематско проучавање процеса планирања

²³¹ В. Милић, Социолошки метод, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. стр.471.

и реализације истраживања. Свако истраживање се планира и спроводи од стране мањег броја стручњака, тј. научника-истраживача који се у ту сврху организују у истраживачки тим. Како је посматрање погодно спровести на мањим, организованим групама, оно се и у овом случају може користити. Наиме, посматрањем истраживачког тима може се проучавати ко, када и како уочава неки друштвени проблем који постаје предмет истраживања, затим, како се ствара идејни пројект и све претходне фазе пројекта истраживања; када и како се са идеје прелази на пројекат и како тече процес пројектовања истраживања; како се у истраживачком тиму распоређују улоге и делатности и усаглашавају ставови међу различитим субјектима, учесницима у истраживању и када се прелази на реализацију самог истраживања, итд. С обзиром да је процес истраживања у савременом друштву ипак добро развијен и да су познате његове фазе и етапе, посматрањем се могу проучавати многобројни односи који се унутар сваког истраживања могу јавити под утицајем различитих интереса, схватања, групних или индивидуалних циљева. Овакво проучавање је неопходно зато што се ниједан друштвени, односно, политички процес не може посматрати независно од ширих друштвених услова и околности у којима се одвија. Исто тако, професионални садржај улоге истраживача и других учесника у истраживачком процесу, могу се веома успешно проучавати посматрањем. У овом случају можемо прибавити податке о сложености, тежини и правом садржају улога у процесу истраживања. На тај начин се методолошким истраживањима могу успоставити норме који важе за одређене учеснике у истраживању.

На основу свега претходно реченог, можемо извести кратак закључак о посматрању као начину прибављања података. То је, пре свега, често примењивана метода у свим врстама методолошких истраживања. Посматрање са учествовањем, са свим својим подврстама даје прилично поуздане податке, али треба бити обазрив по питању обезбеђивања научничке објективности, а у посебним случајевима када је група свесна да је изложена посматрању (учесник-посматрач и посматрач-учесник) и о дубини научног сазнања које може бити ограничено. Неки теоретичари инсистирали су на питању етичности посматрања, нарочито у случајевима када група не зна да је предмет проучавања. Проблематичнија је примена и тзв. посматрања без учествовања. Оно се у

методолошким истраживањима може користити само као помоћни тип, никако као једини или главни на коме треба да буде засновано читаво истраживање.

3.3. Научни експеримент

Често се у свакодневном говору и животу сусрећемо са појмом *експеримент* и за сваку ситуацију у којој покушавамо да практично сазнамо нешто о некој претпоставци или проверимо неко сазнање, ми користимо управо термин *експеримент*. И у науци (када кажемо *наука* мислимо и на друштвене и на природне науке) овакав начин прибављања података, чини се, спада међу *омиљеније*. Експеримент се прво користио у природним наукама, док је у друштвеним наилазио на оспоравање зато што се у овим наукама експериментише људима. У литератури налазимо бројна одређења експеримента, али нам се, ипак, чини да су сва мање-више слична. Б. Шешић за експеримент каже да је „*планско, организовано и методско произвођење, извођење или само мењање реалних појава-процеса, у циљу открића непознатих чинилаца, својстава и односа појава и у циљу проверавања хипотеза о тим чиниоцима и њиховим својствима*“.²³²

С. Милосављевић и И. Радосављевић могућности употребе експеримента одређују кроз три момента: 1) природа појаве, одн. предмета истраживања; 2) развијеност теорије и методологије одређене науке и 3) етички моменат. Чињеница је да се у политичким наукама посебно мора водити рачуна о овим моментима. Јасно је да употребу експеримента у друштвеним наукама посебно отежавају и ограничавају све оне карактеристике друштвених и политичких појава о којима смо већ говорили (масовност, сложеност, распрострањеност, непоновљивост, итд.), као и то што су учесници свих тих појава људи који су, иако у много чему слична или иста бића, ипак су појединци, јединке са различитим (или мање или више сличним) особинама, чак и када су део неке групе. О мотивима, активностима појединаца смо већ говорили. На различите људе исте ситуације могу различито да утичу, али чак на исте људе неке поновљене ситуације, у другом времену или простору, могу изазвати потпуно различите реакције. Свесни смо да људи своје понашање у политици (било да су директни учесници или само посматрачи и они на чије животе политика утиче) могу драстично да промене у односу на прихваћене ставове или сопствени систем вредности. Покренути неким интересом, тренутним добром или неком

²³² Др Б. Шешић, *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978, стр. 243.

материјалном коришћу, људи се у политици могу понашати потпуно супротно од очекиваног. У политици нема *подразумеваног*. На понашање појединца у свакој појединачној ситуацији може деловати читав низ различитих чинилаца. Увек се за сагледавање неког понашања у обзир мора узети шири контекст од уобичајеног, и бити увек обазрив са оним што се уочава као *појавно*, ако желимо да сазнамо суштину. Све ове чињенице (које, наравно, нису и једине) указују на тешкоће, али никако не оправдавају становишта по којима експеримент у друштвеним наукама није могућ. Чињеница је само да је експеримент као метода прибављања података у друштвеним наукама мање истражен, ређе се користи, али видели смо да ни остале методе нису довољно методолошки истражене, тако да то ни у ком случају не умањује ни могућности ни значај експеримента. У потпуности смо сагласни са ставом поменутих аутора о етичности употребе експеримента у друштвеним наукама: „Научни експерименти конципирани и реализовани у области побољшавања живота и положаја људи, њихове моћи и среће – колективне и индивидуалне не само да су етички оправдани, већ су и етички захтев. Као што неки експерименти са људима дају негативне последице (трајне или привремене), тако други експерименти могу да дају позитивне последице.“²³³

Војин Милић каже да се експеримент може дефинисати „као научно посматрање у прецизно одређеним и контролисаним условима, с циљем да у испитиваној области утврди или провери постојање и природа неког претпостављеног узрочног односа“.²³⁴ Он даље за експеримент каже да је по свом поступку облик аналитичког испитивања узрочних односа.²³⁵ Али такође додаје и да се он ограничено може користити у друштвеним истраживањима као и да, упркос тим ограничењима, многа истраживања теже да следе логику експеримента и постану што више експериментална.

Чини се да је у већини дефиниција неколико битних момената. Етички моменат умногоме одређује употребу експеримента у друштвеним и политичким наукама. Уколико се он спроводи у складу са одређеним научним потребама, поштујући начела научне етике, онда се и питање експериментисања са људима не чини

²³³ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 541.

²³⁴ В. Милић, *Социолошки метод*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 680.

²³⁵ Исто, стр.685.

толико проблематично... Међутим, чињеница је да је експериментално истраживање најосетљивији облик научног истраживања јер директно, намерно и непосредно уноси значајне промене у живот људи, па је стога неопходна пуна одговорност научника као и добровољност учесника. С друге стране, управо етички разлози могу бити ограничење да се одређена друштвена ситуација истражи у свом пуном капацитету, или боље рећи – интензитету.

Још једна чињеница је битна када је реч о експерименту, тј. његовој примени у друштвеним наукама. Наиме, човек се понаша у складу са ситуацијом у којој се налази. Заправо, он се не понаша само у складу са спољашњим условима дате ситуације, већ се према њој активно односи и зато се исти спољашњи услови могу различито тумачити и тако утицати и на понашање човека. Он своје понашање мења када зна да је део, односно, учесник у експерименту. Због тога је од велике важности да се експериментална ситуација представи као нормална ситуација из свакодневног живота, а још је важније да је људи тумаче као свакодневну, јер се само тада може утврдити нормално понашање људи. У друштвеним наукама и друштвеним истраживањима треба имати у виду и то да човек, али и друштвене групе, колективи, организације, итд. имају оформљене ставове, системе вредности, склоности у вези са најразличитијим друштвеним ситуацијама које се касније активно одражавају на њихова понашања. У политици је то нарочито изражено. Изграђени политички ставови појединаца, идеологија коју они прихватају, њихови политички циљеви и интереси опредељуваће њихов селективан однос према разним другим опредељењима или изворима нових схватања. Они ће подржавати само развој оних вредности, политичких ставова и опредељења који су у складу са оним особинама које их обликују као (политичке) личности већ дуже време. У неким ситуацијама, све ове чињенице везане за могућности коришћења експеримента у друштвеним наукама, биле би научно врло значајан предмет истраживања (методолошких истраживања). Овде се такође мора нагласити да ни сама експериментална ситуација у друштвеним истраживањима није изолована од утицаја друштвене средине (нарочито када се ради о дуготрајним експериментима који се морају повремено прекидати како би субјекти, учесници могли да обављају и своје друге животне активности). Све ове чињенице додатно усложњавају истраживачки процес, али решење никако није у

строгој изолацији предмета од друштвене средине у којој се налази. У друштвеним, а нарочито политичким наукама потребно је увек имати на уму шири контекст збивања (више пута смо га помињали!), јер се узроци неких понашања не морају налазити баш у оном тренутку и на оном месту које се истражује. Зато је у друштвеним наукама тешко постићи идеалне услове за спровођење експеримента; због сложености детерминистичких ситуација и немогућности познавања и обухвата свих значајних чинилаца. Стога и спровођење експеримента у овим наукама подразумева далеко сложенији план експеримента који мора бити подесан за прибављање сазнања о специфичним утицајима чинилаца из шире друштвене, односно, политичке средине. Како је ово питање још увек недовољно разрађено, остаје могућност и потреба да се у теоријским методолошким истраживањима, уз употребу свестраније теоријске анализе, оно још успешније размотри.

Специфичности експеримента у друштвеним наукама у највећој мери опредељује чињеница да су главни субјекти свих друштвених процеса – људи, појединци и зато смо на овом месту доста пажње посветили управо објашњењу те чињенице. У том смислу, потребно је водити рачуна и о индивидуалним цртама сваког појединца. Како је основно начело свих експерименталних истраживања да се сваки експеримент мора понављати да би се проверила тачност његових резултата, јасно је колико је у друштвеним наукама тешко постићи истоветност експеримента, односно, његовог резултата. Такође може бити проблематично и непосредно уплитање истраживача, односно, његово испољено присуство може променити жељени ток експеримента и довести до искривљених резултата. Управо су резултати интегрални део сваког експеримента, али они могу бити научно утемељени и употребљиви само ако се цео ток експеримента одвијао у складу са замишљеним планом. Тек тада се и постављене хипотезе могу проверавати. Код теоријских методолошких истраживања хипотезе се заснивају на некој широј теорији у којој, на неки начин, већ и постоји њено објашњење. Зато се кроз ова истраживања дубље проверава сама теорија, јер ако је проверена полазна хипотеза (односно, хипотезе из нацрта научне замисли), то значи да је и теорија, тј. одређени њени делови у складу са тврдњама и објашњењима, тј. теоријским претпоставкама. Исто тако, експерименталним истраживањем можемо у

друштвеним наукама повезивати различите опште друштвене услове, јер се резултати ових истраживања не могу посматрати независно, одвојено од сазнања о ширим друштвеним односима, а које је експериментом немогуће обухватити у целисти, али се посредно може сазнати о томе какав је њихов утицај на предмет експерименталног истраживања.

Разматрајући ове проблеме и тешкоће, односно, боље рећи, специфичности експеримента у друштвеним, одн. политичким наукама, ми смо ипак желели да укажемо на његове несумњиве позитивне резултате. Он је једна од успешнијих истраживачких метода, нарочито малих, организованих, институционализованих друштвених и политичких група. Његова ограниченост испољава се код дуготрајних друштвених процеса код којих се деловање неких узрочних чинилаца не испољава у краћем временском периоду, тако да у краткотрајним истраживањима утицај неких важних чинилаца може бити неприметан, а да њихове последице буду значајне. У области друштвених, тј. политичких наука још увек је донекле отворено питање стварних сазнајних могућности експеримента, али упркос томе, он је изузетно цењена метода прибављања података. Ипак поново наглашавамо да, чак и она сазнања до којих је могуће доћи употребом експеримента не треба ограничавати само на ту методу, већ треба развијати и друге методе.

„Све што се у друштвеним наукама по било којој основи сматра експериментом, а што није само строго контролисано истраживање које се спроводи „по логици експеримента“, сврставамо у двије основне групе: (1) у експерименте (праве) и у (2) квази експерименте.

У праве експерименте убрајамо: А) лабораторијски експеримент и Б) експеримент у природним условима.

У квази експерименте увршћујемо: А) природни и Б) екс пост факто (ex post facto) експеримент. Овом посљедњем треба додати и неке специфичне савремене облике квази експерименте као што су „симулациони“, „моделни“, „мисаони“, итд.“²³⁶

Присетимо се саставних чинилаца сваког експеримента у које убрајамо: прво, експериментатора и његове сараднике; друго, субјекте на којима ће се вршити

²³⁶ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.286.

експеримент; треће, експериментални чинилац којим ћемо деловати на субјекте; четврто, услове експеримента и, понекад, контролну групу.²³⁷ Треба такође рећи да се сваки експеримент састоји из три фазе – предексперименталне (припремне), експерименталне и постексперименталне.

За наша разматрања посебно је значајан моделни експеримент. Као што смо рекли, наше становиште у овом раду јесте да су сва научна истраживања, па и методолошка истраживања, заправо експериментална, јер кроз примену одређене методе (одређених метода) у истраживању неког предмета, заправо ми утврђујемо да ли је и колико она успешна и корисна у конкретном случају. Дакле, сваки процес истраживања може се посматрати као експериментална ситуација у којој имамо и експериментални чинилац (то су методе) којим делујемо на експерименталне субјекте, тј. објекте. Такође је наше становиште да се применом експеримента у друштвеним, тј. политиколошким истраживањима појаве, процеси, предмети, итд. могу, не само описати, класификовати, откривати и објашњавати, већ је највећи његов допринос у великој могућности – научне прогнозе.

Примена експеримента у методолошким политиколошким истраживањима омогућава проверу теорије, тј. општих теоријских сазнања у пракси. У методолошким истраживањима применом експеримента до пуног изражаја долази управо јединство теорије и праксе о чему смо на почетку овог рада већ говорили. Без обзира што ту нераскидиву везу између теорије и праксе можемо уочити и код других метода (нпр. посебно код општенеучне статистичке методе) овде је реч о вишем степену јединства.

У теоријским методолошким истраживањима која се могу одредити као експериментална, предистраживачка фаза има мало другачији ток. Наиме, истраживање теоријских ставова захтева дуготрајнију и свеобухватнију разраду како би се из њих конкретизацијом могле оформити одређене експерименталне хипотезе. Што је хипотеза теоријски, одн. научно значајнија, то је и научна вредност експеримента већа. Дакле, када се утврде, тј. разраде научне хипотезе,

²³⁷ Наведено према: др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 544.

приступа се успостављању експерименталне ситуације и спровођењу самог експеримента.

У друштвеним наукама се најређе користи лабораторијски експеримент зато што је готово немогуће спровести га. Експеримент у природним условима са експерименталном и контролном групом, такође има низ ограничења о којима смо већ говорили указујући на тешкоће примене експеримента у политичким наукама. Нешто веће могућности примене имају природни експеримент, екс пост факто и симулациони метод, али они показују озбиљна ограничења у погледу вероватноће и поузданости својих сазнања. чини се да за сада, тзв. модални експеримент има најбоље резултате у примени у политиколошким истраживањима.

Модалним експериментом нарочито се бавио Миодраг Гордић који каже: „Сазнајна моћ модалног експеримента је велика и у теоријским и у емпиријским истраживањима.“²³⁸ За нас изузетно значајне карактеристике модалног експеримента јесте да се он одвија на већ изграђеном моделу²³⁹, а као што смо већ показали методолошка истраживања познају и изводе се по утврђеним моделима процеса истраживања.

„Основне карактеристике модалног експеримента су:

1) изводи се на моделу, на којем је у извесној мери реализована и практично представљена теорија чије се хипотезе проверавају помоћу модалног експеримента;

2) омогућава истраживање одређених појава у строго утврђеним условима, које експериментатор, осим варирања, може и да контролише;

3) омогућава не само варирање услова експериментисања, него и комбиновање тих услова, чиме се стварају могућности за извођење нових експеримената;

4) омогућава практична истраживања одређених појава у тзв. чистом облику, тј. издвојених из комплексних појава у којима се јављају појаве које истражујемо;

²³⁸ Мр М. Гордић, Модални експеримент у истраживању потенцијалног система безбедности државе, докторска теза, Београд, ФПН, 2008, стр. 123.

²³⁹ “При том је битан услов правилног и успешног извођења модалног експеримента одговарајуће представљање модела. Када су у питању друштвене и политичке науке, веома је значајно да се формирају „стандардни термини и појмови, знаци и симболи научноистраживачког фонда“, који ће обухватити одговарајуће постулативне и аксиоматске поставке, као и правила постављања и коришћења модалног експеримента.“ (Исто, стр.123.)

5) има веома широку област примене.²⁴⁰

Можемо закључити да свако методолошко истраживање може имати карактеристике модалног експеримента којим се уз коришћење свих основних метода, укључујући и доказивање и оповргавање, остварују одређени научни циљеви и долази до научних сазнања о свим предметима истраживања (било да је реч о мета-методологији, било да се ради о предметним истраживањима политичке науке). У методолошким истраживањима проучавамо сам процес истраживања, примену одређених метода и (или) разне предмете друштвене и политичке стварности, користећи разне начине (методе) истраживања и утврђујући притом која од тих метода је најподеснија за сваки појединачни предмет. Дакле, на неки начин, сваки пут вршимо симулацију, тј. користимо експеримент у методолошким истраживањима. Ово наше становиште говори и о томе да је експеримент у широкој употреби и у друштвеним наукама, и да супротно мишљење заступају они теоретичари који експеримент ограничавају на лабораторијски и експеримент у природним условима. Наравно, ово се односи на опште карактеристике експеримента, односно, модалног експеримента, док у сваком конкретном случају, приликом конкретног истраживања, он може мање-више да одступа од својих карактеристика, па самим тим и свако конкретно истраживање може бити експериментално само у погледу општих својстава о којима смо говорили, или, и у погледу свих појединачних фаза извођења једног експеримента.

²⁴⁰ Б. Шешић, Општа методологија, Научна књига, Београд, 1974, стр. 25.

3.4. Анализа (садржаја) докумената

Анализа садржаја докумената²⁴¹ спада у групу оперативних метода прибављања података, заједно са методом студије случаја и тестом. Она је још једна значајна метода која се често примењује у друштвеним и политиколошким истраживањима. Из самог назива методе није могуће открити шта је њена суштина, чак су могућа и погрешна и једнострана схватања онога што она обухвата. Она се не користи само као метода научног истраживања, већ њу људи спонтано примењују и у ситуацијама које немају префикс *научна*. Релативно је мало аутора који су се бавили проучавањем ове методе, па су сазнања која о њој постоје још увек на нивоу дескрипције или нешто више. Због тога се она може сматрати погодним предметом истраживања мета-методолошких истраживања. Али упркос томе, анализу садржаја докумената треба сматрати специфичном оперативном методом, која се у истраживањима може јавити и самостално и заједно са другим методама.

Анализа садржаја докумената „неопходан је и незаменљив продоран и поуздан оперативни метод сакупљања и третмана података о прошлим, садашњим и будућим појавама, о територијално и временски блиским, али и веома удаљеним појавама. Непосредни предмет истраживања применом анализе докумената може бити сваки чинилац, део или целовита политичка појава, њено квантитативно или квалитативно својство, итд. ако је на било који начин забележено.“²⁴²

Ц. Термиз напомиње да је специфичност ове методе „у томе што она није само метода емпиријских, већ (можда и више) теоријских истраживања“.²⁴³ Даље, упућујући на значај ове методе он каже да: „Свако савремено научно истраживање започиње примјеном ове методе јер се на самом почетку концептуализације обраћа научном фонду – дакле приступа његовом изучавању

²⁴¹ О анализи (садржаја) докумената видети: Н. Даниловић, Метод анализе садржаја докумената са инструментима, Задужбина Андрејевић, Београд, 2015. и Р. Стојак, Метода анализе садржаја, Институт за проучавање националних односа, Сарајево, 1990.

²⁴² Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 560. и Н. Даниловић, Метод анализе садржаја докумената са инструментима, Задужбина Андрејевић, Београд, 2015, стр. 26.

²⁴³ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, НИК „Графит“, Лукавац, 2009. стр.289.

методом анализе (садржаја) докумената. Истраживање се и завршава стварањем научног документа.

Анализа докумената има предност у односу на друге методе тиме што омогућава истраживање „на даљину“ било да се ради о временској, било о просторној удаљености, а употребљивија је у истраживању прошлости од осталих, тачније ту је незамјенљива.“²⁴⁴

В. Милић сматра да је анализа садржаја докумената „настала као резултат практичних и теоријских потреба да се о појединим облицима друштвеног општења добију објективнији и потпунији подаци“.²⁴⁵ Он даље каже: „Анализа садржаја као средство за проучавање општења односи се, пре свега, на садржај порука. На основу проучавања садржаја порука, које кроз разне канале струје у друштву у разним правцима, изводе се закључци о схватањима, ставовима, вредностима, намерама одашиљача порука; о њиховим односима с другим друштвеним групама, организацијама, друштвеним заједницама унутар неког друштва и у ширем међународном оквиру. (...) Анализа садржаја, као методски приступ, ипак је, углавном средство за описивање садржаја општења.“²⁴⁶

Н. Даниловић понудио је следећу дефиницију ове методе: „Анализа (садржаја) документа је самостална, оперативна, емпиријско-теоријска метода прикупљања објективних, систематских, квантитативних и квалитативних података на основу којих се уз доследну примену логичких правила анализе, дефинисања, суђења и закључивања долази до истинитог сазнања“.²⁴⁷

Већина аутора се слаже да постоје две врсте анализе садржаја докумената – квалитативна и квантитативна анализа, које се у суштини баве истим питањима: шта је и како речено, мада квантитативна анализа даје још и одговор колико је пута нешто речено. Говорили смо већ о повезаности и условљености квалитета и квантитета, тј. квалитативних и квантитативних података, па ћемо овде само напоменути да је и ова подела анализе садржаја докумената само формална.

²⁴⁴ Исто, стр.290.

²⁴⁵ В. Милић, Социолошки метод, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.год. стр.571.

²⁴⁶ В. Милић, наведено дело, стр.572-573.

²⁴⁷ Н. Даниловић, Метод анализе садржаја докумената са инструментима, Задужбина Андрејевић, Београд, 2015. стр.25-26.

Заправо, разлика између квалитативне и квантитативне анализе „своди се на тежњу исказивања димензија предмета анализе у садржају документа“.²⁴⁸

Свака анализа садржаја докумената подразумева и израду кодекса (појмова и шифара), тј. суштинских елемената и техничког дела методе. „Кодекс појмова и шифара се првенствено дефинише као систем строго дефинисаних основних категорија и шифара. При чему се категорије схватају као битне основне речи којима се исказују одређени друштвени резултати, а шифре, нумерама – цифрама (нумеричким знацима) којима се категорије означавају.

Кодекс појмова и шифара је битан услов коришћења анализе (садржаја) докумената, као научног метода за прикупљање података. Кодекс се непосредно изводи из индикатора чији избор детерминише одабир категорија, степен њихове разраде, међусобни однос и сличности.“²⁴⁹

Ова метода, дакле, као уосталом и друге методе, може бити предмет и метод методолошких истраживања, а подједнако се може користити и у теоријским и у емпиријским истраживањима. Као предмет мета-методолошких истраживања, анализа садржаја докумената отвара питање различитих техника као и питање могућности примене ове методе у различитим научним истраживањима, различитих предмета и научних области. С обзиром да сва методолошка истраживања подразумевају јасно и прецизно утврђивање предмета истраживања, хипотеза и индикатора, као и да је процедура ових истраживања прецизно утврђена и нормирана, то се и примена ове методе не доводи у питање. Посебну улогу у методолошким истраживањима било које врсте, анализа садржаја докумената има у сређивању прибављених података добијених разним другим методама (за прибављање података), нарочито када се користе технике које нису стандардизоване, већ су слободног, отвореног типа, усмерене само општим садржајем истраживања. Као што знамо, подаци у процесу прибављања нису довољно конкретни и на основу њих се не може одмах вршити уопштавање и извођење закључака о предмету истраживања, већ се морају прво средити, класификовати по неком критеријуму. У тој фази врло је корисна и значајна управо анализа садржаја, јер се њоме најразноврснији квалитативни подаци

²⁴⁸ Ц. Термиз, Методологија друштвених наука, наведено дело, стр.290.

²⁴⁹ Н. Даниловић, Специфичности примене кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима, докторска дисертација, Београд, ФПН, 2004, стр.80.

сређују, систематизују и квантификују. Да би анализа садржаја докумената била успешно примењена, истраживање мора имати јасно дефинисан циљ, мора омогућити дубљу анализу прибављених података, јер обично подаци о одређеној теми нису довољни за ваљано научно сазнање, већ је потребно узети у обзир и начин на који су ти подаци изложени, опис друштвених кретања и стања у коме су настали, однос извора података према самим подацима, интензитет порука које носе одређени подаци, итд.

Као сложени систем, свако друштво захтева и комплексно истраживање. Сва методолошка истраживања у политичким наукама су такође комплексна, а анализа садржаја докумената је у тим истраживањима важан и неопходан истраживачки сегмент, чија успешност у примени зависи од доброг познавања свих структуралних чинилаца, особина и односа у друштву, тј. политици као и од обучености и спремности самог истраживача. Сама анализа докумената јавља се и као предмет и као метод методолошких истраживања.

У методолошким истраживањима примена анализе докумената одвија се по фазама које су описали С. Милосављевић и И. Радосављевић: „(1) изучавање одговарајуће литературе; (2) формулација предмета и хипотеза; (3) утврђивање димензија и праваца истраживања и дефинисање истраживачког поља; (4) избор докумената; (5) конструкција основног скупа и узорка докумената; (6) припремање материјала за обраду; (7) припремање јединица анализе; (8) елаборација индикатора; (9) утврђивање правила просека, категоризације и кодирања; (10) тестирање припремљених техника; (11) експлоатација материјала“.²⁵⁰ Постојање посебног, и у великој мери формализованог језика политике, омогућава коришћење и постојање ограниченог броја ситуација општег карактера које осликавају (опет неке) опште процесе, па је стога и у сфери тако сложених, комплексних, динамичних и развојних односа каква је политика, могуће констатовати неке карактеристичне термине и појмове, њихове специфичне спреге, језичке изразе и њихове основне форме и значења. Ово подразумева и критичко одношење према свим тим терминима, појмовима и изразима, како би примена анализе докумената била што успешнија.

²⁵⁰ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, наведено дело, стр. 565.

Документима у политичким наукама можемо сматрати најразличитије изворе података који се могу искористити у неком конкретном истраживању. Значи, најшире узев, документима погодним за анализу садржаја у друштвеним наукама можемо сматрати све физичке, материјалне, духовне и нематеријалне људске творевине забележене на неки начин (од времена када је настао језик и писмо). Ипак, морамо рећи да се у савременим истраживањима највише и најчешће користе *модерна* савремена документа. Као што видимо, иако на први поглед делује јасно шта су документи, њих је тешко тачно дефинисати и објаснити. Можемо рећи да су то забележене чињенице о разним догађајима, људима, стварима и процесима, које су уопштене друштвеном или политичком праксом (одн. честим понављањем догађања на исти или сличан начин у пракси, па се онда таква ситуација уопштава као правило и забележава неким документом). Морамо издвојити и неколико битних карактеристика докумената како бисмо их могли разликовати од других облика комуникације. На пример, битна карактеристика документа је то што је он увек настао делатношћу људи, са одређеним садржајем и одређеном сврхом. Друга важна карактеристика је та што су подаци садржани у неком документу одређени у времену и простору у коме су настали. То значи да већину докумената треба схватити као забележене чињенице о нечему што се догодило у одређено време. Документи садрже различите врсте података у зависности од тога о којој врсти докумената је реч, каква им је намена и на који начин су представљени. У том смислу можемо разликовати квантитативне, квалитативне податке, официјелне податке о неким ситуацијама или појавама, процесима из друштвене, тј. политичке сфере, личне податке у личним документима, историјске, аудио, визуелне, комбиноване податке и документа... Сложеност примене анализе садржаја докумената утолико је већа, јер су могуће различите комбинације ових података у једном документу, тако да ретко можемо говорити само о једној врсти података и докумената који се користе у неком конкретном истраживању. Код примене ове методе веома је важно водити рачуна о друштвеним својствима докумената, тј. о томе да се на основу њих може много више сазнати о односима, ситуацијама или људима, него што говоре сами подаци који су у њима садржани.

У данашње време документа могу имати различиту форму. То с једне стране додатно усложњава и отежава њихову класификацију (уобичајено је било разликовати писана документа, тј. документа на папиру и сва друга документа), а с друге стране, разни начини комуникације и бележења догађаја омогућили су да се велики број података може наћи у једном документу (ако говоримо о компјутерима и могућностима креирања разних докумената уз помоћ рачунара). Да би се осигурала и испунила основна сврха документа – да пружи информације другим субјектима – морала се мењати и сама форма у којој су подаци изложени. Архиви садрже велики број докумената на једном месту, али су данас и архиви компјутерски сређени и тако су приступачнији већем броју истраживача.

Приликом прибављања података применом анализе садржаја докумената, може се јавити неколико проблема о којима сваки истраживач треба да води рачуна. Као што смо рекли, сваки документ је друштвена творевина, па се стога, осим о конкретним подацима садржаним у њему, мора водити рачуна и о контексту и друштвеним околностима у којима је документ настао. Савремени документи који се чувају и налазе у компјутерима подложни су готово свакодневној промени. Такође је веома важно проверити аутентичност документа. Како је језик променљив и динамичан, важно је знати и право значење битних појмова садржаних у документу. Временом се одређени појмови губе или им се мења значење, па је од изузетне важности да истраживач има способности и знања да те разлике уочи на време. Све ово нарочито треба имати у виду када су у питању политички појмови којима се значење може мењати и у зависности од тога на коју се државу односе. Ово само указује на то да, ма колико се у почетку чинило једноставним – примена анализе садржаја докумената подразумева много више од пуне анализе података и захтева свеобухватну и сложену припрему, обавештеност и знање. Једноставним увидом у документ могу се добити информације које врло често саме за себе не откривају суштину истраживане појаве. Оваквим схватањем анализе садржаја докумената, она се не може сврстати у методу којом можемо сазнати целину и суштину документа, тј. поруке коју он носи. Она се може са више успеха применити на организоване и чвршће структуриране начине општења у којима се тачно зна на који начин се поруке одашиљу, у ком временском интервалу и у каквом облику. Иако масовни, ово су трајни облици

размене порука, што омогућава лакше проучавање њиховог садржаја. Анализа садржаја докумената нема своје инструменте и технике за прибављање података, али пошто се највећи број података налази у трајном, институционалном и систематизованом облику у неком од видова друштвеног општења, простор на који се ова метода може применити све је шири. Анализа садржаја докумената може велику примену наћи у друштвеним организацијама у којима се стално размењује велики број порука како унутар организације, тако и са другим организацијама. Истраживањем овог поља примене анализе садржаја докумената отворило би се значајно истраживачко поље за методолошка истраживања. Анализа садржаја докумената омогућава дубље сазнање уколико се имају на уму претходне чињенице.

3.5. Метода студије случаја

Метода студије случаја спада у оперативне методе прибављања података зато што користи својства, технике и поступке других метода.²⁵¹ Ова метода се може користити за истраживање свих политичких појава и процеса који имају спољашње манифестације али и у вези са њом, тј. њеном применом у политикологији постоје бројни проблеми и недоумице. Према С. Милосављевићу и И. Радосављевићу први проблем везује се за питање да ли се метода студије случаја може сматрати методом. „Метода студије случаја је метода по методолошкој концепцији, по концепцији истраживања чије су битне одредбе:

1) Предмет истраживања овом методом могу бити само целине друштвене реалности које се у укупној друштвеној реалности могу идентификовати и дефинисати као целовите посебности у времену и простору. (...)

2) Разноврсност састава сваког целовитог процеса односно појаве и разни обими и нивои сазнања о њима и о односима са окружењем подразумевају разноврсне изворе података, разноврсне податке и стога и разне начине прикупљања података. Из тога произилази концептуални захтев о веома високом степену садржајне усклађености технике и методе прикупљања и обраде података;

Метод студије случаја подразумева веома јак ослонац на научно формулисани модел појаве (макар у пројекту истраживања) и води реконструисању постојећег или конституисању новог модела.²⁵² У већини научних разматрања ове методе издваја се једна основна карактеристика, а то је управо *случај*. За објашњење суштине овог појма поново ће нам послужити разматрања С. Милосављевића и И. Радосављевића који кажу: „Прво, ради се о једној целини укупне друштвене реалности. Друго, та целина је ограничена просторно и временски и својим квалитативним и квантитативним одредбама, битним чиниоцима, садржајем, суштином и формом. Треће, она није и не може да буде претежно намерни

²⁵¹ “Оперативне методе сакупљања података, према томе, не јављају се ни као потпуно самостални начини (методи) за које је у односу на друге могуће утврдити недвосмислену и неоспорну специфичну разлику, ни као технике сакупљања података у оквиру само једног метода.“ (др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр.548.

²⁵² Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, наведено дело, стр.548-549.

производ било ког субјекта, већ је последица разноврсних околности и дејства чинилаца друштвене реалности. Четврто, случај у себи садржи одређени активитет изражен као испољавање својстава (карактеристика), као догађање, однос, понашање, акција, итд. На тај начин се *случај* као одредба метода и генерална одредба предмета може прихватити као основа за извођење и конкретизацију истраживачке тематике.²⁵³ У политиколошким истраживањима метода студије случаја се користи у истраживању тзв. микрогрупа (странке, покрети, организације...), њихових ставова и понашања или ставова и понашања одређених макрогрупа. Овој методи се замера недовољна поузданост, немогућност уопштавања сазнања, недовољна ваљаност сазнања, итд. али су све то проблеми који се могу односити на било коју другу методу у политиколошким истраживањима, те се стога ни њена примена не може довести у питање. Истина је да она није довољно коришћена у политичким наукама, али се последњих година доста тога позитивног десило у њеној афирмацији, па и истраживачка пракса потврђује њену изузетну применљивост у политиколошким истраживањима. Сви евентуални недостаци и мањкавости ове методе могу се у највећој мери уклонити ваљаним пројектом истраживања, израдом одговарајућих инструмената, планова истраживања и упутстава.

Ц. Термиз такође објашњава суштину ове методе кроз неколико следећих ставова. „Назив „метод студије случаја“ изражава најпотпуније суштину овог метода која је у томе да се процес одигравања једног случаја до детаља – од узрока и повода, од настанка, раста, кулминације до стагнације и завршетка – проучи по строго конципираној истраживачкој процедури. То јој обезбеђује дубоку продорност и својства *експеримента у природним условима* односно тзв. природног експеримента. Називи „метод случаја (case method)“, „анализа случаја (case analysis)“ су ужи и једностранни. Наиме, овдје се ради о методу у чији основ је уграђен случај као методски принцип.“²⁵⁴

Већина аутора наглашава и њену емпиријско – теоријску страну указујући на чињеницу да је погодна за истраживање стварних друштвених догађаја и проверу

²⁵³ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 549-550.

²⁵⁴ Ц. Термиз, *Методологија друштвених наука*, НИК „Графит“, Лукавац, 2009, стр. 302.

концептуалних и теоријских модела. Такође, она емпиријским истраживањима ствара основу за теоријске моделе и њихову теоријску разраду.²⁵⁵

Ове карактеристике указују на велике могућности њене примене у свим методолошким истраживањима. Пошто можемо истраживати један појединачан случај, *случајеве у низу*, као и *мозаик случајева*, ни приговори о њеној непоузданости и немогућности извођења општих закључака не могу се сматрати ограничавајућим. У прилог нашем становишту да се она може успешно користити у свим методолошким истраживањима, говори и чињеница да она почива на научно-истраживачком и теоријско фонду. Метода студије случаја у методолошким истраживањима има значајну улогу у реконструкцији постојећих модела, односно, формирању нових модела на основу научног сазнања. С обзиром на то да се у методолошким истраживањима проверавају теоријски и емпиријски модели процеса истраживања, како би се унапредили и побољшали и учили недостаци и мањкавости, примена ове методе је значајна. То произилази из својстава пројекта истраживања као и из предмета истраживања. Ова метода може се применити на истраживање једног предмета, тј. једног случаја у разним фазама његовог развоја, али исто тако, она може служити и за изучавање више сродних, сличних случајева. Мора се нагласити да она има велики прогностички значај и то је чини, како смо рекли, погодном и за теоријска и за емпиријска методолошка истраживања. За истраживање друштвених, односно, политичких појава о којима смо већ говорили као о сложеним, развојним, динамичним, свеобухватним, метода студије случаја може имати изузетну улогу. Она, пре свега, користи различите изворе података, а то значи и различите технике прибављања података које су примерене предмету истраживања. Сложени предмети истраживања захтевају примену разних метода научног сазнања ради постизања свеобухватног изучавања, а ова метода управо омогућава сазнања најразноврснијих околности и утицаја чинилаца друштвене стварности.

У методолошким истраживањима коришћењем ове методе могу се развити одређене фазе истраживачког процеса што доприноси успешности научног истраживања. Она омогућава да се модификују одређене фазе или активности у току истраживачког процеса, а ако се ради о предметним методолошким

²⁵⁵ Ибид, стр. 302.

истраживањима њена сазнања имају велику улогу за текућу политичку праксу. Ова метода се у методолошким истраживањима примењује у оним случајевима када је њихов предмет строго дефинисан и ограничен. У мета-методолошким истраживањима примену ове методе треба ограничити на поједине фазе истраживања, поједине методе или дефинисане теорије. А у предметним методолошким истраживањима у политичким наукама, овом методом се могу истраживати политичке групе, организације, институције или ставови, норме, документа, чија су основна својства типичност, активитет и значајност испољавања. Метода студије случаја није погодна за изучавање већег обухвата чак и једног сложеног предмета. Али за тачно дефинисане предмете у одређеном времену и простору, ова метода је вишеструко корисна, а научна сазнања добијена њеном применом могу имати и велику прогностичку вредност, одн. прецизност. Применљивост ове методе у свим методолошким истраживањима проистиче из њених својстава: 1. предмет истраживања, *случај*, обухвата се у целини, узимајући у обзир и везе са окружењем; 2. она подразумева коришћење великог броја различитих извора података и 3. у складу са претходно реченим, она користи све технике, поступке и инструменте које одговарају предмету истраживања. Управо на овај начин истраживање може обухватити појаву у целини, од настанка, развоја, до тренутка у коме се истражује. Исто тако, уколико је потребно, овом методом могуће је истражити и поједине етапе у развоју појаве, одређене делове које тада изучавамо као посебан случај. Такође је за методолошка истраживања значајно и то што се применом мозаик методе студије случаја, о строго дефинисаним питањима, у одређеном временском периоду, за различите предмете истраживања могу вршити компарације, уопштавања, извођење општих закључака у чисто методолошким истраживањима, извођење правила, норми, итд... Свако већ реализовано истраживање такође представља *случај* на који је могуће применити ову методу, јер је и ту реч о процедурама које се правилно изводе у одређеним интервалима, па је могуће вршити и поређење и уопштавање и изводити закључке који се тичу управо истраживачког процеса. Ову методу је, дакле, могуће применити самостално, она може бити главна или помоћна метода, а њену вредност за методолошка истраживања повећава и чињеница да је њоме могуће прибавити и одговоре на питања *како* и *зашто*. На

основу изнетих основних својстава ове методе, као и својстава циљева истраживачког процеса, закључујемо да нам она омогућава продубљено, целовито и поуздано научно сазнање о било ком предмету истраживања (који се, наравно, може окарактерисати као *случај*). У теоријским методолошким истраживањима примена ове методе и добијени подаци служе за обогаћивање теорије новим појмовима и теоријско уштавање помоћу анализе свих прибављених података. У емпиријским методолошким истраживањима ова метода углавном служи за утврђивање узрока настанка неке појаве и како се та појава испољава у одређеним друштвеним околностима. Методом студије случаја можемо проучавати и могућности неке теорије у објашњавању неке конкретне друштвене или политичке појаве, процеса...

4. Примена методских поступака у обради података

Када смо говорили о научном истраживању увек смо издвајали неколико битних чињеница. Прво, истраживање није само процес који се дешава, оно увек треба да има неку сврху – било да се ради о теоријским сазнањима, било да се ради о практичној примени резултата истраживања. Друго, уопштено говорећи, сваки истраживачки процес има три главна сегмента – предистраживање или део у коме уочавамо и идентификујемо неки проблем, питање које може постати предмет нашег научноистраживачког интересовања; затим, то је фаза пројектовања самог истраживања и фаза реализације истраживачког процеса који смо претходно научно осмислили, утемељили и засновали, која укључује и резултате нашег истраживања, тј. практичну примену сазнања. Такође смо више пута рекли да не постоје стварне границе онога што може бити предмет једног научног истраживања, међутим свако истраживање има јасно и прецизно утврђену чврсту структуру која му и обезбеђује, с једне стране, научну заснованост и прецизност, а с друге стране, омогућава и другим људима (научницима, стручној јавности или конзументима) увид у ток самог истраживања и долажења до закључака. Видели смо да су друштвена истраживања увек повезана са људима и тичу се углавном (друштвеног) живота људи. А сваки човек је другачији, различит у односу на друге људе, па то додатно компликује процесе и односе у истраживању. У друштвеним истраживањима је готово немогуће добити потпуно исте резултате чак и када се ради о поновљеним истраживањима. Прибављени подаци имају вредност тек када се научно обраде, тј. анализирају и када на основу њих можемо извести закључке.²⁵⁶ Они могу бити сређени и структурирани тако да служе одређеним потребама и углавном то чине истраживачи. За сваку од ових фаза у истраживању, постоје утврђене процедуре и стандарди како се спроводе у пракси.

Јасно је да ниједно истраживање, тј. истраживачки процес не би био потпун, одн. завршен до краја, а то значи да не би испунио свој циљ, ако не би као обавезну фазу подразумевао и обраду података. Подаци се прибављају у свим

²⁵⁶ О току истраживања, прибављању података и односима у друштвеним истраживањима видети: B. Matthews and L. Ross: *Research methods – A practical guide for the social sciences*, University of Birmingham, 2010.

научним истраживањима без обзира о каквој врсти је реч – да ли је емпиријско, теоријско, комбиновано, итд. Они треба да, после обраде, послуже за проширивање, допуну, проверу или формирање новог научног сазнања о предмету истраживања. Као што се може видети, обрада података такође представља важан и нераскидив део сваког истраживања у коме су успостављена јединствена и прецизна правила поступања. Према С. Милосављевићу и И. Радосављевићу обрада података се дефинише као „конзистентан систем логичких, епистемолошких, статистичких (математичких) и техничких поступака контроле, класификовања, груписања, приказивања, упоређивања, повезивања, укрштања и комбиновања података свих врста у складу с основном замисли (системом кохерентних замисли) о предмету истраживања и према одредбама правила истинитог мишљења, доказивања и оповргавања хипотеза“.²⁵⁷ У овом делу научног истраживања значајну улогу имају све основне и општенаучне методе које се подједнако користе у свакој фази обраде података. Дакле, сама обрада података дефинисана је као сложен систем примене и коришћења више метода, техника, поступака и инструмената којима стичемо сазнања у вези са предметом истраживања, тј. доказујемо (потврђујемо) или не потврђујемо постављене хипотезе у пројекту истраживања. Погрешно је ову фазу истраживања поистовећивати само са статистичким поступцима који се у значајној мери користе. Можемо рећи да и анализа и класификација у овом делу истраживања имају посебну улогу.

С обзиром да је и овде реч о сложеном процесу, неопходно је направити одговарајући план обраде података који обухвата процесе пре самог прибављања података и процесе након прибављених података. Пре почетка прибављања података дефинишемо и утврђујемо методе за прибављање и обраду података. Према Џ. Термизу план обраде обухвата: „1. план контроле података; 2. план разврставања-класификације података; 3. план шифрирања података; 4. план исказивања података са планом укрштања података; 5. план оцјене података; 6.

²⁵⁷ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 601.

план мјерења и анализе података; 7. план провјере хипотеза; 8. план закључивања на основу података.²⁵⁸

Обрада и анализа података саставни су део сваког пројекта. „Начин њихове реализације унапред је утврђен већ у нацрту научне замисли, а условљен је предметом, циљем и нарочито хипотезама и инструментима прикупљања података.“²⁵⁹ Поменути аутори говоре да рад са прибављеним подацима подразумева сређивање података, анализу података и закључивање о појави. Ове основне фазе подразумевају:

„1) *сређивање података*, у чије оквире спадају:

а) контрола података (логичка и техничка);

б) класификација обележја података према њиховим својствима;

в) обрада и исказивање података у виду стандардних, групних исказа као што су серије, табеле, графикони и сл;

2) *анализа података*, која обухвата:

а) конципирање и планирање анализе, и

б) анализу као мисаони процес који се врши кроз

- оцену података,

- избор и примену аналитичког поступка – техника анализе;

- верификацију хипотеза;

3) *закључивање о појави*, израда извештаја о научном сазнању и коришћење резултата научног сазнања.²⁶⁰

Закључујемо, дакле да је обрада података сложен и смисаони, организовани систем поступака и инструмената чијом се применом закључује о научном сазнању предвиђеном пројектом истраживања.²⁶¹ Према Ц. Термизу контрола података у свим истраживањима врши се за сваку употребљену методу, технику и инструмент одвојено. Прво се врши техничка контрола која служи за откривање техничких грешака (да ли постоји одговарајући број образаца, да ли су подаци уписани у одговарајуће место, итд.) и логичка контрола којом утврђујемо

²⁵⁸ Др Ц. Термиз – др С. Милосављевић, Практикум из методологије политикологије, Сарајево, 2000, стр. 262.

²⁵⁹ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006. стр. 602.

²⁶⁰ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, наведено дело, стр.602-603.

²⁶¹ Видети: др Ц. Термиз – др С. Милосављевић, Практикум из методологије политикологије, Сарајево, 2000, стр. 261.

адекватност, ваљаност и поузданост података (нпр. да ли се и колико односе на предмет истраживања), односно, овде се отклањају садржинске, логичке грешке. За логичку контролу истраживачи користе репере, тј. проверене, важеће податке.

Разврставање-класификацију података можемо обавити тек када утврдимо њихова својства, значења и садржај и када дефинишемо *крузијално својство* или формирамо групе сродних података код којих **анализом** утврђујемо заједничка својства. О класификацији смо говорили на почетку овог рада, када смо утврдили да постоје два типа: дивизија и партиципација. Такође, јасно је да постоје квалитативни и квантитативни подаци које разврставамо према унапред оформљеној **класификацији** или, пак, класификацију изводимо након што прибавимо податке, тј. на основу њих. За сам поступак везана је израда основне листе података са одређеним својствима, која се стално допуњава и разрађује како би настала општа листа.

„Истраживања политичких појава стога захтевају да се класификација обележја података схвати и примењује као вишестепна делатност, која има најмање три етапе: прва, приликом утврђивања могућих индикатора и њиховог одабирања; друга, приликом израде инструмената; трећа, приликом увида у прикупљене податке.“²⁶²

Шифрирање података је „означавање садржаја или својстава одређеног податка одговарајућим знаком или са више повезаних знакова у циљу поједностављивања и економичности обраде података.“²⁶³

Укрштањем података повезујемо различите податке како бисмо утврдили нека, на први поглед, скривена својства, односе и везе. „За укрштање података припрема се посебан план укрштања на основу циљева и задатака истраживања и на основу већ постојећих и провјерених научних теоријских и емпиријских сазнања.“²⁶⁴

Податке морамо исказати на неки начин: вербално, нумерички или графички и то је нужно у свим фазама прибављања и обраде података. За вербално

²⁶² Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 606.

²⁶³ Др Џ. Термиз – др С. Милосављевић, *Практикум из методологије политикологије*, Сарајево, 2000, стр. 273.

²⁶⁴ Ибидем.

исказивање података можемо користити усмени или писани говорни, стандардни, научни или вештачки језик. Нумеричко исказивање података користи се и за квалитативне и за квантитативне податке, мада се први одређују вербално, неким језиком, а затим се означавају шифрама, док квантитативни већ имају мерљиве одредбе које се логично исказују нумерички. И графичко исказивање могуће је за обе врсте података, мада је подесније за квантитативне. Зато што постоје разноврсни подаци и могуће комбинације истих, исказивање података мора подразумевати одређени степен конвенционалности.

Табелирањем се долази до последњих етапа у обради података – до провере хипотеза и закључивања о појави. Ако систем табела ваљано разрадимемо, он може послужити за непосредно закључивање о предмету истраживања. План табелирања садржи: „а) које податке треба обрадити на начин да буду погодни за укрштање и повезивање и за табеларно исказивање;

б) који подаци треба да буду квантитативно и/или квалитативно изражени односно исказани вербално или нумерички; ако се исказују нумерички, који подаци треба да буду исказани апсолутним или релативним бројевима;

ц) која обиљежја треба унијети у заглавље, а која у предколону табеле;

д) које ће класификације, критеријуме и модалитете користити;

е) које ће врсте табела користити и у каквом ће односу оне бити.“²⁶⁵

Анализа прибављених података претходи научном закључивању, а то је процес проверавања хипотеза. И за анализу се унапред прави план, односно, аналитички концепт с циљем да се обезбеди правилна мисаона активност истраживача, односно, објективност и поузданост. Анализи података претходи оцена података као процес којим се утврђује да ли су прибављени подаци адекватни, валидни и довољни за верификацију хипотеза. И у овој фази може доћи до грешака које су пренете из ранијих фаза истраживања или настају због неправилне примене аналитичких поступака. Грешке које се могу јавити у овој фази су: 1) систематска грешка и 2) случајне техничке грешке. „Узајамним

²⁶⁵ Ибид, стр. 287.

деловањем систематске и случајне грешке у истом смеру и систему података долази се до знатно веће грешке него што је то њихов збир.²⁶⁶

На основу претходног излагања о специфичностима примене метода у методолошким истраживањима можемо констатовати следеће:

У свим методолошким истраживањима, а нарочито у тзв. теоријским, односно, мета-теоријским и мета-методолошким истраживањима, неопходно је применити разноврсне методе научног сазнања, тј. методолошке и логичке поступке. То је зато што у њима стално долази до све вишег и одређенијег нивоа сазнања управо кроз употребу готово свих основних и општенаучних метода, као и метода за прибављање података.

Иако смо за потребе нашег прегледнијег разматрања научна истраживања изучавали као теоријска и (или) емпиријска, такође смо констатовали и чињеницу да је једно од основних начела научноистраживачког процеса и сваког истраживања појединачно, повезивање теорије и истраживања (праксе) кроз што активнији однос и у свим фазама истраживачког процеса. Као полазна основа свих истраживања, тј. истраживања свих предмета (истраживања) јавља се управо достигнуто теоријско сазнање, постојећи научни фонд о конкретном предмету. Полазно научно (теоријско) сазнање јесте и основно средство за постизање научне објективности, тј. за превазилажење субјективности истраживача (научника) која се неминовно јавља као део његовог искуства.

Постојеће теоријско сазнање мора се повезивати са подацима о стварности, искуственим, емпиријским подацима, јер у супротном не би дошло до даљег развоја научне теорије, нарочито ако се ради о прецизним, поузданим, веродостојним искуственим подацима. Због неопходности одржавања ове везе (између теорије и емпирије) постоји и стална потреба за усавршавањем и побољшавањем метода за прибављање података. Не треба посебно наглашавати да свако такво побољшање заправо доводи до општег развоја науке. Свако истраживање почива на одређеним теоријским претпоставкама које усмеравају истраживачки процес, односно, указују које податке треба прибавити, јер би се у супротном десило да постоји велики број неупотребљивих података који би само

²⁶⁶ Др С. Милосављевић – др И. Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 616.

отежавали и „гушили“ истраживачки процес, а на крају, вероватно, не би ни довели до поузданог научног сазнања.

Методолошка истраживања, између осталог, имају за циљ да утврде и научна (методолошка) начела помоћу којих се обезбеђује научна употребљивост и истинитост сваког прибављеног податка. Такође, један од циљева је и проучавање и разрада поступака и метода којима ће се доћи до научно корисних података.

Приликом обраде искуствених података увек се прво пореди њихов садржај са садржајем теоријских појмова, јер је изворна грађа врло разнолика. Затим се издвајају тачно одређени подаци који се пребројавају и разврставају помоћу разних, али утврђених и одређених критеријума. Тек тако сређени подаци користе се за проверу хипотеза (тј. става хипотезе) и извођење закључака, тј. конституисање научног сазнања.

VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Приликом изучавања специфичности методолошких истраживања у политикологији наишли смо на низ тешкоћа, како научне, стручне, тако и практичне природе. Прво смо се суочили са потешкоћама које су непосредно везане за методологију као науку, затим за методологију политичких наука и питањима везаним за научна истраживања у друштвеним, тј. политичким наукама. Морали смо се упустити у разматрања шта је то политика у суштини, како дефинисати и препознати *политичко*, односно, *политиколошко*, а онда и објаснити везу између методологије као опште науке (теорије), посебне методологије политичких наука и научних истраживања у оквиру истих. Пред собом смо, наиме, имали тежак и одговоран посао да научно обрадимо и спознамо предмет који до сада није био предмет многобројних научних истраживања и о коме смо имали прилично оскудна и недовољна научна сазнања. Ипак, понесени сазнањем о значају овог питања (или, прецизније – ових питања) за науку, актуелности и необрађености, ухватили смо се у коштац са свим изазовима, тешкоћама и препрекама и покушали да дођемо до задовољавајућих одговора на питања шта су то методолошка истраживања, које су њихове битне карактеристике и чиниоци, које методе се у њима најчешће користе, како изгледа сам истраживачки процес, итд... На овом месту такође имамо потребу да напоменемо да је недостатак одговарајуће литературе знатно отежао и успорио рад на изради ове тезе. За потребе овог научног рада углавном смо користили расположиву методолошку литературу, затим литературу из области социологије, филозофије, политичких наука и других друштвених наука и на основу тих сазнања покушали да конструишемо сопствене ставове и закључке. Сазнања до којих смо дошли у току нашег истраживања, покушаћемо да што концизније и јасније сумирамо и представимо на наредним страницама закључних разматрања.

Порекло и зачетак данашње методологије налазимо у практичним потребама човека, тј. у његовом трагању за одговорима на питања која су се задржала до данас - шта и како, а касније и - зашто и колико. Потребе примитивног човека знатно су се разликовале од савремених потреба и биле су углавном везане за егзистенцију човека и, касније, заједница којима је припадао. Са развојем

човечанства, дошло је и до промене и усложњавања потреба, па се данас као једна од најважнијих потреба јавља предвиђање догађаја и утицај на њих. Ову потребу човек у највећој мери задовољава управо кроз научна истраживања. Овде треба напоменути да права научна истраживања настају тек са развојем и настанком науке, а то је било релативно касно, у 17. веку. Науку чине истинита, тачна и проверена сазнања до којих се долази применом разних метода у зависности од предмета науке. Као део друштвене стварности, и сама може бити предмет сазнања. Објективну стварност одредили смо као најопштији предмет науке, и с обзиром на то, и науке поделили на природне, друштвене и психолошке, мада овакву класификацију користимо само да бисмо указали на одвојеност и посебност друштвених наука и не сматрамо је ни потпуном ни једином могућом.

Дакле, друштвене науке, које су предмет нашег интересовања, баве се друштвеним појавама, друштвеним животом који настаје као резултат друштвене акције. Предмет друштвених наука има своје специфичности и у многоме се разликује од предмета природних наука, те је наше становиште и да су друштвене науке сложеније од природних и свих других наука. Као посебну специфичност истичемо чињеницу да друштвене науке не теже само теоријским сазнањима, већ обезбеђују и допринос решавању многобројних практичних проблема друштва. Политика такође спада у друштвени реалитет, предмет је политичке науке (или политичких наука), а њен значај смо констатовали кроз чињеницу да готово нема ниједног дела људског друштва и стварности који је остао изван утицаја политике. Научно сазнање о политици користи се у пракси и утиче на успех одређене политичке акције, а методологија се, сем научним сазнањем о методама истраживања политике, бави и методама практиковања тих сазнања, али и развојем теорија о тим методама. Тако су и наша разматрања проблема методолошких истраживања морала да обухвате шири оквир сазнања, односно, теорије уопште. Основно питање од кога смо започели проучавање нашег проблема, јесте питање да ли заиста постоји мета-теорија и шта је она по суштинским карактеристикама. Из овог питања произашло је још неколико важних питања – питање постојања мета-методологије, одн. може ли се методологија сматрати теоријом и да ли је она мета-теорија или мета-методологија. Полазећи од основне структуре методологије закључили смо да је:

- Она интегративно – теоријска творевина и
- Она сложена вишестрана теорија заснована на теоријама и нормама теорија разних наука, као и на уопштеним емпиријским сазнањима.

Дакле, методологија у целини, а посебно у неким својим деловима је већ теорија и мета-теорија, па се ни постојање мета-методологије не може оспоравати.

Сложеност овог питања огледа се у следећим констатацијама:

- постоји методологија науке и њена мета-методологија, а то су општа методологија и општа мета-методологија;
- постоји група сродних наука, њихова методологија и мета-методологија, на пример, друштвене науке, методологија друштвених наука и мета-методологија друштвених наука и
- постоје поједине науке и научне дисциплине, њихова методологија, на пример, политичке науке, методологија политичких наука и мета-методологија политичких наука.

Као и свака наука, и методологија има свој предмет и своје методе. Она се јавља и као теорија и као предмет теорије. Међутим, методологија и мета-методологија имају значајне разлике у предмету, методама и техникама које примењују у свом сазнању.

Методолошка истраживања се јављају као специјална врста научних истраживања, али исто тако морамо констатовати да су сва научна истраживања истовремено и методолошка. До оваквог закључка дошли смо зато што приликом било ког научног истраживања предмета (истраживања) уједно проверавамо и ставове методологије. Важно питање је и да ли се написане методологије могу третирати као теоријска методолошка истраживања? И да ли постоје аксиоми методологије? Предмет специјалних методолошких (мета-методолошких) истраживања су све радње, процеси и активности које се предузимају у току истраживачког процеса, а посебно место смо дали процедурама концептуализације и реконцептуализације, јер оне представљају нераздвојну и незаобилазну целину сваког научног истраживања. Дакле, постоје и искључиво методолошка истраживања, која су углавном експериментална, а она су мета-методолошка, јер се баве истраживањем метода где се за сваку методу поставља нови (посебан) пројекат истраживања. У току нашег истраживања (које је такође

својеврсно методолошко истраживање, односно, мета-методолошко тачније) дошли смо до закључка да је питање методолошких истраживања, разних врста (о томе ћемо нешто касније на овим страницама), сложено, вишедимензионално и суштинско питање односа методологије, мета-методологије и методолошких истраживања. То значи да се у оквиру њега расправљало, не само о односу методологије и мета-методологије, већ и о односу мета-теорије и мета-методологије, о односу методолошких (мета-методолошких) истраживања и предметних истраживања одређене науке и односу методолошких и методских истраживања.

Осим ових питања, посебну пажњу посветили смо питању избора модела и процедура методолошких истраживања, питањима метода, поступака, техника и инструмената у методолошким истраживањима. Покушали смо да утврдимо применљивост и продорност одређених метода истраживања (основних, општенаучних, метода за прибављање података) у методолошким истраживањима, њихове ефекте, али и проблем етичности истраживања.

Нашу пажњу посебно су привукли неки основни појмови чије разумевање и ваљано објашњење је било неопходно за боље схватање суштине методолошких истраживања у политикологији (политичким наукама). То су појмови класификације и појмови политичког и политиколошког. Класификација је често употребљаван појам и у свакодневном и у научном општењу. Најраспрострањеније његово значење је везано за сврставање одређених делова неке целине у групе које се формирају по унапред утврђеном критеријуму. Иако делимично тачно, и за лаичко промишљање довољно, овако одређен појам класификације у научном смислу није довољно прецизно и тачно утврђен. Наиме, у науци (научно-истраживачкој пракси) са класификацијом се сусрећемо као са једним од облика основне научне методе – специјализације. Осим класификације, као други облик специјализације јавља се дихотомија. Основни услов успешне класификације је јасна и прецизна дефиниција. Дакле, мора се прво утврдити и тачно дефинисати предмет, шта су и које његове основне, битне карактеристике, чиниоци, димензије, а онда се ти делови растављају по утврђеном критеријуму. Класификацију смо одредили као мисаону и као физичку, а утврдили смо такође и да треба правити разлику између класификације као инструмента (то је теоријски

модел, поредак особина, својстава, делова појаве која се класификује) и реализоване класификације (која подразумева извршење конкретних радњи као што су селекција, компарација, дефинисање и разврставање података). Принцип или критеријум према коме се врши разврставање чини класификацију различитом од анализе и апстракције. Класификација се подједнако примењује и у верификаторним и у хеуристичким научним истраживањима и она увек доноси нешто ново у истраживањима разних предмета, тако да смо констатовали да је у већини случајева реч, заправо о тзв. продуктивној класификацији. Такође смо утврдили да је исправан став који се у многобројној стручној литератури може наћи о томе да је класификација један од облика мерења.

Што се тиче појмова *политичко* и *политиколошко* указали смо на тешкоће њиховог дефинисања, пре свега због чињенице да они у савременом друштву могу обухватити скоро све нивое друштвеног – од индивидуалног до светског друштвеног. Помоћу мањег броја дефиниција политике покушали смо да одредимо и суштину појмова *политичко* и *политиколошко*. Наиме, као прво, утврдили смо да готово свака људска делатност може имати и политичку садржину, али да ипак нису све људске и друштвене делатности уједно и политичке. Сфера политике је широка и еластична, као што су и односи унутар ње сложени и променљиви, а тичу се кључних питања живота људи. Карактеристична заједничка одлика свих дефиниција политике јесте чињеница да она готово увек подразумева моћ, а такође не искључује ни примену силе, такође се говори о општем интересу као фактору без којег се не може успоставити организација друштва. Политика успоставља хијерархију у друштву која је заснована на интересној припадности и друштвеном положају.

На основу прегледа ограниченог броја дефиниција, могли смо се сложити и са ставом да се политика може посматрати као трајни друштвени процес и (или) као посебна друштвена сфера. Политика је неизбежан део људског постојања, као што су и различитости неминовне, али се појединачни, индивидуални ставови и интереси усклађују са друштвеним правилима и нормама које утврђују они који владају. Субјекат који регулише сферу политичког јесте држава, а главни носиоци и покретачи свих политичких активности јесу људи са својим потребама. Резултанта свих потреба јесу интереси, а све што је везано за управљање

интересима део је политике која тежи да их артикулише као циљеве. Циљеви покрећу субјекте на политичке активности. Појам *политичко* можемо схватити као друштвени процес који има различите облике и нивое испољавања, а појам *политиколошко* упућује на одређено подручје истраживања које се односи на све у вези са политиком и политичким. Уочили смо три нивоа испољавања политике, тј. политичког: непосредно вршење власти, одлучивање и доношење правила и норми понашања и, као трећи ниво испољавања, јављају се они делови који су индиректно повезани са политиком, који представљају граничне случајеве. У нашем скромном настојању да што прецизније и тачније одредимо садржај појмова *политичко* и *политиколошко* и са њима повезан појам политике, дошли смо до закључка да је са становишта истраживачке праксе политика веома захвалан и захтеван предмет истраживања и да пружа готово неисцрпне могућности.

Један део рада посветили смо дефиницији и класификацији научних истраживања, укључујући и методолошка. Уопштено говорећи, свако тражење одговора на неко питање и план како доћи до њега има карактеристике истраживања, али је то још увек далеко од правог научног истраживања. Научна истраживања, као предмет нашег интересовања, строго су дефинисана, изводе се по правилима научне методологије и у њима се користе научне методе и технике. Покретачи свих научних истраживања су људи, заснована су на науци, усмерена су на стицање научног сазнања и представљају смислен, циљан, рационалан, организован и систематичан систем. Она су заснована на теоријским и емпиријским чињеницама, садрже и мисаоне, интелектуалне, али и практичне активности. Имају конкретан предмет истраживања из најшире стварности, али такође и сама могу бити предмет научног промишљања. С обзиром на изнете ставове у вези са истраживањима, јасно је да можемо говорити о бројним класификацијама истих, па смо том питању посветили приличан број страница. За разлику од других врста истраживања, политиколошка истраживања и њихова успешност много зависе од времена и простора у коме се одигравају. Постоји погодно, веома погодно, а у неким ситуацијама и непогодно време за политиколошка истраживања. Она се могу обављати као истраживања са конкретно актуелним предметима и као таква, не могу се спровести у простору и

времену у коме се појава не догађа. Али такви предмети се могу теоријски истражити као историјски догађаји и као прогнозирани догађаји.

Питање методолошких истраживања је сложено и вишедимензионално питање којим покушавамо објаснити однос методологије, мета-методологије, мета-теорије и методолошких истраживања. Изнели смо и став да се скоро сва научна истраживања у ширем смислу могу сматрати методолошким. То је зато што се свако истраживање спроводи уз примену одређених метода и техника, а истраживањем предмета уједно проверавамо ставове методологије кроз процесе концептуализације/реконцептуализације и кроз пројекат истраживања. Такође, могу се спроводити искључиво методолошка истраживања, за која тврдимо да су углавном експериментална. Најкраће речено, сама примена, али и провера методолошких сазнања у научним истраживањима већ јасно указује на то да су сва истраживања у исто време и методолошка. А када говоримо о експерименталним методолошким истраживањима, заправо мислимо на експерименте којима се утврђује ваљаност одређених метода, техника и поступака метода истраживања у лабораторијским и квази лабораторијским условима. У том смислу, констатовали смо могућност постојања следећих ситуација: 1) сва истраживања су у исто време и методолошка; 2) имамо чисто методолошка истраживања (мета-теорија, мета-методологија); 3) комбинована истраживања у којима се увек раде два извештаја – извештај о истраживању и извештај о резултатима истраживања. О неопходности постојања методолошких научних истраживања као посебне врсте научних истраживања говори чињеница да се методологија не може ослањати само на изучавање истраживачких искустава у току истраживачког процеса неког конкретног предмета, већ она мора да спроводи и специфична методолошка истраживања у којима се конкретно истражују неке методе за прибављање података. Дакле, сва методолошка истраживања су мета-методолошка.

Разматрањима научних истраживања уопште и методолошких истраживања, посебно ми смо понудили нешто једноставнију, али ипак општију класификацију научних истраживања:

- 1) истраживања уопште;
- 2) двојна истраживања и

3) искључиво методолошка истраживања.

У методолошким истраживањима се користе све методе, технике, поступци и инструменти као у другим научним истраживањима. На основу предмета којима се баве, методолошка истраживања смо поделили на:

1) истраживања реалних предмета (било да се ради о предметима из политичке сфере, било да се ради о предметима из методологије);

2) критичка истраживања, у којима се разматра допринос неке научне теорије научној истини, мерење утицаја и ваљаности те теорије...

Изучавањем методолошких истраживања долази се до сазнања о научно-методолошким оквирима тих истраживања, о њиховом положају у одређеној друштвеној/политичкој сфери и о нормама и правилима која важе у научно-методолошком систему. Из овога се могу издвојити два битна питања о којима смо расправљали у овом раду:

1) у каквом научном, методолошком систему се ова истраживања одвијају?

2) Која и каква схватања истраживања уопште, и методолошких истраживања, су доминантна данас у науци?

Кључно питање мета-теорије јесте питање стратегије методологије и њеног развоја и међузависност развоја науке и методологије. Издвојили смо и неколико битних предмета методолошких истраживања, а то су процеси пројектовања (концептуализација, реконцептуализација и пројекат истраживања), истраживање метода, истраживање техника и, у политикологији нарочито значајно, истраживање резултата и примена резултата.

Из литературе смо прихватили још један значајан став и покушали да га објаснимо и критички размотримо. То је став да је научно сазнање резултат деловања емпиријских и теоријских чинилаца у процесу научног истраживања. Тај закључак поткрепили смо сазнањем да се у самој реализацији истраживачког процеса могу уочити и теоријске и емпиријске, односно, теоријско-емпиријске активности. Због интензивног прожимања теорије и праксе, не можемо говорити само о емпиријским или само о теоријским истраживањима (мада смо и ову класификацију понудили, али из чисто практичних, тј. аналитичких разлога), већ о претежно емпиријским или претежно теоријским. Зато што се емпирија и теорија стално прожимају, оне представљају и услов опстанка, развитка и

унапређења једна другој. Више је логичних разлога због којих не може бити само емпиријских, одн. само теоријских истраживања. Прво, свака истраживана појава мора се на неки начин манифестовати, односно, за њу постоје одређени индикатори, који су у теоријским истраживањима теоријски ставови, а они су опет негде записани, материјално постоје; и друго, у сваком научном истраживању морају бити примењене одговарајуће научне методе истраживања. Ипак, ради појмовног разликовања, покушали смо да дамо дефиниције теоријских и емпиријских методолошких истраживања. Констатовали смо да су теоријска истраживања истраживања која се баве изворима теорије, процесима њеног конституисања и развоја, структуром, формом и научним донетима. С друге стране, емпиријска истраживања практично разрађују и конкретизују технике, инструменте и поступке, односно, она се баве научно-истраживачком праксом и нормама понашања и активностима у самом истраживачком процесу. Као непосредно емпиријско методолошко истраживање третира се рад интервјуера, анкетара и посматрача. Наша дилема била је усмерена на једно, односно, два питања која су нам се наметнула после учињеног оваквог разликовања емпиријских и теоријских истраживања. Прво, да ли предмет теоријских истраживања истражујемо теоријски, односно, предмет емпиријских истраживања истражујемо емпиријски? И да ли је могуће емпиријски предмет истраживати теоријски и обрнуто? Друго, да ли то значи да су теоријска истраживања чисто дедуктивна, а емпиријска чисто индуктивна? Утврдили смо и да се претежно теоријска истраживања баве следећим предметима:

- постављање хипотеза;
- настанак научних теорија и закона и
- суштина сазнајног процеса и развој сазнања.

Теоријска методолошка истраживања баве се обрадом свих методолошких проблема, од опште методолозије, преко посебних до специјалних методологија. Свако истраживање теорије касније служи за обликовање праксе. Ниједно сазнање није потпуно апстрактно и формално, без обзира на то колико је опште. За методолошка истраживања можемо рећи да долазе претежно до теоријског научног сазнања која би требало да се непосредно потврђују у мисаоној научној пракси. Већина тих научних ставова и принципа потврђује се у

наредном научном истраживању које је, како смо видели, и практично-чулна делатност. Развитак сазнања састоји се у решавању дилема и противречности између старе, постојеће теорије и чињеница до којих се долази кроз нова практична сазнања. Практична сазнања имају велики значај за развој сазнања и требало би их узимати у обзир, али се верификација сазнања мора извршити теоријским поступком анализе.

Емпиријска истраживања се заснивају на великом броју чињеничних, емпиријских ставова како би се на основу њих могло извести ваљано научно сазнање. У друштвеним наукама се не тежи само дескрипцији истраживаних појава, већ се тежи објашњењу и предвиђању, тако да за те циљеве није довољна само индукција него и анализа и генерализација. И емпиријска истраживања су заснована на општим ставовима, научним принципима и законима, јер се без тога ниједно истраживање не може ни започети ни спровести. Констатовали смо да чисто емпиријских истраживања нема зато што она у току прибављања података и у току реализације истраживања користе теоријске ставове. С друге стране, теоријска истраживања су по свом карактеру најтежа и научно најзначајнија, јер доносе нова општа научна сазнања. Теоријска и емпиријска методолошка истраживања баве се процесом истраживања, али и свака фаза истраживачког процеса може бити предмет посебног истраживања. Предмет истраживања у политиколошким истраживањима јесте политичка пракса, али се и политичка теорија схвата као њен саставни део. Сва методолошка политиколошка истраживања имају и својства акционих истраживања и могу имати бар једну од две сврхе: да унапређују и развијају научно-методолошко сазнање, и да проверавају употребљивост и функционалност већ постојећег научно-методолошког сазнања. С обзиром на то, методолошка истраживања смо поделили на основна и корективна, односно, дијагностичка и прогностичка. Методолошка научна истраживања као једну од својих одредаба садрже и друштвену, односно, политичку акцију. Дијагностичка методолошка истраживања имају за сврху припрему научне основе за акцију, а прогностичка методолошка истраживања припремају мере за примену у току намераване акције на основу научног сазнања.

Приликом спровођења научних теоријских истраживања може доћи до тешкоћа и грешака на које смо такође указали у овом раду. Као пример теоријског истраживања узели смо управо рад на изради докторске дисертације и покушали да укажемо на нека основна питања и дилеме које се могу јавити. Посебну пажњу посветили смо актуелном и значајном питању плагијата у науци, али и уопште. Кроз критичко разматрање постојећих дефиниција плагијата изнели смо ставове о томе када се нешто може сматрати плагијатом, а када не. Покушали смо такође да укажемо и на добре и лоше стране неких софтверских програма и изнели став да се овом проблему мора прићи из више угла, као и да се дефиниција плагијата не може некритички преносити и примењивати на сваки случај цитирања или коришћења туђих ставова. У научним теоријским истраживањима не може се лако и адекватно одредити шта је плагијат.

Проучавајући политику, политичке науке и политиколошка истраживања, уочили смо велики број специфичних односа који се у тој сфери јављају. А политичке науке имају и функцију политичког деловања, па се сазнања и методе те науке често користе као инструмент политичког деловања. За политиколошка истраживања смо зато рекли да су сва мање-више акциона, а и саме политичке појаве подразумевају активитет, односно, акцију. Важно је направити јасну разлику између акционих истраживања која припремају научну основу за политичку акцију и акционих истраживања која су инструмент политичке акције, а која могу бити и манипулативна.

Као специфичан предмет политиколошких истраживања одредили смо политичке појаве које су део политичке стварности и праксе, односно, производ су људске свести. Научна сазнања до којих се долази у овим истраживањима уграђују се у научне теорије о политици и представљају основ за формирање не само идеја, већ и за предузимање одређених акција. Односи између политичке теорије и праксе и утицаји теорије на праксу (или обрнуто), такође су предмет политиколошких истраживања. Сви односи који се јављају у друштву преносе се и на односе у истраживачком процесу. Заправо, односи у истраживачком процесу одликавају односе у друштву. Свака политичка активност производи многобројне односе који су предмет проучавања политичких наука. Специфичност политиколошких истраживања налазимо већ и у самом

опредељењу да се неко питање научно истражи. Најчешће је реч о томе да нема довољно научних сазнања о неком питању, али може бити речи и о заузимању позитивног, односно, негативног става према неком политичком питању, тј. политичкој стварности. Јасно је да се у истраживачком процесу, као и у политичкој стварности, могу успоставити и односи сарадње и односи сукоба између наручиоца и истраживача и да ће од тих односа највише зависити успешност самог истраживачког процеса. Што су односи складнији, то се и процес истраживања лакше одвија, па су и могућности објективнијег сазнања веће, мада ово не треба прихватити као правило, јер нису ретке ситуације да из претераних односа сарадње настају истраживања која постају облик текуће политике, односно, инструмент за манипулацију. Методе политичког деловања такође могу бити засноване на истинским научним политиколошким истраживањима, што отвара још једно значајно питање које се тиче етичности у политиколошким истраживањима. Поље политиколошких истраживања је осетљив терен са кога се лако може склизнути у сферу манипулативног и злонамерног, а истраживачи су људи који имају одређене и личне ставове и интересе, па истраживачка активност у неким ситуацијама може послужити за промоцију интереса или пак за довођење у питање. Истраживачи не би требало да се нађу у моралној дилеми (јер су, пре свега, стручна, обучена лица), али оно што им олакшава позицију јесу дефинисане друштвене, тј. моралне вредности и захтев да се у складу са њима понашају. То су неписана правила понашања, али су сви појединци дужни да их се придржавају и зато их зовемо моралним императивима. Такође, постоје и професионални етички стандарди који су у политиколошким истраживањима нешто ригорознији управо због чињенице да се истраживања врше над људима и са људима и да производе последице које су директно повезане са квалитетом живота појединца. Велике опасности у политиколошким истраживањима долазе и од чињенице да наука, научно сазнање, па самим тим и научно истраживање, могу бити подређени политичком и да се у име политике (зло)употребе. Овакав однос политике и науке нарочито је опасан у фази коришћења резултата истраживања. Наука и научна истраживања, у нашем случају, политиколошка истраживања, треба да указују на могуће правце кретања политике и целог друштва и да омогуће истинита сазнања како би се извеле тачне

прогнозе будућих кретања. Ни надмоћ науке над политиком не омогућава просперитет и развој заједнице.

Уопштено говорећи, сва политиколошка истраживања могу имати два циља, један практични – решавање конкретног проблема, а други је научни. Од тога који од ова два циља преовлађује зависи начин употребе и коришћења резултата истраживања. Политичка структура ће увек подржавати оне резултате који доприносе политичкој афирмацији и то њиховим непосредним и директним коришћењем (акциона истраживања). До сарадње између политичке структуре и истраживача обично долази и у ситуацији када истраживање има претежно научни циљ. Говорећи о специфичностима политиколошких истраживања, кроз ставове и гледишта наших истакнутих теоретичара, указали смо на низ сложених питања и односа који произилазе из природе политике, тј. политичке сфере. Ти односи, најједноставније гледано, могу бити односи сукоба и сарадње, али се између ових крајности врло често налазе многобројни односи који су утемељени на суштинском односу политике – а то је однос оних који владају и поданика. Политиколошка истраживања су сложена и захтевна и, осим стручности, знања и практичног познавања проблематике, захтевају и доста опрезности.

Посебну пажњу посветили смо проблематици мета-теорије, мета-методологије и мета-методолошких истраживања нарочито зато што се тим питањима бавио јако мали број стручњака и о њима се само спорадично говорило у оквиру других тема. Започели смо разматрања односом теорије и мета-теорије, односно, методологије и мета-методологије и дошли до великог броја значајних питања, као нпр. да ли су обе теорије исте по структури, односно, да ли се мета-теорија односи на свако критичко разматрање делова теорије или само на теорију у целини? На самом почетку смо констатовали да је мета-теорија *над теорија*, теорија изнад других теорија, а њен предмет су саме теорије. Мета-теорија је научна, а не произвољна мисаона творевина и мора задовољавати све критеријуме научности (предметност, проверљивост, систематичност, итд...), мора изнети теоријски и емпиријски засноване и основане ставове о свом предмету, мора се ослањати и поштовати процедуру доказивања и оповргавања и мора бити систематска. Мета-теорију не треба схватати као инструмент прерастања ненаучне теорије у научну. Она је метод развоја једне научне теорије, њеног

преласка са нижег на виши ниво или њеног превазилажења. Однос између мета-теорије и теорије одређен је карактером предметне теорије. Такође смо установили да су и методологија и мета-методологија теорије са одређеним специфичностима. Сва три дела методологије, а нарочито епистемолошки део који се бави научним сазнањима о предмету истраживања, одн. науке/научне дисциплине, подразумевају разматрање теорије, па се у том смислу може закључити да је она (методологија) мета-теорија. Методологија се, можемо закључити, јавља и као теорија и као предмет теорије, а свако теоријско разматрање чији је предмет целовита теорија или методологија, јесте мета-теорија. Мета-теорија има исту структуру као стандардне научне теорије, а норме, вредности и инструкције делови су сваке теорије. Пошто смо утврдили да се ни постојање мета-методологије не доводи у питање, треба рећи да се општа методологија према посебним методологијама односи као мета-теорија, односно, као мета-методологија. Научна методологија је нужан предмет теоријског разматрања, али се ми на овом месту првенствено бавимо методологијом друштвених наука, односно, методологијом политичких наука што је од нас захтевало да наведемо неке специфичности друштвених, односно, политичких појава и процеса. Из тих специфичности проистичу и посебности метода њиховог научног разматрања. Иако се друштвене науке не могу схватити у складу са принципима природних наука, оне нису ни потпуно различите од њих. Посебност друштвених наука, друштвених појава, чини човек и његова свесна делатност и воља, па се тако предмет друштвених наука може одредити као друштвена стварност која настаје као резултат људске делатности, али и сама делатност и њени носиоци. Ми стојимо на становишту да се друштвене појаве могу изучавати, о њима се могу изводити релевантни закључци и предвиђања, иако су сазнања о њима некад само релативна, тј. мање или више вероватна. До научних сазнања у свим наукама долази се применом научног метода и он је, као што смо видели, конститутивни део сваке науке, а условљен је предметом науке. Дакле, исте методе, општенаучне, основне, методе прибављања података, итд... користе се у свим наукама, али адаптиране својствима предмета одређене науке. Методологија као општа наука бави се истраживањем метода стицања научног сазнања и успоставља општа правила њихове примене и коришћења, а посебне и

појединачне методологије та правила усклађују са својим предметима истраживања. Међутим, ми смо указали на потребу разликовања метода научно истраживања и метода практиковања и утицања на праксу, што је изузетно значајно и актуелно у политичким наукама.

Као специфичност (опште) методологије ми смо издвојили чињеницу да се њене дисциплине, односно, посебне и специјалне методологије јављају истовремено и као дисциплине методологије и других предметних наука. Због тога се као битан моменат јавља питање разграничења оног што је задатак методологије и онога што је остваривање предмета науке која је предмет истраживања. Често се дешава да се методологија поистовећује или чак меша са методиком чији је предмет проучавање метода утицаја и деловања на појаву или процес. Истраживања у методици су инструмент деловања на одређену појаву или процес, а циљ методологије је истинито научно сазнање о појави. Методика некад, сем утицаја на појаву, има за циљ чак и стварање нове појаве, односно, процеса. И када је реч о односу између методологије (методолошких истраживања) и методике, ми смо као кључни моменат уочили управо следећу чињеницу: да методика користи научна (методолошка сазнања, резултате методолошких истраживања) и претвара их у методе практиковања, деловања и утицаја, односно, она омогућава да се научна сазнања практикују. С друге стране, методологија остварује своје циљеве и функције на три начина: 1) кроз мета-методологију; 2) кроз научна истраживања и примену научних метода и 3) кроз методикку. Научна сазнања методологије служе као основ изградње мета-методологије, као основ за развој науке у целини, као и за развој научних истраживања и метода и за усмеравање стручног рада. Закључили смо да се методика ослања на методологију и на мета-методологију, али она не изграђује сопствену *мета-методикку*, јер је изграђена на општим инструкцијама, на корисним и пожељним радњама и њихова примена је, иако у много чему аутоматизована, ипак креативна зато што зависи од конкретне ситуације којој се прилагођава. Чак и када врши проверу, критику или реконструкцију норми, правила и инструкција, реч је о самоконтроли и развоју методике, а не о мета-теорији (мета-методици).

Своја разматрања о мета-теорији, мета-методологији и методолошким истраживањима завршили бисмо констатацијом коју смо мање-више већ изнели, а то је да постоје разни нивои методологије, а самим тим и разни нивои мета-методологије. Постоји методологија науке и њена мета-методологија, односно, општа методологија и општа мета-методологија. Постоји методологија група сродних наука и њихова мета-методологија. И постоје поједине науке, научне дисциплине са својом методологијом и њихова мета-методологија. Опште методологије имају веома висок ниво апстракције и указују на принципе сазнања и мишљења и на основне одредбе мишљења, сазнања и научног истраживања. Међутим, општа методологија, ни њена мета-методологија не могу заменити посебне, тј. специјалне методологије које су конкретне, и као такве, могу бити предмет мета-методологије.

Истраживачки процес одвија се кроз најмање три, међусобно повезана, синхронизована и условљена дела, која смо за потребе наших разматрања и анализе одвојили на посебне целине. Прва је предистраживачка фаза, затим пројектовање истраживања, тј. израда основног документа истраживања и трећа фаза је поступање по упутствима пројекта истраживања, односно, реализација самог истраживања. Можемо говорити о практиковању добијених резултата, тј. о примени научних сазнања у науци или друштвеној пракси. Предност политиколошких истраживања управо је у томе што она истовремено остварују допринос у области политичке науке и политичке праксе. Битна компонента свих истраживачких процеса јесте мишљење које има строго одређена својства, као и други психички процеси као што су интуиција, инспирација, имагинација, надахнуће, итд... Две се чињенице издвајају у вези са истраживачким процесом, а то је да људи имају одређена сазнања о стварима и процесима у природи и друштву, која су различитог обима и врсте, али научна формирају научни фонд који је потребан о сваком предмету истраживања. Друга чињеница је та да сваки научник приликом истраживања има свој почетни приступ, јер полази од одређеног становишта. Зато научник прави концепт будућег истраживања, као оријентациони оквир чија је основна и почетна функција пре свега усмеравајућа. То је, заправо, замисао о проблему и предмету истраживања, као и о току и резултатима истраживања. Концептуализација је систем радњи које обавља

научник–истраживач у изграђивању концепта. Она се јавља истог тренутка када започињу истраживачке делатности и траје све до завршетка истраживања, односно, до објављивања резултата, укључујући и ту фазу. Дакле, као што се види, и концептуализација има неколико етапа, јер је процес који прожима цео ток истраживања, мада није независан и изолован процес, већ процес који усмерава и контролише истраживање и то кроз пројекат истраживања и његову реализацију. Нашим разматрањима појма концептуализације констатовали смо бар две битне чињенице: прво, да је концептуализација неопходна приликом свих научних истраживања за које се израђује и пројекат истраживања, и, друго, она није никакав шаблон који се рутински испуњава, већ се у зависности од природе и врсте научног истраживања концептуализација прилагођава, како по обиму, тако и по структури и процедурама. Концептуализацију је потребно имати увек када је неопходно изградити и пројекат истраживања, било да је реч о теоријским или емпиријским истраживањима. Изузетак могу бити само панел истраживања, јер се ту ради о разним временским интервалима у којима се реализује исти предмет истраживања.

Појам реконцептуализације може се схватити на бар два начина: прво схватање под реконцептуализацијом подразумева напуштање основне истраживачке идеје и уопште целог истраживачког концепта и стварање другог, новог концепта. Друго схватање реконцептуализацију посматра као део концептуализације. Сама концептуализација подразумева низ етапа и радњи којима се на неки начин умањује потреба за каснијом реконцептуализацијом. Реконцептуализација може бити потпуна и парцијална у разним обимима. У оба случаја разлози за реконцептуализацијом произилазе из чинилаца који нису увек у вези са проблемом истраживања и истраживачким процесом, већ су више везани за пропусте у току прве етапе концептуализације, за непоштовање процедура, правила и норми истраживачког процеса, па чак и за неодговорност или недовољну компетентност истраживача. И у схватању односа између концептуализације и реконцептуализације постоје два схватања. Према првом, ова два процеса се често посматрају као одвојени, посебни и независни делови једног система. Према другом схватању ова два процеса су јединствена, с тим што је концептуализација нужна, а реконцептуализација није. Оно што је неспорно јесте

чињеница да мора постојати концепт, тј. основна замисао истраживачког процеса, а самим тим могућа су и његова оспоравања, измене и допуне или критика неких његових делова. Међутим, реконцептуализација настаје када се првобитни концепт, истраживачка идеја и основна полазишта морају мењати и изградити нови.

О односу концептуализације/реконцептуализације и процеса истраживања извели смо неколико битних закључака. Прво, закључили смо да је и сам процес концептуализације – процес истраживања, тј. прецизније, процес методолошких истраживања. Друго, пројекат истраживања сврстали смо у саставне делове концептуализације иако је он већ изграђени и разрађени план, није концепт. Пројекат истраживања представља суштину процеса концептуализације, а резултати истраживања (теоријски и емпиријски) потврђују исправност постављеног концепта. Можемо додати и то да је пројекат истраживања и његова реализација стратешки део концептуализације. Такође треба рећи да и процеси концептуализације и реконцептуализације могу бити предмет теорије, односно, мета-теорије, методологије и мета-методологије.

Проблем избора модела и процедура методолошких истраживања сложен је и значајан проблем коме смо приступили са различитих становишта. Прво смо утврдили да је политикологија заиста наука која има свој предмет и метод. Да бисмо приступили истраживању било ког реалног друштвеног проблема мора постојати модел истраживања. Модел, међутим, не постоји, већ постоји идеални тип. Процедура настанка модела одиграва се применом аналитичког поступка, који је већ започео констатацијом да политика постоји као реална друштвена чињеница, да се може опазити и истраживати и да се сазнања која стичемо о њој могу и проверавати. Формирањем модела настаје основа за спровођење истраживања. У додиру са праксом и конкретним проблемом који ће се истраживати, идеални тип прелази у модел. Ово је кључни однос у формирању модела методолошких истраживања. Такође смо дошли до закључка да постоји и повратна спрега од модела, који је реализован кроз конкретно истраживање, ка идеалном типу. Друга чињеница коју смо утврдили при разматрању проблема избора модела, јесте та да смо методологију класификовали као Општу методологију, Методологију природних наука и Методологију друштвених наука.

Међутим, методологија представља један кохерентан систем, јединствену науку са разним предметима истраживања, са научним истраживањима свих метода које се користе у истраживању тих предмета. Методологија је емпиријско-теоријска нормативна наука. Она утврђује норме и правила научног деловања. Утврђујући правила кроз која се одвија истраживачки процес, методологија успоставља моделе истраживања. У овом процесу значајну, чак одлучујућу улогу има метода моделовања. Трећа чињеница коју смо уочили, јесте то да је методологија друштвених наука формирала своје моделе, тј. стандарде поступања при проучавању друштвених појава, као и битне одредбе изучаваних појава. Идеално типски у нормативним одређењима је то што су правила важећа за све, али се не примењују увек исто што зависи углавном од предмета науке, тј. предмета истраживања. У методолошким истраживањима модели *идеални типови* имају велику употребну научну улогу која се остварује кроз успостављање система методолошких правила и дефиниција.

Модел научног истраживања је изведен из истраживачке праксе. У методологији одређене норме поступака називамо моделима. Тако имамо модел методологије. Њу смо дефинисали као науку о процесу стицања научних сазнања о предмету истраживања и о примени тог сазнања у пракси. Као што видимо, овде је процес обрнут у односу на процес настанка методологије, за коју смо констатовали да је настала из праксе и на основу методике. Такође смо указали на то да је методологија подељена у три нивоа:

- 1) фундаментална методологија,
- 2) примењена и
- 3) развојна методологија.

Методологија као наука о истраживању и стицању научних сазнања може се посматрати као одређени систем сазнања који важи и примењује се на сва научна истраживања која обавља човек. У том смислу, сва научна истраживања и сва научна сазнања у целини гледано су друштвена. Разликујемо три нивоа методолошких сазнања. Први ниво је Општа методологија коју сматрамо фундаменталном и чије се методе и методолошки процеси могу применити у свим наукама, али ипак не представљају шаблон којим се методолошки поступци преносе из једне у другу науку. При примени било каквих фундаменталних

сознања такође треба водити рачуна о особеностима предмета посебних наука. Зато наше становиште није да постоји један опште применљив модел за сва научна истраживања, већ се општи универзални модел прилагођава проблемима сваког истраживања посебно, односно, специфичностима предмета и науке. Основни ставови и резултати истраживања фундаменталне методологије служе као полазне премисе за извођење основних ставова примењене методологије. Примењена методологија се бави практичним проблемима. Она се ослања на прибављене и класификоване податке и нуди разна решења и упутства за овладавање искуственим појавама. Развојна методологија названа је још и иновативна методологија, јер она даље унапређује решења примењене методологије. Заправо, оно што се од сазнања фундаменталне методологије кроз примењену методологију покаже као недовољно, нетачно, развојна методологија даље усавршава. Други ниво методолошких сазнања односи се на природне науке, мада методологија природних наука није оформљена и ту се јављају закони универзалног важења. Због тога сматрамо да је методологија природних наука једноставнија од методологије проучавања у друштвеним наукама у којима постоје друштвени закони. Трећи ниво методолошких сазнања односи се на друштвене науке. Ово су изведене методологије и оне у својој основи садрже све одредбе метода научног истраживања. Констатовали смо да је истраживање друштвених појава и предмета најсложенији и најтежи посао, па је и методологија друштвених наука најсложенија. То је тако због чињенице да је врло тешко открити и све примарне чиниоце структуре друштвене појаве, а затим и све односе у које они ступају унутар себе и са другим појавама. Формирање и коришћење модела је у извесном смислу поједностављење ове сложености. Пројект истраживања састоји се из три основна дела, нацрта научне замисли, планова истраживања и инструментарија и плана обраде. У оквиру ових делова такође постоји више делова који су међусобно усаглашени и организовани у функционалну целину са сврхом долажења до научног сазнања о предмету истраживања.

Једно од основних питања нашег рада односи се на питање могућности истраживања политичких појава. Без обзира на сву сложеност и различитост политичких појава, постоје неке заједничке, нужне карактеристике које дају основ

за формирање типског (општег, универзалног) модела предмета истраживања у политичкој науци. Овај модел већ је познат у науци, а детаљно су га објаснили С. Милосављевић и И. Радосављевић, Џ. Термиз и други. Општи модел предмета политиколошких истраживања представља, као и сваки модел, упрошћавање појава, а конструишемо га помоћу следећих чињеница: општи предмет друштвених наука је друштво, његови различити делови, аспекти, појаве... Иако је друштво сложено, у оквиру њега можемо издвојити неке делове и стране које се увек јављају. Политичке појаве су врста друштвених појава, па и за њих важе исти општи чиниоци и правила дешавања као за остале друштвене појаве. Главни покретачи и учесници у свим друштвеним, тј. политичким појавама и процесима су људи. На основу ових чињеница издвојили смо битне чиниоце општег модела предмета политиколошких истраживања: услови, субјекти, мотиви, интереси и циљеви, политичке активности, тј. делатности, методе и средства, последице и резултати политичког деловања.

Модели у методолошким истраживањима имају три основне функције:

- 1) модел је основни усмеритељ истраживања;
- 2) модел је истовремено упутство за обављање истраживачких радњи и
- 3) модел је увек систематизација у истраживању.

Модел мора да буде адекватан предмету истраживања, тј. да се адекватно примени на конкретан предмет истраживања. Он обезбеђује остваривање функција и предмета и процедура у истраживању. Модели теоријских методолошких истраживања имају све одлике модела о којима смо већ говорили. Они нису само мисаони системи, замисли, већ су системи низа реалних, конкретних делатности које подразумевају многе практичне мере. Модели се увек обликују према потребама у одређеној области, а пошто су односи унутар друштвених, односно, политичких појава и процеса разноврсни и сложени, то се и односи између модела и конкретних ситуација у друштву и политици усложњавају. Зато модели морају бити еластичнији и отворенији да би се могло доћи до теоријског објашњења тих појава и процеса. Теоријска методолошка истраживања баве се теоријом као конституисаним и праксом верификованим научним сазнањем, па тако и модели ових истраживања прате и подржавају односе који се иначе јављају између теорије и истраживања. Модели теоријских

методолошких истраживања имају свој непосредан основ у одређеном методолошко-теоријском правцу схватања друштва, друштвених процеса или неких других делова друштвене стварности. Они треба да пруже и прогностичка сазнања (сем што су одраз друштвене стварности). Модели теоријских методолошких истраживања су посредници између теорије и њеног истраживања, а такође отварају и могућности практичне примене и провере теорије, и преко њих се може доћи и до нових теоријских уопштавања. Треба нагласити да примена модела теоријских методолошких истраживања може пружити само релативна сазнања, јер и сама метода моделовања почива на аналогiji, а сазнања добијена применом ове методе су увек само делимична и релативна. Модели теоријских методолошких истраживања су замисли потребне методолошке усмерености истраживања, али у складу са предметом, његовим битним карактеристикама и захтевима. Методологија и методолошка истраживања, а тако и модели тих истраживања, схватају се као јединствена целина научних принципа, норми, правила, итд. и њихове реализације. Модели теоријских методолошких истраживања нису статични, јер ни научна теорија није статична творевина, једноставна дедукција, већ критичка селекција. Они су основа за израду концептуализације истраживања, пројекта истраживања, обраду података и израду извештаја о истраживању и о резултатима истраживања.

У свим емпиријским политиколошким истраживањима употребљена је метода моделовања. Модел емпиријских политиколошких истраживања настао је анализом, селекцијом и издвајањем битног од небитног, утврђивањем сталних чинилаца и њиховом класификацијом, као и довођењем у везу. И овај модел мора обухватити битне, суштинске делове истраживачког процеса како би могао бити применљив и примењен на свако конкретно истраживање. Приликом примене овог модела мора се водити рачуна о друштвено-политичким проблемима и околностима, јер смо утврдили да је и свако научно истраживање некакав друштвени однос. Одређени проблеми примене модела емпиријских политиколошких истраживања произилазе из чињенице да има доста питања и проблема у самој методолошкој сфери. Некад не постоји довољно богат научни фонд о политичким појавама и процесима, о методама, техникама и поступцима који се користе у истраживању ових предмета. Понекад је тешко разликовати

активности и примењене методе научног истраживања од политичког деловања, односно, метода политичког деловања. Јавља се велики број других питања и проблема везаних за примену ових модела, али ми због тога закључујемо да емпиријска истраживања захтевају веома много специфичних знања, способности и вештина научника-истраживача. Модел емпиријских истраживања садржи све битне чиниоце процеса истраживања и прати редослед приказаних фаза тог процеса. Акофова шема, како је назван тај модел, садржи следеће чиниоце: прво је наручилац истраживања; друго, је научник, тј. пројектант истраживања (а уколико је наручилац и научник, онда он сам пројектује истраживање); треће су истраживачи, односно, онај део истраживачког тима који ради на терену; затим су испитаници, тј. субјекти од којих ће истраживачи прибављати податке; следећи сегмент су конзументи на које добијени резултати делују. Овај модел мора да испуни и одређене услове како би се могао примењивати у истраживању. Он мора да буде потпун, реалистичан, конзистентан, еластичан и економичан. Овај модел има бар два сегмента: 1) сегмент који се односи на реализацију самог истраживања, и 2) сегмент који се односи на сараднике, све учеснике у одређеном истраживању. Сва решења која овај модел садржи треба да буду усклађена са правилима, тј. нормама стицања научног сазнања.

Наше теоријско проучавање методолошких истраживања не би било потпуно без разматрања специфичности примене метода истраживања. На претходним страницама бавили смо се питањима употребљивости и корисности научних метода истраживања, али и тешкоћама у њиховој примени, односно, покушали смо да заузмемо критички став према њима. Језик је, као основно средство комуницирања, један од битних услова и могућности да човек уопште размишља о свету око себе, да га изучава и сазнаје. У психологији су основни процеси сазнања сврстани у опажање, учење и мишљење. Психолози такође тврде да и искуство и знање, потребе, жеље и мотиви имају значајну улогу у сазнању. Зато је важно да при истраживању политичких ставова, или ставова у вези са неком политичком ситуацијом, истраживачи имају довољно знања и о овим основним процесима који утичу на формирање ставова сваког човека. Учење је процес захваљујући коме се човечанство стално развија. Учењем се развија и човек, појединац и друштво, односно, свет који га окружује. Прекретница у развоју

друштва настала је са појавом језика и писма, јер је од тада сво знање могуће забележити, па га у одређеном смислу можемо сматрати материјалном чињеницом.

Највећи број специфичности примене метода научног истраживања у политиколошким методолошким истраживањима проистиче из карактеристика предмета истраживања, тј. политике. Постоји ограничен број научних метода, али су комбинације њихове примене многобројне. Не може се сваки предмет, па ни сваки чинилац неког предмета истраживати истом методом или коришћењем једне методе на исти начин. Битну карактеристику, али и тешкоћу која се јавља приликом истраживања политичких појава, представља чињеница да су све политичке појаве део стварног, друштвеног живота, али и области људске свести. Такође, политика је увек везана за остваривање интереса, па је људи различито доживљавају. Одређени ставови утичу на политику, али и политика утиче на формирање неких ставова код људи. Природа политичких односа и систем вредности једног друштва могу се убројити међу најважније факторе који директно утичу на многобројне социјалне ставове појединца. А ставови, између осталог, утичу на покретање одређених активности. Појединци често делају у складу са својим ставом према неком предмету, појави, итд. те их у неку руку можемо сматрати и мотивима за предузимање акције. Ово је важна чињеница за политичке науке и истраживања која се у оквиру ње спроводе. Могућности утицаја и утицања на формирање ставова, а преко њих и на понашање појединца су велике, па тако и политика неке своје активности усмерава ка изазивању одређених понашања у циљу испуњења својих интереса. Треба рећи и то да се формирани ставови тешко мењају и да је за промену неког става потребно да настану велике промене за самог појединца или да се у друштву коме припада појединац догоде велике промене. Пропаганда је једно од омиљених средстава политике којим она утиче на формирање или промену ставова. Политика је као предмет научног истраживања интересантна не само са аспекта сазнања онога што она заиста представља, већ посебно с аспекта онога што би требало да буде, односно, што би желела да буде. Изучавање политике захтева сложени, комплексан приступ и већи број различитих метода које се у ту сврху користе, укључујући и њихове различите комбинације у сваком конкретном истраживању.

Политику можемо изучавати на два битна поља: прво, можемо уочити формалну страну политике која је предмет великог интересовања истраживача, а која се односи на све институције власти, носиоце политичке власти, функција и свега онога што се појављује и дефинише као *изолована* сфера друштвеног живота. Друго, политику схватамо знатно шире, као друштвени процес који се може јавити у различитим облицима. Још једну чињеницу бисмо издвојили као битну када је политика у питању. То је чињеница да се њеним изучавањем увек, или скоро увек, очекује и нека практична корист. Све основне методе се употребљавају у методолошким политиколошким истраживањима. Разлике у примени се могу уочити у емпиријским и теоријским истраживањима, али се оне односе на претежност коришћења неких метода у односу на друге. Теоријска истраживања су аналитичко-синтетичка, дедуктивно-индуктивна и генерализаторска. С друге стране, емпиријска истраживања теже ка експерименталним истраживањима, имају строго одређену процедуру и утврђене методолошке норме и правила по којима се спроводе и у њима индукција и генерализација играју битну улогу.

У научно-истраживачком процесу нису све општенаучне методе увек исто заступљене, не користе се подједнако и нису све погодне за истраживање свих предмета. Општенаучне методе почивају на тесној вези између теорије и емпирије, у њима се остварује синтеза општег и појединачног, односно, теорије и праксе на једном вишем нивоу. Општост је тако везана за могућност њихове примене у свим наукама, научним дисциплинама и у свим научним истраживањима. У зависности од врсте истраживања, не користе се увек све методе подједнако, као што се неке могу користити самостално, а неке подразумевају употребу других метода. У методолошким политиколошким истраживањима изразита је улога методе моделовања, хипотетичко-дедуктивне методе и статистичке методе, мада се користе и компаративна, аналитичко-дедуктивна и аксиоматска метода.

Дакле, у нашем теоријском истраживању, дошли смо до закључка да у истраживачкој пракси људи имају само ограничен број метода научног истраживања, техника, поступака и инструмената. Међутим, постоји изграђени и научно проверени модел схватања научног истраживања, а његова суштина је у

констатовању проблема и предмета истраживања било аматерски, било научно. Такође, људи располажу научном, провереном концепцијом изградње примењеног концепта истраживања, од констатовања проблема и предмета истраживања, преко формирања истраживачког задатка, до примењеног (оперативног) пројекта истраживања. Дошли смо до закључка да су се неке нама познате методе јавиле врло рано: прво – посматрање уопште и научно посматрање. Ову методу наводимо као прву зато што смо претпоставили да је човек посматрао свет око себе и сазнавао га и пре него што је настао језик. У то доба, виђено треба схватити као скуп свих чулних опажања. (Познато је да је примитивни човек опажао муње и чуо грмљавину и то повезивао у својој свести.) Испитивање је друга метода, али се оно везује за појаву језика. Првобитни *језик* којим се комуницирало било је опонашање звукова из природе – ономатопеја. Паралелно са посматрањем јавила се још једна метода – експеримент, тј. научни експеримент. Људи су на почетку *експериментисали* са својим основним потребама трудећи се да нађу најбоље решење за њихово задовољавање. Нпр. када је примитивни човек изумео ватру, он није одмах увидео њен значај и све функције које може имати. Постепено је откривао њене могућности и предности у спремању хране, за огрев, у одбрани од дивљих животиња, итд... Ово су почеци експеримента, а о научном експерименту говоримо тек од појаве науке. Методу анализе садржаја докумената такође везујемо за настанак писмености, иако су овом методом могућа и истраживања најстаријих облика уметности којима се преносе поруке о тадашњем животу и свету. Она се у начелу спроводи по одређеним правилима, али се та правила нужно прилагођавају својствима докумената. Посебно место у методолошким истраживањима има и метода студије случаја. Зато што нема своје технике и користи технике других метода могу се стицати веома различита научна сазнања применом једне студије случаја, случаја у низу или *мозаик студије случаја*.

Прибављање података је нужна фаза сваког истраживачког процеса. Подаци стоје уместо друштвене стварности коју желимо да сазнамо. Податке обично налазимо представљене у некој језичкој форми кроз коју се изражава наше искуство са стварношћу. Као извори података у друштвеним, дакле, и у политиколошким истраживањима, могу се јавити људи и документи. Нису увек

сви извори погодни за прибављање података о одређеном предмету, нарочито када говоримо о политици. За политиколошка истраживања велики значај имају извори који се непосредно односе на политику, односно, чији је садржај потпуно политички (на пример, политички програми, разни статuti, извештаји политичких организација, итд...). Наравно, и извори који се не односе непосредно на политику могу садржати корисне податке за политиколошка истраживања. Битно је правило да прибављени подаци треба да буду довољни за доказивање става хипотезе. У методолошким политиколошким истраживањима могу се користити све методе прибављања података у зависности од предмета истраживања. С обзиром да смо утврдили да методолошка истраживања углавном имају карактеристике експерименталних истраживања, јасно је да експеримент као један од начина прибављања података има највише својих специфичности. Код методолошких истраживања специфичност је то што се може користити прави лабораторијски експеримент и то је, заправо, кључна разлика између методолошких истраживања и других друштвених истраживања. погрешно је схватање о непоновљивости друштвених појава и немогућности или ограниченим могућностима примене експеримента у истраживањима друштвених појава. У свим временима и свим друштвима постоје рад, организација, технологија, ненаучна и научна истраживања. Експеримент у научној методологији се може применити на све методе – методу испитивања, у посматрању, као и у практиковању у животу. У емпиријским методолошким истраживањима, као што смо видели, примењују се све методе прибављања података које смо и назвали емпиријским методама: посматрање, испитивање, експеримент, метода студије случаја, анализа садржаја докумената... Неизвесније је питање употребе ових метода у тзв. теоријским истраживањима. И код теоријских методолошких истраживања неопходно је прибавити податке о предмету истраживања, па се тако методе прибављања података и овде користе, а нарочито испитивање и анализа садржаја докумената. Подаци у овим истраживањима су ставови теорије и других истраживања, а до њих се може доћи употребом метода за прибављање података.

Прибављени подаци имају вредност тек када се научно обраде, тј. анализирају и када на основу њих можемо извести закључке. Без обраде података ниједан истраживачки процес не би био потпун, завршен до краја и не би испунио свој

циљ. Обраду података, дакле, сврставамо у обавезну фазу сваког научног истраживања, јер се у сваком истраживању прибављају подаци, а они се морају обрадити како би могли служити за извођење закључака о предмету истраживања. И у овом делу научног истраживања значајну улогу имају све основне и општенаучне методе које се подједнако користе у свакој фази обраде података. Ова фаза, заправо, подразумева сређивање података, анализу података и закључивање о појави. Закључујемо да је обрада података сложен и смисаони систем поступака и инструмената.

Сва наша разматрања у вези са специфичностима методолошких истраживања заснована су на једној битној констатацији – констатацији да је методологија примењени систем. Да ли постоји непримењена методологија? Не, свака је примењена! Методика је примењена методологија. За методологију кажемо да је фактички емпиријска дисциплина, јер до правила долазимо емпиријским путем и емпиријски их проверавамо. То емпиријско може постати предмет теоријског (то је мета-методологија). Стога можемо закључити да се методологија развија кроз: а) емпиријска истраживања методологије, тј. методолошка или мета-методолошка истраживања и б) кроз промишљања о методологији. На тај начин могуће је развијати и теорију методологије, на бази сазнања која су проверена.

Дошли смо и до закључка да је методологија настала преко методике. Прво је настало искуство, пракса, па онда теорија. Људи су прво испробавали и смишљали разне начине како да себи олакшају живот, а онда су о свему томе и додатно промишљали.

На основу свега претходно реченог, односно, на основу овог својеврсног теоријског истраживања, издвајамо следеће наше ставове:

Прво, овим истраживањем потврђене су хипотезе свих нивоа општости које смо поставили на почетку нашег истраживања. Дакле, показали смо да је методологија по својим одредбама мета-теорија у целини, а и посебно у неким својим деловима. Исто тако, ако смо мета-методологију схватили као теорију чији је предмет методологија, ни постојање и значај мета-методологије се не могу оспоравати. С обзиром на то да је свако научно истраживање сложен процес стицања сазнања о предмету науке, могуће је истраживати и предмет и метод

методологије, па смо закључили да постоје и методолошка, односно, мета-методолошка истраживања.

Из ових ставова лако смо потврдили и да се сва научна истраживања, па самим тим и методолошка истраживања, морају истраживати примереним научним методама. Показали смо, кроз приказана схватања о теорији и мета-теорији, да је мета-методологија *над методологија*, односно, методологија на вишем нивоу од основне научне методологије. Такође, и сва методолошка научна истраживања примењују стандардне методе, технике, поступке и инструменте теоријских и емпиријских истраживања. Утврдили смо да емпиријска научна методолошка истраживања имају полазиште у исказима и констатацијама мета-методологије и у теоријским исказима о методама истраживања, чиме смо потврдили нашу другу посебну хипотезу. Емпиријска научна методолошка истраживања, дакле, имају основа у сазнањима о могућности примене одређених метода, а теоријска научна методолошка истраживања имају полазиште у исказима и констатацијама мета-методологије и у теоријским исказима о методама истраживања. Повезано са претходним, закључујемо да су и четврта и пета посебна хипотеза нашег истраживања потврђене. Показали смо да се у методолошким истраживањима најчешће користе специјални индикатори којима се утврђује да нека метода, техника, поступак и инструмент дају резултате, односно, применљива је или не даје резултате. Овим ставовима потврђена је наша посебна хипотеза о специфичностима примене метода и техника истраживања, од основних, општенаучних и метода прибављања података, као и оперативних метода и метода обраде података.

Ово својеврсно теоријско методолошко истраживање у облику докторске тезе јесте својеврсно научно истраживање, јер по важећим правилима и докторска дисертација мора дати научни допринос. Овим истраживањем утврдили смо да методологија друштвених наука садржи одређене стандарде који обавезују и истраживања у оквиру специјалних методологија, односно, у нашем случају, методологије политичких наука. Сва истраживања метода у научним истраживањима методологије политичких наука нужно су емпиријска и теоријска што обезбеђује долазак до ваљаних научних сазнања. Сва истраживања, па и теоријска, заснована су на опажању и промишљању.

Даље, овим истраживањем успоставили смо однос између мета-методологије и методологије и утврдили да се свака општија методологија јавља као мета-методологија према ужој, конкретнијој, специјалној методологији. Између мета-методологије, методологије и методолошких истраживања постоји функционална повезаност, јер мета-методологија даје теоријске постулате које конкретизоване кроз посебне и специјалне методологије примењујемо у конкретним истраживањима примерене предмету истраживања. Из тога смо дошли до закључка да су политиколошка истраживања посебна или специјална и да припадају одређеној методологији – методологији политичких наука. Такође смо потврдили нашу претпоставку да се исте методе у примени на разне предмете истраживања примењују на разне начине, кроз различите технике, поступке и инструменте. Ова разлика је посебно изражена при примени било које методе прибављања података. Даље, овим радом смо покушали да саопштимо основне компоненте процеса израде пројекта специјалних, дакле, методолошких истраживања и желели смо да саопштимо и све битне чиниоце предмета истраживања методолошких истраживања у политикологији, схватајући политиколошка истраживања као посебна или специјална (чија је припадност одређеној методологији – методологији политичких наука, већ одређена).

Дакле, из свега напред изложеног можемо закључити, најкраће речено, **да су наука и њена правила детерминанте и научних методолошких истраживања.**

Научна оправданост нашег истраживања (у облику докторске тезе) произашла је из чињенице да су методолошка научна истраживања до сада била мало или скоро никако теоријски обрађена, па самим тим о њима нису ни постојала теоријска сазнања. Ми смо овим радом обезбедили критичко разматрање различитих аспеката односа теорије и науке, методологије и мета-методологије, методолошких и предметно научних истраживања. Тиме смо допринели побољшању ситуације у теоријским сазнањима о методолошким истраживањима и уједно обезбедили бар почетна сазнања за политичку праксу, чиме је испуњена и друштвена оправданост овог истраживања.

Ово истраживање донело је нека битна нова научна сазнања, али смо у исто време отворили још много неразјашњених или недовољно разјашњених питања чије ћемо одговоре покушати да пронађемо у неким новим истраживањима.

VIII ЛИТЕРАТУРА

A. Научне књиге и монографије:

1. Арежина, Вера: Проблеми мерења еколошке безбедности, МСТ Гајић, Београд, 2010.
2. Батарело, А. Жељко: Проблем у друштвеним истраживањима, Критика традиционалне методологије, А. Ж. Батарело, Загреб, 1990.
3. Вауме von Klaus: Сувремене политичке теорије, Стварност, Загреб, 1974.
4. Бибич, Адолф и Новосел, Павле: Политичка знаност, Напријед, Загреб, 1971.
5. Богдановић, Марија: Квантитативни приступ у методологији, Службени лист, Београд, 1981.
6. Богдановић, Марија: Методолошке студије, Институт за политичке студије, Београд, 1993.
7. Boudon B. *Mathematical Models and methods*, in *Main Trends of Research in social and Human Sciences*, UNESCO, 1970.
8. Brun S. T. : *The Methodology of Participant Observation*, Human Organisation, 1962, sv. 16, 224-235.
9. Bryman A.: *Quantity and Quality in Social Research*, Routledge, London, 1988.
10. Bryman A.: *Social Research Methods* , Oxford University Press, Oxford, 2001.
11. Bulmer M.: *The Ethics of Social Research*, Sage, London, 2001.
12. Burgess R. G. : *Research Methods*, Nelson, Walton-on-Times, 1993.
13. Burnham Peter. (ur.): *Surviving the Research Process in Politics*, Pinter, London, 1997.
14. Burnham Peter, Gilland Karin, Grant Wyn, Layton-Henry Zig: Методе истраживања политике, Факултет политичких знаности Свеучилишта у Загребу, Загреб, 2006.
15. Вебер, Макс: Методологија друштвених наука, Глобус, Загреб, 1989.
16. Вебер, Макс: Привреда и друштво I и II, Просвета, Београд, 1976.
17. Вујачић, Илија: Политичка теорија, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
18. Гиденс, Ентони: Социологија, Економски факултет, Београд, 2007.

19. Гојков Грозданка, Круљ Раденко, Кундачина Миленко: Лексикон педагошке методологије, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 2002.
20. Гордић, Миодраг: Модални експеримент у истраживању потенцијалног система безбедности државе, докторска теза, ФПН, Београд, 2008.
21. Гуд, В. Ј.: Методе социолошког истраживања, Институт друштвених наука, Београд, 1962.
22. Гуд, Виљем – Хе, Пол: Методи социјалног истраживања, Вук Караџић, Београд, 1966.
23. Good - Scates: Методе истраживања у педагогији, психологији и социологији, Отокар Кершовани, Ријека, 1967
24. Гурвич, Жорж: Социологија (I и II), Напријед, Загреб, 1966.
25. Даниловић, Неђо: Специфичности примене кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима, докторска дисертација, ФПН, Београд, 2004.
26. Даниловић, Неђо и Милосављевић, Славомир: Основи безбедносне аналитике, Службени гласник, Београд, 2008.
27. Даниловић, Неђо: Метод анализе садржаја докумената са инструментима, Задужбина Андрејевић, Београд, 2015.
28. Dewey John: Логика, теорија истраживања, Нолит, Београд, 1962.
29. Диркем, Емил: Правила социолошког метода, Савремена школа, Београд, 1963.
30. Диверже, Морис: Методи политичке науке, методи друштвених наука, Институт друштвених наука, Београд, 1962.
31. Ђили, Ђан Антонио: Како се истражује, Школска књига, Загреб, 1974
32. Ђорђевић, Миодраг: Истраживање политике: бихејвиорални приступ, Службени гласник, Београд, 2012.
33. Ethridge E. Marcus: *The Political Research Experience: Readings and Analysis*. Introduction: A Science of Politics. In Ethridge (ed.) Guilford, Connecticut: Dushkin. Chapters 2-5 (including excerpts), 1994.
34. Kaplan, Abraham: *The Conduct of Inquiry – Methodology for Behavioral Science*, Chadler Publishing Company, San Francisco, 1963.
35. King Gary, Robert O. Keohane i Sidney Verba: „*Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*, Princeton University Press, 1994.

36. Коен, Морис – Нејгел Ернест : Увод у логику и научни рад, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1979.
37. Кун, Томас: Структура научних револуција (1962, 1970), Нолит, Београд, 1974.
38. Lave A. Charles – March G. James: *An Introduction to Models in the Social Sciences*. Harper and Row, New York, 1975.
39. Лазовић–Јовић, Емина: Специфичности акционих истраживања у политиколошким и социјалним истраживањима, магистарска теза, ФПН, Београд, 2005.
40. Лукић, Радомир: Основи социологије, Научна књига, Београд, 1975.
41. Марковић, Ж. Данило, Галенкова З. Т., Шуваковић У.: Социологија, „МБ Графика“, Ниш, 2009.
42. Marsh David – Stoker Gery. *Theory and Methods in Political Science*, Palgrave, New York, 2002.
43. Matthews B. and Ross L.: *Research methods – A practical guide for the social sciences*, University of Birmingham, 2010.
44. Мертон, К. Роберт, О теоријској социологији, Центар друштвених делатности ССОХ, Загреб, 1979.
45. McNeill P.: *Research methods*, Routledge, London, 1991.
46. McNabb David E. : *Research Methods for Political Science – Quantitative and Qualitative Methods*, M.E. Sharpe Inc. New York, 2004.
47. Марковић, Михајло: Филозофски основи науке, САНУ, Београд, 1981.
48. Матић, Милан – Подунавац, Милан: Политички систем, Институт за политичке студије, Београд, 1995.
49. Месиховић, Нијаз: Увод у методологију друштвених наука, Економски факултет Сарајево, 2003.
50. Марјановић, Јован: Теорија политике, Универзитет у Београду, Београд, 1996.
51. Милић, Војин: Социолошки метод, Нолит, Београд, 1978.
52. Милић, Војин: Социолошки метод, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
53. Милосављевић, Славомир: Истраживање политичких појава, Институт за политичке студије, Центар за омладину и пионире Палилуле, Београд, 1980.

54. Милосављевић, Славомир: Политичка акција, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1977.
55. Милосављевић, Славомир и Радосављевић, Иван: Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000.
56. Милосављевић, Славомир, Радосављевић Иван: Репетиторијум из методологије друштвених истраживања, Институт за политичке студије ФПН, Београд, 1988.
57. Morton V. Rebecca: *Methods and Models: A Guide to the Empirical Analysis of Formal Models in Political Science*, Cambridge University Press, England, 1999.
58. Мужић, Владимир: Методологија педагошког истраживања, Завод за издавање уџбеника Сарајево, 1968.
59. Петронијевић, Бранислав: Основи логике, Штампарија Давидовић, Београд, 1932.год.
60. Печујлић, Мирослав: Методологија друштвених наука, Савремена администрација, Београд, 1989.
61. Печујлић, Мирослав и Милић, Владимир: Методологија друштвених наука, БМГ, Београд, 2000.
62. Пејчић, Богољуб: Методологија емпиријског научног истраживања Хрестоматија. Универзитет у Београду, Дефектолошки факултет, 1995.
63. Пешић, Михаило: Социологија, Институт за политичке студије, Београд, 1998.
64. Punch K. F.: *Introduction to Social Research; Quantitative and Qualitative Approaches*, Sage, London, 1998.
65. Радосављевић, Иван: Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике, СО Горњи Милановац - Дечије новине, 1996.
66. Радосављевић, Иван; Цевад, Термиз; Даниловић, Неђо; Гордић, Миодраг: Статистика у истраживању друштвених појава, Завод за уџбенике, Београд, 2016.
67. Ратковић, Радослав: Основи политичких наука, ИПС, Београд, 1985.
68. Ратковић, Радослав: Идеологија и политика, Институт за политичке студије, Београд, 1974.
69. Ристић, Живан: О истраживању, методу и знању, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995.

70. Рот, Никола: Општа психологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
71. Сакан, Момчило: Методологија науке, Независни универзитет, Бања Лука, 2008.
72. Сакан, Момчило: Израда стручних и научних радова, Студио ПЛУС, Београд, 2000.
73. Симеуновић, Драган: Основи политичких наука, Издавачко предузеће Ферко, Београд, 1994.
74. Стојак, Руди: Метода анализе садржаја, Институт за проучавање националних односа, Сарајево, 1990.
75. Супек, Руди: Изабрана поглавља из методологије истраживања социјалних појава (скрипта, друго поправљено издање), Сарајево, 1976.
76. Супек, Руди: Испитивање јавног мнијења, Напријед, Загреб, 1968.
77. Тадић, Љубомир: Наука о политици, БИГЗ, Београд, 1996.
78. Танчић, Драган: Концептуализација истраживања у политичким наукама, магистарска теза одбрањена на Факултету политичких наука у Београду
79. Термиз, Џевад: Основи методологије о социјалном раду, Лукавац, Графит, 2001.
80. Термиз, Џевад - Милосављевић, Славомир: Практикум из методологије политикологије, Сарајево, 2000.
81. Термиз, Џевад: Методологија друштвених наука, Графит, Лукавац, 2009.
82. Термиз, Џевад: Критика теорије, Амос Граф, Сарајево, 2013.
83. Термиз, Џевад - Арежина, Вера: Проблеми истраживања и научног проучавања комуникологије, Сарајево, 2014.
84. Халми, Александар: Стратегије квалитативних истраживања у примјењеним друштвеним знаностима, Наклада Слап, Загреб, 2005.
85. Халми, Александар: Методологија истраживања у социјалном раду, Алинеа, Загреб, 1995.
86. Harrison L.: *Political Research: An Introduction*, Routledge, London, 2001.
87. Хејвуд, Ендрју: Политика, Клио, Београд, 2004.
88. Хрњица, Сулејман: Општа психологија са психологијом личности, Научна књига, Београд, 1981.

89. Џордан, А.М.: Мерење у педагогији, Вук Караџић, Београд, 1966.
90. Шешић, Богдан: Основи логике, Научна књига, Београд, 1983.
91. Шешић, Богдан: Основи методологије друштвених наука, Научна књига, Београд, 1974.
92. Шешић, Богдан, Стојковић Андрија: Дијалектички материјализам, Научна књига, Београд, 1962.
93. Шкара-Видојевић, Љубица: Статистички метод у друштвеним наукама, Стручна књига, Београд, 1976.
94. Шуваковић, Урош: Испитивање политичких ставова, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
95. Шуваковић, Урош: Методолошке студије, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2011.

Б. Научни чланци, зборници радова, документа и други извори:

1. Арежина-Ђерић, Вера: Специфичности мерења у политичким наукама, Српска политичка мисао бр.3, год.16. vol.25, Институт за политичке студије, Београд, 2009. UDK 32, ISSN 0354-5989.
2. Бојовић Стефан, *Правни појам плагијата*, Портал за бесплатну правну помоћ, Internet, <http://www.besplatnapravnapomoc.rs/prilozi-saradnika/pravni-pojam-plagijata>.
3. Вечерње новости, *Универзитет: софтвер руши плагијаторе*, 15.januar 2012. Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:362083-Univerzitet-Softver-rusi-plagijatore>.
4. Вујаклија Милан: Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 2002.
5. Гласник Универзитета у Београду, Година XLVIII, br. 155. 22.mart. 2010. Internet, <http://bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/glasnik-zakoni/155GlasnikUni.pdf>.
6. Glas Slavonije, *Niz licencnih softvera povećava efikasnost osječkih fakulteta i odjela*, 11.travanj 2015. Internet, <http://www.glas-slavonije.hr/266151/25/Niz-licencnih-softvera-povecava-efikasnost-osjeckih-fakulteta-i-odjela>.
7. Даниловић, Неђо: Место методе анализе садржаја докумената у прогностичким истраживањима, Зборник радова са прве тематске научне конференције „Наука

- и будућност“ (ур. Џевад Термиз и Урош Шуваковић), Међународно удружење методолога друштвених наука, Београд, 2015, стр. 30-47.
8. Danilović, Neđo i Joksimović, Dušan: The Role of General Scientific Statistical Method in Futurology Research, Zbornik radova sa druge tematske naučne konferencije „Nauka i budućnost“ (ur. Dževad Termiz i Uroš Šuvaković), Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Beograd, 2015.
 9. Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993.
 10. Закон о Универзитету, члан 55, “Службени гласник РС“, бр.21/2002. од 23.4.2002.год.
 11. Закон о ауторским и сродним правима, „Службени гласник РС“, бр.104/2009, 99/2011 и 119/2012. Интернет, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_autorskom_i_srodnim_pravima.html.
 12. Зборник: Методологија истраживања друштвених појава, Институт за криминолошка истраживања, Београд, 1963.
 13. Клајн Иван – Шипка Милан: Велики речник страних речи и израза, Прометеј, Нови Сад, 2010.
 14. Правилник о дисциплинској одговорности студената Универзитета у Београду, Година LIV, број 189, 07. март 2016, Интернет, <http://bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/PravilnikDisciplinskaOdgovornostStudenata2016.pdf>.
 15. Социолошки лексикон, Савремена администрација, Београд, 1982.
 16. Упутство за предају радова путем система Ephorus, Економски факултет, Београд, Интернет, <http://www.ekof.bg.ac.rs/uputstvo-za-predaju-radova-putem-sistema-ephorus>.
 17. Термиз, Џевад: Мета-методологија, мета-теорија и индикатори, *Годишњак*, ФПН, Сарајево, 2006.Шкара-Видојевић, Љубица: Основи статистичког метода, Зборник: Методологја истраживања друштвених појава, институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1963.

IX ПРИЛОЗИ

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана: **Емина Лазовић-Јовић**

број уписа: **725**

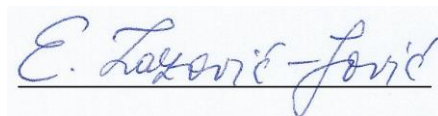
Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом: *Специфичности методолошких истраживања у политикологији*

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 10.07.2016.

E. Lazović-Jović

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: **Емина Лазовић-Јовић**

Број уписа: **725**

Студијски програм: Докторске студије – Политичка теорија и методологија
политичких наука

Наслов рада: *Специфичности методолошких истраживања у политикологији*

Ментор: др Вера Арежина, доцент

Потписани: **Емина Лазовић - Јовић**

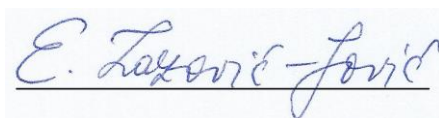
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 10.07.2016.

Handwritten signature of Emina Lazović-Jović in blue ink, written over a horizontal line.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Специфичности методолошких истраживања у политикологији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

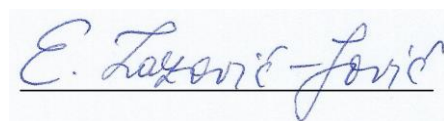
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 10.07.2016.

E. Lazović-Jović

X БИОГРАФИЈА

Мр Емина Лазовић-Јовић рођена је 12. маја 1974. године у Кладову, где је завршила основну школу. У Београду је завршила Осму (садашњу Трећу) београдску гимназију са одличним успехом. Факултет политичких наука Универзитета у Београду (Новинарско-комуниколошки смер) завршила је 1998. године са просечном оценом 8,8 у току студија и оценом 10 на дипломском испиту.

Последипломске магистарске студије уписује одмах по завршетку факултета, на смеру **Политичка теорија и методологија политичких наука - усмерење Методологија политичких наука**. Магистарске студије на Факултету политичких наука у Београду окончала је 2005. године изразом и одбраном магистарске тезе под насловом **“Специфичности акционих истраживања у политиколошким и социјалним истраживањима”**.

У току основних студија почела је да се бави новинарством. Од 1996. до 2000. год. радила је у “Београдским новинама”, “Вечерњим новостима” и на РТС-у. У марту 1999. год. примљена је у сараднички однос на Факултету политичких наука (по програму Републичког завода за тржиште рада), као стручни сарадник - млади научни радник. Од 2000. до 2003. године радила је на волонтерској основи као демонстратор-сарадник на предмету **Методологија политичких наука**. За асистента-приправника на истом предмету изабрана је 2003. године, а после стицања магистратуре изабрана је 2006. године за асистента на предметима **Основи методологије политичких наука и Методологија политиколошких истраживања са статистиком**. Од почетка рада на Факултету активно је учествовала у реализацији свих облика рада са студентима, била члан комисија за дипломске радове и учествовала у разним облицима наставног процеса.

У току свог рада на Факултету учествовала је у конципирању и реализацији више научно истраживачких пројеката:

“Социјална карта домаћинства кантона Сарајево”,

“Ставови житеља Београда о безбедности у Београду”,

“Систем безбедности Србије и Црне Горе у супротстављању савременом тероризму”.

Чланица је Међународног удружења методолога друштвених наука од 2009. год.

Објавила је прегледни научни чланак у Мегатренд ревији, у јануару 2015. год. под називом: **„Акциона истраживања у области социјалног рада“**.

Предала је рад „Акциона истраживања у политичким наукама“, за Зборник радова поводом научне конференције под називом „Улога прогностичких истраживања у развоју савременог друштва“, одржане у Београду 29. марта 2013. године. Зборник је у припреми за штампу.

Говори, чита и пише енглески језик, а пасивно се служи француским језиком. Познаје рад на рачунару.

Активно учествује у разним хуманитарним акцијама и програмима за помоћ болесној деци, донатор је Института за мајку и дете „Др Вукан Чупић“ у Београду.

Осим професионалног интересовања за област Методологије друштвених, односно, политичких наука, интересује је и Психологија – дечија психологија, српски језик и криминологија.

Удата је и мајка је троје деце.